

Kansankodin tuolla puolen – Hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden tarkastelua

Seppo Lindblom

Yhdessä suhteessa ehkä meidän aikamme on köyhää, siinä suhteessa, että me elämme tällaista arkista aikaa, jolloin suuret sanat ja suuret eleet kuuluvat historiaan, ja jossa suurien sanojen ja suurien eleitten yrittäminen voi näyttää humoristiselta. Tämä ei tietysti silti estä sitä, etteikö aina tuollaisia historiallisia henkilöitä esiinny, jotka toimivat koko ajan historiankirjoitusta silmälläpitäen. Niin, että joka tapauksessa meillä kaikki suuremmat tunne-elämykset täytyy pystyä vastaisuudessa saamaan kokoon paljon pienemmistä aineksista kuin tähän asti.

(Mauno Koivisto, 1968)

ISBN 951-561-421-X
ISSN 0788-4990

VALTION TALOUDELLINEN TUTKIMUSKESKUS
Government Institute for Economic Research
Hämeentie 3, 00530 Helsinki, Finland
Email: etunimi.sukunimi@vatt.fi
www.vatt.fi

Gummerus Kirjapaino Oy
Saarijärvi 2002

Kannen suunnittelu: Markku Böök

Esipuhe

Kirjoittaminen tapahtuu yksinäisyydessä mutta lopputuloksessa kuitenkin näkyy lähiyhteisöjen ja läheisten ihmisten vaikutus. Monet kirjavat tapahtumat antavat vaikutteita ja voimaa kirjoittajalle. Samalla ne antavat aiheen moniin suuntiin kohdistuviin kiitoksiin, vaikka tekijä vain yksin vastaa tutkimuksestaan.

Ensimmäiset kiitoksen sanat kohdistan ystävälleni Mauno Koivistolle. Minulla on ollut poikkeuksellinen yhteiskunnallinen näköalapaikka hänen alaisenaan, työtoverinaan ja keskustelukumppaninaan. Tunnen hyvin hänen kirjoittamansa teokset ja yhteiskunnallisen ajatusmaailman niiden taustalla. Teokset ovat käyneet minulle vuosien mittaan yhä läheisemmiksi ja ovat olleet korvaamattomana lähdeaineistona nyt, kun olen lähtenyt osin luvattomillekin teille niitä tulkitsemaan. Mauno Koiviston henkinen tuki oli minulle ensiarvoinen silloin, kun kohtasin elämäni vaikeimmat ajat, silloin kun selviytymiseen liittyi elimellisesti kirjoittamisen kipinä syttyminen.

Kiitokseni suuntaan myös lämpimin ajatuksin Keijo Immoselle, johon tutustuin Mauno Koiviston kirjojen viimeistelytyön yhteydessä jo 1960-luvulla. Vuosien mittaan hän on rohkaissut minua pitkäjänteiseen kirjoittamiseen ja lopulta onnistuikin. Hän luki ensimmäisenä varhaisimmat käsikirjoitukseni ja antoi kriittisillä kommentteillaan paitsi runsaasti ideoita niin myös itseluottamusta.

Risto Eräsaari tutustui käsikirjoitukseen vaiheessa, jossa teokseni oli tarkoitettu yhteiskuntapoliittiseksi keskustelunavaajaksi. Siitä puuttui opinnäytteen ote, mutta siinä oli oraalla tutkimuksellisia aineksia. Risto kiinnitti näihin huomiota ja esitti minulle kysymyksen, tulisiko julkaisemisesta luopua ja ryhtyä valmistelemaan väitöskirjaa. Tästä alkoi yhteistyö, jota nyt on jatkunut yli kaksi vuotta ja joka muodostaa haasteineen yhden elämäni ainutlaatuisimman vaiheen.

Risto Eräsaari on ollut kriittinen mutta ei lannistava. Hänellä on ollut kykyä ja tarmoa viedä lukuisat ja tiiviit keskustelutilaisuudet aina siihen pisteeseen, että jokin uusi teos olisi luettava ja ajattelun sekä kirjoittamisen vaatimustasoa nostattava. Hän on kohottanut kaiken aikaa tutkimuksellista vaatimustasoa, mutta pitänyt samalla tiukasti kiinni siitä, että oppilaan tulee itse vetää johtopäätöksensä, jotta uudet tavoitteet saavutettaisiin. Kiitän Risto Eräsaarta sydämellisesti tieteellisestä opastuksesta ja hienoista keskustelutuokioista.

Suuren kiitoksen velkaa olen myös Heikki Koskenkylälle. Työskentelimme hänen kanssaan pitkään työtovereina keskuspankissa. Ohjasimme tutkimustoimintaa, kirjoitimme itsekkin runsaasti ja kävimme vilkkaita keskusteluja keskenämme etenkin talouden rakenteellisista seikoista. Kun vuosien vierähtämisen jälkeen pyysin Heik-

kiä kriitikoksi väitöskirjatyössäni, hän suostui ilomielin. Paneuduimme tottuneesti yhdessä jälleen rakennepolitiikan peruskysymyksiin. Heikki Koskenkylän käytännön kokemus yhdistyneenä ammattimaiseen tutkimukselliseen otteeseen on merkittävästi edesauttanut pyrkiäniäni.

Tutkimukseni esitarkastajina toimineille Raija Julkuselle ja Heikki Lehtoselle osoitan kiitokseni arvokkaista kriittisistä näkökohdista. Raija Julkusen laaja yhteiskuntatieteellinen ja -poliittinen tuotanto on antanut minulle moninaista ajatuksellista virikettä ja motivaatiota. Kiitän myös Jaakko Kianderia ja Pekka Parkkista hyödyllisistä kommentteista käsikirjoitukseen.

Aila Raekoski sekä tyttäreni Sari Lindblom-Yläne ovat auttaneet minua tutkimukseni teknisessä toteuttamisessa ja viimeistelyssä, Juhana Hukkinen on avustanut laatimieni kuvioden tilastomateriaalin hankinnassa. Heille kaikille lausun parhaat kiitokseni.

Laajasta ystävien piiristä olen vuosien mittaan saanut mieltä kohottavia tuen ilmaisuja. Tutkimustyö ei aina edisty toivottavalla tavalla. On hetkiä, jolloin ystävien rohkaisut ovat enemmän kuin tarpeen, eikä niiden merkitystä voi liikaa korostaa.

Lämpimät kiitokset osoitan myös rakkaalle ja upealle suurperheelleni, joka on muodostanut työlleni paitsi kaipaamani henkisen vastapainon niin jollain selittämättömällä tavalla myös tuloksia odottavan vaativan yleisön. Tyttäreni Sari, Salla, Minna ja Riia, heidän aviopuolisonsa Kari, Ismo, Petri ja Mika sekä lastenlapseni Jonne, Joonas, Jukke, Julius, Karla, Roope, Otto, Arttu, Rosa, Eetu ja Leevi ovat tiiviisti seuranneet työni edistymistä. Lastenlasten kiinnostus ei tietenkään ole kohdistunut sisältöön vaan aikatauluun, missä suhteessa kysymykset ovat olleet sitä tiukempia, mitä nuoremmasta suusta ne ovat tulleet.

Vaimoni Annelin rakkaus on ollut voimieni lähde ja hänen tuensa ja kärsivällisyytensä korvaamaton. Hän parhaiten tietää, mitä tämän kirjan kirjoittaminen on minulle henkisesti merkinnyt ja mitä etenkin olisi merkinnyt se, jos projekti olisi jäänyt toteuttamatta. Omistan tutkimukseni Annelille ja liitän mukaan hänen lempirunonsa, jonka säkeisiin tiivistyy yhden suurperheen äidin ja mummin kasvatuksellinen ajattelu ja elämän ohje.

Helsinki, lokakuussa 2002

Seppo Lindblom

sinun lapsesi eivät ole sinun
lapsiasi
he ovat itsensä kaipaavan elämän
tyttöjä ja poikia
he tulevat sinun kauttasi
mutta eivät sinusta
ja vaikka he ovat sinun luonasi
he eivät kuulu sinulle
voit antaa heille rakkautesi
mutta et
ajatuksiasi
sillä heillä
on heidän omat ajatuksensa
voit pitää luonasi heidän ruumiinsa
mutta et
heidän sielujaan
sillä heidän sielunsa asuvat huomisessa
jonne sinulla ei ole pääsyä
ei edes uniesi kautta
voit pyrkiä olemaan heidän kaltaisensa
mutta älä yritä tehdä heistä itsesi
kaltaisia
sillä elämä
ei kulje taaksepäin
eikä takerru eiliseen
sinä olet jousi josta sinun lapsesi
lähtevät kuin elävät nuolet
ja kun taivut jousimiehen käden voimasta
taivu
riemulla

Kahlil Gibran
1883–1931

Sisältö

Esipuhe	5
I Johdanto	11
1 Tutkimuksen viritys	11
2 Tutkimustehtävä	17
Tilivelvollisuuden idean tausta	19
Ajan luonne	21
Epävarmuuden maailma ja käsite	25
Ajankohtainen suomalainen keskustelu	31
Kansankodin tuolla puolen	37
3 Tutkimustehtävän täsmennys	41
II Hyvinvointivaltion ekspansiokausi päättyy	45
1 Mikä kriisi?	45
Normaalin ja epänormaalin pohdintaa	46
Petollinen 80-luku – itsepetos?	51
Suomen laman opetus	60
Talouspolitiikan paradigman muutos	64
2 Rakenteiden radikaali muutos	70
Erään aikakauden loppu	70
Valtio antaa enemmän kuin ottaa	75
Keynesiläisyyden kuihtuminen	80
Tulopolitiikka: Jokeri vai Musta Pekka?	87
3 Dramatisoituvat valintatilanteet	94
Valintoja on tehtävä	94
Työn ja tasa-arvon ristiriita	97
Työn merkityksen kasvu	105
Perustulo: ratkaisu täystyöllisyyden tuolla puolen	114
4 Välitilinpäätös: hyvinvointivaltion ekspansio päättyy	122
III Yhteiskuntapolitiikan haasteet epävarmuuden maailmassa	129
1 Globalisaation ymmärrys	129
Yksilö ja yhteisö	130
Kommunitaristinen yhteisöllisyys	133
Gloabalisaation uhkakuva	137
Yksilöllisyyden vaiko yhteisöllisyyden globaali virtaus?	142
2 Yhteiskuntapolitiikka tienhaarassa	146
Tungos keskustassa vai polarisaatio?	146
Suvereeni hyvinvointivaltio epävarmuuden maailmassa	153
Perusvaihtoehdot avautuvat	159

3	Demokratia vaakalaudalla	168
	Arvonihilismin uhka	168
	Kaaos Venäjällä	172
	Demokratisoituminen ja modernisoituminen käsi kädessä	179
	Media: opportunistinen oppositio	191
IV	Hyvinvointivaltion tilivelvollisuus	196
1	Tilivelvollisuus ja legitimitetti	196
2	Tilivelvollinen politiikkakäsitys	200
3	Tilivelvollisuuden, luottamuksen ja kansanvallan kytkennät	213
V	Loppusanat	218
	Lähteet	221

Kuviot ja taulukot

Kuvio 1.	Yhteiskuntatutkimuksen tyypit	23
Kuvio 2.	Yhteiskuntapolitiikan vaihtoehdot	31
Kuvio 3.	Ulkoisen tasapainon ja työllisyyden trade-off	66
Kuvio 4.	Makrotasapainon siirtymä ja sen ajalliset vaiheet	66
Taulukko 1.	Talouspolitiikan paradigman muutos	68
Kuvio 5.	Työllisyys koko taloudessa	101
Kuvio 6.	Tehdasteollisuuden reaaliset tuntipalkat	101
Kuvio 7.	Hyvän laatu ja moraalinen subjekti	136
Kuvio 8.	Epävarmuuden ilmasto	156
Kuvio 9.	Varmuuden ilmasto	156
Kuvio 10.	Politiikkakäsitykset	167
Taulukko 2.	Politiikkakäsitysten sisältö	205

I Johdanto

1 Tutkimuksen viritys

Mitä tahansa tutkitaankaan niin yleisesti ottaen etsitään invariansseja, tehdään havaintoja normaalista ja epänormaalista. Jos tutkittavat asiat nyrjähtävät sijoiltaan, turvaudutaan tavanomaisesti kriisin käsitteeseen.

Kun katse luodaan modernisaation historiaan, niin hyvinvointivaltion ekspansion kulta-aika toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina on siihen nähden suhteellisen lyhyt periodi. Tähän menestyksen kauden nähden on hyvinvointivaltion kriisiksi kutsuttu aika puolestaan suhteellisen pitkä (P. Pierson 1996, 143). Mikä sitten on loppujen lopuksi normaalia? Onko sitä hyvinvointivaltion ekspansion ja täydellistämisen kolmikymmenvuotinen taival, jota vielä vauhditti jälleenrakennuksen poikkeuksellinen syke. Vai onko sitä lähestulkoon yhtä pitkä kriisikeskustelun ja karsinnan taival?

Käsitykset eroavat varmaan siihenkin nähden, ehtikö syntyä hyvinvointivaltion ekspansiota selittävää kestäväää teoriaa. Jos se ylipääntään syntyi, niin se ehti sitten jo tehdä tehtävänsä ja saa näin muodoin kaikkine hyvine ja heikkoine puolineen jo mennä. Karsinnan teoria on vasta silmuilla. Keskustelu on kuitenkin tiivistymässä. Sitä jäsentää tällä erää mm. hyvinvointivaltion jälkiekspansiivista tilaa tarkoittava ajattelutapa ja käsite.¹

Pitkä kriisikeskustelu ei ole suinkaan suistanut hyvinvointivaltiota sijoiltaan. Miksi olisikaan, sillä eihän mitään poliittista rynnäkköä ole sitä vastaan tehty. Hyvinvointivaltion laajan ja määrällisesti ylivoimaisen ystäväpiirin kannalta asiat ovat silti ratkaisevalla tavalla muuttuneet. Odotuksien ja kokemusten välille on syntynyt merkittävää jännitettä. Tulkitseen jälkiekspansiivisen juuri tällaisena epävarmuuden tilana, jossa on piileviä yhteiskuntapoliittisia voimavaroja puoleen ja toiseen. Siinä yhteiskunnallisen levottomuuden henkisessä tilassa on avoimena ja yhä tärkeämmäksi käyvänä kysymyksenä tuleeko muutos kohdatuksi myös uusina tilaisuuksina ja mahdollisuuksina eikä pelkästään menetyksinä ja takaiskuina (Eräsaari 2001b, 366).

Kriisin käsite sopii kuitenkin huonosti erittelemään sellaista yhteiskunnallista tilaa, jossa epävarmuus tarkoittaa koko toimintahorisontin järkkymistä. Sen vuoksi hyvinvointivaltion kriisi on ajatusrakennelma, jota tässä tutkimuksessa pyritään tietoisesti välttämään.

¹ Paul Pierson (2001) ja Raija Julkunen (2001d) ovat jotakuinkin yhtäaikaisesti ja yhden-suuntaisesti ideoineet tämän käsitteen.

Suomessa odotusten ja kokemusten välinen särmä saattaa olla tavallistakin terävämpi ja hyvinvointivaltion jälkiekspansiivinen tila näin muodoin erityisen arvoituksellinen. Tilinteko sen vaikutuksista poliittiseen luottamukseen on tekemättä ja asiaa koskeva tutkimus käynnistymättä. Dramaattisista yhteiskunnallisista aineksista ei ole kuitenkaan pulaa. Siinä määrin loistelias on näet ollut suomalaisen hyvinvointipolitiikan historiallinen menestyksen kaari ja siinä määrin toiveita ravisteleva ja uusia kysymyksiä nostattava vastikään koetun suuren laman mukanaan tuoma yhteiskunnallinen järkytys.

Suomen menestystarina on komea. Se pitää sisällään talouden, yhteiskuntapolitiikan ja ulkopolitiikan aineksia niin, että palaset asetuvat siististi omille paikoilleen ja muodostavat yhtenäisen kauniin kuvion. Ensin oli puu, kuokka ja Jussi, mutta ennen muuta metsää. Vuosikymmenien mittaan metsän arvo vain kohosi, kun sitä opittiin yhä paremmin jalostamaan ja avautuville maailmanmarkkinoille yhä teollisempaan kauppaamaan. Kun jalostettujen tuotteiden suhteellinen hinta maailmanmarkkinoilla kohenemistaan koheni niin Suomi vaurastui. Hyvin toimivassa poliittisessa järjestelmässä ymmärrettiin, mitä dynaamisia hyvinvoinnin lisäämisen mahdollisuuksia liittyi siihen, kun käsi kädessä kehitetään kansanvaltaista koulutusta ja sosiaalipolitiikkaa ja luodaan talouteen kasvuedellytyksiä. Se oli ”hyvän kehän” yhteiskuntapolitiikkaa (vrt. Kettunen 2001, 261–264). Metsävaurallisuus muuntui demokraattisessa ja yhä avoimemmassa taloudessa hyvinvointivaltioksi, jolle kävi aina vaan tärkeämmäksi haravoida ja hyödyntää kaikki lahjakkuusreservinsä olipa niitä missä sosiaalisissa kerroksissa tahansa. On perusteltua sanoa, että tämä talouden ja tasa-arvon vuorovaikutteinen myönteinen kehitys hakee maailmassa vertaistaan.

Sodanjälkeisenä aikana kasvupolitiikka, sosiaalinen tasaus ja turvallisuuspoliittinen ajattelu kulkivat rinnatusten ja sopusoinnussa. Samalla kun ulkoinen turvallisuutemme oli taattu, saatoimme ottaa talouden avautumisessa ja etenkin eurooppalaisessa integraatiokehityksessä juuri ne askeleet kuin pitikin (Koivisto 1992, 7–12, 123–126). Kun menestykseäs ulkopolitiikka tarkoitti myös korkeampaa elintaso, ei ollut ihme, miksi sisä- ja ulkopolitiikan välinen ero oli kuin veteen piirretty viiva tai jos sen haluaa sanoa menestystarinan kielellä, miksi ulkopolitiikan yhteisymmärrys tuki sisäpolitiikan konsensusta ja päinvastoin. Kun metsän rikkaudesta ja sen mahdollisuuksista kasvoi hyvinvointivaltio, siihen oli monta syytä. Yhtä monta mahdollisuutta oli epäonnistua, jos toisin ja tyhmemmin olisi toimittu.

Eri yhteyksissä hiukan eri sanoin kerrottu suomalainen menestystarina on ollut mielessäni, kun olen pohtinut 1980-luvun tapahtumia, sen vuosikymmenen, joka päättyi taloudelliseen katastrofiin ja vanhojen toimintamallien murtumiseen (Kiander & Vartia 1998, 1–17). Olen kutsunut 1980-lukua petolliseksi, kavalaksi vuosikymmeneksi.

Siihen tavallaan kulminoitui suomalaisen menestystarinan mukanaan tuoma luottamus ja varmuus. Se varmuus koskee meistä jokaista itseään, jokaisen kykyä ja uskallusta vastata tekemisistään. Se koskee myös työpaikan varmuutta ja tätä vielä laajemmin luottamusta sitä järjestelmää kohtaan, joka oli luvannut tasapainoisen kasvun, korkean työllisyyden ja kehittyvän sosiaaliturvan yhdistelmän. Sanalla sanoen suuri lama horjutti uskoa suomalaisen hyvinvointivaltion mahdollisuuksiin. Yhden sukupolven käsitys yhteiskunnallisista varmuusketjuista ja niiden kausaalisuhteista koki kolauksen.

Suomen suuren laman jälkeen on ollut runsaasti keskustelua siitä, miten paljon saattoivatkaan pettää ne suhdanne-ennusteet, joita pitkän menestyskauden aikana oltiin opittu laatimaan ja joihin oli totuttu luottamaan. Miten oli mahdollista, että jatkuvaa kasvua ja reformieks-pansiota lupaavilta ennusteilta yhtäkkiä muutaman kuukauden aikana putosi pohja pois ja miten saattoi käydä niin, että tuotannon jo kään-nyttyä laskuun suhdanne-ennusteet toistuvasti erehtyivät povatessaan taloudelle pikaista nousua ja aliarvioidessaan laman kumulatiivisen dynamiikan? Suhdanne-ennusteiden äkillisen osumatarkkuuden romahtamisen vuoksi on kuitenkin turhanaikaista vetää joitakin yksittäisiä ennustelaitoksia vastuuseen. Ennustamisenkin professionaalista ilmastoa näet hallitsi varmuus Suomen jatkuvasta vaurastumisesta. Tässä ilmapiirissä ei kerta kaikkiaan kukaan olisi kuunnellut sellaista ennustajaa, joka yhtäkkiä olisi loihtinut Suomen menestystarinan tielle kivenjätkäleen kokoisia esteitä.

Varmuuden ilmastolla on pitkä historiansa. Usko jatkuvaan eteenpäin menoon oli kasvamistaan kasvanut (Karisto 1998, 54–56). Se oli vahvasti iskostettu niiden mieleen, jotka tekevät niin sanottuja poliittisia päätöksiä kuin myös niiden kansalaisten mieliin, jotka näistä päätöksistä aina vain parempaa tulevaisuutta odottavat. Samaan kokemuspiiriin rakentui se asioiden hallittavuuden luottamus, johon nojautuen poliitikot rakensivat velkaan pohjautuvaa hyvinvointivaltiota samoin kuin usko velkarahan suotavuuteen, mikä vallitsi pankkien lainatiskien kummankin puolen. Silloin kun vapaiden rahamarkkinoiden aika viimein Suomessa koitti, vallitsi laajalle levinnyt käsitys siitä, että Suomessa oli tapahtunut perustavalaatuinen rakenteellinen muutos parempaan suuntaan (Kiander & Vartia 1998, 313–314).

Jos oli varmuus syvälle juurtunut, niin yhtä syvältä kouraisi se muutos, kun suomalaisen menestystarinan varmuuksista piti luopua ja kun ensin orastava ja sitten vahvistuva epävarmuuden tunne ja tietoisuus perustavalaatuisista muutosilmiöistä alkoi kalvaa hyvinvointipolitiikkaa koskevaa ajattelua. Kun suomalainen keskustelu alkoi muuntaa ja saada yleiseurooppalaista ilmettä (Eräsaari 1995, 167–169), katson sen liittyvän läheisesti suuren laman katalysoivaan vaikutukseen.

Pitkälle kehitetty hyvinvointivaltio oli rakentunut korkealle työllisyydelle ja jatkuvalla kasvulla. Kun alati kohoavan materiaalisen hyvinvoinnin riskisäältä oli aina vain lisääntynyt, alettiin yhä laajemmin epäillä, voiko jatkuva talouskasvu enää olla samanlainen hyvinvointipolitiikan veturi kuin aiemmin. Alettiin oivaltaa, että tiede, teknologia ja kasvu ratkaisevat enenevässä määrin ongelmia, joita itse aiheuttavat. Alettiin pohtia, mitä tuo mukanaan se, kun modernisaatio kohdistaa kriittisen katseen itseensä (Giddens & Pierson 1998, 10–20).

Aiemmin niin vahva yhteys kasvun ja työllisyyden välillä oli samalla hämmentävällä tavalla heikentynyt. Tietotaidon yhteiskunta oli muuttumassa kovaksi eikä suinkaan pehmeäksi. Teknologian edistys ja tuottavuuden nousu kohteli vähemmän koulutettuja kansalaisia paljon ankarammin kuin aiemmin. Korkealle tiedon tasolle pyrittäessä kehittyi myös sellainen muutosdynamiikka työmarkkinoilla, johon liittyy pelkoa kasvavasta sosiaalisesta turvattomuudesta. Kaikkinaisten varmuuksien ja tottumusten uuteen tulkintaan antoi suuri lama katalysaattorin tavoin vauhtia.

Suomen talous kyllä elpyi suuresta lamasta yllättävänkin nopeassa tahdissa. Tämä koski kuitenkin ennen muuta avainalojen kasvulukuja. Työttömyys korjaantui kohentuvien suhdanteidenkin aikana hyvin hitaasti ja on edelleenkin vaarassa kivuta jälleen sietämättömälle tasolle heti, kun huonommat suhdanteet tulevat näköpiiriin. Joka tapauksessa ovat massatyöttömyyden aiheuttaman köyhyyden ja syrjäytymisen suurimmat sosiaaliset seuraamukset ja haasteet mitä todennäköisimmin vielä edessäpäin. Tätä tutkimusta virittää kysymys, mihin mittaan hyvinvointivaltioon asetetut toiveet ja yhteiskunnallisten asioiden hallittavuuteen liittyvät uskomukset ovat näin muodoin vaurioituneet. Kaipaamme kipeästi yhteiskuntapoliittista tarkastelua, joka voisi valaista perustavalaatuksia epävarmuuksia ja tavoiteristiriitoja sekä odotusten ja historiallisten kokemusten välille syntyneitä jännitteitä. On kyseenalaistettava asioita, jotka ovat ehtineet saavuttaa jo uskonkappaleille tyypillisen varmuuden luonteen. Hyvinvointivaltion käsite yhtäältä kansallisena ja suvereenina loukkaamattomana teemana sekä toisaalta rationaalisenä ja päämäärätietoisena ideana on joutunut uusien epävarmuuksien ravistelemaksi.

Merkillepantavaa on, että koettu 1990-luvun lama oli eurooppalaisittain katsoen niin syvä ja poikkeuksellinen, että huomiomme oli pitkään vain kotoisissa asioissa. Meillä oli tavallaan laput silmillä, emme nähneet ympärillemme ja kävimme laman ehdoilla kotoperustaista syyllisyyskeskustelua. Se jatkuu sitkeänä edelleenkin.² Kun ajallinen etäisyys lamasta kasvaa, alamme kenties kuitenkin yhä selvemmin oivaltaa, että yhteiskuntapolitiikan ongelmat ovat yleiseurooppalaista

² Sitä heijastelee mm. Suomen Akatemian tutkimusohjelmaan liittyvä Jaakko Kianderin tulkinta ja yhteenveto (Kiander 2002, 131–133).

laatua ja koskevat hyvinvointiyhteiskunnan perusteita. Samalla ymmärrämme ehkä paremmin, miten suomalainen keskustelu hyvinvointivaltioista on eronnut tätä syvemmästä ja kulttuurikriittisemmästä yleiseurooppalaisesta. Risto Eräsaaren ja Keijo Rahkosen vuonna 1995 toimittama teos *Hyvinvointivaltion tragedia*, joka juuri valaisee laajempaa yleiseurooppalaista keskustelua hyvinvointivaltioista, on tässä herättelyn tarkoituksessa edelleenkin mitä ajankohtaisin puheenvuoro (Eräsaari & Rahkonen 1995).

Kaiken tämän rinnalla ovat perinteiset ideologiset koordinaatitkin horjumassa. Neuvostoliiton järjestelmän dramaattinen tuhoutuminen muutti perustavalaatuisella tavalla poliittisen keskustelun luonnetta. Ennen oli selvää, mikä oli vasen ja mikä oikea. Vasen edusti muutosvoimia ja edistystä. Oikea tarkoitti taantumusta tai vähintäänkin muutosvoimien jarrutusta. Jos halusi paikallistaa asemansa poliittisella kartalla, se tapahtui useinkin peilaavasti niin, että otti kantaa ajankoh-taisiin Neuvostoliiton tapahtumiin. Oli siis sosialismi ja kapitalismi, vasen ja oikea sekä itä ja länsi. Oli kompassi, jossa oli pohjoisneula, jonka perusteella saattoi päätellä muittenkin ilmansuuntien sijainnin.

Nyt on tilanne ratkaisevalla tavalla muuttunut. Kompassin pohjoisneula pyörii vimmatusti ympäriinsä ikään kuin magneetikentässä. Yksityisen omistusoikeuden merkitys on joutunut niin vieraantumisen kuin tasa-arvon näkökulmasta perusteelliseen uudelleen punnintaan (Bell 1988, 387). Sosiaalista tasa-arvoa koskeva keskustelu on puolestaan saanut lukuisia uusia ulottuvuuksia (Giddens 1998, 101–110). Ulrich Beck kysyy, onko kommunististen järjestelmien muuttaminen kapitalistisiksi ”vasemmistolainen” vai ”oikeistolainen” hanke. Hän jatkaa, että vasemmiston ja oikeiston tuolla puolen käynnistyy jatkuvasti uusia poliittisia, ideologisia ja teoreettisia konflikteja (Beck 1995, 64–65, 247–248).

Niklas Luhmann puolestaan huomauttaa pohtiessaan hyvinvointivaltion asemaa funktionaalisesti eriytyneessä yhteiskunnassa, että hyvinvointivaltioon kohdistuvien ylivaatimusten politiikka tekee mieltömäksi edistyksellisten ja konservatiivisten näkökantojen erottele-misen (Luhmann 1995, 118). Moderni hyvinvointipolitiikka ei näin muodoin ole ajautunut pelkästään uusiin vakaviin tavoiteristiriitoihin. Näitä ongelmia lähestyvä keskustelu on joutunut samalla eksyksiin, kun se pyrkii tukeutumaan vain vasemman ja oikean välisen vastak-kainasettelun opasteisiin, jotka kuitenkin ovat menettämässä merkitystään.

Oikean ja vasemman välisestä jännitteestä minulla on tuore, ajatuksiani muokannut kokemus. Niihin aikoihin, kun olin luonnostelemassa tämän teoksen rakennetta oli maassamme meneillään tasavallan presidentin vaalitaisto. Vaalin lopputulosta koskeva keskustelu käytiin tavalla, jossa oli mielestäni paljon yhtymäkohtia siihen, mitä olin juuri kirjoittamassa ja josta johtopäätöksiä olin punomassa. Jos tämä yh-

teiskunnallisilta (eikä niinkään ulkopoliittisilta) aineksiltaan sangen vilkas keskustelu jostain kertoi, niin oikean ja vasemman välisen jännitteen laimenemisesta. Oikea ja vasen eivät toisiinsa törmänneet. Ne eivät olleet aatteellisia väyliä keskeisiin kiistoihin eivätkä varsinkaan tarjonneet tienviittaa peruskysymysten ratkaisuihin.

Samoihin aikoihin tehtiin selvitystä nuorten yhteiskunnallisesta aktiivisuudesta ja asiantuntemuksesta. Kävi ilmi, etteivät nuoret osanneet nähdä eroa poliittisen oikean ja vasemman välillä. Tällaiset tutkimustulokset näyttivät herättävän vanhemman väen piirissä paitsi suurta hämmennystä myös levottomuutta.

Vanhemmat ihmiset, pitkine elämäkokemuksineen, mutta myös niihin liittyvine traditioiden ja ajattelun kahleineen, hämmästelivät ja kauhistelivat, mitä olikaan tapahtunut nuorten yhteiskunnalliselle sivistykselle. Mitä sitten mahtoi ajatella nuori polvi, elämäkokemukseltaan suppeampi, mutta samalla traditiosta ja dogmeista vapaampi? Se saattoi hämmästellä vanhempien kykyä nähdä historiallisten kokemustensa pohjalta nykypäivän yhteiskuntapolitiikassa sellaista, mitä nuorten käsityskyvyn mukaan ei ollut nähtävissä ja mitä näin muodoin ei voinut olla enää olemassa.

Nyt onkin kyse siitä, kenen tulisi opastaa ja kenen kuunnella, kenen toimia opettajana ja kenen oppilaana. Pitäisikö opettajan lehterille astua traditioihin sidottu ja kahlittu ajatus ja oppilaan pulpettiin sijoittaa kriittinen ja avarakatseisempi mieli. Vai pitäisikö roolit vaihtaa? Pitäisikö ennen muuta herkistyä kuuntelemaan sellaista yhteiskunnallista analyysia, jossa traditioista irtaantumisen ja sosiaalisen refleksiivisyyden merkitystä on runsaasti korostettu ja joka kohdistaa huomion epävarmuuden maailmaan, sen pysyvyyteen ja hyväksyttävyyteen (vrt. Rahkonen 1995, 7–14). Kallistun jälkimmäiselle kannalle. Teokseni pohtii yhteiskuntaa, jonka pulmia analysoitaessa ja ratkaisuja etsittäessä tottakai yritetään erottaa oikea väärästä, mutta oikean erottaminen vasemmasta ei juurikaan opasta kulkijaa. Tarkastelua virittää ennen muuta epävarmuuksien maailma kaikkine yhteiskuntapoliittisine haasteineen ja uhkineen mutta myös piilevine mahdollisuuksineen.

Usko yhteiskuntapoliittisen suunnittelun järkipäisyyteen voimistui hyvinvointivaltion kulta-aikana toisen maailmansodan jälkeen. Tuolloin näytti sosiaalisen tasauksen ja talouskasvun välillä vallitsevan voimakas ja ongelmaton vuorovaikutussuhde samalla, kun vahvaa kasvua pidettiin normaalitilana (Eräsaari 1984, 123–125). Tuloksena syntyi yhä varmistuva kuva täystyöllisyyden saavuttamisesta. Se tarkoitti paitsi yhden merkittävän ihmisoikeuden toteutumista niin samalla yhä korkeampaan tuloveroasteeseen nojautuvan hyvinvointivaltion rahoituksen järkipäistä ratkaisua.

Oli aika, jolloin rakenteilla olevan hyvinvointivaltion katsottiin kamppailevan lähinnä kapitalismille tyypillisten voimakkaitten suhdannevaihteluiden kourissa. Nämä ongelmat ja talouspolitiikan kysy-

mykset ylimalkaan näyttivät kuitenkin olevan järjen voimalla koh- tuulliseen mittaan hallittavissa (kts. esim. Linnamo & Paunio 2002, 27–31 sekä Pekkarinen & Suvanto 2002, 309–314). Sen enempiä hy- vinvointivaltion konstruktio kuin sen ekspansio ei tullut millään pe- rustavalla tavalla kyseenalaistetuksi (vrt. Feldt 1994, 12–17). Vaikka poliittisia näkemyseroja oli, niin sitä koskeva konsensus oli kuitenkin vahva ja aina vain kasvava. Yhä kunnianhimoisemmaksi käyvää sosi- aalista insinööritaitoa ei rajoittanut oikeiston ja vasemmiston vastak- kainasettelu vaan päinvastoin sitä vauhditti poliittinen reformikilpa.³ Jos tämä antagonismi alkoi hämärtyä ajettaessa hyvinvointivaltiota yhteistuumiin rahoituskriisin partaille, niin se on huvennut miltei nä- kymättömiin nyt, kun yhteiskuntapolitiikan muuttuneita toiminta- olosuhteita ja vaikeita dramatisoituvia valintoja katsotaan silmästä silmään.

Oikean ja vasemman välisen vastakkainasettelun ohentuminen ei suinkaan tarkoita aatteetonta, näköalatonta tai moraalitonta maailmaa. Loppuun kuluneen antagonismin sijalle pitää etsiä uusia vaihtoehtoja, uusia ulottuvuuksia ja koordinaatteja, joiden avulla jäsentää yhteis- kuntaa. Uuden diagnoosin tarpeesta tuli tutkimukseni keskeinen viri- tys, kun varmuuden ja epävarmuuden välisen vastakkaisasettelun maailma alkoi työntää perinteisiä ajattelutapoja ja niitä yksinkertaista- neita ideologisia jännitteitä yhä sivummalle.

2 Tutkimustehtävä

Hyvinvointivaltioon on historiallisesti ladattu suuria toiveita ja vaati- muksia, mutta sen odotushorisontissa epävarmuuden kasvu näyttää saaneen merkittävän sijan. Ajatus kriisistä, sen hoidosta ja paluusta normaaliin ei kuitenkaan ota tulta. Sen asemesta tutkimusta kuljettaa senkaltainen yhteiskuntapolitiittisen järjestyksen tematiikka, jossa hy- väksytään epävarmuus ja aletaan pohtia hyvinvointivaltion tilivelvollis- uuden rajoja ja sisältöä. Sellainen orientoituminen virittää päällim- mäiseksi demokratian ja poliittisen luottamuksen avainkysymykset siitä, syntyykö kansalaisille luotettava kuva niin reformipolitiikan liikkumatilasta kuin uudistuksia ajavan yhteiskuntapolitiikan hallitta- vuudesta.

³ Tätä ilmaisua käytän useissa yhteyksissä. Se viittaa luhmannilaiseen ajatteluun yhteis- kuntapolitiikan ohjausvajauksesta, joka johtuu eri puolueiden reformiohjelmien samais- tumisesta ja tähän liittyvistä kompensatiomekanismeista.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on osallistua modernin hyvinvointivaltion niin kutsuttua kriisiä koskevaan yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun, jonka yhtenä keskeisenä ajatuksena on hyvinvointipolitiikan pitkän ekspansiokauden päättyminen (P. Pierson 1996, 143–144 ja Julkunen 2001d, 277–279). Tutkimukseni kokemusmaailma on ennen muuta suomalainen, mutta problematiikka ja tätä lähestyvä yhteiskuntatieteellinen tarkastelu on ennen muuta yleiseurooppalaista.

Tutkimus hakee keskusteluyhteyttä jo käytyyn vilkkaaseen mielipiteen vaihtoon tietystä rajatusta tarkoituksessa. Etsiessään selitystä ekspansion päättymiselle se nostaa samalla tarkastelussa etusijalle demokratian haavoittuvuuteen ja poliittisen luottamuksen horjumiseen liittyvät kysymyksenasettelut. Nämä ongelmat liittyvät elimellisesti hyvinvointipolitiikan pitkän ekspansiivisen kauden päättymiseen, mutta ovat mielestäni jääneet keskustelussa toistaiseksi vaille riittävää painotusta. Kun hyvinvointivaltion ladatut odotukset ja lupaukset kohtaavat epävarmuuden maailman, syntyy yhteiskuntapolitiikkaan merkittäviä ristipaineita. Tutkimuksessa rakennetaan tarkastelukehikko, jossa yhtäältä varmuuden dimension ja toisaalta yhteiskuntapolitiikan aktiivisuuden dimension määrittämässä maastossa verrataan toisiinsa keskeisiä vaihtoehtoisia politiikkakäsityksiä.

Toimijuuden ja muutosten tarkastelussa yksi keskeinen lähtökohta on, että käsitteet ovat itseensä viittaavia (Kangas 2001, 9–12). Ihmistieteitä luonnehtii diskurssi, jota Anthony Giddens kutsuu kaksois-hermeneutiikaksi (Heiskala 2000, 170, Kangas 2001, 41). Tämä tarkoittaa sitä, että tiede kerää aineistonsa kansalaisten ja yhteiskunnan arjesta samalla kun se jäsentää tätä arkea teorioillaan ja käsitteillään. Sosiologia siis tutkii käyttäytymistä, jossa heijastuu sosiologinen tietoisuus. Tieto on näin muodoin osa tutkittavaa maailmaa (Giddens & Pierson 1998, 5–11). Pauli Kettunen aloittaa yhteiskunnan ja yhteiskuntapolitiikan käsitteitä tarkastelevan artikkelinsa pohtimalla, että käsitteet ovat tärkeämpiä sen vuoksi, mitä ne tekevät, kuin siksi, mitä ne merkitsevät (Kettunen 2001, 257). Kun siis käsitteet paitsi kuvaavat niin myös muokkaavat ja kun yhtä tutkimusta seuraava toinen tutkimus kuvaa jo muokkaantunutta kohdetta, niin tässä mielessä tutkimus saa väistämättä kontekstinsa välittämään normatiivista sisältöä. Ajatus täysin neutraaleista yhteiskunnallisista käsitteistä on mieltä vailla.

Tilivelvollisuuden idean tausta

Vilkaan käytön kohteena olleiden käsitteiden pohtiminen ja täsmen­täminen sekä niiden taustalla olevan yhteiskuntatieteellisen ajatus­maailman valottaminen on hyvinvointivaltion katkosta ja sopeutu­mista koskevassa tutkimuksessa keskeisellä sijalla. Tähän tulee eli­mellisesti liittyä julkilausuttu tietoisuus kuvauksen ja muokkauksen itseensä viittaavuuden normatiivisista karikoista (vrt. Kangas 2001, 27). Näitä seikkoja on korostettava jo senkin vuoksi, että tässä tutki­muksessa kehitetään tilivelvollisuuden käsite karakterisoimaan yhtä vaihtoehtoista yhteiskuntapoliittista ajattelutapaa ja peruslinjausta. Käsite on valittu Suomen suuren laman ja siihen liittyvän yhteiskunta­politiikan valintatilanteen dramatisoitumisen johdosta. Sen virittämänä huomio kiintyy ensiksi epävarmuuden luonteeseen, toiseksi hyvin­vointivaltiota koskevaan yleiseurooppalaiseen keskusteluun ja lopuksi suomalaisen hyvinvointivaltion kohtaamien odotusten ja rajoitusten ristipaineisiin.

Näin tilivelvollisuuden käsite otetaan käyttöön ensin regulatiivise­na ideana, joka alkaa jäsentää tutkimuskenttää ja ruokkia kysymyk­senasetteluja. Sen avulla ei haeta varmuutta ja odotusten uskottavuutta ekspansiivisesta yhteiskuntapolitiikasta, muttei myöskään kohdata epävarmuutta lannistuneesti. Päinvastoin taistellaan poliittista pessi­mismiä vastaan. Se auttaa etsimään luottamuksen puhetapaa aktiivi­sel­le, mutta epävarmuuden ilmastossa tilivelvollisuuttaan refleksiivi­sesti erittelevälle yhteiskuntapolitiikalle. Tilivelvollisuus pohtii käsit­teellisiä kumppaneitaan ja jalostuu siihen mittaan, kuin tämän tutki­muksen siivet yltävät. Mitä paremmin se jalostuu, sitä paremmin se yhtä yhteiskuntapolitiikan käsitystä kuvaa, mutta samalla muokkaa sille myös maaperää.

Tällainen laajakantoinen tutkimus ”syleilee” monin tavoin yksit­täisiä yhteiskuntapoliittisia kysymyksiä ja niihin liittyvää teoreettista ja empiiristä materiaalia. Tutkimus ei kuitenkaan ole ankarana norma­tiivinen siinä mielessä, että se pyrkisi tätä aineistoa hyväksi käyttäen osoittamaan, mitä valintoja tulisi tehdä ja miten tulisi toimia. Se ei pyri tällaisilla kannanotoilla kontribuoimaan. Sen päähuomio on toisia tutkimuksellisia tarkoituksia palvelevan tarkastelukehikon laadinnas­sa. On kuitenkin tarkoituksenmukaista, että tutkimusta positioidaan siten, että tarkoin valituissa asioissa, joita kutsun yhteiskuntapolitiikan dramatisoituviksi valintatilanteiksi, otetaan avoimesti kantaa.

Tutkimuksessani tarkastellaan siis hyvinvointivaltion toimintaan ratkaisevasti vaikuttavia poliittisen luottamuksen ja demokratian ky­symyksiä. Siinä pohditaan, mitä uusia haasteita ja vaatimuksia poliit­tilinen järjestelmä joutuu kohtaamaan, kun epävarmuuden maailmassa etsitään luottamuksen puhetapaa. Näin tutkimus päättyy esittämään yhtä tarkastelevana ollutta, epävarmuuden maailmassa muokkaantu-

nutta tilivelvollista politiikkakäsitystä Suomessakin tapahtuneen reformipolitiikan suunnan muutoksen eli maltillistumisen mekanismien selitykseksi ja avainkäsitteeksi. Siihen käsitteeseen kuuluu avoin normatiivinen elementti. Kannanotot, jotka koskevat yhteiskuntapolitiikan herkkiä luottamuksen kysymyksiä, muokkaantuvat näet pitkälti sen mukaan, miten keskeiset hyvinvointivaltion, yhteiskunnan, demokratian, legitimitetin tai kriisin käsitteet on ymmärretty. Yhteiskuntateorian käsitehistoria sen enempää kuin ajankohtainen teoreettinen keskustelu ei tarjoa tässä suhteessa mitään yksimielisiä käsityksiä saattikka sitten operationaalisia neuvoja. Tässä suhteessa Risto Kankaan yhteiskunnan käsitettä koskeva teos (Kangas 2001) on keskeinen tutkimuksen lähde.

Tilivelvollisuuden idea ja käsite on monessakin mielessä ajatuskoe, joka ilman varsinaista empiiristä evidenssiä pyrkii täsmentämään yhteiskuntapolitiikan kulttuurin perusvaihtoehdot epävarmuuden maailmassa. Tilivelvollisuus ei ole mikään vakiintunut yhteiskuntatieteellinen käsite. Näin muodoin en ole löytänyt oman tutkimukseni ongelman asettelun kannalta olennaista kansainvälistä diskurssia, johon olisin nojautunut ja josta olisin poiminut accountability-käsitteen ja kääntänyt sen suomeksi tilivelvollisuudeksi. Kaksi havaintoa käsitteen rinnakkaisesta käytöstä on kuitenkin tehtävä. Adam Przeworski käyttää accountability-käsitettä tarkastellessaan eräitä demokraattisen vaalijärjestelmän kysymyksiä ja haasteita (Przeworski 1995). Arviointitutkimuksessa, joka liittyy 1980-luvun alusta alkaneeseen julkisen hallinnon tehostamiseen ja niin sanotun new public management -ajattelun (npm) yleistymiseen kuuluu puolestaan tilivelvollisuuden arviointi (evaluation for accountability) yhtenä näkökulmana (Mäntysaari 1999, 9–11, Uusikylä 1999, 20–22, Lindqvist 1999, 110–112). Kumpikaan näistä konteksteista ei vastaa tämän tutkimuksen tilivelvollisuuden käsitettä ja probleeman asettelut poikkeavat toisistaan. Palaan tähän kysymykseen vielä lähemmin tutkimukseni IV luvussa.

En lähtenyt tutkimusmatkalleni tarkoituksena kirjoittaa jotain suurta ja täsmällistä yhteiskuntapoliittista reseptiä, joka löisi laudalta muut ja pitäisi sisällään eri ongelma-alojen kuten työllisyyspolitiikan mutteriteknologiat. Sen asemesta ryhdyin yritykseen eritellä sellaista yleisempää valintatilannetta, jossa yhä epävarmemmaksi, monimutkaisemmaksi ja vähemmän hallittavaksi käynyt maailma täytyisi viileästi hyväksyä, mutta jossa silti voitaisiin toivottomuuteen sortumatta hankkia demokratian säilymisen kannalta välttämätön poliittinen luottamus ja toimintamandaatti. Juuri tämän vuoksi, demokratian uhkien ja mahdollisuuksien pohtimiseksi, ryhdyin etsimään koordinaatteja kentälle, jolla voisin avata luottamuksen vahvistumisen tai heikentymisen kannalta keskeiset politiikkakäsitysten vaihtoehdot. Siinä on tutkimukseni motivaatio pähkinänkuoressa.

Ajan luonne

Tapani lähestyä modernin hyvinvointivaltion problematiikkaa poliittisen luottamuksen ja yhteiskuntapolitiikan hallittavuuden näkökulmista ohjasi kiinnostukseni sellaiseen yhteiskuntatieteelliseen aikalaisdiagnoosiin, jonka päähuomio on epävarmuuden analyysissa. Sen peruselementtejä ovat globaalistuminen, sosiaalisen refleksiivisyyden kasvu ja siihen liittyvä yksilöllistyminen sekä maailmaa aiemmin ohjanneiden traditioiden ja rutiinien kyseenalaistuminen. Nämä ainekset eivät edusta pelkästään monimutkaista muutosprosessia, vaan jotain vielä tätäkin merkittävämpää ja perustavalaatuisempaa modernisoitumisen taitekohtaa. Aiemmin mainittujen keskustelijoiden lisäksi olen saanut virikkeitä Anthony Giddensiltä, Ulrich Beckiltä, Stephen Toulminilta sekä eritoten Niklas Luhmannin diagnoosista funktionaalisesti eriytyneelle yhteiskunnalle esitetyistä ylimittaisista vaatimuksista. Kaikki nämä tutkijat pohtivat epävarmuuden tilaa, hyvin monipuolisesti ja toisistaan poikkeavasti, mutta kuitenkin siten, että yhteinen polku kulkee diagnoosin ytimeen eli globalisaatioon (Giddens 1994, 11, kts. myös Spybey 2001, 157, Beck 1995, 240, Toulmin, 342, Luhmann 1990, 6, 23). Samalla epävarmuuden analyysi tuo mukanaan monipuolisia aineksia yhteiskuntapolitiikan uusien uhkien, haasteiden ja mahdollisuuksien arviointiin. Erik Allardtin lähes kolmekymmentä vuotta sitten jäsentämä hyvinvoinnin tematiikka ajankohtaistuu tämän analyysin myötä (Allardt 1976).

Hyvinvointivaltion ajankohtaiseen tilaan liittyy siis senkaltaisen tutkimuksen vilkastuminen, jota voi kutsua aikalaisdiagnoosiksi. Se ei ole suinkaan vain oman aikamme tuote. Sillä on huomattavasti pitempi, oikeastaan koko modernin aikakauden pituinen historiallinen jänne. Arto Noro on kirjoittanut artikkelin aikalaisdiagnoosista sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä, siis yleisen teorian ja tutkimusteorian rinnalla (Noro 2000). Hän huomauttaa, että joku epookki saattaa herkemmin kuin muut sytyttää aikalaisdiagnoosin ja samalla herkistää kuulijan. On luontevaa ajatella, että näin on etenkin silloin, kun eletävä aika koetaan voimakkaasti taitekohdaksi, kun odotusten ja kokemusten välille syntyy huomattavaa särmiä. Arto Noro (2000, 323):

”Käsitehistorioitsijat ovat esittäneet, että nämä kysymykset aikakauden (epookin) luonteesta ovat vaivanneet modernia ihmistä modernin läpimurrosta (1750–1850) asti, eli kun kokemuksemme ja odotushorisonttimme välille syntyi ero; kun pelastushistoriat väistyvät ja aika itse liikuttaa historiaa; kun tulevaisuus on avoin ja temporaaliset käsitteet – edistys, kehitys, kriisit, vallankumous ja suunnitelma – tulevat tärkeiksi.”

Punnitessaan aikalaisdiagnoosin mahdollisuuksia ja vaaroja Noro huomauttaa, että kaikessa hyvässä sosiologiassa voi olla ripaus aikalaisdiagnoosia, jos kohta diagnoosiakin pitää arvioida sen mittapuun mukaan, miten paljon se sinänsä hyödyntää tutkimusteorian tasoista materiaalia. Risto Eräsaari on monellakin tapaa samoilla linjoilla (Eräsaari 2000). Hänen mielestään ilmeisistä ongelmistaan huolimatta aikalaisdiagnostiset näkökulmat voivat olla hyödyksi, kun ne ruokkivat ajattelun ja käsitteiden uudistumista ja luovat uusia teoreettisia näkökulmia. Eräsaaren mielestä nimenomaan sellainen kunnianhimoinen nykytutkimus, joka pyrkii arvioimaan aikakauden ominaista luonnetta, joutuu usein turvautumaan aikalaisdiagnoosiin. Siitä taas seuraa, että sosiologian lajityyppien rajanveto väistämättä hälvenee (Eräsaari 2000, 76–77).

Määritellessään aikalaisdiagnoosin asemaa omana tutkimuslajinaan Arto Noro täsmentää, ettei se ole yksinomaan sosiologien reaktiivinen vastaus aatehistorioitsijoiden ja filosofien diagnostisoimaan postmoderniin. Samalla tämä määrittely voidaan nähdäkseni lukea niinkin, että aikalaisdiagnoosissa voi olla kysymys tämänkaltaisistakin reaktiivisista piirteistä.

Hyvinvointivaltio on modernin luomus, sen etiikan ja rationaalisen ajattelun, sen sosiaalisen insinööritaidon ja sen poliittisen konsensuksen tuote. Se on moderni yritys hallita yksityiseen omistukseen nojaavan markkinatalousjärjestelmän vahvan dynamiikan sosiaalisesti haitallisia vaikutuksia (Giddens 1994, 134–139, Bryant & Jary 2001b, 20–23). Tästä näkökulmasta on selvää, että keskustelu katkoksessta eli modernin ja postmodernin (refleksiivisen tai toisen modernin tai mitä käsitettä kukin haluaakaan käyttää) taitekohdasta tai modernin radikalisoitumisesta koskee oleellisilta osiltaan juuri hyvinvointivaltiota.

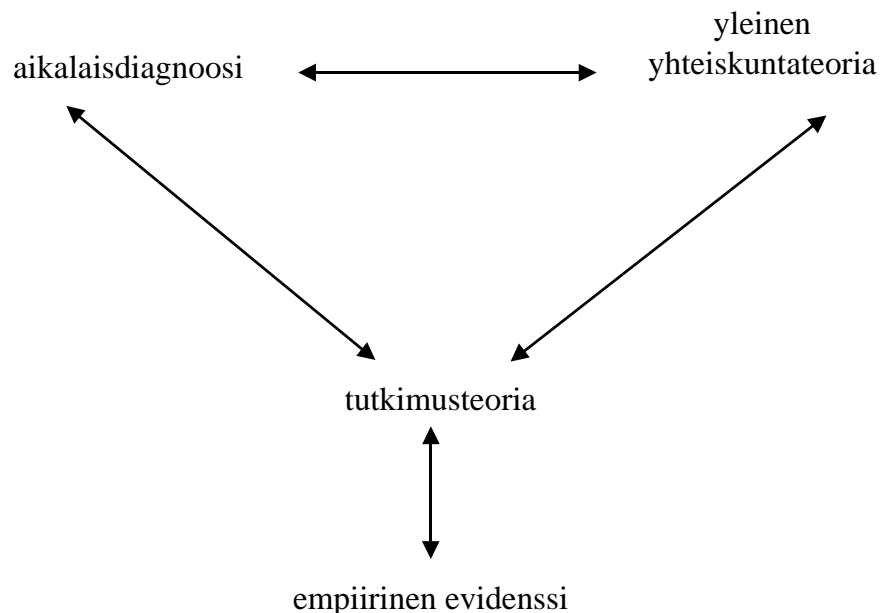
Modernin ja postmodernin taitekohta avautuu minulle hyvinvointivaltion ekspansiivisen ja suvereenisen varmuuden kauden päättymisenä sekä tähän liittyvänä poliittisena hämmennyksenä. Aikalaisdiagnostinen keskustelu on sen vuoksi kaikkine puutteineen ja mahdollisuuksineen yksi luonteva tapa arvioida hyvinvointivaltion tilaa. Mitä olisikaan keskustelu hyvinvointivaltion tulevaisuudesta ilman nyt käytössämme olevia aikalaisdiagnoosiksi kutsuttuja kirjoituksia. On siis perusteltua vetää johtopäätös, että visionääristä etäisyyttä tutkimuskohteeseen ottanut aikalaisdiagnoosi voi parhaimmillaan pysähdyttää tutkijan pohtimaan jotain sellaista, joka itsestään selvytyksensä alkoi jo näyttää rutiinilta. Näin voivat avautua ovet uusille käsitteille, ajatuksille ja oivalluksille.

Oman tutkimukseni kannalta sosiologiseen aikalaisdiagnoosiin tukeutuminen on antanut etenkin rohkeutta irtaantua oikean ja vasemman välisestä poliittisesta antagonismista (kts. Giddens 1994) ja liian virtaviivaisista yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden käsitteistä (kts. Haatanen 2000). Samalla aikalaisdiagnoosi on ollut inspiraation lähde

pyrkimyksessäni kartoittaa uudella tavalla sitä kenttää, jolla tässä tutkimuksessa juuri tulevat tarkasteltavaksi keskeiset yhteiskuntapoliittiset kulttuurit ja linjausvaihtoehdot. Sitä ei ole pidettävä metodinani, mutta kylläkin tärkeänä taustavaikuttajana sekä virikkeiden ja näkökulmien antajana.

Eräsaaren mielestä ei aikakauden luonnetta ja sen taitekohtaa pohtiva kunnianhimoinen nykytutkimus oikeastaan tulisi edes toimeen ilman aikalaisdiagnoosia (Eräsaari 2000, 76–79). Tämä tarkoittaa myös sen normatiivisen ja kantaa ottavan luonteen hyväksymistä. Täältäkin osin vallitsee yhteisymmärrys Arto Noron ajatusten kanssa. Risto Heiskalan vastikään kirjoittama teos, joka tarkastelee erilaisia yhteiskuntateoreettisia tapoja käsitteellistää todellisuutta, tuo tähän kysymyksenasetteluun runsaasti lisävalaistusta. Hän pohtii erilaisten teorioitten käyttökelpoisuutta muun muassa siltä kannalta, millainen on niiden kyky tarttua hedelmällisellä tavalla ajankohtaisiin ongelmiin (Heiskala 2000, 206). Hän ottaa lähtökohdaksi Arto Noron laatiman yhteiskuntatutkimuksen tyyppiä, piirtää tätä koskevan Noron kuvion hiukan uudelleen muotoiltuna sekä käy pohtimaan, millainen voisi olla näiden kolmen yhteiskuntatutkimuksen tyyppin työnjako. Nuolien suunnat kertovat vuorovaikutuksista, nuolien puuttuminen puolestaan vuorovaikutuksen puutteesta (kuten esimerkiksi aikalaisdiagnoosin ja empirian välillä).

Kuvio 1. Yhteiskuntatutkimuksen tyypit

Lähde: Risto Heiskalan (2000, 209) piirros, muotoiltu Noron (2000, 328) mukaan.

Pyrin nyt sijoittamaan oman tutkimusprojektini näin piirrettyyn kuvaan. Heiskala huomauttaa, että yleinen yhteiskuntateoria saa aikalaisdiagnoosilta esityksiä siitä, millaisten ongelma-alueiden kattamiseen soveltuvia käsitteistöjä olisi syytä kehittää (Heiskala 2000, 208). Omassa tutkimuksessani epävarmuutta koskevat aikalaisdiagnostiset tarkastelut virittävät ja ideoivat tilivelvollisuuden käsitteen. Heiskalan mukaan työnjako tarkoittaa edelleen sitä, että yleinen yhteiskuntateoria tarjoaa vastikkeeksi vaihdossa aikalaisdiagnoosille käsitteellisiä välineitä (Heiskala 2000, 209). Kuten edellä olen jo todennut, tällaiset käsitteet eivät ole totuudellisia, eivät erota oikeata väärästä, vaan ovat normatiivisia siinä mielessä, että kuvatessaan ne samalla tulkitsevat ja muokkaavat (Kettunen 2001, 257, Kangas 2001, 9–11, Heiskala 2000, 206). Omassa tutkimuksessani ovat demokratian, hyvinvointivaltion, legitimitetin ja kriisin käsitteet avainasemassa. Niiden kautta ja ennen muuta legitimitetin ja tilivelvollisuuden poleemisen rinnakkais-tarkastelun avulla jalostuu tilivelvollisuuden käsite ja politiikkakäsitys, jolla juuri lähestytään poliittisen luottamuksen ongelmaa epävarmuuden maailmassa. Tilivelvollisuuden käsite toimii tämän tutkimuksen kontekstissa. Sillä ei ole pyrkimystäkään yleistyä yhteiskuntapoliittisesti laajempaan käyttöön.

Kuten edellä olen todennut, tämänkaltainen tutkimus myös ”syleilee” ja käyttää hyväkseen laajaa tutkimusteoreettista aineistoa. Tällöin tarkoitan ennen muuta niitä dramatisoituvia valintatilanteita, jotka liittyvät kiinteästi hyvinvointivaltion jälkiekspansiiviseen tilaan. Ne pelkistyvät työn ja tasa-arvon välisen tavoitekonfliktin valottamiseksi, jossa kannanotot ovat mitä suurimmassa määrin ambivalentteja. Odotusten uskottavuuden ja sosiaalisen järjestyksen kannalta on ensi sijaista valintojen ja ristiriitaisten tilanteiden valottaminen ja vasta toissijaista ambivalenttien kantojen esiin tuominen.

Empiirisen tutkimuksen ja evidenssin puuttuminen liittyy metodiseen lähestymistapaan, mistä kuvio 1 nuolistokin kertoo. Samalla se kuitenkin liittyy hyvinvointivaltion kysymyksenasettelun muuttumiseen. Kauko Mannermaa, suomalaisen makromallin ekonometrian ekspertti ja siis samalla hyvinvointivaltion resurssirajoituksen mallittamisen ekspertti lausui äskettäin eräässä keskustelutilaisuudessa mielenkiintoiset sanat: ”ei-mitattavien seikkojen merkitys on kasvanut, yhä tärkeämmäksi käyneet ilmiöt ovat tulleet yhä vaikeammin mitattaviksi”⁴.

⁴ Mannermaa käytti tämän puheenvuoron ns. O-ryhmän toimintaa koskevan teoksen (Suvanto & Vesikansa 2002) julkistamistilaisuudessa Säätytalolla 12.9.2002. Keskustelua viritti yleisesti ottaen talouspolitiikan hallittavuutta koskevien käsitysten muuttuminen.

Epävarmuuden maailma ja käsite

Jaan aikalaisdiagnoosin kahteen erilaiseen kategoriaan. Ensimmäiseen kuuluu se, joka sijaitsee ikään kuin lähempänä yhteiskunnallista aktiiviteettia ja joka näin muodoin visioi ongelmista yhteiskuntapoliittisia korjaavia toimia silmällä pitäen. Toinen kategoria, yhteiskunnallisesta aktiiviteetista etäämpänä pelkästään profetoi. En tee moraalista eroa näiden kategorioiden välille, vaan katson, että kyse on tavallaan kahdenlaisesta ajattelutavasta. Ensimmäisen kategorian ennusteet ovat viestejä odotettavissa olevista ongelmista. Niistä toivotaan, että ne tavoittavat yhteiskunnallisen päätöksenteon eivätkä koskaan toteudu. Toisessa kategoriassa ennustaminen on pelkästään profetallista. Se on älyllistä kilpailua siitä, kuka ensinnä on diagnostisoinut jonkun katastrofaalisen tuhoon johtavan tien. Tässä tapauksessa yhteiskuntapolitiikan korjaava väliintulo on sivuasias, ehkä suorastaan harmi.

Aikalaisdiagnoosiin tukeuduttaessa onkin olennaisen tärkeää saada siitä esille aktiiville yhteiskuntapolitiikalle tarkoitettu viesti.⁵ Sitä diagnoosia, johon olen tukeutunut ja johon Noro ja Heiskalakin viittaavat (Noro 2000, 326, Heiskala 2000, 208) ei voida pitää minään ohi menevänä, profetallisena päivänperhona. Siinä määrin perustavalaatuisella tavalla näet ovat globalisaatioon liittyvät riskit ja tulonjakokysymykset työntymässä yhteiskuntapoliittiseen todellisuuteen. Anthony Giddens esimerkiksi ei ole suinkaan vain globaalin epävarmuuden aikalaisdiagnostikko vaan globalisaation teoreetikko. Giddensin rakenteistumisen teorian merkitys on ollut jatkuvasti merkittävä modernisoituneen hyvinvointivaltion ajankohtaisten probleemien tarkastelussa. Tästä teoriasta kulkee kolme analyyttistä polkua epävarmuuden analyysiin ja hyvinvointivaltion sopeutumiseen taitekohtaan (Bryant & Jary 2001b, 10–26):

Ensinnäkin toimijan ja rakenteen vuorovaikutuksen analyysi, linjaus deterministisen ja voluntaristisen tiedesuuntauksen välissä (Bryant & Jary 2001a, 10–14), korostaa paitsi yksilön kompetenssia myös kansanvallan merkitystä. Yksilöt eivät ole historian tahdottomia välikappaleita. Toiseksi tulee etujoukko tiukasti torjutuksi ja demokratian menettelytapojen merkitys korostetuksi. Toimijan ja rakenteen vuorovaikutuksessa yksilön kompetenssi puolestaan tarkoittaa jatkuvaa kriittistä arviointia ja sosiaalisen refleksiivisyyden korostumista. Kolmanneksi esiintyy Giddensin teoreettisessa orientoitumisessa jo varhain kysymys siitä, miten laaja on yhteisön sosiologinen käsite. Globalisoitumisen problematiikka saa näin muodoin rakenteistumisen teoriassa keskeisen merkityksen aiemmin kuin tämä käsite yleistyy laajempaan kielenkäyttöön (Bryant & Jary 2001e, 237). Kaikki nämä

⁵ Herää luonnollisesti kysymys, mitä aktiivisuudella tässä yhteydessä tarkoitetaan. Se tarkentuu tutkimuksessani tilivelvollisen politiikkakäsityksen myötä.

mainitut teoreettiset näkökohdat ovat tänään erityisen ajankohtaisia, kun tehdään yhteiskuntatieteellistä analyysia hyvinvointivaltion problematiikasta (Bryant & Jary 2001b, 33–35).

Donald Sassoonin (1998) tutkimus sosialidemokraattisen liikkeen ajautumisesta menestyksestä kriisiin viime vuosisadan päättyessä antaa omalta osaltaan vahvistusta väitteelle, miten tiiviisti toisiinsa sidoksissa ovat hyvinvointivaltion ja kapitalistisen markkinataloudenkin kehitys olleet. Kapitalismin menestys on tarkoittanut hyvinvointivaltionkin voittokulkua ja päinvastoin. Tavallaan tämä on historiallista kuvausta siitä, mikä oli jo Pekka Kuusenkin perusajatus. Samalla se on historiankirjoitusta yhden konseptin ajautumisesta vähin erin uudentyyppisiin ongelmiin.

Tehdessään johtopäätöksiä eurooppalaisen hyvinvointipolitiikan tilasta uuden vuosituhannen alkaessa Sassooninkin historiallinen tarkastelu saa aikalaisdiagnostisia piirteitä. Hänen mukaansa yksi aikakausi päättyy olosuhteissa, joissa perinteinen vasempaan – oikeaan nojaava poliittinen retoriikka saattaa olla vielä muodissa, mutta pintaa syvemmällä on todellinen jännite menettämässä merkitystään (Sassoon 1998, 755–777). Reformismin lyhdynkantajaa ei ole pysäytetty kilpailevan vihollisaatteen toimesta. Uudet haasteet koskettavat epävarmuuden muutosten myllerryksessä niin markkinoita kuin niiden säätelijöitäkin. Vasemmalla pilkahtaa esiin uuden aatteellisen paradigman tarve, kun Sassoon siteeraa SDP:n puheenjohtajan Paavo Lipposen ajatuksia yhtenä uuden ajattelutavan tyypillisenä oireena (Sassoon 1998, 742).

Huomioni kohdistuu etenkin kahteen aikalaisdiagnostisesti tärkeään yhteiskuntapoliittiseen trendiin. Ensiksi siihen, että yhteiskunnallisen päätöksenteon toimintaympäristö on muuttunut yhä epävarmemmaksi ja toiseksi siihen, että hyvinvointivaltiolle on, sen omien sisäisten poliittisten lainalaisuuksiensa myötä, asetettu yhä kunnianhimoisempia vaatimuksia. On siis kyse hyvinvointivaltioon kohdistuvista ylimentaisista vaateista niin politiikan hallittavuuden kuin resursirajoituksen osalta. Tähän kokonaiskuvaan liittyy elimellisenä osana yhteiskunnan modernisoituminen eli sen kiihtyvä funktionaalinen eriytyminen (Luhmann 1990, 234, Kangas 2001, 100). Tutkimukseni suuntaa katseen näiden kahden keskenään ristiriitaisen kehityskuvan kohtauspaikkaan ja yhteentörmäykseen. Kun epävarma maailma ja varmuuden konsepti kohtaavat, niin löytyy mielestäni yksi perusteltu analyttinen tapa tarkastella hyvinvointivaltion niin sanottua kriisiä ja keskeisiä ajankohtaisia valintoja. Jos oikean ja vasemman välinen jännite on puolestaan purkaantunut ja tämä vastakkainasettelu menettänyt ajankohtaisuutensa, tulee pohdittavaksi uusi poliittinen koordinaattisto ja sen dimensiot. Jos epävarmuus ja yhteiskunta ovat saaneet radikaalisti aikaisemmasta poikkeavan myöhäismodernin sisäl-

lön, tulee yhteiskuntapolitiikan kysymyksenasettelunkin modernisoi-
tua.

Kahta ulottuvuutta olen tällöin pitänyt muita tärkeämpinä. En-
simmäinen tarkoittaa kysymystä siitä, miten perustavalaatuisina ko-
emme siirtymisen varmuuden yhteiskunnasta epävarmuuden tilaan.
Toinen ja edelliseen elimellisesti kytkeytyvä kysymys taas koskee
sitä, millaisina näemme ei vain yhteiskuntapoliittiselta vaan tietoteo-
reettiseltakin kannalta interventiopolitiikan mahdollisuudet (kts. esim.
Wacquant 1995, 71–84). Kun myöhäismodernin maailman tulkintake-
hys on tällainen, huomio on ensisijaisesti yhteiskunnallisen kehityksen
hallittavuuden ja poliittisen luottamuksen kysymyksissä. Epävarmuus
virittää kysymyksen luottamuksen eikä varmuuden mahdollisuudesta.

Zygmunt Bauman katsoo, että saksankielinen käsite 'Unsicher-
heit' tarkoittaa hyvin kattavaa epävarmuuden tilaa, joka käsittää kol-
me ulottuvuutta. Englannin kielellä ne voidaan ilmaista sanoilla 'inse-
curity', 'uncertainty' sekä 'unsafety' (Bauman 1999, 5–6). Oman tut-
kimukseni kannalta Baumanin määrittelemä kolmas eli turvattomuus-
den ulottuvuus ei ole aivan olennainen. Kaksi ensin mainittua sen si-
jaan ovat. Ensimmäisen, insecurity, voi ymmärtää tarkoittavan saavu-
tusten pysyvyyteen liittyvää epävarmuutta ja sitä kautta johtaa silta
hyvinvointipolitiikan ajankohtaisiin ja kriittisiin valintoihin. Toinen
ulottuvuus, uncertainty, puolestaan tarkoittaa kulttuurisesti ambiva-
lenttia tilaa, oikean ja väärän tien valinnan periaatteellista vaikeutu-
mista ylipäätään. Tähän ambivalenssiin ja siis epäröinnin sekä kes-
keneräisyyden pysyvään tilaan kätkeytyvät epätoivon ja toivon ele-
mentit ovat Baumanin analyysin kohteena.

Giddens, Beck ja Bauman nojaavat monilta osin toisiinsa, ei kui-
tenkaan aina eksplisiittisesti (Lash 1995, 192–197, Beck 1995, 22–
24). Kaikkien kolmen analyysissä epävarmuuden, suvaitsevaisuuden
ja demokratisoitumisen välillä vallitsee käsitteellinen yhteys. Juuri sii-
tä analyysistä syntyy hyvinvointivaltionkin näkökulmasta ristiriitainen
uhkien ja mahdollisuuksien tila. Sitä ei voi ymmärtää oivaltamatta,
miten epävarmuus, suvaitsevaisuus ja demokratia kulkevat käsi kades-
sä samalla kun varmuus, suvaitsemattomuus ja demokratian vaarantu-
minen käyvät yhtä jalkaa. Giddens on luonut manufactured risk -käsit-
teen (ihmisen toiminnan mukaan tuomat riskit) ja Baumanin epävar-
muuden teesit nojaavat vahvasti myös tähän ideaan (Bauman 1999,
145). Beckin ja Giddensin tavassa lähestyä epävarmuutta ja vetää siitä
yhteiskuntapoliittisia johtopäätöksiä on paljon teoreettisia yhtymä-
kohtia (Bryant & Jary 2001b, 22).

Globalisaatio on yksi tutkimukseni pääteema, mutta globaalien
ympäristöriskien problematiikkaa ei tutkimuksessani varsinaisesti
käsitellä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö ekologisilla näkö-
kohdilla olisi merkitystä hyvinvointivaltion ajankohtaisten valintojen
näkökulmasta. Olen lähtenyt pelkistäen siitä, että saastumista rajoitta-

vat kansainväliset normit ja sopimukset muuntuvat globaaliksi tulonjakokysymyksiksi niin pian kuin normien ymmärretään aiheuttavan eri maille erilaisia kasvu- ja työllisyysrajoituksia. Tätä kautta ne tulevat työntymään yhä vahvemmin hyvinvointivaltion tavoitekeskusteluun ja arvovalintoihin. Ne myös järkyttävät monella tavoin kansallisen hyvinvointivaltion suvereniteettia. Stephen Toulmin (1998, 360) toivottaa suorastaan tervetulleeksi kansallisen suvereniteetin eli globaalin itsekkyyden horjumisen. Hän kirjoittaa eri käsittein kuin edellä mainitut epävarmuuden analytytikot, mutta samansuuntaisesti ja samanhenkisesti. Kaiken kaikkiaan epävarmuuden tarkastelussa keskeisiksi elementeiksi nousevat globaali viestintä ja riskit, sosiaalisen refleksiivisyyden kasvu, kansallisen hyvinvointivaltion suvereniteetin horjumisen sekä kriittinen suhtautuminen rationaalisen toiminnan kaikkivoipaisuuteen.

Epävarmuuden aika on koskettanut myös hyvinvointivaltion taloustieteellistä perustaa (Giddens 1994, 8–10, Feldt 1994, 22–24). Talustiede on tuonut hyvinvointivaltion problematiikkaan kaksi keskeistä näkökulmaa. Ensimmäinen niistä koskee hyvinvointipolitiikan resurssirajoitusta, jota ilman on vaikea ylipäättään edes ymmärtää hyvinvointivaltion käsitettä. Taloustieteen kohteena on taloudellisen kasvun, työllisyyden ja makrotaloudellisten tasapainottomuuksien analyysi, mitä kautta aukeaa yksi tärkeä näkökulma hyvinvointipolitiikan käytettävissä oleviin voimavaroihin. Toinen keskeinen taloustieteen tutkimuskohde on kannustinjärjestelmä, ne moninaiset parametrit, joita yhteiskuntapolitiikalla voidaan muuttaa ja jotka vaikuttavat talousyksiköiden päätöksiin. Epävarmuuden maailmassa on hyvinvointivaltion talusteoreettinen perusta horjunut niin voimavarojen kasvua kuin kannustusjärjestelmän tarkoituksenmukaisuutta koskevien olettamusten osalta.

Hyvinvointivaltion kulta-aikana sen makrotaloudellisen perustan muodosti keynesiläinen taloustiede (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 48–52, Giddens 1994, 8, Julkunen 2001a, 41–42). Se ei yksinomaan korostanut taloudellisen kasvun ja täystyöllisyyden merkitystä vaan siitä tuli monessa suhteessa kehittyvän hyvinvointivaltion henkinen selkäranka. Tätä kuvaa osuvasti ruotsalaisen sosialidemokraatin Kjell Olof Feldtin (1994, 12–16) muistiin merkintä siitä, että keynesiläisyys toi mukanaan lähestulkoon rajattoman uskon yhteiskunnallisen kehityksen hallittavuuden suhteen. Ns. O-ryhmän historiikki viestittää monilta osin talouspolitiikan optimismista suomalaisen hyvinvointivaltion alkutaipaleella (Suvanto & Pekkarinen 2002).

Jos on tarjolla runsaasti materiaalia keynesiläisen taloustieteen roolista hyvinvointivaltion kulta-aikana, niin yhtä lailla runsaasti löytyy sitä tutkimusaineistoa, joka kertoo keynesiläisen uskon romahduksesta hyvinvointivaltion joutuessa uusien haasteiden eteen ja kriisiytyessä. Se aineisto on osin talusteoreettista (Korpinen 1989, 24–29),

sosiologista (Giddens & Pierson 1998, 151–169) ja aatehistoriallista (Sassoon 1997, 445–461). Lyhytaikaista monetarismien aaltoa lukuun ottamatta ei loppujen lopuksi mitään suurta teoriaa noussut voimissaan ehtyneen keynesiläisyyden tilalle. Päinvastoin tämän päivän yhteiskuntapolitiikan epävarmuuden yksi dimensio on kiistämättä epäluotamus suuriin talousteorioihin ylipäätään (Feldt 1994, 24). Tätä epävarmuuden ulottuvuutta ei voi liikaa korostaa pohdittaessa modernin hyvinvointivaltion nykyistä tilaa erittäin volateilta näyttävässä markkinataloudessa.

Puhun mieluummin uusliberaalista retoriikasta kuin kehittyneen hyvinvointivaltion varteenotettavasta talouspoliittisesta vaihtoehdosta. Täsmennän vielä ajatuksiani tältä osin luvussa V loppusanojen yhteydessä. Omaksun tässä vaiheessa kannan, että jos jokin talousteoreettinen suuntaus on pyrkinyt astumaan keynesiläisyyden jättämään tyhjiöön, niin ennen muuta tämä tarkoittaa tarjonnan talouden merkityksen kasvua (vrt. Koskenkylä 1996). Tilalle on siis tullut resurssi-allokaatiota ja hintavakavuutta korostava ajattelutapa. EU:n tuorein Lissabonin yhteiskuntapoliittinen julistus tähtää siihen, että eurooppalainen hyvinvointivaltiomalli nousisi kansainväliseen kärkeen niin taloudellisen tehokkuutensa kuin sosiaalisen koheesionsakin suhteen. Tässä kunnianhimoisessa tavoitteenasettelussa korostuu inhimillinen pääoma, koulutus- ja rakennepoliittikka. Se tarkoittaa myös kannustinjärjestelmää, joka huomattavasti poikkeaa siitä, joka vallitsi sodanjälkeisenä pitkäaikaisena kasvu- ja inflaatiokautena (Presidency conclusions 2000, 1–7) ja joka yritetään sovittaa yhteen EU:n sosiaalisen mallin kanssa. (Kts. Juho Saaren (2002) toimittaman teoksen lukuisat artikkelit.)

Painotuksen siirtymä keynesiläisestä talouspolitiikasta tieto-aidon ja inhimillisen pääoman tarjonnan talouteen omaa kiinnekohtia siihen yhteiskuntatieteelliseen suuntaukseen, jossa epävarmuus, ambivalenssi ja kontingenssi ovat työntyneet tutkimuskohteina yhä enemmän esiin. Keynesiläisyys liittyi menneen ajan kognitiiviseen varmuuteen (Toulmin 1998, 50, 243) sekä legitiimiin ja luotettavaan talouspolitiikkaan sen jyhkeänä arkipäiväisenä työkaluna. Siinä virtauksessa, missä maailma globalisoituu, yksilöllistyy ja käy yhä refleksiivisemmäksi, siinä samassa ajan virtauksessa henkinen pääoma käy yhä enemmän kiinteätä pääomaa tärkeämmäksi, talouden dynamiikka vahvistuu ja sen hallittavuus tulee alati pulmallisemmaksi. Voidaankin sanoa, että jos keynesiläinen kasvun, tasauksen ja täystyöllisyyden tavoittelu edusti varmuutta varmuuden maailmassa, niin tarjonnan talous uusine kannustimineen on yksi epävarma elementti epävarmuuden maailmassa.

Siirtykäämme nyt epävarmuuden analyysistä modernin hyvinvointivaltion demokraattisen prosessin poliittiseen diagnoosiin. Anders Isaksson on laatinut terävän erittelyn yhden maailman johtavan hyvin-

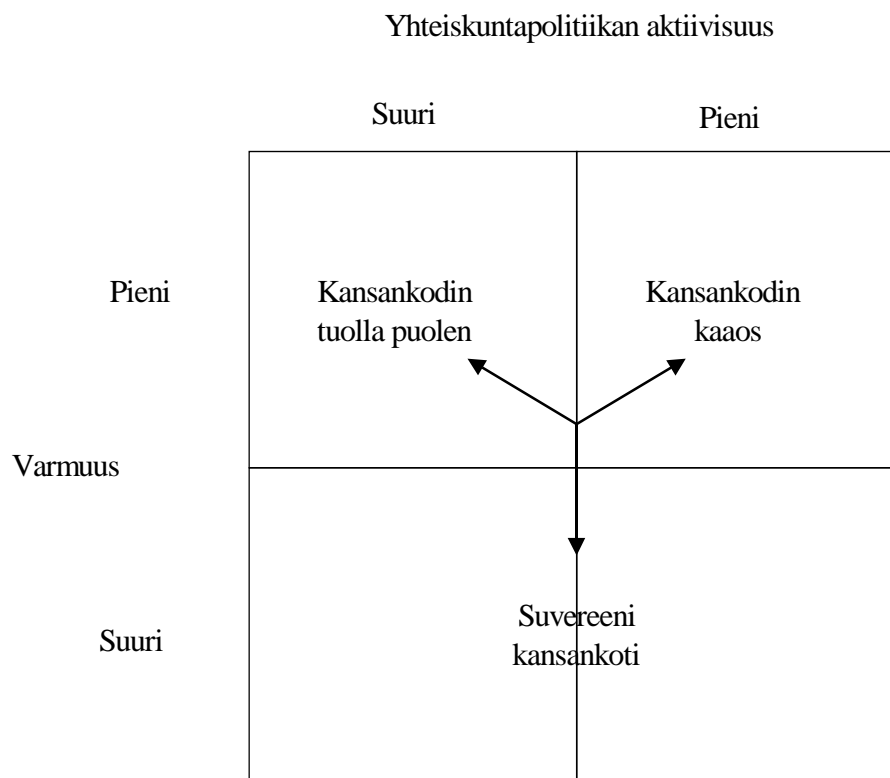
vointivaltion ajautumisesta ylivaatimukseen ja luottamuspulaan (Isaksson 1994). Samansuuntaisen mutta abstraktisen ja teoreettisen analyysin on kirjoittanut Niklas Luhmann. Hänen teoksensa ”Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat” (Luhmann 1990) on keskeisestä merkityksestä pohdittaessa pitkälle kehittyneen hyvinvointivaltion ongelmia. On tärkeätä, että käytettävissä on teoreettinen analyysi, joka tarkastelee kehittyneen ja funktionaalisesti eriytyneen yhteiskunnan demokratiaa ja sen poliittisen prosessin sisäistä logiikkaa. Yhtenä olennaisena ainesosana on pidettävä kompensatioperiaatetta (Luhmann 1990, 21–25). Mikä on kompensoitavissa, se kompensoidaan. Tämän dynamiikan mukaan vähäosaisten tukemiseen orientoitunut sosiaalivaltio muuntuu ensin universaalista tasausta tavoittelevaksi hyvinvointivaltioksi ja tästä eteenpäin ekologisia rajoja tunnustelevalle kasvupolitiikaksi. Hyvinvointivaltion ylivoimainen symboliarvo samaistaa politiikan, synnyttää konsensuksen ja rajattomien vaatimusten reformikilvan (Luhmann 1990, 21–25). Tämä analyysi ei tee eroa sen välillä, miten oikea ja vasen ovat tässä prosessissa mukana ja osallisina.

Niklas Luhmannin painottamat yhteiskunnan ja demokratian käsitteet, Donald Sassoonin painottama historiallinen linjaus sekä Anthony Giddensin esittämä aikalaisdiagnoosi oikean ja vasemman välisen jännitteen purkautumisesta valaisevat modernisoituvaa eurooppalaista hyvinvointivaltiota eri näkökulmista, mutta nostavat esiin yhden ja saman kysymyksen. Millaista uutta ja modernimpaa poliittista koordinaatiota voitaisiin ajatella rakennettavan, jos oikean ja vasemman välinen jännite hylätään? Ulrich Beck pohtii, onko perinteinen metafora kukistettavissa ilman, että esitetään sille vaihtoehtoja (Beck 1995, 65). Hän jatkaa, että tämän päivän keskeiset kysymykset koskevat suhtautumista ensinnäkin epävarmuuteen, toiseksi muukalaisiin ja kolmanneksi yhteiskunnallisiin vaikutusmahdollisuuksiin.

Yksinkertaistan tämän Beckin määrittämän kysymyksenasettelun nelikentäksi siten, että katson epävarmuuden ja ambivalenssin ulottuvuuden sisältävän suvaitsevaisen asenteen muukalaisiin. Kahden jäljelle jäävän koordinaatin avulla rakentuu nyt nelikenttä, jolla jäsenän nykyaikaisen yhteiskuntapolitiikan problematiikkaa ja perustavalaatuisia vaihtoehtoja. Niitä kutsun tässä vaiheessa alustavasti nimillä ”suvereeni kansankoti”, ”kansankodin kaaos” ja ”kansankodin tuolla puolen” (kuvio 2). Sijoitan tähän kenttään myöhemmin III luvussa kolme erilaista yhteiskuntapolitiikan ymmärrystä. Luvussa IV kuvio saa edelleen lisää sisältöä, kun vaihtoehtoisia politiikkäkäsityksiä rinnastetaan toisiinsa ja kun niiden myötä tämän tutkimuksen keskeinen käsite eli hyvinvointivaltion tilivelvollisuus täsmentyy. Nykymuodossaan oheinen kuvio ilmentää vasta aikalaisdiagnostiseen keskusteluun nojaavaa virittäytymistä tutkimustehtävään. Kaikissa näissä kuvioissa on nelikenttään piirretty kolme vaihtoehtoa. Epävarmuuden maailmas-

sa tapahtuu valinta yhteiskuntapolitiikan aktiivisuuden suotavuuden ja mahdollisuuden suhteen. Varmuuden maailmaan on piirretty vain yksi vaihtoehto. Se ilmentää hyvinvointivaltiota koskevaa laajaa aatteellista ja käytännöllispoliittista konsensusta. Näin tämä niin kuin seuraavat vastaavat kuviot ilmentävät sitä tutkimukseni perusväittämää, että hyvinvointivaltion konsensus kohtaa hämmennyksen vallassa passiivin ja aktiivin politiikan valintatilanteen, jota ei karakterisoi oikean ja vasemman välinen jännite.

Kuvio 2. Yhteiskuntapolitiikan vaihtoehdot

Ajankohtainen suomalainen keskustelu

Laaja ja vilkas suomalainen yhteiskuntatieteellinen tutkimus ja keskustelu, joka koskee hyvinvointivaltion käsitteen syntyä, sen eri kategorioita ja kehitystendenssejä sekä ajankohtaisia pulmia, on omalta osaltaan antanut minulle tutkimuksellisia virikkeitä. Jäsennän sitä seuraavassa hyvin pelkistäen lähinnä oman tutkimustehtäväni näkökulmasta. Suomalaisen sosiaalipolitiikan linjausta kartoittanut Pekka Kuusi (1961) oli liikkeellä ennen muuta kasvupyrkimyksen mobiilisaattorina ja rakentamassa kokonaisvaltaista kuvaa sosiaalisen tasauksen ja taloudellisen kasvun positiivisesta vuorovaikutuksesta (Eräsaari 1984, 166–167). On mielenkiintoista, että hän kuitenkin vierasti hyvinvointivaltion käsitettä (Eräsaari 1984, 168). Tämä on nähdäkseni hyvin sopusoinnussa sen kanssa, että hän arveli sosiaalipolitiikan ja

sosiaalisen tasauksen joutuvan sitä suurempaan kitkaan ja kontrolliin mitä kunnianhimoisempia tavoitteita asetettaisiin ja saavutettaisiin (Kuusi 1961, 29–32). Hän ei voinut tai ei ehkä halunnutkaan visioida hyvinvointivaltion symboliikan ja poliittisen konsensuksen vahvistumista siihen mittaankin, kuin me olemme kokeneet ja omin silmin nähneet. Pelkistän ja tulkitson: hän näki oikean ja vasemman välisen kitkan, muttei voinut nähdä tämän kitkan ja vihollisuuksien häviämistä ja siihen kytkeytyvää reformikilvan aiheuttaman hyvinvointipolitiikan vaarantumista ja luottamuksen ehtymistä (vrt. Luhmann 1995, 116–118).

Runsaat kaksikymmentä vuotta Kuusen pääteoksen ilmestymisen jälkeen julkaistiin Risto Eräsaaren väitöskirja sosiaalivaltio ja sosiaalipolitiikan itseymmärrys (Eräsaari 1984). Jotain tärkeää oli ehtinyt näköjään tapahtua, kun joka puolelta nyt tulvi hyvinvointivaltion kriisiä koskevaa kirjallisuutta. Tällaisilla sanoilla Eräsaari avaa tutkimuksensa (Eräsaari 1984, i–ii). Huomion kohteena ovat yhteiskuntapolitiikan taloudellisten voimavarojen rinnalla kasvavan byrokratisoitumisen ongelmat sekä lisääntyvä vastenmielisyys hyvinvointivaltion mahtipontisuutta kohtaan.

Hän tarkastelee hyvinvointivaltion käsitehistoriaa, sen yhä vetoavampaa symboliikkaa ja poliittista hyväksyttävyyttä, mikä viimein johtaa siihen, että hyvinvointivaltio alkaa saada myyttistä hahmoa. Se alkaa tarkoittaa paitsi kansallista konsensusta, niin yleisen mielipiteen yhä laajempaa vakuuttuneisuutta siitä, että sosiaaliset ongelmat voidaan ratkaista, että on suorastaan löytynyt konsepti, jolla ne periaatteessa on jo ratkaistu. Syntyy romantisoitunut kuva varmuudesta (Eräsaari 1984, 113–117). Tämän myyttisen kuvan patinoitumisesta ja arkistumisesta on kyse siinä reformipolitiikan maltillistumisessa, jota tilivelvollinen politiikkakäsitys epävarmuuden maailmassa tarkoittaa.

On syytä kiinnittää tarkkaa huomiota tapahtumien aikatauluun. Eräsaaren teoksesta käy ilmi, että eurooppalaisessa yhteiskuntatieteessä hyvinvointivaltion hälytyskellot soivat jo 1970-luvun lopussa. Varmuuden romantiikka alkaa tietoteoreettisesti ja yhteiskuntapoliittisesti rapautua. Siitä huolimatta meillä Suomessa lähtee liikkeelle seuraavan vuosikymmenen lopulla ennennäkemättömään varmuuden tunteeseen, riskinottoon ja velantekoon nojaava niin yhteiskuntapolitiikan kuin kansantalouden ekspansiovaihe, kasvukupla, joka muutamaa vuotta myöhemmin päättyy täydelliseen katastrofiin. Vuonna 1991 meillä oli eduskuntavaalit. Vaalikeskustelussa ei tullut vielä silloinkaan esille mitään hyvinvointipolitiikan kriisin merkkejä. Puolen vuoden kuluttua oireet jo olivat vakavat ja parin vuoden kuluttua maa oli täydellisen poliittisen ja taloudellisen hämmennyksen vallassa.

Varmuuden uskomusten ja arkipäivän epävarmuuden kohtaaminen on yleiseurooppalainen ilmiö, mutta Suomessa tämä yhteentörmäys oli huomattavasti rajumpi ja voimakkaampi kuin läntisissä naapu-

reissamme. Se johti lopulta poliittisella kentällä silmiinpistäväan kriisitietoisuuteen ja laajaan yksimielisyyteen ryhtyä purkamaan jotain varmaksi luultua ja rakkaaksi käynnyttä hyvinvointipolitiikan konseptia. Sitä oli karsittava, koska se oli rakennettu epävarmalle pohjalle. Kuten Keijo Rahkonen on huomauttanut, suomalainen kriisikeskustelu alkoi kuitenkin eurooppalaiseen nähden viivästyneenä (Rahkonen 1995, 11–15). Hyvin huonosti on yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa silti ollut esillä kysymys, pysäyttikö suomalaisenkin hyvinvointivaltion etenemisen epävarmuuden viidakko vaiko aatteellinen vihollinen. Se kysymys on puolestaan ollut yksi tärkeimpiä virittämässä tätä tutkimusta.

Suomessa on ilmestynyt myös lukuisia teoksia, jotka ovat käsitelleet paitsi hyvinvointipolitiikan tavoitteita myös mahdollisuuksia karvoittaa yhteiskuntatieteellisesti hyvinvointivaltion erilaisia kansallisia malleja. Tällaisia ovat esimerkiksi Pekka Kososen teokset, jotka vetävät myös johtopäätöksiä hyvinvointivaltion legitimitetistä ja ekspansion päättymisestä (Kosonen 1987, 1995). Heikki Lehtonen on puolestaan laajaan aineistoon nojautuen analysoinut, voidaanko viimeaikaisten sosiaalipolitiikkaan kohdistuneiden karsintojen ja leikkausten jälkeen tehdä johtopäätöksiä suomalaisen hyvinvointivaltion mallin muutostendensseistä (Lehtonen 2000). Lehtosen esseessä ei etuuksien karsinnan ja leikkausten perussyitä selvitetä, ne otetaan ikään kuin annettuina tosiasioina. Rivien välistä voi kuitenkin päätellä, että jos suomalainen hyvinvointivaltiomalli on muuttuakseen johonkin suuntaan, niin se suunta on ideologinen. Matti Heikkilän ja Jouko Karjalaisen (2000) toimittama teos ”Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros” on myös syytä mainita.

Kun tutkimuksessani on keskeisen huomion kohteena oikean ja vasemman välisen vastakkainasettelun kuihtuminen sekä siihen liittyvä yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden käsitteiden komplisoituminen, on Kalle Haatanen tuore väitöskirja kommunitarismista tarjonnut teoreettisen näkökulman, joka on opastanut selventämään ajatuksen-kulkujani (Haatanen 2000). Haatanen työ kytkee amerikkalaisen kommunitarismien aikalaisdiagnostisia aineksia hyvinvointivaltiota koskevaan eurooppalaiseen yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun. Se kuljettaa mielenkiintoisella ja oman tutkimukseni kannalta hyödyllisellä tavalla yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden rajankäynnin monimutkaista teemaa.

Raija Julkunen on äskettäin ilmestyneessä teoksessaan käsitellyt 1990-luvun sosiaalipolitiikan suunnanmuutosta Suomessa (Julkunen 2001a). Myöhemmin ilmestyneissä artikkeleissaan hän on tarkastellut suomalaisen hyvinvointivaltion jälkiekspansiivista tilaa yhä enemmän yleiseurooppalaisesta näkökulmasta ja ennen muuta Paul Piersonin analyysiin ja käsitteistöön nojautuen (kts. Julkunen 2001b, 2001c, 2001d ja Pierson 2001).

Suomalaisessa keskustelussa on kartoitettu hyvinvointivaltion kehittymistä samoin kuin määritelty ne kategoriat, joiden avulla suomalainen malli voitaisiin asemoida ja rinnastaa muihin. Hannu Uusitalon ytimekäs määritelmä kuuluu, että hyvinvointivaltioilla tarkoitetaan valtiota, jolla on laaja vastuu kansalaisten hyvinvoinnista ja sosiaalisesta turvallisuudesta ja joka toimii verraten vauraassa yhteiskunnassa (Uusitalo 1990, 337). Asiaa koskeva suomalainen tutkimus kertoo omalta osaltaan, että käsitteiden täsmentäminen ja typologisointi ei ole aivan ongelmaton tehtävä (Lehtonen 2000, 132). Mitä enemmän pyrkii täsmentämään, sitä problemaattisemmaksi asia käy.

Kun Suomi on EU:n jäsenmaa, niin yksi mahdollisuus on täsmentää suomalaista hyvinvointivaltiota muiden eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden joukossa aiemmin mainitun EU:n tuoreimman Lissabonin julistuksen mukaan. Silloin puhuttaisiin hyvinvointivaltiosta, joka niin taloudellisen tehokkuuden, kilpailukykyensä kuin sosiaalisen koheesionsakin puolesta tavoittelee itse asiassa korkeinta kansainvälistä ambitiotasoa (Presidency conclusions 2000). Onko järkevää jatkaa hyvinvointivaltion käsitteen täsmentämistä näin ohjelmallisesti? Tulee väistämättä mieleen juttu lentäjästä, joka yksityiskoneella putosi, säilyi onnekkaasti hengissä ja sai yhteyden pelastuspartioon. Häntä pyydettiin mahdollisimman täsmällisesti paikallistamaan sijaintinsa. Lentäjä ilmoitti tähän istuvansa perunapellossa. Pelastuspartio vastasi hänelle, että nyt ei ole meneillään tutkimus siitä, mihin peltoon yksityiskoneet tyypillisimmin putoavat, vaan kyse on lentäjän pelastamisesta.

Saatiin siis täsmällistä tietoa, vaan ei juuri sellaista, jota pelastajat kaipasivat. Saattaisin nyt kysyä, mihin suuntaan hyvinvointivaltio on kehittymässä: pohjoismaiseen, keski-eurooppalaiseen, ruotsalaiseen vaiko saksalaiseen suuntaan. Saattaisin saada vastaukseksi lainsäädäntöön, instituutioihin ja rakenteisiin liittyviä täsmällisiä yksityiskohtia, mutta en tämän tutkimuksen problematiikan kannalta kuitenkaan relevantteja vastauksia.

Hyvinvointivaltion määrittelyn täsmentäminen liittyy luonnollisesti kysymyksenasetteluun. Olen pyrkinyt irrottautumaan näistä hyvinvointivaltioiden mahdollisista typologioista riittävän kaukaiselle pilvenlonkareelle huomatakseni, että oman tutkimukseni kannalta nämä järjestelmät ovat sittenkin ennen muuta samanlaisia ja että sikäli kuin ne eroavat toisistaan, niiden välillä vallitsee vahva konvergenssi erojen pienenemisen suuntaan. Tämäkin seikka on tullut verraten selkeästi esiin suomalaisessa hyvinvointivaltiotutkimuksessa (Kosonen 1995, 213–217). Omien havaintojeni mukaan kaikissa näissä maissa istuu tänä päivänä lukematon määrä komiteoita ja työryhmiä, jotka pohtivat lukemattomia hyvinvointivaltion erilliskysymyksiä. Johtopäätöksiä tehdessään ne kiinnittävät huomionsa ennen muuta siihen, missä suhteessa kilpailijat ovat huolehtineet jonkin asian paremmin.

Tämänkaltaista konvergenssia ja harmonisointia tapahtuu nähdäkseni aivan siitä riippumatta, missä tahdissa eurooppalainen integraatio EU:n puitteissa etenee.

Arkikielessä ja päiväpolitiikassakin hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan käsitteitä käytetään rinnatusten ja yleisesti ottaen pyrkimättäkään erottamaan niitä teoreettisesti toisistaan (Kettunen 2001, 257–261). Käsitteet eivät ole todellakaan helposti täsmennettävissä, mihin edellä olen jo viitannut. Risto Kangas huomauttaa yhteiskunnan käsitettä koskevassa teoksessaan, että vaikeuksista ja epäselvyyksistä johtuen yhteiskunnan käsitteen määrittelystä on tykkänään luovuttu. Hän toteaa Erik Allardtin eräässä yhteydessä huomauttaneen, että useissa tapauksissa käsitteen tarkempi määrittely on tarpeellista, ”koska kaikki kuitenkin tietävät, mistä puhumme” (Kangas 2001, 22–23).

Jos typologisointi ei ole tutkimukseni näkökulman kannalta olennainen lähestymistapa, niin hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan erottaminen toisistaan on käsitteellisesti sitäkin keskeisemmässä asemassa. Erityisen merkille pantavaa on se systemaattinen esitystapa, jolla Kangas avaa ovet Niklas Luhmannin käsitemaailmaan. Luhmannille yhteiskunnan modernisoituminen tarkoittaa ennen muuta funktionaalista eriytymistä ja vahvojen osajärjestelmien, kuten valtion, talouden, tieteen, oikeuden, taiteen ja uskonnon kehittymistä (Kangas 2001, 100–101). Luhmann käsittelee myös sosiaalisen järjestyksen teemaa sitomatta tarkastelua arvoksimielisyyteen (Kangas 2001, 138). Tässä teoreettisessa katsannossa hyvinvointivaltio ei ole yhteiskuntapolitiikan hierarkkinen keskus eikä täytä yhteiskunnan ylärakenteen tehtävää, vaan se on mieluummin nähtävä yhteiskunnassa poliittisen systeemin infrastruktuurina (vrt. Wilke 1995, 156–158). Luhmannin demokratiakäsitys, johon tutkimuksessani useasti nojaudun, ja joka tarkoittaa erilaisuuden eikä arvokonsensuksen tilaa, on vahvasti yhteydessä modernisoituvan yhteiskunnan funktionaaliseen eriytymiseen (Luhmann 1990, 231–234). Risto Kangas käsittelee teoksessaan seikkaperäisesti Niklas Luhmannin ja Jürgen Habermasin teorioiden eroavuuksia niin yhteiskunnan, demokratian kuin arvokonsensuksenkin osalta (Kangas 2001, 71–106). Nojaudun tähän Kankaan laatimaan teoreettiseen ja käsitteelliseen erotteluun, kun täsmennän hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden ideaa.

Kypsän hyvinvointivaltion nykyaikaisia haasteita pohdittaessa valtion ja yhteiskunnan käsitteiden erottaminen toisistaan on siis mielestäni mitä tähdellisintä. Asiaa koskevassa artikkelissaan Pauli Kettunen valottaa kysymystä, miksi kulttuuriperinteen moninaisten vaikutusten vuoksi valtion ja yhteiskunnan käsitteitä on Pohjoismaissa vaihatta voitu käyttää synonyymeina (Kettunen 2001, 257–261). Kannattaa panna merkille, että arkikieli kuitenkin erottelee valtion ja yhteiskunnan eli valtiovallan ja yhteiskuntapolitiikan. On siis olemassa

hyvinvoinnin kova byrokraattinen puoli yhtäläillä kuin sen pehmeä puoli. Luhmannilaisittain asiaa katsoen löytyy sellainen hyvinvointivaltion hahmo, johon tarvittaessa voidaan kohdistaa byrokratiasta johtuva kritiikki kuin myös se hahmo, johon voidaan suunnata loputtomat tarpeet ja toiveet (Luhmann 1990, 148).

Pohjoismaiseen maailmaan, jossa valtion ja yhteiskunnan käsite eivät hevin irtoa toisistaan, liittyy ajatus yhteiskuntapolitiikan hyvästä kehästä (Kettunen 2001, 261–264). Menestyksen kehä noidankehän vastakohtana ei ole uusi ilmaisu Suomen menestystarinasta puhuttaessa. Kettusen tarkastelussa vanha ilmaisu saa kuitenkin uutta käsitteellistä sisältöä, kun yhteiskuntapolitiikka edustaa tavallaan niin hyvinvointivaltiota kuin hyvinvointiyhteiskuntaakin. Mielestäni on kuitenkin olennaista nähdä, että yhteiskuntapolitiikankin käsitteessä valtio edustaa vain yhtä toimijaa. Suomessa oli kieltämättä aika, jolloin perustellustikin saattoi kysyä, miten kaukana valtio ja yhteiskunta olivat lopultakin käsitteellisesti toisistaan. Sodanjälkeisenä aikana valtio rakensi perusteollisuutta ja omisti yhdessä vaiheessa koko teollisuudesta merkittävän osan. Valtion rooli Suomen teollistumisessa on siis ollut erittäin näkyvä (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 28–34). Valtio oli myös näkyvästi esillä niin aloitteentekijänä kuin sopijaosapuolenaikin pyrkimyksissä, joilla keynesiläistä kysynnän säätelyä pyrittiin tehostamaan tulopolitiikan avulla ennen muuta niin sanotun sosiaalisen korporatismiin maissa (Sassoon 1997, 445–461, Pekkarinen & Vartiainen 1993, 58–67). Valtio omistajana, keskitetyn tulopolitiikan sopijaosapuolena, keynesiläisenä kysynnän säätelijänä sekä verottajana ja palvelurakenteen laajentajana loivat vahvaa kuvaa niin rationaalisen yhteiskuntapolitiikan hallittavuudesta kuin hyvinvointivaltion kaikkivoipaisuudesta.

Jos yhteiskuntapolitiikan hyvää kehää tänään tarkastellaan, niin valtion teollinen omistus on lähestulkoon purettu, keynesiläisyydestä on siirrytty tieto-taitointensiiviseen tarjonnan talouteen, keskitetty tulopolitiikka on joutunut uusien haasteiden eteen ja keskustelu palvelujen yksityistämisestä käy vireänä. Tämän rinnalla kasvavan julkisen sektorin ja täystyöllisyyspyrkimysten välinen myönteinen vuorovaikutus on katkennut. Ei voi sanoa, että pohjoismaisiin kulttuuriperinteisiin liittyvä hyvä kehä olisi murtunut, mutta sen rakenteissa on tapahtumassa radikaali muutos. Sitä tarkastelen lähemmin valtion velkaantumisen, keynesiläisyyden sekä tulopolitiikan osalta tutkimukseni II luvussa.

Kettunen päättää artikkelinsa mielenkiintoiseen toteamukseen siitä, että hyvinvointivaltion ekspansion katkokseen liittyy hyvinvointivaltion käsitteellinen korvautuminen hyvinvointiyhteiskunnalla. Monia hyvinvointivaltiota koskevia ristiriitoja voidaan oivallisesti kätkeä puhumalla hyvinvointiyhteiskunnasta (Kettunen 2001, 266). Minä puolestani pidän kiinni tässä tutkimuksessa hyvinvointivaltion käsit-

teestä juuri kiinnittääkseni huomion eräisiin keskeisiin ristiriitoihin, jotteivät ne tulisi millään muotoa peitellyiksi. Olipa sitten puhe hyvinvointivaltion kriisistä, jälkiekspansiivisesta tilasta tai katkoksesta, niin yhteiskuntateoreettisesti on tullut tähdelliseksi erotella valtion ja yhteiskunnan käsitteet. Risto Kankaan teos osoittaa omalta osaltaan, että tämä vie loogisesti muittenkin keskeisten yhteiskuntapoliittisten käsitteiden – kuten esimerkiksi demokratian – ajankohtaiseen ja käsitehistorialliseenkin erittelyyn (Kangas 2001, 9–18). Tutkimukseni kannalta keskeisten teemojen eli demokratian ja poliittisen luottamuksen kysymyksiä on myös David Heldin mielestä mahdoton yhteiskuntateoreettisesti lähestyä tarttumatta yhteiskunnan ja valtion käsitteelliseen eroon (Held 1987, 274–283).

Kansankodin tuolla puolen

Lukijalle on saattanut herätä kysymys, miksi käytän otsikossa kansankodin metaforaa hyvinvointivaltion käsitteen asemesta? Kansankodin ilmaisuhan ei ole kovin vahvasti juurtunut suomalaisen yhteiskuntapolitiikan sanankäyttöön. Sanojen ja käsitteiden synnyllä on oma historiallinen ulottuvuutensa, ajallinen ja paikallinen. Jollain käsitteellä on synnytysvaiheessa saattanut olla vahva positiivinen arvolataus, mutta historian kulussa se on tyhjentynyt jopa siihen mittaan, että on lopulta muuttunut pilkkanimeksi. Vastaavasti jonkun historiallisen tilanteen synnyttämä alunperin ivailuun tarkoitettu sana on saanut myöhemmin syystä tai toisesta koko lailla toisenlaisen positiivisen kuorrutuksen. Sellaiset yhteiskuntapolitiikassa yleisesti käytetyt käsitteet kuten populismi, opportunisti, revisionismi tai ideologia saattavat tänään tarkoittaa aivan toista kuin eilen tai maapallon toisella puolella ihan muuta kuin täällä, missä asumme. Sen jälkeen kun keskustelussa usein käytettävät tärkeät käsitteet ovat tulleet joko suuresti rakastetuiksi tai paljon vihatuiksi, kuten usein käy, ei ole enää juuri mahdollista lähestyä niitä kriittisellä, viileästi analyttisellä tavalla.

Kun yritämme aivan aiheellisesti käydä kriittistä keskustelua hyvinvointivaltiosta, niin ensi alkuun törmäämme hankaliin semanttisiin ongelmiin sen vuoksi, että näiden kahden sanan muodostamaan käsitepariin sisältyy niin symbolista vetovoimaa kuin laajaa poliittista konsensustakin. Valtion kaikkivoipaisuus yhtäältä ja hyvinvoinnin tavoittelun itsestänselvyys toisaalta tuottavat yhdessä jotain kiistämättömän hyvää ja pettämättömän varmaa, jotain kaiken arvostelun ulkopuolella olevaa ja loukkaamatonta. Ruotsalaisten sosialidemokraattien falkhemmet-käsite liittyy kiinteästi pohjoismaisen yhteiskuntapolitiikan historiaan. Samalla kun kodin metafora muunsi taktisesti luokkapuolueen koko kansan puolueeksi se samalla merkitsi sosialidemokratian sitoutumista kansallisen yhteiskuntapolitiikan etu-

rintamaan (vrt. Isaksson 1994, 188–192 ja Kettunen 2001, 263). Samalla se entisestään kohensi hyvinvointipolitiikan varmuuden symboliikkaa.

Kansankoti ja hyvinvointivaltio tarkoittavat minulle asiallisesti samaa. Puhumalla kansankodista haluan vain dramatisoida kysymystä siitä, että meneillään olevassa hyvinvointivaltion muodonmuutoksessa on kyseessä myös käsitteellinen ulottuvuus. Epävarmuuden maailmassa on pidettävä mielessä, miten ovat yhteiskuntapolitiikkaa paitsi kuvanneet niin muokanneet liian viehkeät, liian romanttiset, liian anteliaat ja kriittisen tarkastelun kannalta liian koskemattomat käsitteet. Kansankodin tuolla puolen on arkisempi maailma.

Mitä sitten täsmällisemmin tarkoittaa se, että tutkiva katse suunnataan kansankodin tuolle puolen? Ilmaisuu vie ajatukset luontevasti siihen, että hyvinvointivaltion kehityksessä ollaan eräänlaisella vedenjakajalla. Käsite voi viitata aikaan, ajatuksiin tai sitten molempiin. Kyseessä ei välttämättä ole mikään murrosmainen siirtymä, vaan uusi astuu huoneeseen vähin erin ja asteittain ikään kuin ”kissan tassuin” käyttäkseni Ulrich Beckin suosimaa sanontaa (Beck 1995, 141). Yksi periodi lähenee loppuaan ja toinen alkaa, jonka myötä myös yhdenlaiset ajattelutavat ja asenteet astuvat väistyvien tilalle.

Modernin ja myöhäismodernin ajattelutavan kohtaaminen ja tähän taitekohtaan liittyvien vanhojen ajatusten murtuminen ja uusien esiinmarssi koskee elimellisesti juuri hyvinvointivaltion tulevaisuutta. Onhan tämän konseptin syntyminen ja sen luoma varmuuden ilmasto niin keskeinen osa modernisaatiota. Kun hyvinvointivaltion varmuudet järkkyvät, niin se ei koske pelkästään taloudellista ja sosiaalista turvallisuutta, vaan kaikkia sellaisia edistyneen ja järjen voimaan nojautuneita ajattelutapoja, jotka juuri hyvinvointivaltion synnyttivät.

Kun Christopher Pierson tenttaa Giddensin erottelua refleksiivisestä ja postmodernista, Giddens vastaa, ettei ole ulospääsyä tieteestä tai teknologiasta ilman tiedettä tai teknologiaa. Tietoisuus tieteen rajoista ei näin muodoin poista yhteiskuntapoliittisen intervention mahdollisuutta (Giddens & Pierson 1998, 113–117). Nähtävästi Giddens haluaa varata postmodernin käsitteen nihilistiselle ajattelutavalle, joka pyrkii hylkäämään niin tieteellisen työn kuin aktiivin yhteiskuntapolitiikan merkityksen sen vuoksi, että epävarmuuden maailmassa keinot ovat niin vähäisiä tavoitteisiin nähden ja ongelmat ylivoimaisen suuria ja voittamattomia. Se tarkoittaa pirstaloitumisen ja kontekstuaalisen eriytymisen ylikorostumista (Bryant & Jary 2001a, 22–24). Tästä turhautuneesta nihilismistä ei liene sittenkään pitkä periaatteellinen matka totalitaariseen ajatteluun, jossa kovat keinot ovat lopulta välttämättömiä, hyvien tarkoitusten pyhittämiä.

Stephen Toulminin filosofinen tapa lähestyä postmodernia on siinä suhteessa samankaltainen Giddensin kanssa, että hänkin ymmärtää postmodernin yhteiskuntapoliittisesti veltoksi ja epäaktiiviksi suun-

tautumiseksi. Samoilla linjoilla on Niklas Luhmann (Luhmann 1990, 219, 231). Nämä näkemykset edustavat luottamusta politiikan mahdollisuuksiin, vaikka moderni yhteiskuntapolitiikka onkin problematisoitunut. Toulmin ei puhu siirtymisestä johonkin uuteen moderniin, vaan paluusta johonkin menneeseen pehmeämpään ja inhimillisempään moderniin, aikaan ennen valistuksen kautta (Toulmin 1998, 338–358). Kun hän näin etsii muun muassa paluuta niin universaalista erityiseen kuin ideologisesta pragmaattiseen, niin tämä voidaan tulkita siten, että jos kohta aika on tuonutkin mukanaan uusia ongelmia, niin se on myös osoittanut, että on olemassa ikuisia kysymyksenasetteluja.

Toulmin siis korostaa modernin hyvinvointivaltion siirtymävaiheessa mieluumminkin ajatuksellisia kuin aikakaudellisia eroja. Tuija Pulkkinenkin vierastaa periodisoinnin ideaa ja tarkastelee postmodernin politiikan filosofiaa käsittelevässä teoksessaan keskenään ristiriitaisia ajatuksellisia rakenteita eikä aikakausia. Hänen teoriansa kyseenalaistaa niin angloamerikkalaisen liberaalin teorian kuin eurooppalaisen hegeliläis-marxilaisenkin teorian (Pulkkinen 1998, 9–14). Omasta näkökulmastani kaikkein mielenkiintoisinta Pulkkinen analyysissä on se korostus, että politiikassa tulisi kiinnostuksen kohdistua itse päätöksentekoon, eikä siihen, onko löytynyt totuus ja oikea mielipide (Pulkkinen 1998, 39–45). Postmoderni on hänen mielestään hädellöllinen ennen muuta erilaisuuden kunnioittamisen näkökulmasta ja siitä, ettei sen oikeudenmukaisuuden käsitys perustu yhteisymmärrykseen, vaan korostaa erilaisuutta (Pulkkinen 1998, 14). Tällä tavoin Pulkkinen käsitys postmodernista antaa omalta osaltaan tukea sille, että hyvinvointivaltion kriisiytymisessä ja uudelleen orientoitumisessa sekä tuolle puolen suuntautumisessa on ennen muuta kyse poliittiseen luottamukseen liittyvistä kysymyksistä ja menettelytapojen korostumisesta.

Zygmunt Bauman puolestaan lähestyy modernin ja postmodernin jännitettä paljolti sisäisen mielentilan kannalta. Kuten Peter Beilharz huomauttaa, on postmoderni Baumanin mukaan ennen muuta nähtävä intellektuellien hätkähdyttävänä henkisenä kokemuksena. Siirtymä modernista postmoderniin tarkoittaa sitä, että tiedemies tekee itselleen semanttisen tunnustuksen siitä, ettei voi enää esiintyä hyvinvointivaltion lainsäätäjänä (Beilharz 2000, 51–57). Tämänkaltainen Baumanin nöyrä asenne, yhdistyneenä oikean ja väärän alati läsnä olevaan pohdintaan, tuo korostetusti esiin, miten älyllinen ambivalenssi liittyy olennaisena osana modernin hyvinvointivaltion siirtymäkauden problematiikkaan. Etujoukon ja rationaalisen ylikorostuksen aika on ohi, kun epäröinnin ja tutkinnallisten määrittelyjen aika on koittanut.

Ehkä on luontevinta ajatella niin, että post-käsite liittyy niin aikaan kuin ajatuksiinkin. Mauno Koivisto on vastikään oman sukupolvensa kokemuksiin viitaten antanut ymmärtää, että jos olisimme kuolleet aikaisemmin, olisimme saattaneet väistyä siinä uskossa, että maa-

ilma on hallittavissa.⁶ Tämä dramaattinen aikalaisdiagnostinen lausahdus viittaa siihen, että aivan viime vuosikymmenet ovat tuoneet mukanaan ajatusmaailmaamme ja odotushorisonttiamme järkyttäneitä kokemuksia. Myös Anthony Giddensin analyyttisessä tavassa lähestyä modernin taitekohtaa painottuvat voimakkaasti aivan viime vuosikymmenien globalisoitumiseen, tieteelliseen kehitykseen ja riskeihin liittyvät havainnot (Bryant & Jary 2001e, 245).

Mitä siis on kansankodin tuolla puolen? Mitä yhteisiä nimittäjiä sitten löydän näistä monella eri tavalla painottuneista modernin ja postmodernin erotteluista? Pyrin seuraavassa kiteyttämään ja pelkistämään. Tälle puolen jää hyvinvointivaltio ja sen poliittinen kulttuuri, joka on vahvoin varmuuden tuntein tottunut ajattelemaan kansallisesti suvereenin ja ekspansiivisin termein. Tuolla puolen suvereeni, ekspansiivinen ja varmuuden ajatus vakavasti horjuu. Giddens lähestyy tätä globaalin viestinnän ja sosiaalisen refleksiivisyyden käsitteillä. Toulmin toivottaa suvereenin rajallisuuden tervetulleeksi ennen muuta ekologisista näkökulmista. Epävarmuus modernisoituu myös Luhmannin ja Wilken toisiaan muistuttavissa analyyseissa. Hyvinvointivaltio kohtaa epävarmuuden, mutta argumentointi on toinen. Modernisaatio tarkoittaa ennen muuta yhteiskunnan funktionaalista eriytymistä. Valtio ei ole suvereeni ja hierarkkinen keskus, kun neuvokkaat alajärjestelmät kehittyvät ja globalisoituvat (Eräsaari 1995, 180–181, Rahkonen 1995, 12–14).

Näiden rinnalla toinen keskeinen kysymys koskee keskitetylle rationaaliselle suunnittelulle asetettujen liiallisten toiveiden pettämistä. Giddensin, Beckin ja Toulminin käsitykset ovat yhdensuuntaisia. Niiden kanssa sukulaisia ovat Suomessakin esitetyt, rationaalisuuden yliarvostukseen kohdistuneet tieteelliset näkemykset. Liian totalisoivaa yhteiskuntapoliittista suunnittelua on kritisoinut muun muassa Olavi Riihinen, mutta erityisesti Erik Allardt puhuessaan radikaalista rationalismista (Karisto 1998, 59).

Nämä analyysit eivät pelkästään kyseenalaista kansalliseen hyvinvointipolitiikkaan juurtunutta ekspansion varmuuden kuvaa. Samalla kun hyvinvointivaltion odotushorisontit näin järkkäyvät, samalla kyseenalaistuu perinteinen oikean-vasemman vastakkainasettelu yhteiskuntapoliittisten vaihtoehtojen hyödyllisenä tarkastelukulmana. Modernin ja postmodernin taitekohtaan liittynyt analyysi herättää eri suunnilta, eri tutkijoiden suulla ja eri tavalla painottunein argumentein sen kysymyksen, eivätkö hyvinvointivaltion uudet dramatisoituneet valinnat ennen muuta aiheudu modernisaation mukanaan tuomista epävarmuuden haasteista. Tätä tilaa ei karakterisoi aatteellinen ja poliittinen polarisaatio vaan sen asemesta hyvinvointipoliittinen konsen-

⁶ Koivisto (2000) lausui eräässä haastattelussa tarkalleen ottaen seuraavaa: ”Jos olisimme kuolleet hieman aikaisemmin, olisimme voineet arvella pyrkimystemme täytyneen.”

sus ja sen hämmennys olosuhteissa, joita Eräsaari on luonnehtinut metamuutokseksi (Eräsaari 2001a).

Ajankohtaisessa siirtymävaiheessa ei ravistelun kohteena yksinomaan ole ekspansiivisen ja suvereenin hyvinvointivaltion varmuuteen kohdistunut luottamus, vaan myös se käsitteellinen kasvualusta, joka tätä luottamusta on omalta osaltaan muokannut. Hyvinvointivaltion symbolinen vetovoima on ollut vahva, eikä riittävää valmiutta ole esiintynyt oikomaan valtioon kohdistuvia ylikuormittavia vaatimuksia tai täsmentämään sen kontrollin laajuutta. Jos tälle puolen kuuluu hyvinvointivaltion jyhkeä, lähestulkoon mystinen ja ennen muuta loukkaamaton käsite niin tuolle puolen kuuluu tämän asetelman horjuttaminen ja ihmettely tilivelvollisuuden käsitteen avulla.

3 Tutkimustehtävän täsmennys

On aika esittää väitteeni ja tutkimukseni kulku täsmällisessä muodossa. Etenen siten, että asetan itselleni kysymyksiä, joihin sitten pyrin vastaamaan. Pyrin rakentamaan tarkastelukehikon, jonka avulla tarjon tilivelvollisuuden näkökulmasta systemaattista keskustelua hyvinvointivaltion ajankohtaisista periaatteellisista kysymyksistä.

Ensiksi kysyn, onko hyvinvointivaltion kehityksen nykyvaiheessa hedelmällistä tarkastella eteen avautuvia vaihtoehtoja perinteisen oikeisto-vasemmisto-antagonismin avulla. Vastan tähän kysymykseen kieltävästi. Väitän, että varmuuden ja epävarmuuden ulottuvuuden avulla yhtäältä sekä yhteiskuntapolitiikan aktiivisuuden asteen avulla toisaalta on paremmin piirrettävissä kartta, jolla yhteiskuntapolitiikan orientoitumisen pääasiallisia kulttuurisia vaihtoehtoja tulee tarkastella.

Väitän, että tämä kartta avaa yhden rajallisen mutta liiaksi sivuun jääneen demokratian ongelmia korostavan näkökulman tarkasteltaessa rajoihinsa törmänneen hyvinvointivaltion keskeisiä ajankohtaisia valintoja ja vaihtoehtoja. Tätä tilaa on kirjallisuudessa mielellään kuvattu kahden teesin eli dogmin ja kaaoksen väliseksi dialektiikaksi (kts. esim. Giddens & Pierson 1998, 218–226). Kysyn seuraavaksi, voidaanko tässä tienhaarassa hahmottaa jokin kolmas periaatteellinen tie. Vastaan, että yhtäältä suvereenin, kansallisen hyvinvointipolitiikan kaiken kattavan ekspansiivisuuden ja toisaalta arvonihilistisen ja turhautuneen politiikasta luopumisen tuolla puolen on tila, joka voi täytyä aktiivin yhteiskuntapolitiikan ja siihen kohdistuvan luottamuksen avulla. Näiden politiikkakäsitysten, kasvuhakuisen ja turhautuneen, vaihtoehtona on kolmas tie, mitä tutkimuksessani viime kädessä pyrin kartoittamaan. Se tarkoittaa tilivelvollista politiikkakäsitystä, jossa demokraattiset menettelytavat ja poliittisen luottamuksen kysymykset priorisoituvat. Tilivelvollisuuden käsitteen tarkentaminen on yksi tut-

kimuksellinen tapa lähestyä demokratian uhkia ja mahdollisuuksia myöhäismodernissa hyvinvointivaltiossa.

Tilivelvollisuuden idean sain alkujaan eräästä Risto Eräsaaren kirjoituksesta (Eräsaari 1995, 160–187). Siinä hän mm. Niklas Luhmanniin nojautuen pohtii, mihin hyvinvointivaltion käsitettä ylipäättään tarvitaan ja kysyy, eikö politiikan aikaansaannoksista olisi helppompaa tehdä tiliä sosiaalipolitiikan alueella. Hyvinvointivaltion käsitteen arkistaminen ja maallistaminen on siis ollut mielessäni jo tutkimukseni alkutaipaleella. Kun sitten kirjoitin Kanavaan 1990-luvun loppua koskevaa artikkelia (Lindblom, 1998) ja hahmottelin tätä koskevia johtopäätöksiä niin havaitsin, että olin alkanut jo jäsentää mielessäni asioita tilivelvollisuuden käsitteen avulla. Siitä oli tullut ajatteluni suuntaava periaate, joka alkoi kallistaa tutkimuksen normatiivista sisältöä suuntaan, missä demokratian uhat ja mahdollisuudet sekä yhteiskuntapolitiikan luottamukseen liittyvät kysymykset saavat yhä suuremman painon.

Tilivelvollisuuden käsite syntyi näin muodoin ajatuksesta maallistaa hyvinvointivaltio ja tarpeesta karsia tähän ladattuja niin reformitilaa kuin reformipolitiikan hallittavuutta koskevia ylimittaisia toiveita ja odotuksia. Tässä tarkoituksessa asettamaani tutkimustehtävään liittyy tilivelvollisen politiikkakäsityksen täsmentämisen ohella legitimitetin ja tilivelvollisuuden käsitteiden kriittinen vertailu. Tästä kuljetaan yhteiskuntapolitiikan keskeisten käsitteiden laajempaankin rinnakkaistarkasteluun, mihin Risto Kankaan (2001) tutkimus antaa uusia ideoita.

Tutkimukseni etenee nyt seuraavalla tavalla. II luvussa tehdään ensin kriisianalyysia käsitteellisesti ja periaatteellisesti sekä Suomen suuren laman kokemustenkin perusteella. Tilivelvollisuuden osalta on tärkeätä todeta, että koetun laman jälkeen niin yhteiskuntapolitiikan resurssirajoitusta koskeva odotushorisontti kuin voimavarojen kannalta keskeinen talouspolitiikan paradigma ovat olennaisella tavalla muuttuneet. Sen jälkeen, kun tarkastelun kohteena ovat olleet yhteiskuntapolitiikan rakenteiden muutokset sekä dramatisoituvat valintatilanteet, tehdään luvun lopuksi yhteenvedoita jälkiekspansiivisesta hyvinvointivaltiosta. Se tarkoittaa välitilinpäätöstä, jolla kolkutellaan ovia epävarmuuden maailmaan.

III luvussa pohditsellaan aluksi yksilön ja yhteisön välistä suhdetta olosuhteissa, joissa yhteisöllisyys alkaa saada globaalistuvia muotoja. Tämä luku tarjoaa keskeiset analyttiset ainekset sille tarkastelulle, jossa kansallisen suvereniteetin alkaessa rajoittua hyvinvointivaltion tilivelvollisuutta aletaan ymmärtää yhä enemmän globaalista näkökulmasta. Yhteiskuntapolitiikan tienhaaraa koskevassa luvussa sijoitetaan rakennettuun nelikenttään kolmen politiikkakäsityksen perusvaihtoehdot. Tästä tienhaarasta siirrytään tarkastelemaan demokratian problematiikkaa, jossa modernin lännen sekä Venäjän

järjestelmien samankaltaiset haasteet tuottavat erilaisia arvovalintoja demokratian suhteen. Tarkoituksena on osoittaa, miten demokratisoituminen ja modernisoituminen käsi kädessä kulkiessaan tuovat mukanaan vakautta, mutta eri teitä kulkiessaan pitävät jatkuvasti yllä kaaoksen ja dogmin välistä dialektiikkaa.

IV luvussa tilivelvollinen politiikkakäsitys täsmentyy ja saa periaatteellista sisältöä. Tässä luvussa esitetään tilivelvollisuuden tarkastelun perusteella tutkimuksen keskeinen johtopäätös, eli demokratian ja poliittisen luottamuksen nimissä tapahtuva yhteiskuntapolitiikan orientoituminen harkitsevampaan, niin materiaalisen kuin henkisenkin pelivaran tunnistamisen suuntaan.

Tässä on kyse normatiivisuutta kaihtamattomasta tutkimuksesta, jossa subjektiivinen arvonäkemyks ja objektiivinen pyrkimys tutkimuskentän jäsentämiseen käyvät vuoropuhelua käsitekielen merkityksen kasvaessa. Jälkimmäinen seikka korostuu entisestään, kun tutustutaan Pierre Bourdieun (Bourdieu & Wacquant 1995) ajatuksiin siitä, millaisia refleksiivisyyden vaatimuksia on niin tutkijalle kuin tieteen alalle ylipäätään asetettava usein väistämättömästi normatiivisissa tutkimuksissa. Refleksiivisyyden vaatimus tarkoittaa muun muassa sitä, että tutkija on tietoinen niistä harhoista, jotka saattavat sumentaa sosiologista katsetta. Näitä harhoja on Bourdieun mielestä kolmenlaisia (Wacquant 1995, 62). Ensimmäinen niistä liittyy tutkijan sosiaaliseen alkuperään ja sen koordinaatteihin (luokka, sukupuoli, etnisyys jne.). Toinen harha johtuu tutkijan asemasta ja hänelle tarjoutuvista mahdollisuuksista paitsi akateemisessa ympäristössä niin vallan kentällä laajemminkin. Nämä harhat ovat kohtuulliseen mittaan kontrolloitavissa itsekritiikin avulla. Kolmas eli niin sanottu intellektueli harha on kaikkein syvällisin ja myös vaikein tunnistaa. Se tarkoittaa yhteiskuntatieteellistä houkutusta konstruoida maailma mieluummin speaktaakkelina kuin konkreettisina, käytännöllisesti ratkaistavina ongelmina.

Bourdieuun teesit herättävät kysymyksen, olisiko taipumus ylikuormittaa hyvinvointivaltio vaatimuksilla, joita se ei kykene täyttämään, mihin niin Luhmann kuin Eräsaari ovat viitanneet, nähtävä osana tämänkaltaista sosiologisesti sumentunutta katsetta. Edustaisiko ylivaatimuksilla paisutettu hyvinvointivaltion käsite kaikkine siihen liittyvine mystisine ulottuvuuksineen juuri tällaista intellektuaalista harhaa?

Tästä seuraa tutkimukseeni liittyvä aiheellinen jatkokysymys. Olisiko hyvinvointivaltion tilivelvollisuus regulatiivisena ideana – korostaessaan yhteiskunnan ja sen toimintaympäristön modernisoitumisen perustavalaatuisia muutoksia – samalla riisumassa hyvinvointivaltiota speaktaakkelimaisista vaatteistaan, jotta se alkaisi enemmän muistuttaa vain joukkoa ratkaistavia käytännöllisiä ongelmia. Tämähän tarkoittaisi sitä, että niin politiikan kuin tutkimuksen refleksiivisen

pyrkimyksen tuloksena olisi nähtävissä siirtymä ideologiasta pragmatian suuntaan, mihin liittyy kiinteästi niin hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan käsitteiden erottelu kuin oikea-vasen jännitteen purkautuminen. Että tämä siirtymä on meneillään ja omiaan maltillistamaan ja maallistamaan yhteiskuntapolitiikkaa sekä näin muodoin lujittamaan kansanvaltaista järjestelmää, sitäkin voidaan pitää yhtenä tämän tutkimuksen esille nostamana keskusteluteesinä.

Hyvinvointivaltion tilivelvollisuus jäsentyy tutkimuksessani yhteiskuntapoliittiseksi vaihtoehdoksi, jossa valtio on yksi toimija rajallisine mahdollisuuksineen, yksi hyvän kehän infrastruktuurin osapuoli vailla hierarkisia ominaisuuksia. Tilivelvollisen politiikkakäsityksen sisältöä hallitsevat globalisoitumisen, demokratisoitumisen, pragmatisoitumisen sekä kontingenssin tunnistamisen teemat. On tärkeätä havaita, että juuri samat teemat nousevat korostetusti esille siinä yhteiskuntatieteellisessä orientaatioissa, joka näkee luottamuksen tarpeen ja epävarmuuden välisen elimellisen tutkimuksellisen yhteyden.

II Hyvinvointivaltion ekspansiokausi päättyy

1 Mikä kriisi?

Jos mittapuuna pidetään miten usein yhteiskunnallisessa keskustelussa kriisin käsite ilmenee, niin muuhun johtopäätökseen ei voi tulla kuin siihen, että yhteiskunnallinen elämä on suunnattomasti kriisiytynyt. Kun näin lausuu, niin eipä kukaan juuri hätkähdä. Mitä enemmän kriisi-sanaa on käytetty sitä enemmän se on menettänyt dramaattista ja analyttistä merkitystään. Alkajaisiksi onkin lausuttava huoli siitä, että kriisistä puhuminen on pahasti kriisiytynyt.

Kysymys ei ole vain siitä, että kriisin käsitettä käytettäisiin liian usein ja liian kevytkenkäisesti silloinkin, kun lähestytään pulmia, joilla ei ole mitään perustavanlaatuista ilmettä. Kriisistä puhuva ei useinkaan täsmennä sitä, mitä hän tällä käsitteellä tarkoittaa. Tämä on puute, sillä joittenkin asiayhteyksien kartoittamisen kannalta kriisi on hyödyllinen sana ja siitä tulisi sen vuoksi pitää hyvää huolta.

Olen edellä jo huomauttanut, että kriisin käsite sopii kuitenkin huonosti tapaan, jolla lähestyn modernin hyvinvointivaltion sopeutumisen ongelmia. Se on ”laiska” käsite, kun ambivalentissa muutosprosessissa yrittää avata ongelmia ja mahdollisuuksia ja antaa uusia kuvauksia asioiden tilasta. Tapa, millä kriisistä puhutaan paljastaakin herkästi sen, onko puhujalla kaipuu menneisyyteen ja päällimmäisenä ajatus siitä, että jotkut niin sanotut normaalit ajat palaisivat ja entiset keinot tepsisivät. Zygmunt Baumanin moderni tapa nähdä kriisi epämuuden pysyväläatuksena ja väistämättömänä olotilana taas panee pohtimaan, millä tavalla ajattelun välineitä olisi ehkä muutettava (Bauman 1999, 142).

Zygmunt Bauman ohjaa lukijoitaan haluamilleen raiteilleen, kun hän muistuttaa kriisitermin etymologisesta alkuperästä. Kriisihän kytetään mielellään johonkin kauhistuttavaan ja epätavalliseen. Alunperin kriisi, kriteeri ja kritiikki ovat kuitenkin olleet toisilleen läheisiä termejä. Tämä tärkeä huomautus vie pohtimaan, ettei kriisi ole välttämättä mikään katastrofi, vaan se paremminkin tarkoittaa ajankohtaa, jolloin on tärkeä olla perillä oikeiden päätösten kriteereistä (Baumanin 1999, 140).

Olen edellä maininnut Baumanin laajan mutta ristiriitaisen tuotannon (Beilharz puhuu teoksensa esipuheessa labyrintista 2000, viii).⁷ Erityisesti kriisin luonnetta pohtiessaan Bauman on hyvin omintakeinen ajattelija eikä häntä voikaan millään muotoa sivuuttaa tarkasteltaessa eurooppalaisen hyvinvointivaltion nykyistä tilaa. Hyvinvointivaltion nousu on katkennut, asioiden ennustettavuus heikentynyt ja harjoitettava yhteiskuntapolitiikka on horjunut kaikkein olennaisimmalta osaltaan, luottamuksen ja turvallisuuden tunteen osalta. Antti Karisto onkin osuvasti lausunut, että Bauman tulee mukaan kuvaan juuri pohdittaessa elämän normaalilatuksen katoamista (Karisto 1998, 56). Kumpi käy edellä ja kumpi perässä: teoria kriisistä vaiko teoria normaalista? Tarkoittaako kriisi sitä, että jokin normaaliksi katsottava on suistunut sijoiltaan, vai alammeko vasta katkoksen oloissa pohtia, mitä normaali oikeastaan on?

Normaalin ja epänormaalin pohdintaa

Euroopassa alettiin 1970-luvulla puhua kasvukriisistä ja stagflaatiosta. Alettiin tuntea uudentyyppistä epävarmuutta siitä, että taloudellinen maailma oli perustavalaatuksella tavalla muuttunut. Oli totuttu siihen, että vallitsi tavoiteriita taloudellisen kasvun ja inflaation välillä niin, että kasvun voimistumisen hinta maksettiin kiihkeämmän inflaation muodossa ja inflaation torjunnan hinta puolestaan kasvun taantumana. Nopean talouskasvun aikaa ei koettu kriisinomaiseksi, vaikka talouden tasapaino aika ajoin järkkyikin ja inflaatio laukkasikin. Kun sitten 1970-luvulla koettiin voimakkaita inflaatiopaineita ja kasvun heikkenemistä samanaikaisesti ja kun työllisyyden näköalat samalla olennaisesti mutkistuivat, niin silloin alettiin puhua euroskleroosista ja krii-

⁷ Bauman on mitä mielenkiintoisin, pohtiessaan yksilön ja yhteisön välistä kahdenpuolista suhdetta ja solidaarisuuden mahdollisuuksia epävarmuuden olosuhteissa, mutta vaikeasti seurattava, kun hän suuntaa katseensa globaalissa maailmassa harjoitettavaan eurooppalaiseen työllisyyspolitiikkaan. Kun hän pohtii hyvinvointipolitiikan rahoituksen, työllisyyden ja tasa-arvon konflikteja, niin hän antaa ymmärtää, että politiikka on muuttunut tinamiesten pelialueeksi (tina = there is no alternative). Hän kirjoittaa, ettei kysymys lopultakaan ole siitä, mitä pitäisi tehdä, vaan siitä, onko jokin kykenevä tekemään sen, mitä pitää tehdä. Hän rakentaa symbolikuvia Aleksanteri Suuresta halkaisemassa miekkallaan hyvinvointivaltion rahoitusongelman Gordionin solmua ja kirjaa sitten kolme pistettä tämän ajatuksen perään (Bauman 1999, 6, 180). Näin annetaan ymmärtää, että resepti todellakin löytyy, kun Bauman itse pysyttäytyessään sosiologisessa analyysissä ja erossa käytännön politiikasta on juuri saanut minut vakuuttuneeksi siitä, että hyvinvointipolitiikassa reseptin suhteen vallitsee nimenomaan ambivalentti tila ja että juuri ambivalenssissa piilee toivon kipinä. Samanlainen ristiriita filosofisen ja yhteiskuntapoliittisen linjauksen kesken hallitsee hänen tuoreinta, eli notkeaa modernia koskevaa teostaan (Bauman 2002).

sistä. Alkaa keskustelu siitä, että niin kapitalismin kuin hyvinvointivaltionkin kultaiset ajat ovat ohitse (Sassoon 1997, 445–450).

Aina näistä ajoista lähtien minua on kiehtonut kriisin käsitteen problematisointi. Vuosien mittaan olen oppinut ymmärtämään, että siihen liittyy elimellisellä tavalla, mitä pitää normaalina ja mitä epänormaalina. Tätä teosta kirjoittaessani ja sosiologiseen aikalaisdiagnoosiin tutustuessani olen tullut yhä vakuuttuneemmaksi, että jos hyvinvointiyhteiskunnan problematiikan yhteydessä kriisin käsitettä ylipäättään aikoo käyttää, niin joutuu täsmentämään käsityksensä siitä, mikä yhteiskuntakehityksessä on normaalia ja mikä epänormaalialia (vrt. Bauman 1999, 147). Tästä ajatukset liukuvat väistämättä varmuuden ja epävarmuuden binaarisuuteen, siitä edelleen yhteiskunnan kehityksen hallittavuuteen ja lopulta kysymykseen hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden rajoista.

Silloin tällöin metaforana käytetty euroskleroosi rinnastaa lääketieteen ja taloustieteen, se rinnastaa vakaviin ongelmiin ajautuneen talousyhteisön sairaalassa henkensä puolesta kamppailevaan potilaaseen. Tietosanakirjat usein liittävät kriisin juuri ihmisen terveyteen, siihen kriittiseen vaiheeseen, eli ratkaisevaan käännteeseen, jolloin alkaa näkyä joko elpymisen tai tuhoutumisen merkkejä. Terveystä puhuttaessa kriisissä on aina ollut vaikeuksien rinnalla hyvin esillä toiveikas vaihtoehto.

Yhden merkittävän eron olen ollut kuitenkin huomaavinani talouden ja sairaalan välillä. Jos elämänhaluinen potilas haluaa välttää tuhoutumisen, niin hän sekä hänen omaisensa hyväksyvät kernaasti sen, että hänet perusteellisesti tutkitaan ja tarpeen tullen yhtä perustavalla tavalla kirurgisilla veitsenliikkeillä leikataan ja tehdään elämäkelpoiseksi uudelleen. Taloudesta puhuttaessa valinnat eivät näytä olevan lainkaan yhtä selviä. Sosiaalimenojen karsimisen yhteydessä turvaudutaan kyllä lääketieteelliseen symboliikkaan eli leikkauksiin, mutta leikkaajat eivät suinkaan ole kirurgeja, jotka ansaitsevat kunniaa ammattitaidostaan. Mieluummin heidät nähdään puoskareina, joiden olisi ollut alun alkaen parempi jättää perusteellinen tutkimus tekemättä. Yhteiskuntatalouden kriittisissä tilanteissa poliittinen kenttä ei niinkään katso tulevaisuuteen, jonne on mentävä veristen operaatioiden kautta, vaan haikailee menneisyyttä, jossa sairaudelta olisi pitänyt mieluummin ummistaa silmänsä. Tervehtyvän potilaan tapauksessa taitava kirurgi saa kunnian niin lääketieteellisistä taidoistaan kuin etiikastaankin. Tervehtyvän talouden tapauksessa väistämättömiä operaatioita virkansa puolesta ajanut valtiovarainministeri kyllä kehutaan teknokraatiksi, mutta tähän pitää juuri sisällään sen, että hänen etiikkassaan on jotain pahasti vialla. Siinä missä kirurgi saa päänsä päälle sädekehän niin saa valtiovarainministeri vammaan sielulleen.

Nyt on aika jättää lääketieteen ja taloustieteen vertaileva symboliikka ja päättää se toteamukseen, että yhteiskunnan puheena ollessa kriisiin liittyvien myönteisten puolien esiin tuominen on äärimmäisen arka asia. Yhteiskunta on herkkä asia työttömyysasteineen, sosiaaliturvineen, elintasoeroineen ja kaikkine muine kategorioineen, jotka jakavat yhteiskunnan jäseniä erilaisiin luokkiin ja kohtaloihin. Tietynlaista kansalaisrohkeutta vaaditaankin niiltä, jotka uskaltavat tarkastelemaan yhteiskunnan kokemaa kriisiä myös sen avaaminen mahdollisuuksien näkökulmasta.

Jotta kuitenkin voisi nähdä kriisissä ei vain uhkia vaan myös mahdollisuuksia, täytyy olla vahva kriittinen silmä kriisiä edeltäneeseen historiaan. Tätä pidän aivan oleellisena analyttisen kriisitarkastelun edellytyksenä. Jos kuitenkin lähestyy luovalla ja radikaalilla mielellä kriisiin liittyviä yhteiskunnallisia ongelmia, niin helposti saa päälle syytteet siitä, että vain äärimmäinen kyynisyys on voinut viedä puhumaan avautuvista mahdollisuuksista aikana, jolloin lukuisten ihmisten näköalat ovat dramaattisella tavalla muuttuneet työttömyyden vuoksi.

Jaakko Kiander ja Pentti Vartia kirjoittavat, että Suomen laman syvyys ja jopa siihen liittyneet ylimitoituneet uhkakuvat loivat tietoisuuden, joka raivasi tietä yhteiskunnalliselle uudistuspolitiikalle. Talouden kriisi pakotti ajattelemaan uudelleen monia keskeisiä yhteiskuntapoliittisia linjanvetoja ja ratkaisuja. Se pani ennen muuta miettimään, miten yllättävien shokkien mahdollisuuksiin olisi varauduttava ja miten tervettä taloudenpitoa ja tehokkaampia toimintamuotoja olisi etsittävä (Kiander & Vartia 1998, 318–324). Näin muodoin sijoiltaan suistuneessa maailmassa voi olla niin toivon kuin epätoivonkin mahdollisuus samalla tavoin kuin kiinankielinen kriisiä kuvaava kirjoitusmerkki koostuu kahdesta osasta, onnettomuudesta ja mahdollisuudesta.

Kriisin merkitys on ennen muuta kyseenalaistamisen ilmastossa, epävarmuuden ja ambivalenssin tietoisuudessa. Juuri tässä henkisessä tilassa kohtaavat toisensa rohkea ja radikaalinen mieli, joka kurkottaa tulevaisuuteen ja pelokas taantumuksellinen mieli, joka takertuu vanhaan. Suomen suuren laman jälkeisessä keskustelussa oikean ja vasemman välinen jännite ei avannut mitään uusia portteja tulevaisuuteen. Tähän tarvittiin radikaalin ja taantumuksen välinen jännite. Näin on ymmärrettävissä, että tämäkin kriisi saattoi olla paitsi onnettomuus niin myös uusien ajatusten ja uusien mahdollisuuksien siemen. Minut se sai arvioimaan uudelleen perinteisten vastakkainasettelujen merkitystä ja suunnistautumaan sellaisella poliittisella kartalla, joka ei tunne vasemman ja oikean poliittista polarisaatiota. Yhtä lailla se viritti pohtimaan, olisiko kriisin käsitettä työnnettävä sivummalle ja operoitava mieluummin epävarmuuden käsitteellä. Tässä suhteessa avasi Zygmunt Baumanin ajattelutapa useita hyödyllisiä näkökulmia (Bauman 1999, 140–153).

Baumanille kriisi ei ole kuumentunut käsite, johon sisältyy haltioitunutta dramatiikkaa puoleen tai toiseen vaan paljon viileämpi väistämättömän epävarmuuden olotila, joka tarkoittaa ylimalkaan tarkoituksenmukaisen tien valinnan pohdintaa ja myös tähän liittyvää epäroinnin oikeutusta (Beilharz 2000, 168). Hän hylkää sen yhteiskunnallisen ajattelutavan, että olisi ylipäättään olemassa jokin normaaliksi katsottava verraten ongelmaton tila, josta teorit laaditaan ja johon yhteiskuntapoliittiset välineet kehitetään ja johon nähden kriisi olisi jokin epänormaali, oikullinen ja ohimenevä poikkeus, mihin rutiinitoimet vain eivät tuo odotettuja tuloksia (Bauman 1999, 141–142). Näin hän päätyy siihen paradoksaaliseen toteamukseen, että kriisi paanee etsimään teoriaa normaalista.

Lopuksi hän nojautuu Anthony Giddensin käsitteeseen itse tuotetuista riskeistä, mikä tarkoittaa sitä, että luontoon liittyvien, hallitsemattomien shokkien asemesta riskejä tuottavat tänään nimenomaan ihmisen omat aikaansaannokset (Bauman 1999, 145, Giddens 1994, 4). Taloudellinen kasvu ympäristövaikutuksineen, teknologinen kehitys, tiedon suunnaton lisääntyminen, näille tekijöille rakentunut hyvinvointiyhteiskunta ei ole odotetulla ja toivotulla tavalla vähentänyt turvattomuutta. Taloudellisen kasvun teknologian kehittämisen ja hyvinvointipolitiikan avulla pyritään ratkaisemaan ongelmia, joita nämä kehitysilmiot ovat itsessään juuri aiheuttaneet. Onko epävarmuus syvimmiltään jotain sellaista, jota ihmisen toimenpitein poistetaan, vaiko sellaista, jota inhimillinen toiminta tuo mukanaan (Bauman 1999, 145)? Jos ymmärtää tämän kysymyksen aiheellisuuden, on jo valinnut reitin, mitä kautta lähestyy modernin hyvinvointivaltion niin sanottua kriisiytymistä.

Miten normaalia päättyvässä olevan vuosisadan tai pidemmänkin ajanjakson näkökulmasta oli se, että tuhoisan toisen maailmansodan jälkeisessä jälleenrakennusvaiheessa vallitsi neljännesvuosisadan mittainen vahva kasvu ja siihen kiinteästi liittynyt korkea työllisyysaste? Hallitseeko analyysiamme todellakin se, miten voitaisiin palauttaa takaisin ne olosuhteet, jotka kaiken tuon saivat aikaan ja jotka saivat myös hyvinvointipolitiikan kehittämisen näyttämään niin ongelmattomalta? Vastaan näihin kysymyksiin kielteisesti ja uskon, että olemme taipuvaisia sen asemesta ajattelemaan niin, että asiat eivät kiinteydykään enää riittävän pitkäksi aikaa. Jos epävarmuus on tullut jäädäkseen niin kriisin käsitteestäkin voidaan suorastaan luopua. Epävarmuuden ja ambivalenssin pysyvä olotila paremminkin kuin ohitse menevä kriisi kuvaa sitä ilmastoja, missä yhteiskuntapoliittikkaa harjoitetaan tänä päivänä.

Kaikki edellä sanottu antaa aiheen myös palata kysymykseen, missä määrin perinteinen aatteellinen ja poliittinen jako oikeaan ja vasempaan enää toimii, kun analysoidaan yhteiskunnallisia aatteellisia virtauksia (Giddens 1994, 1–21 ja Beck 1995, 64–72). Suhtautuminen

varmuuteen ja epävarmuuteen ja sitä kautta hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden kysymyksiin on toista kuin oikean ja vasemman välinen ero perinteisessä mielessä. Jälkimmäinen vastakkainasettelu on joka tapauksessa menettämässä merkitystään. Eikä tämä ole tapahtunut yksinomaan niin, että on löytynyt vahva poliittinen konsensus hyvinvointipolitiikasta, jonka tavoitteiston, käsitteistön ja symboliikan pohjalta lähes säännönmukaisesti haetaan Länsi-Euroopassa tänä päivänä kansalta mandaatti vallankäyttöön. Tässä konsensus tarkoittaa myös sitä reformikilpaa, mikä oli viemässä hyvinvointivaltiota kuilun partaalle (Luhmann 1995, 109–113). Samaan ilmiöön liittyy sekin, ettei Suomen suuren laman suosta ylös noustessa oikea ja vasen törmää näkyvästi yhteen ja avaa uusia vaihtoehtoja niin kuin olisi voinut odottaa 30-luvun laman yhtä lailla dramaattisten kokemusten perusteella.

Silloin 60 vuotta sitten pettymys markkinavoimiin raivasi tietä valtiokeskeiselle hyvinvointivaltioideologialle ja talouspolitiikan säätelylle. Meille jäi 30-luvun lamasta pysyvästi mieliin työvoiman alikysyntää korostanut John Maynard Keynes, mutta unohduksiin jäi ylivelkaantumista analysoinut Irving Fisher (Kiander & Vartia 1998, 229, vrt. myös Söderström 1993, 155–157). He puhuivat samoihin aikoihin samoista muutoksista, mutta painottivat lähes vastakkaisia argumentteja. Osuvimmin heitä voisi verrata toisiinsa siten, että kutsumme Keynesiä tuhlaavaisuuden ja Fisheriä säästäväisyyden filosofiksi. Nyt on Fisher löydetty uudelleen. Keynesiläisen, tuhlaavaisen kansallisvaltion purjeet eivät todellakaan pullistele (Lindblom 1998, 488–489).

Hyvinvointivaltion ekspansiota on selitetty kolmelta teoreettiselta pohjalta: taloudellisen kasvun, poliittisen vallan sekä kyvykkään hallinnon näkökulmasta (Julkunen 2001a, 17, P. Pierson 1996). Sosiaalidemokraattinen suunnitelmallisuus yhtäältä ja liberalismi toisaalta muodostivat 30-luvun kriisin jälkeen hyvinvointipolitiikan liiton. Toisen maailmansodan jälkeen se vain entisestään vahvistui, kun sota-ajan säännöstelykausi omalta osaltaan oli vahvistanut paitsi sosiaalista insinööritaitoa ja hallintokokemusta myös sosiaalista koheesiota. Taloudellinen kasvu oli poikkeuksellisen voimakasta.

Tämän liiton eväitä riitti kohtalaisen pitkälle matkalle, mutta nyt ne on syöty loppuun. On ollut tapana lausua, että on ajauduttu hyvinvointipolitiikan kriisiin. Tätä parempi ilmaisu tuntuisi olevan, että koemme vallitsevan epävarmuuden sillä tavalla perustavalaatuisena olotilana, että emme hallitse sitä sen enempää jatkuvan talouskasvun kuin perinteisen hyvinvointipolitiikan välineistön ja alati kasvavan julkisen sektorin avulla. Ratkaisun avaimet eivät myöskään ole siinä yhteiskuntateoreettisessa, aatteellisessa ja poliittisessä konsensusessa, että talouskasvu tuo lisäresursseja sosiaalipolitiikalle mikä puoles-

taan vahvistaa markkinatalouden toimintaedellytyksiä. Uusi aika vaatii uuden tarkastelukulman.

Uutta näkökulmaa haetaan tässä tutkimuksessa ennen muuta tilivelvollisuuden käsitteen avulla. Tilivelvollisuuden käsitteen täsmenämisen ja ymmärtämisen kannalta on keskeistä se, miten erotellaan Niklas Luhmannin ja Jürgen Habermasin käsityksiä yhteiskunnasta, hyvinvointivaltiosta ja demokratiasta. Tähän erotteluun liittyy elimellisesti myös kriisin käsite. Habermasin ajatus legitimizeetikriisistä viittaa siihen, että hänen näkemyksensä kriisistä on systeeminen ja pitää siis sisällään vaihtoehdon toisesta järjestelmästä, kun taas Baumanin kriisi tarkoittaa epävarmuuden ja ambivalenssin olotilaa (Beilharz 2000, 168–169). Luhmann puolestaan hylkää kokonaan ajatuksen legitimizeetikriisistä eikä katso, että hyvinvointivaltio olisi sinänsä systeeminä epäonnistunut. Mitään tällaista ei hänen mielestään ole nähtävissä. Virheelliset johtopäätökset perustuvat Luhmannin mukaan siihen, että politiikan teoriassa vielä vaikuttava traditio on saanut meidät olettamaan, että politiikka voi olla tietyssä kokonaisvastuussa yhteiskunnalle (Luhmann 1990, 19, Luhmann 1995, 109–110). Kriisin käsitettä pohtiessaan Bauman irrottautuu selkeästi Habermasista ja tukeutuu Luhmanniin (Bauman 1999, 140–153).

Tässä tutkimuksessa omaksuttu hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden näkökulma, siis yksi tapa tarkastella yhteiskuntapolitiikan mahdollisuuksia, nojaa ajatukseen, että politiikkaa harjoitetaan katsomalla silmästä silmään niin epävarmuuden mahdollisuuksia kuin uhkiakin. Kriisin ja ambivalenssin diagnostikkona Zygmunt Bauman on kieltämättä ristiriitainen ja alakuloinenkin ajattelija. Beilharzin (2000) laatima kokonaiskuva hänen tuotannostaan kallistaa kuitenkin vaa'an kielen mieluummin toivon kuin epätoivon suuntaan.⁸

Petollinen 80-luku – itsepetos?

Syy, miksi tarkastelen petolliseksi kutsumaani, suurta lamaa edeltänyttä vuosikymmentä, on heti alkuun tuotava esille. Petos tarkoittaa ennen muuta virheelliseksi rakentunutta kuvaa kansan varallisuudesta ja siis yhteiskuntapolitiikan resurssirajoituksia koskevista odotuksista. Tapahumien kulun selostaminen antaa lisävalaistusta yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän sisällä tapahtuneiden muutosten ymmärtämiseen. Laman opetus ja siihen kytkeytyvä talouspolitiikan paradigman muutos on yksi tärkeä kulkusilta suvereenin kansankodin varmuudesta epävarmaan maailmaan.

⁸ Peter Beilharzin teos Zygmunt Bauman, *Dialectic of Modernity* on analyysi Baumanin teoksista, hänen sosiologisen ajattelunsa ääriäviivoista ja ajallisesta kehityksestä (Beilharz 2000, kts. myös Karisto 1998, 54–74).

On mielenkiintoista havaita, että kun hyvinvointivaltion niin sanottua kriisiytymistä koskeva keskustelu vilkastui Länsi-Euroopassa jo 1980-luvulla, niin me havahdumme huomaamaan samankaltaisia asioita ja alamme ymmärtää uudentyypisten probleemien merkitystä täällä Suomessa vasta pitkän ajallisen viiveen jälkeen (Eräsaari 1995, 167–169, Rahkonen 1995, 11–12). Tämä viive johtuu nähdäkseni kolmesta seikasta. Ensinnäkin siitä, että 1980-luvulla elettiin Suomessa poikkeuksellisen nopeaa ja petollista kasvukautta. Kuljettiin ikään kuin laput silmillä. Tästä ajaututtiin syvään suomalaiseen – eikä niinkään yleiseurooppalaiseen – lamaan, jolloin päähuomio kiintyi ymmärrettävästi siitä selviytymiseen eikä vielä silloinkaan yleiseurooppalaiseen hyvinvointivaltion problematiikkaan. Näin syntyi toinen ajallinen viive. Kolmas viive taas johtui siitä, että aloimme kutsua tätä lamaa yksinkertaistaen pankkikriisiksi siinä, missä olisi pitänyt kiinnittää enemmän huomiota yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin rakenteisiin ja näin muodoin yhteiskuntapolitiikan resurssipohjan heikkouksiin ja sille astettuihin kunnianhimoisiin hyvinvoinnin vaatimuksiin nähden.

Kun seuraavassa otan periaatteelliseen mutta suppeaan tarkasteluun pankkikriisiksi kutsutun kasvukuplan puhkeamisen, niin on syytä kertoa, minkä vuoksi näin teen. Tarkoitukseni ei suinkaan ole syyllisiä etsien pohtia, mikä tehtiin väärin, mikä olisi pitänyt tehdä toisin ja miltä maailma nyt näyttäisi, jos olisimme aikoinaan olleet varusteltuna tämän päivän poliittisella ja taloudellisella jälkiviisaudella. Tarkoitukseni on aivan toinen. Minulla on vahva tunne, että kun olemme eläneet pankkikriisin luomien asenteiden vankina niin meiltä on jäänyt huomaamatta parin viime vuosikymmenen ajalta sellaista ongelmien patoutumista, joiden ymmärtäminen on väistämätöntä yrittäessämme nyt tähdätä katsettamme tulevaisuuteen ja lähestyä modernin hyvinvointivaltion avainkysymyksiä.

Juuri hyvinvointipolitiikan perusteiden selvittämiseksi tällainen analyysi on paikallaan. Se vaatii ennen muuta vastauksia avainkysymyksiin: ensiksi siihen, miksi luottoja niin suurella innolla kaupiteltiin ja toiseksi siihen, miksi niitä yhtä suurella kiihkolla haettiin. Kolmanneksi on kysyttävä, miksi rajua luottoekspansio johti suuriin pettymyksiin ja tragedioihin pankkitiskin kummankin puolen, miksei menestykseen, investointien kypsymiseen ja siis kasvaneeseen luotonhoitokykyyn.

Vastausta ensimmäiseen kysymykseen on syytä käydä etsimään siltä suunnalta, että ulkomaankaupпамme liberalisoinnin pitkällä taipaleella pankkisektori edusti itse asiassa yhtä säännöstelykauden viimeisemmistä linnakkeista. Tätä liberalisointia ei millään muotoa saa pitää jonkinlaisena modinmukaisena konjunktuuripolitiikkana (kts. esim. Kullberg 1996, 13–23). Päinvastoin integroituminen yleiseurooppalaiseen kehitykseen muodosti hyvinvointipolitiikkamme yhden

perustan, jossa yhdistyvät ja toisiaan tukevat taloudelliset, sosiaaliset ja turvallisuuspoliittiset näkökohdat (Koivisto 1992, 7–12, 123–126 sekä Hämäläinen 2002, 17–24). Se oli asteittaista johdonmukaista kehitystä, jossa ulkopoliittika ja yhteiskuntapolitiikka kulki käsi kädessä. Se oli vähittäistä irtaantumista säännöstelytaloudesta, joka liian pitkään jatkuessaan olisi tarjonnut Suomen tapaiselle taloudelle pelkästään kohtalokkaita tulevaisuuden näköaloja.

Tässä nimenomaisessa tapauksessa tullimuurien merkitys on pitkän päälle pelkästään negatiivinen. Se on eriyttävä, taloutta degeneroiva ja suojaukseltaan vain näennäinen. Se oli tarkoitettu sodanjälkeisiin välittömiin olosuhteisiin ja sen väliaikainen luonne ymmärrettiin jo puolivuosisataa sitten eikä suinkaan vasta nyt vuosituhannen vaihtuessa. Tällä kaikella haluan sanoa, että rahatalouden liberalisointi oli yhden perustavalaatuisen linjanvedon viimeinen ja väistämätön vaihe (Kullberg 1996, 16–18, Kiander & Vartia 1998, 54–57). Että kävi miten kävi ei johdu liberalisoinnista sinänsä, vaan pitkän säännöstelykauden mukanaan tuomista sisään rakennetuista tasapainottomuuksista. Ne oivallettiin liian myöhään, mutta ne on jälkikäteen tehdyissä analyyseissä voitu osoittaa rahatalouden dereguloinnin tyyppillisiksi salakareiksi (Llewellyn 1996, 23–30, kts. myös Pesola 2001, 12–19 ja Koskenkylä 2000, 3–17).

Teollisuuden sopeutuminen globaaliin talouteen alkoi vähin erin jo 1960-luvulla. Nyt ovat teolliset rakenteemme suunnattomasti vahvistuneet ja hioutuneet kansainväliseen iskukykyyn. Maatalous, elintarviketeollisuus ja pankkisektori ovat pisimpään säännöstelyn ansariilmastossa kasvaneet sektorit ja tämän myötä myöskin kaikkein hankalimpien sopeutumisongelmien edessä. Elintarviketeollisuus niistä näyttää selviytyvän parhaiten. Maatalouden ongelmat ovat tavattoman suuret, mutta tuskinpa suomalainen maatalous on viimeistä sanaansa vielä sanonut. Kukapa tänään pystyy sanomaan, miltä suomalaisen maatalouden kansainvälinen kilpailukyky silloin näyttää, kun meillä on nykyistä huomattavasti vähemmän viljelijöitä mutta huomattavasti nykyistä suurempia tiloja, nykyistä selvästi kehittyneempiä maatalouden sivuelinkeinoja sekä kohtuulliset yleiseurooppalaiset tukitoimet.

Pankkisektori on suuren murroksen keskellä. Se keskittyy synergioita etsien ja se kansainvälistyy. Sopeutumisen kausi tulee olemaan pitkä, sillä pankit olivat alkujaan erittäin huonosti valmistautuneita säännöstelykauden loppumiseen (Hämäläinen 1998, 367–376, Kullberg 1996, 62–79 ja Kukkonen 1997, 7–19). Niillä oli lihavat kustannukset ja laihat tulot. Ne pyrkivät viimeisen asti välttämään sitä, mistä niitä nyttemmin kovasti on soimattu eli konttoriverkostonsa ja henkilökustannusten saneerausta. Sen vuoksi ne niin herkästi tarttuivat – laajan ja yleisen varmuuden tunteen ilmapiirissä – ekspansion antamaan mahdollisuuteen. Niiden kannalta oli kohtalokasta, että erilaisista yhteen sattumuksista johtuen oli vallalla sellainen kuva suoma-

laisen talouskasvun ja hyvinvoinnin tulevaisuudesta, että pankeille näytti olevan mahdollista valita menojen laihduttamisen asemesta liikevaihdon paisuttamisen tie. Ne, jotka uskoivat tähän mahdollisuuteen vahvimmin, ne myös sitä johdonmukaisesti siihen uskoon tuhou-tuivat. Ne, jotka vähänkin epäröivät, ne myös kriisistä jotenkuten selviytyivät ja parantavat nyt asemiaan vähin erin ja ankaran kilpailun puristuksessa.

Suomen niin turvallisuus- kuin talouspoliittisesti valitseman perusratkaisun eli avoimen talouden näkökulmasta vapaa rahatalous tuo nopeine pääomanliikkeineen mukanaan mahdollisuuksien rinnalla suuria haasteita ja ongelmia. Yhtä asiaa on syytä kuitenkin painottaa. Pulmat eivät vapaassa rahataloudessa ole yhtään niin massiivisia, kuin miltä ne näyttävät heti suuren laman jälkeen, kun vain vähän aikaa on kulunut siitä, kun rahatalouden säännöstelystä luovuttiin. Uhkatekijät näyttävät siis olevan piiloutuneina ja vaikeasti havaittavina ennen muuta itse siirtymäprosessiin eikä niinkään vapaan rahatalouden pysyvälaatuisiin olosuhteisiin (Llewellyn, 35–36).

Silloin kun rahatalouden säännöstely asteittain purettiin, oli lähestulkoon kaikilla, minulla muiden mukana, mielessään kovin levollinen tunne. Reaalitalouden, rahatalouden ja hyvinvointipolitiikan näköalat olivat turvalliset (Söderström 1993, 144, Kullberg 1996, 16–17). Talousrakenne näytti vahvistuneen ja luultiin oltavan tietoisia liberalisointiin liittyvistä vaaroista, varsinkin kun Suomen tuli kulkea pari askelta Ruotsin perässä uusia tilanteita tynesti tarkastellen. Tavoitteena oli, että Suomesta tulee Euroopan valuuttayhteisön täysivaltaisen jäsen. Se näytti olevan kykenevä kytkemään tiukat tasapainovaatimukset silloiseen eurooppalaisittain erittäin alhaiseen työttömyyden tasoon ilman devalvaatiotarpeita. Suomen makrotalouden tasapaino näytti eurooppalaisen mittapuun mukaan 1980-luvulla ennen kasvun huumaa erittäin vahvalta. Tämä tulee hyvin selvästi ilmi myös myöhemmin esittämästäni makrotalouden trade-off -tarkastelusta (kts. kuvio 3, s. 66).

David Llewellyn, joka on erikoistunut rahatalouden järjestelmien analyysiin, on arvioinut koetun kriisin jälkeen liberalisointiin liittyviä sisään rakennettuja tasapainottomuuksia (Llewellyn 1996, 21–37). Näitä hän on pohtinut nimenomaan pohjoismaitten kokemusten perusteella. Erityisesti hän korostaa pitkäaikaisen inflaatiokulttuurin merkitystä. Velanottajan ei juuri tarvinnut piitata rahan nimellisestä hinnasta. Kannattaa muistuttaa mieliin, että Suomessa rahamarkkinoiden vapautumisen rinnalla poliittisiin päätöksiin perustuvat veronkevennykset suosivat niin kiinteistöjen, asuntojen kuin yrityskauppojen mittavaa velkarahoitusta (Hämäläinen 2002, 20–21, Bordes & Currie & Söderström 1993, 12). Rahamarkkinoiden deregulaation rinnalla verotusta ja muitakin säännöksiä siis huolettomasti väljennettiin niin,

että ne antoivat lisää vauhtia muutoinkin vapaudesta innostuneille markkinoille (Lindblom 1998, 487).

Velanoton patoutumat olivat myös ehtineet kasvaa yllättävän suuriksi. Asiakas oli nöyrästi anonut lainaa ja pankki oli sitä ylväästi myöntänyt. Nyt asiakkaasta tuli yllättäen kuningas ja yhtä äkisti ylväs pankkiiri ryhtyi myymään luottoja ja markkinoimaan tuotteitaan jotta-kuinkin samanlaisella innolla kuin kadun vastakkaisella puolella kauppias kodinkoneita. Oli myös kohtalokas yhteensattuma, että säännöstellyn velanoton patoutumat purkautuivat ruusuisen tulevaisuuden oloissa, kun niin yritykset kuin työntekijät kokivat taloutensa varmoiksi ja kun velalla hankittu omaisuus näytti paitsi arvokkaalta niin arvoltaan vain kohentuvana niin lainanottajan kuin pankin silmissä (Söderström 1993, 144–154). Suvanto pitää ylikuumenemisen yhtenä syynä sitä, että kansalaisille syntyi virheellinen kuva vaurastumisesta (Suvanto 2002, 25).

Vahva ja petollinen turvallisuuden tunne käy ilmi siitäkin, ettei Suomessa missään vaiheessa käyty perusteellista ja kriittistä periaatekeskustelua rahamarkkinoiden liberalisoinnin uhkatekijöistä. Suomella ei ollut sellaista ohjelmaa, missä olisi systemaattisesti eritelty uhat ja mahdollisuudet kuten strategioissa tavanomaisella tavalla tehdään.⁹ Suomi kulki askel askeleelta, mutta ilman strategiaa kohti Brysselin integraatiojuhlia (vrt. Bordes 1993, 19–23, Kiander & Vartia 1998, 56–57, Kiander 2001, 11–12). Ehkäpä perusselitys todellakin on, että Suomi yksinkertaisesti näytti niin omissa kuin ympäröivän maailman silmissä aivan liian vauraalta ja vahvalta tarvitakseen tämänkaltaista analyysia.

Kansainvälinen järjestelypankki (BIS) oli asettanut 1980-luvun puolivälissä ns. Cook'in komitean siinä tarkoituksessa, että teollisuusmaat tiukentaisivat vakavaraisuusnormejaan ja samalla harmonisoisivat silloin niin kirjavaa käytäntöä (Committee on banking regulations and supervisory practices, Basle, July 1988). Jälkikäteen katsoen on paitsi mielenkiintoista niin hämmentävää, että tämän järjestelyn liikkeelle lähtöä ei sen enempää talouspolitiikassa kuin rahamaailmassa osattu nähdä siinä valossa, missä se tuli nähdä, eli vakavana varoitusmerkkinä rahaliikkeiden dereguloinnin vaaroista. Jos tällaista hiljaista signaalia olisi osattu kuunnella, olisi saattanut käydä niinkin, että Suomi olisi tehnyt viisaat ja varovaiset temput etukäteen ja kenties ylimitoituksella, eikä käynyt odottamaan vakavaraisuusnormien harmonisoinnin hidasta aikataulua. Nyt kuljettiin kansainvä-

⁹ Mauno Koivisto (2002, 89) kirjoittaa: ”Olen nimittäin kallistunut sille kannalle, ettei Suomen Pankin osalta kyse ollut etukäteen suunnitellun ohjelman toteuttamisesta, vaan hallinnon määräysten vähittäisestä sopeuttamisesta vastaamaan käytännön tarpeita... Ei ollut yleistä suunnitelmaa, eikä sitä koskaan ohjelmallisesti esitetty.”

lisen aikataulun mukaan ja se aikataulu osoittautui lopulta kohtalokkaaksi viiveeksi juuri Suomen tapaisen talouden kannalta.

Tämä on minun omaa jälkiviisauttani. Vasta suurten luottotappioiden aikaan aloin tajuta, että niin pankkien kuin niiden asiakkaiden ja koko kansantalouden kannalta vakavaraisuusnormien kiristämisen olisi pitänyt tapahtua ennen pääomamarkkinoiden vapauttamista.¹⁰ Ylikuumentumisen uhatessa vakavaraisuuden normistolla olisi voinut olla tiukentuessaan merkittävä vaikutus paitsi tarjottavan rahan määrään niin sen hintaan. Jokainen voi omalla kohdallaan tehdä vertailevaa arviointia siitä, miten raskas rahapoliittinen moukari tämä olisi-kaan ollut keskuspankin kädessä sen ylimalkaisiin varoittaviin sanoihin ja luotonannon suosituksiin verrattuna.

Aiemmin mainitsemani David Llewellyn korostaa erityisesti niitä pankkisektorin erityispiirteitä, kun taserakenteiden muutokset saattavat tapahtua suurella, vaikeasti ennakoitavalla ja kontrolloitavalla nopeudella. Juuri tämän vuoksi voidaan puhua rahamarkkinoiden deregulaation riskeistä ja suorastaan sisään rakennetuista tasapainottomuuksista. Tehdäkseni asian mahdollisimman selväksi, rinnastan toisiinsa pankkien ja teollisuusyritysten taserakenteiden muutoksen. Kun teollisen yrityksen tuotannollinen tase muuttuu hitaasti niin, että prosessi alkaa insinöörin työpöydältä ja kulkee investointien rakennustyömaan kautta tuotannollisiin ratkaisuihin, niin tähän nähden luottolaitosten taseet muuttuvat sähköisellä nopeudella. Kun siis taseet muuttuvat nopeasti ja rahoituksen ja rahoituskontrollin kulttuurimuutokset ovat hitaita, voivat seuraukset olla kohtalokkaita, kuten on koettukin.

Jos oli tavallaan historiallisesti ymmärrettävää – vaikkei hyväksyttävää – että pankeilla oli kiire päästä kasvattamaan taseitaan suhteessa tiheään konttoriverkostoonsa ja lainanottajilla patoutuneet halut luotonottoon, niin mistä sitten saattoi johtua se, että luotonottajat laidasta laitaan tunsivat niin suurta luottamusta paitsi omaan kuin maansakin talouteen. Olen tottunut kutsumaan 1980-lukua menestyksen petolliseksi vuosikymmeneksi (Lindblom 1998). Yhdessä vaiheessa kaikki reittasivat itsensä ja Suomen AAA:n luokkaan. Näin tekivät kotimaisten lainamarkkinoiden amatöörit ja ulkomaisen reittauksen ammattilaiset (kts. esim. Kiander & Vartia 1998, 98). Pankinjohtajien valistuneisuus ei yltänyt yhtään kadun miehen tasoa korkeammalle. On selvää, että kansainvälisten rating-laitosten arvioinnit omalta osaltaan kohottivat Suomi-nousukkaan itsetuntoa.

¹⁰ Tätä keinoa pidän edelleen periaatteessa käyttökelpoisena, kun pyritään rajoittamaan globaalin rahatalouden spekulatiivisia haittavaikutuksia. Ns. Tobinin veroon nähden ovat vakavaraisuusnormit ja riskien hallinnan säädökset huomattavasti tehokkaampi ja tarkoituksenmukaisempi ase (Keskustelu Heikki Koskenkylän kanssa tammikuussa 2002). Eri asia on, olisiko vakavaraisuusnormien kiristäminen onnistunut 80-luvun lopulla eduskunnassa, missä oli edustettuna vahva ”säätöpankkipuolue” (vrt. Åkerholm 2002, 48).

Kotitalouksien asuntolainojen ja kulutusmenojen paisuessa ja velan kasvaessa asiantuntijat kymmenen vuotta sitten saattoivat silti löytää kehitykselle lohdullisia piirteitä. Olihan näet kasvavien velkojen takana arvoltaan huomattavasti kasvanut asuntovarallisuus (Bordes & Currie & Söderström 1993, 12–13). Tämä varallisuus alkoi sitten hintojen laskun myötä huveta yhtä nopealla voimalla kuin oli kasvanutkin, mutta lainanottajien onnettomuudeksi velkojen taso pysyi entisellään. Nettovarallisuuden näin romahtaessa kulutustottumuksia piti tietenkin muuttaa. Tämä puolestaan supisti taloudellista aktiiviteettia, nosti työttömyyttä ja kiihdytti nettovarallisuuden alentumista (Söderström 1993, 155–157). Oli käynnistynyt tuhoisa kierre, jossa kriisin kulmineoituessa velanottajien nettovelka vain kasvoi, kun he pyrkivät pääsemään irti veloistaan. Kävi kuten 30-luvun unohduksiin jäänyt tiedemies Irving Fisher oli teoretisoinut. Syntyy velkadeflaatio, kun velkoja lyhennettäessä ja reaalityöväen taantuessa suhteellinen velka alkaa kasvaa. Osoittautuu oikeaksi se analyysi, että suuren laman taustalta löytyy aina ylivelkaantumisen paine (Kiander & Vartia 1998, 229–231).

Äkisti velanoton ja luotonannon vapauden makuun päässyt sukupolvi ei näitä unohduksiin jääneitä oppeja tuntenut, eikä voinut kuvitellakaan, että asuntojen ja kiinteistöjen hinnat ja siis varallisuuden taso voisivat tällä tavoin romahtaa. Kyky ja kokemus pelätä tällaista saattoi olla vain sillä sukupolvella, jolla oli konkreettisia muistoja aiemmasta lamasta 20-luvun lopulta. Heitä oli kuitenkin harvassa ja kukapa harvalukuisia huru-ukkoja olisi halunnut kuunnella kasinotalouden guru-ukkojen maailmassa.

Suomen kasvukupla puhkesi käsittämättömän nopeasti ja uskottoman rajulla voimalla. Vuoden 1991 vaalikeskustelussa keväällä ei ollut näkyvillä vielä oireitakaan lähestyvistä kriisistä, vaikka varallisuushintojen lasku oli meneillään (vrt. Kiander & Vartia 1998, 132–133). Saman vuoden syksyllä hallituksen budjettiesityksen tulopohja oli jo ehtinyt murtua ja maa alkoi olla taloudellisen ja poliittisen hämmennyksen vallassa. SKOP ajautui keskuspankin käsiin (Kullberg, 88–108). Kovan markan matka päättyi dramaattisissa oloissa devalvaatioihin ja päättäjien itseruoskintaan. Työttömyystilastojen kärkeen nousi ennen pitkää maa, joka puolen vuosikymmen ajan oli ylläpitänyt eurooppalaisittain hyvin alhaista työttömyysastetta (kuvio 3, s. 66). Yhtä äkisti kuin muuttuivat lainanottajien käsitykset velanhoidokyvystään yhtä nopeasti muuttuivat myös pankinjohtajien käsitykset luottotappioiden paisumisesta ja kannattavuuden alenemisestä.

Näinä ekspansion kuumina vuosina luotonannosta kohdistui vain noin kymmenes kansantalouden tulonmuodostuksen ja tuottavuuden perustaan eli teollisuuteen. Yhdeksän kymmenesosaa suuntautui kulutuksen ja palvelurakenteen viihteeseen. Näin vain entisestään kärjistyi sen investointien heikon tehokkuuden ongelma, joka oli ollut

tunnusomaista Suomen taloudessa pidemmälläkin aikavälillä (Pohjola 1996, Kukkonen 1997, 5–6). Samaan aikaan julkisia menoja oli poliittisen reformikilvan paineissa kasvatettu suhteessa kansantuotteen. Kun näin kapeille teollisille harteille alkoi 1980-luvun loppua kohden kasvaa mittavalla velkarahoituksella julkista ja yksityistä palvelukapasiteettia, niin toki jonkin aikaa paisuivat velan kanssa työllisyysluvut, valtion verotulot ja kansantuote henkeä kohden. Yhtä aikaa ne kaikki aikanaan myös rajusti supistuivat – suhteellista velkaa lukuun ottamatta.

Niin kauan kuin velkatalouden kupla paisui, saattoi se vielä näyttää vaarattomalta, sillä olihan sen takeena mittavaksi laskettu varallisuus. Oli siis kyseessä niin tavallisen kotitalouden, kuin tavallisen pankinjohtajan kuin koko poliittisen johdon ja sen asiantuntijakaartin vauhtisokeus. Yhdessä vaiheessa Suomen BKT per capita näytti todella suurelta varakkaisiin teollisuusmaihin nähden. Linjassa tämän kanssa näyttivät taas kaikki sosiaalimenot ja muut taloudelliset rasitukset kovin pieniltä Suomen epäterveesti lihoneeseen kansantuotteen nähden.

Pian kävi kuitenkin ilmi, että keveinä pidetyt rasitukset olivat ylimittaisen painavia ja velat mahdottoman suuria maksettavaksi. Samalla pysyväksi uumoiltu työvoimapula muuttui massatyöttömyydeksi. Kansainvälisessä suhteellisessa tulovertailussa taas Suomi putosi omalle paikalleen kahta tietä: suurten devalvaatioiden kautta ja puoli vuosikymmentä kestäneen kasvun pysähdyksen kautta (kts. esim. Kukkonen 1997, Kiander 2001, 37). Kun kuopan pohjalta noustessa kasvuluvut ovat olleet kansainvälisesti katsoen korkeita, Suomi on korjannut asemaansa maiden välisessä tulovertailussa juuri teollisuuspainotteisen rakennepolitiikkansa ansiosta. Kun on sanottu, että laman jälkeinen kasvu hakee vertaistaan, niin ei ihmekään, koska kuoppa, josta ylös on ponnistettu on sekin vertaansa vailla. Tästä eteenpäin Suomi ponnistelee yhteiskuntapolitiikan tavoitteineen ja rakenteellisine ongelmineen vertaistensa joukossa.

Suomalaisen hyvinvointivaltion resurssipohjaa koskeva odotushorisontti koki mullistuksen käsittämättömän lyhyessä ajassa maan talouden ajautuessa perustavalaatuiseen kasvu-, työllisyys- ja tasapainopolitiikan ristiriitaan. Vähin erin virinnyt ajatus devalvaatiosta ja sen väistämättömyydestä kytkeytyy mielestäni elimellisesti vinoutuneita talousrakenteita koskevaan analyysiin. Talouskriisin syvyys ei kuitenkaan ollut tiedostettuna vielä silloin, kun keskustelu markan ulkoisesta arvosta alkoi keväällä 1991 vauhdittua.

Suomi oli elänyt devalvaatiosyklin oloissa puolen vuosisadan ajan. Resursseihin nähden ylittämättömät nimellistulojen nousupyrkimykset olivat vieneet toistuviin devalvaatioihin, niiden jälkihoitoihin ja siitä edelleen ylikuumentuneisiin tavoitteisiin. Koskaan aiemmin ei kuitenkaan oltu ajautettu devalvaatiokeskusteluun sellaisen tunne-

kuohun vallassa kuin vuonna 1991. Syntyi medianäytelmä, jossa moraaliset seikat valtasivat pääroolin. On uskomatonta, että päättäjiä saatettiin vaatia silloin ja myöhemminkin vastuuseen siitä, ettei oltu totuudenmukaisella tavalla vastattu mahdollista devalvaatiota koskeviin kysymyksiin. Olennaista kuitenkin on huomata, että täysin sivuosaan jäi devalvaation merkitys sen rakenteellisen uusiutumisen vauhdittajana, jota Suomen tulevaisuus kipeästi tarvitsi. Kurssikorjaus ja sen jatko vuotta myöhemmin antoi vauhtia niille aloille, jotka vauhtia tarvitsivat ja kyytiä niille, jotka rangaistuksen ansaitsivat.

On selvää, että vielä jälkikäteenkin tulee esiintymään suurta erimielisyyttä eräistä Suomen suuren laman avainkysymyksistä. Kysymys ns. sisäisestä devalvaatiosta toimeenpantujen kurssinkorjausten vaihtoehtona on yksi niistä (Kiander & Vartia 1998, 313–324). Monet haikailivat tulopoliittisen vakauttamisratkaisun perään pitkään. Minä puolestani pidin traagisena erehdyksenä sitä, että keskuspankki aikoi vakavissaan rakentaa Suomen tulevaisuudenkuvaa peräti poikkeuksellisin keinoin tällaiselle vinoutuneen velkarakenteen perustalle.

Kurssipolitiikan etiikka on aina ollut niin kirjoitettu, että perustavalaatuissa tasapainottomuudessa on mahdollisuus turvautua devalvointiin. Niin kauan kuin on eri valuuttoja, niin kauan on vaikea kuvitella mitään järjestelmää, josta tämä mahdollisuus puuttuisi. Jos markkinat eli asianmukaisella tavalla koulutetut ihmiset arvioivat yhdensuuntaisesti valuuttakurssin ja siis talousrakenteen perustavalaatuisten vinouden, ei löydy sellaisia kotimaisia tai kansainvälisiä varoja, joilla virheellistä kurssia voisi puolustaa havittelua vastaan. Oikea kurssi on sen sijaan aina puolustettavissa väärille perusteille rakennettua spekulatiota vastaan.

Aina voidaan luonnollisesti kysyä, mikä on oikea ja väärä kurssi. Vastaus löytyy perustavalaatuisten tasapainottomuuden analyysistä. Se oli vaikeata niin kauan kuin huomio oli bruttokansantuotteen määrässä eikä laadussa. Vähin erin alkoi käydä yhä selvemmäksi ja selvemmäksi, että epäterveellä tavalla paisunut bruttokansantuote antoi peräti vääriä signaaleja kansantalouden kyvystä työllistää pysyväläatuilla ja vakaalla tavalla. Näin huomio alkoi siirtyä – osin EU-jäsenyyden vauhdittamana – talouspolitiikkaan, joka korosti laatua määrän asemesta.

Mitä kauemmin aikaa kului, sitä selvempinä alkoivat sitten näkyä syvän rakenteellisen kriisin piirteet. Devalvaatiohaukkojen ääni luonnollisesti kohosi samassa tahdissa kuin perustavalaatuisten tasapainottomuuden tunnusmerkit voimistuivat. Mauno Koivisto on joskus sanonut, että väärin tahojen vetäessä oikeat johtopäätökset syntyvät oikeille tahoille taipumus vetää vääriä johtopäätöksiä. Jos joskus niin syksyllä 1991 tämä väite piti paikkansa.

Olen sen aikaisilta työtovereiltani tarkistanut, milloin itse tulin vakuuttuneeksi siitä, ettei Suomi selviä talouspolitiikassa ilman mitta-

vaa devalvaatiota, joka olisi siis keskeinen väline alkavassa rakenteellisessa korjauksessa. Tämä tapahtui vuoden 1991 elokuussa. Oli pakko olla samaa mieltä devalvaatiohaukkojen kanssa. En minä sitä silti hävennyt sen enempää kuin on syytä kantaa huolta kellosta, joka käy, mutta kerran vuorokaudessa näyttää samaa aikaa sen kellon kanssa, joka on pysähtynyt.

Lopulta keskuspankkikin tunnusti perustavalaatuisen tasapainottomuuden olosuhteet. Kriisi oli ratkaistavissa vain devalvaatiolla – joko aidosti kurssipolitiikan kautta tai palkkoja merkittävästi alentamalla tulopolitiikalla eli ns. sisäisellä devalvaatiolla. Keskuspankki valitsi perusteellisten laskelmien ja harkintojen jälkeen jälkimmäisen tien (Kullberg 1996, 171–192). Tämä tarkoitti sitä, ettei keskuspankki vielääkään nähnyt epäterveen luottoekspansion vinouttamaa talousrakennetta yhdeksi perustavalaatuisen tasapainottomuuden ainesosaksi.

Suomen laman opetus

Kun ei ollut kykyä aktiivisesti devalvoida, ajauduttiin onnettoman tulopoliittisen yrityksen kautta passiiviseen pakkodevalvaatioon. Talouspoliittiset voimat – hallitus, valtiovarainministeriö ja keskuspankki – luovuttivat valtakirjan markkinavoimille hyväksyessään pakkodevalvaation käsitteen. Aktiivista, vastuuta kantavaa devalvaatiota lienee hillinnyt myös pelko ulkomaiden reaktioista, mutta passiivisuudesta tuli lopulta tätäkin pahempi loukku.

Miksi kävi niin kuin kävi? Miksi historiassa niin monta kertaa devalvoineen keskuspankin pääjohtaja ilmoittaa eroavansa, jos joutuu antamaan potilaalle sitä lääkettä, joka sen niin monta kertaa aiemmin oli pelastanut (Kullberg, 202–212). Oma merkityksensä lienee sillä, että devalvaationvastaisessa taistelussa keskuspankki oli aiemmin kokenut katkeria tappioita. Vakaan ja vahvan markan unelma oli nyt täyttymässä, kun Euroopan integraatio oli tiivistymässä talouspolitiikan tiukoiksi tasapainovaatimuksiksi ja devalvaation vastustajien lopulliseksi selkävoitoksi (Kiander & Vartia 1998, 216, Lindblom 1996, 474–475). Tätä ennen ehti kuitenkin paljastua petollisen 1980-luvun salaisuus eli talousrakenteen heikko perusta yhdistyneenä virheelliseen kuvaan maan varallisuudesta.

Lamassa ei ollut pelkästään kyse rajusta talouden häiriöstä, vaan myös vanhan toimintamallin murtumisesta (Kiander & Vartia 1998, 17). Euroopan yhdentymiskehitys tiukkoine kestävän talouskasvun ja tasapainon vaatimuksineen loi sellaisen odotusilmaston, johon perinteinen suomalainen kasvuhakuinen ja inflatorinen yhteiskuntapolitiikka ei yksinkertaisesti sopinut. Tapahtuneet valuuttakurssien muutokset poikkesivatkin historiasta siinä mielessä, että nyt niitä seurasi erittäin ankara rakenteellisen sopeutumisen kausi, kun uusille deval-

vaatio- ja inflaatio-odotuksille ei enää ollut sijaa. Murtumisen tunne kulki läpi koko yhteiskuntapolitiikan kentän hyvinvointipolitiikan tavoitteenasettelusta talous- ja työllisyyskehityksen kannustimiin asti.

Olen edellä yhdestä tarkoin valitusta näkökulmasta kirjannut melko laajasti käsityksiäni 1990-luvun suuren laman kulusta. Se millaisena lamaan liittyvät syy- ja seuraussuhteet nähdään, vaikuttaa mielestäni suuresti siihen, millaisena eteen avautuvat hyvinvointipolitiikan tulevaisuuden näköalat. Dramaattiset tapahtumat pysäyttävät pohtimaan, mitkä ovat yhtäältä ne taloudelliset voimavarat, jotka ovat hyvinvointipolitiikan käytettävissä ja toisaalta ne keinot, joilla näihin voimavaroihin, niin materiaalsiin kuin henkisiin, vaikutetaan. Mitä kriittisemmin suhtautuu kriisiä edeltäneen rakenteellisen kehityksen ja yhteiskuntapolitiikan yhdistelmään, sitä helpommin hyväksyy myös ajatuksen hyvinvointivaltion ekspansiivisen kauden päättymisestä ja sen odotushorisontin järkkymisestä. Tavalla tai toisella suuri lama, kaikkia varmuuksia horjuttanut yhteiskunnallinen shokki, väistämättä ravistelee hereille myös sitä yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, joka on virittäytynyt pohtimaan hyvinvointipolitiikan pidemmän ajan näköaloja. Suomen lama onkin tragedia ja katalysaattori samanaikaisesti. Minulle se avasi silmät huomaamaan, miten uskomattoman paljon lupauksia sosiaalisen turvallisuuden varmuudesta oli saatettu rakentaa epävarmalle materiaaliselle ja henkiselle pohjalle. Hyvinvointivaltion odotushorisontti laajeni yleiseurooppalaiseksi ja tuli kaikilta keskeisiltä osin rajulla tavalla horjutetuksi.

Pitkän aikaa ekspansiivisesti ja näennäisesti ongelmitta kulkenut hyvinvointipolitiikka toi kieltämättä mukanaan pettäviä haaveita hyvinvointivaltion totaalisesta vastuusta. Lama puolestaan horjutti ja purki tämänkaltaisia käsityksiä. Jos joittenkin mielestä näytti pahalta, ettei hyvinvointivaltio laman kourissa kyennyt vastaamaan kaikkiin haasteisiin, niin mielestäni oli pitkän päälle hyväksi, että tapahtumien kulku saattoi viedä realistiselle tasolle niitä odotuksia ja vaatimuksia, jotka olivat hyvinvointivaltiota kohtaan ehtineet venyä ylimittäisiksi niin reformien mittavuuden kuin hallittavuuden osalta. Ennen muuta näistä näkökohdista sopii pohtia lamaa yhteiskunnallisena ja poliittisena opetuksena. Selvää silti on, ettei rakennetyttömyyttä aiheuttavaa lamaa voi pitää hyvänä asiana, vaikka se rakenteita korjaisikin (vrt. Suvanto 2002, 47).

Siinä missä poliittisessa keskustelussa yleisemmin käytetään pankkikriisin käsitettä, siinä olen puhunut kasvukuplasta johdattaakseni ajatuksia rakenteellisiin ongelmiin. Samassa hengessä olen puhunut 1980-luvun petoksen paljastumisesta. Tällä dramaattisella kielenkäytöllä olen halunnut siis herättää kysymyksen siitä, mitä ylimittaisen toiveiden kertyminen yhtäältä ja niiden romahtaminen toisaalta tarkoitti nimenomaan hyvinvointivaltion tulevaisuuden kannalta.

Ensinnäkin on korostettava, että kun käsitys hyvinvointivaltion resurssipohjasta rajulla tavalla korjaantui niin se omaehtoisesti korjaantui aivan siitä riippumatta, millaiset uusliberalistiset, oikeistolaiset tai vasemmistolaiset aatteet saattoivat velloa hyvinvointipolitiikassa. Kun huomio oli ollut bruttokansantuotteen määrässä ja sen pettävän ekspansiivisessa rakenteellisesti vinoutuneessa kasvutrendissä, niin se huomio nyt alkoi pragmaattisesti siirtyä kansantuotteen laatuun, sen tietotekniseen ja teolliseen ytimeen ja edelleen siihen välttämättömään ja vaativaan pitkäjännitteisyyteen, jolla niin talouden kuin hyvinvointipolitiikankin tulevaisuutta piti arvioida (vrt. Castells & Himanen 2001, 149–170). Tässä itsepetoksen, sen paljastumisen ja siihen liittyvän oivaltamisen ilmapiirissä, tässä inhimillisiä tragedioita sisällään pitävässä myllerryksessä siis tapahtui jotain sellaista, jota pitää kutsua talouspoliittisen paradigman muutokseksi. Lama nosti katalysaattorin tavoin esiin kysymyksen, millä paradigmalla, jos ei tällä niin dramaattisella tavalla tuhoutuneella, tuli parhaiten turvata hyvinvointivaltion taloudellisen perustan tulevaisuus. Mitä siis varsinaisesti opimme Suomen suuresta lamasta?

Jaakko Kiander on laatinut Suomen 1990-luvun kriisin syistä ja seurauksista tutkimuksen (Kiander 2001). Laman aikana monet olivat Kianderin mukaan taipuvaisia ajattelemaan, että laman taustalla olivat Suomen talouden ja yhteiskunnan rakenteelliset heikkoudet. Sen mukaan lama ikään kuin puhkaisi kuplan, jota oli aiemmin luultu kestäväksi taloudeksi ja hyvinvointivaltioksi (Kiander 2001, 132). Näin Kiander on kirjannut oman ajattelun ytimen, mutta katsoo sitten, että talouden nopea toipuminen lamasta 1990-luvun jälkipuoliskolla asettaa tällaisen rakenneselityksen kuitenkin kyseenalaiseksi. Kianderin johtopäätös antaa kuitenkin aiheen kriittisiin huomautuksiin, jos nähdään, ettei talouden nopeaan elpymiseen ole liittynyt työllisyyden perustavalaatuista toipumista ja jos ymmärretään, että ekspansiivisen hyvinvointipolitiikan ja korkean työllisyyden tason rakenteellinen umpisolmu on edelleenkin vastausta vaille.

Työllisyyden kohentumista koskevassa ajankohtaisessa keskustelussa Kiander korostaa taloudellisen kasvun ja Pohjola sekä Koskenkylä puolestaan talousrakenteiden merkitystä (Kiander 2001, Pohjola 1995, Koskenkylä 1996b). Kianderin ajattelutapaa vaivaa sellainen epäjohtonmukaisuus, että sen jälkeen kun hän on kritisoinut rajua luottoekspansiota – niin kuin pitääkin – hän silti ikäänkuin normalisoi tämän epäterveen kehityksen lopputuloksena syntyneen työllisyyden tason. Ehkä juuri sen vuoksi työllisyyden tulevaisuus avautuu Kianderille liiankin yksinkertaistettuna talouskasvun kysymyksenä. Laman kokemukset osoittavat, miten nopean kasvun tuloksena saattoi työllisyystilannekin nopeasti kohentua. Sadalla epäterveellä miljardilla syntyi ensiksi luottoekspansiota, sitten luottotappioita ja lopuksi työllisyyspolitiikan tulevaisuudenkuvan perustavalaatuinen heilurimainen

muuttuminen. Tästä eteenpäin työllisyyden kohentuminen tapahtuu hitaasti, kun investointihankkeiden terveellisyys on tiukassa punninnassa. Kyse on ennen muuta rakenteesta eikä kasvusta (vrt. Suvanto 2002, 27).

Kiander joka tapauksessa katsoo, että kun huono onni ja rakenteelliset heikkoudet jätetään pois laskuista, lamaselityksistä jää jäljelle kansallisen talouspolitiikan virheet (Kiander 2001, 132). Minulla on vahvat argumentit kritisoida tällaista lähestymistapaa (vrt. Vartia 2002). Oppi ei mielestäni ole siinä, mitä virheitä on tehty. Juuri nytkin tehdään yhteiskuntapolitiikassa ja talouspolitiikassa väistämättä virheitä, joita kymmenen vuoden kuluttua jälkiviisaastikin tarkastella. Kysymys on lähinnä siitä, kuka sattuu olemaan vastuullisessa asemassa silloin, kun virheet tehdään. Epävarmassa maailmassa tämänkaltaisen opinkappale tarkoittaisi lähinnä sitä, että ylimalkaan olisi varottava päätöksiä. Se olisi luovuuden ja kekseliäisyyden merkitystä korostavassa maailmassa kauaskantoinen oppi.

Kianderin mielestä laman opetuksia on myös se, että huono kilpailukyky saatettiin tehokkaasti korjata valuutan devalvaatioilla (Kiander 2001, 131). Minun on vaikea ymmärtää sellaista ajatuksenjuoksua, ettei Kianderinkin kaipaamalla devalvaatioilla olisi ollut rakennepoliittisia argumentteja ja etteivätkö ne juuri olisi luoneet edellytykset oloissamme poikkeuksellisen rajulle rakenteelliselle sopeutukselle. Keskustelu niin sanotusta sisäisestä devalvaatiosta valuuttakurssikorjauksen vaihtoehtona puolestaan kertoo siitä, että tapahtuneen kipeän rakenteellisen sopeutuksen vaihtoehdoksi tarjottiin toisella tavalla tuskallista ja poikkeuksellista sopeutusta niin, että nimellispalkkojen tasoa ryhdyttäisiin voimakkaasti alentamaan.

Kaikki tämä puhuu yhdenmukaisesti sen puolesta, että tarjolla oli pelkästään dramaattisia rakenteellisia vaihtoehtoja. Yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän sisältä oli löytynyt erittäin vaikeasti kestäväällä tavalla ratkaistavissa oleva korkean palkkatason, täystyöllisyyden, ekspansiivisen hyvinvointipolitiikan rahoituksen ja talousrakenteen välinen umpisolmu. Tällainen rakenteellinen näkemys ei tarkoita sitä, että hyvinvointivaltio olisi konseptina sortunut ideologiseen mahdottomuuteensa. Sen asemesta kyseenalaistui hyvinvointivaltiollisen yhteiskuntapolitiikan linjaus, joka oli hiekalle rakennettu siinä mielessä, että sen kunnianhimoiset ja ekspansiiviset työllisyys-, palkka- ja hyvinvointipoliittiset tavoitteet saatettiin tyydyttää vain velkaantuvan ja inflatorisen kehityksen kautta. Tämän kehityksen sisään rakennettu struktuurinen heikkous oli siinä, että velanhoitokyky kävi sitä huonommaksi, mitä enemmän inflatorinen kehitys alhaisine reaalkorkoineen heikensi investointien tehokkuutta. Jotta kunnianhimoinen hyvinvointipolitiikka olisi vahvalla taloudellisella pohjalla ovat investointien rakenteelle asetettavat vaatimukset huomattavat. Investointien monimutkainen tehtävä pienessä avoimessa taloudessa on tuottaa

kestävällä tavalla niin tuloja, työllisyyttä, veroja kuin valuuttoja. Suomen suuressa lamassa sortui siis vinoutunut rakenne, jota liian kauan oli rasi-tettu liian kunnianhimoisilla ja ylimittaisilla vaatimuksilla (Åkerholm 2002, 49).

Laman opetus voidaan hyvinvointivaltion näkökulmasta ilmaista niinkin, että yhteiskuntapolitiikan tilinpäätöksen suurimpana heikkoutena oli liian alhainen nettovarallisuus. Sen vuoksi järjestelmän kriisinsietokyky ja ulkoisten shokkien ke-stokkyky oli lähestulkoon olematon. Nyt talouspolitiikkaa kuin yhteiskuntapolitiikkaa laajemmin hallitsee niin nettovarallisuuden kasvattamisen kuin kaikinpuolisen materiaalisen ja henkisen pelivaran laajentamisen tarve. Niin sosiologisessa kuin taloustieteellisessä tarkastelussa korostuu-kin kontingenssin kasvanut merkitys. Tämä näkyy niin kansalaisten, yritysten, kuntien ja valtion taloudellisessa käyttäytymisessä. Se on varovaisuutta ja harkintaa sekä varautumista epävarmuuteen, joka juuri omalta osaltaan selittää sen, miksei työllisyyden elpyminen yhtä kiinteästi kuin aiemmin seuraa tuotannon elpymistä. Hyvinvointipolitiikassa työllisyyden tarve ei ole suinkaan laiminlyöty, vaan yhteiskuntapolitiikan epävarmuuden olosuhteet ja rakenteelliset ristiriidat tulevat vain kärjistetyksi esille.

Talouspolitiikan paradigman muutos

Hyvinvointivaltion resurssipohjan näkökulmasta Suomen suuri lama on tärkeä yhteiskuntapoliittinen vedenjakaja. Sitä edelsi ekspansiivinen hyvinvointipolitiikka, joka pyrki ammentamaan taloudellisia voimavaroja korkean inflaation ja alhaisen reaalikoron oloissa syntyneistä pääomavaltaisista, tehostomista ja säästämisastetta kroonisesti rasittaneista tuotannollisista investoinneista. Laman jälkeen on alkanut uusi kehitysvaihe, jossa huomattavasti maltillisempi hyvinvointipolitiikka orientoituu yleiseurooppalaisesti ja rakentaa resurssipohjaansa alhaisen inflaation ja historiallisesti korkean reaalikoron oloissa yhä enemmän inhimilliseen pääomaan suuntautuvilla hankkeilla. Hyvinvointipolitiikan voimavarojen näkökulmasta on tapahtunut dramaattinen käänne, jota kutsun talouspolitiikan paradigman muutokseksi.¹¹ Tähän paradigmaattiseen muutokseen sisällytän ja pelkistän tulkintani Suomen suuresta lamasta. Tarkoitukseni on nyt pohtia tätä muutosta kirjaamalla ensin Suomen makrotalouden tasapainon kehitystä viimei-

¹¹ Paradigma on ymmärrettävä historiallisena selitysmallina, jonkin tietyn ajan tai tietyn vaiheen luomuksena ajattoman pätevyuden omaavan aksioomajärjestelmän vastakohtana. Kts. Stephen Toulminin suorittamaa, Thomas S. Kuhnin teoksiin nojaavaa analyysia (Toulmin 1998, 172, 178).

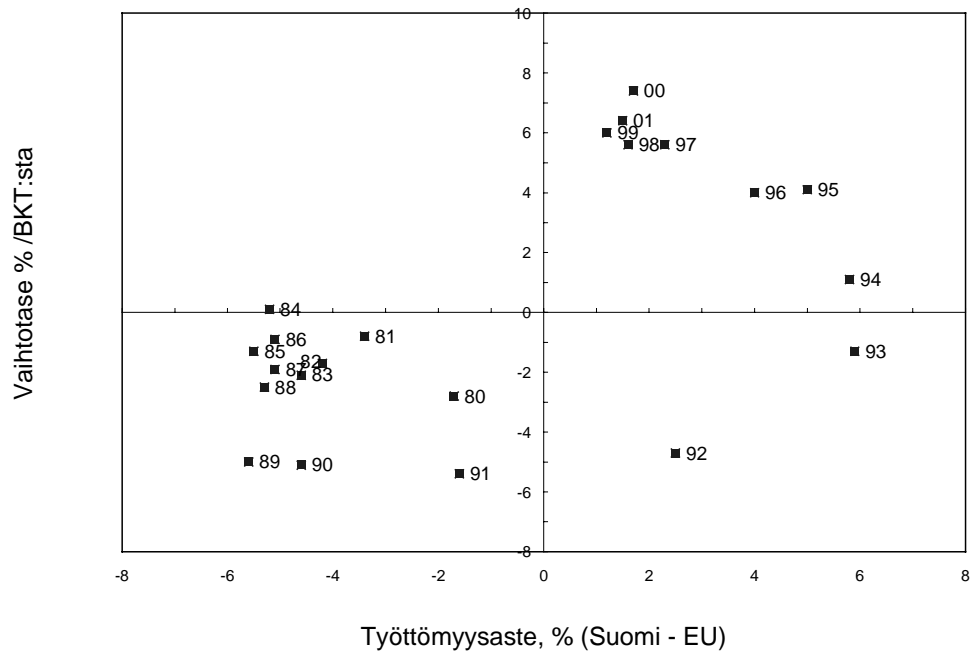
sen 20 vuoden ajalta ja tekemällä sen perusteella periaatteellisia johdopäätöksiä hyvinvointipolitiikan resurssiperustasta.

Suoritan ensin niin talusteoreettisesti kuin -poliittisestikin perustellun tavanomaisen trade off -analyysin, jossa tarkastelen tasapainopolitiikan ja työllisyyspolitiikan välistä ristiriitaa. Kansantalouden ulkoisen ja sisäisen tasapainon välisen jännitteen ja tavoitekonfliktin avulla on hyödyllistä tarkastella makrotaloudellista tasapainoa ja siis hyvinvointivaltion rahoitusperustan vakavuutta. Vaihtotaseen jäämän eli investointien ja säästämistä välisen eron tarkastelu on luontevaa erityisesti Suomessa, jossa on tapahtumassa investointien merkittävä rakenteellinen muutos pääomavaltaisesta tieto-taitovaltaiseen suuntaan. Oheisessa kuviossa 3 on vaakakselilla kuvattu Suomen ja EU:n keskimääräisen työttömyysasteen välinen ero prosenttiyksiköllä mitattuna. Pystyakselilla kuvataan Suomen vaihtotaseen jäämää suhteessa kansantuotteeseen. Kun tähän kuvioon piirretään trade off -pisteet viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajalta, voidaan sen jälkeen piirtää rinnakkaiseen kuvioon 4 makrotaloudellisen tasapainon pitkä ajallinen kaari, jossa erittelen ja pelkistän viisi eri vaihetta:

- I Petollinen 1980-luku¹²: Suomen AAA-luokitus, kansainvälisesti korkea investointi- ja työllisyysaste, näennäisesti ongelmaton ulkoinen tasapaino. Työllisyys ja vaihtotase ovat kunnossa. Suomi suorittaa siitä huolimatta aggressiivisen devalvaation vuonna 1982.
- II Luottoekspansion vauhdittama talouden ylikuumeneminen 1980-luvun lopulla. Investointien laatu huononee entisestään. Samaan aikaan tapahtuu suhteellisen työllisyysasteen selvä heikkeneminen. Työllisyys on vielä kunnossa, vaihtotase jo epäkunnossa.
- III Raju ajautuminen 1990-luvun alussa perustavalaatuiseen tasapainottomuuteen, peräkkäisiin devalvaatioihin ja kriisipolitiikkaan. Työllisyys ja vaihtotase ovat molemmat epäkunnossa.
- IV Stabilisaatiopolitiikka alkaa kohentaa vaihtotasetta nopeasti, mutta työllisyyden suhteellista tilaa vain hitaasti. Vaihtotase on jo kunnossa, mutta työllisyys vielä pahasti epäkunnossa.
- V Päivän trade off -piste: vaihtotase on runsaasti ja historiallisessa katsannossa poikkeuksellisen ylijäämäinen, työttömyyden taso on samassa historiallisessa katsannossa edelleen korkea, mutta ekspansiiviseen budjetti- ja työllisyyspolitiikkaan suhtaudutaan silti suurella varovaisuudella. Vaihtotase on kunnossa, työllisyyden perustavalaatuinen kuntoutuminen ei ole näköpiirissä.

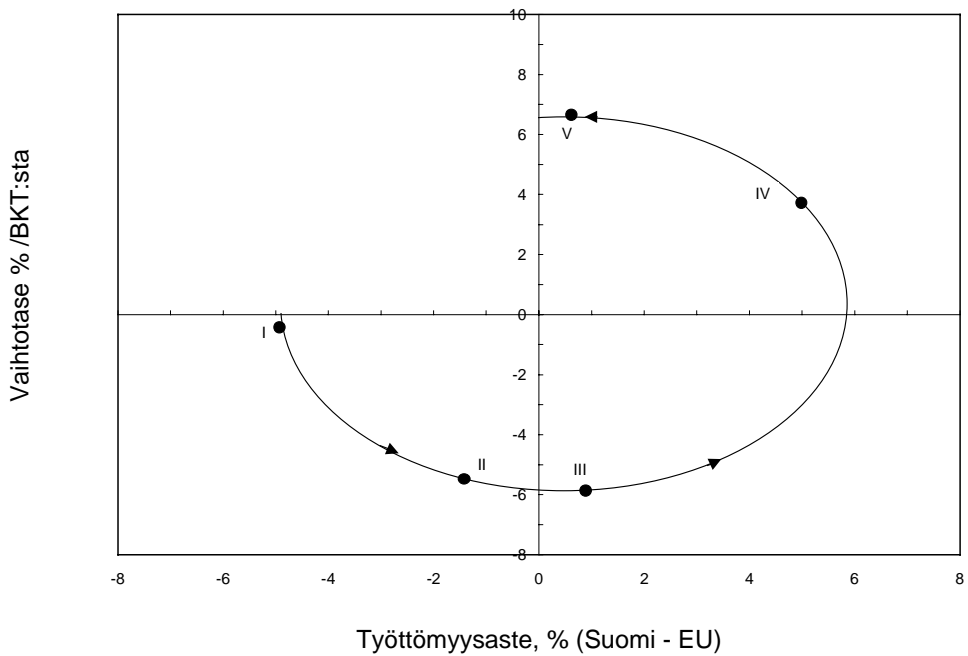
¹² Olen tietoisesti varannut tässä analyysissä idänkaupan murrokselle vain sivuroolin. Mm. Sirkka Hämäläinen katsoo, että Neuvostoliiton kaupan supistuminen oli vain osasyllinen laman syvyyteen (Hämäläinen 2002, 20–21).

Kuvio 3. **Ulkoisen tasapainon ja työllisyyden trade-off**

Tilastolähde: Suomen Pankki.

Kuvio 4. **Makrotasapainon siirtymä ja sen ajalliset vaiheet**

Tilastolähde: Suomen Pankki.

Kun nyt vedämme tämän virtaviivaistetun trade off -tarkastelun nojalla johtopäätöksiä ennen muuta ekspansiivisen talouspolitiikan ja työllisyyden suhteen – toisin sanoen hyvinvointipolitiikan rahoituspohjan suhteen – on syytä piirtää kärjistetyksi ero keynesiläisen hyvinvointitalouden¹³ ja modernin tarjonnan talouden talouspolitiikan välillä.

Olettakaamme perustellusti, että ristiriita ulkoisen tasapainon ja työllisyyden välillä on edelleenkin olemassa ja trade-off -käyrä siis kulkee periaatteessa koillisesta lounaaseen. Tämän päivän trade off -piste, joka kertoo huomattavan vaihtotaseen ylijäämän ja suhteellisen korkean työttömyysasteen yhdistelmästä, näyttäisi ensi näkemältä avaavan periaatteessa mahdollisuudet verrattain ekspansiiviselle keynesiläistyyppiselle kysynnän elvytyspolitiikalle. Näin muodoin hyvinvointivaltion rahoituspohjan ja työttömyyden ongelmakompleksi näyttäisi vain väliaikaiselta. Tämä käsitys kuitenkin horjuu, kun ryhdymme vertaamaan keskenään menneen ajan keynesiläisen hyvinvointitalouden ja nykyaikaisen tarjonnan talouden olosuhteita.¹⁴

Suomen suuri lama on todellakin vedenjakaja, joka erottaa toisistaan kaksi talouspoliittisen ajattelun erilaista poliittista tilaa. Kiander ja Vartia puhuvat suuren laman analyysissaan vanhojen toimintamallien murtumisesta (Kiander & Vartia 1998, 17). Kiander kirjoittaa tätä tuoreemmassa tutkimuksessaan, että julkisen talouden kriisi ja työttömyys johtivat kriittiseen keskusteluun perinteisestä pohjoismaisesta hyvinvointimallista ja työmarkkinainstituutioista ja ettei laman jälkeen enää palattu takaisin vanhaan pääomaintensiiviseen kasvumalliin (Kiander 2001, 5).

Katson, että on kyse kahdesta poliittisesta tilasta, joista lamaa edeltänyt nojautuu kasvulle ja investointien määrälle ja lamaa seurannut puolestaan resurssiallokaatiolle ja inhimillisen pääoman laadulle. Näiden kahden poliittisen tilan ero on niin huomattava, että on todellakin perusteltua puhua paitsi suomalaisesta niin yleiseurooppalaisesta talouspolitiikan paradigman muutoksesta (kts. esim. European Council 2000, Presidency Conclusions). Tätä paradigmaattista eroa olen pyrkinyt täsmällisemmin analysoimaan ja tietyin kärjistyksin havainnol-

¹³ Yleisesti pidetään perusteltuna, että voidaan puhua sodanjälkeisestä keynesiläisestä hyvinvointitaloudesta (kts. esim. Julkunen 2001a, 41–42, Giddens 1994, 41–45, Ch. Pierson 1998, 25–27). Kiander huomauttaa, että suomalaista makrotalouspolitiikkaa voi luonnehtia keynesiläiseksi: finanssipolitiikan sijasta vain on kysynnän säätelyn välineenä usein käytetty devalvaatiota (Kiander 2001, 10).

¹⁴ Vuonna 1996 suorittamassaan tarkastelussa Heikki Koskenkylä on investointien rakennemuutoksen tarpeellisuuteen nojautuen sulkenut pois perinteisen keynesiläistyyppisen elvytyksen vaihtotaseen merkittävästä ylijäämästä huolimatta (Koskenkylä 1996b). Vaihtotaseen suhteellinen ylijäämä on nykyään vielä suurempi kuin tuolloin, mutta Koskenkylä ei ole korjannut näkemystään, vaan korostaa pelivaran tarvetta epävarmassa maailmantaloudessa (keskustelu Koskenkylän kanssa, maaliskuu 2002).

listamaan oheisen taulukon rinnastuksilla. Erottelu tapahtuu kahdeksan ulottuvuuden avulla. Ne koskevat maan talouspolitiikan toimintaympäristöä, taloudellista vaurauden mittaa ja markkinatalouden toimintatapaa, kannustinjärjestelmiä sekä interventiopolitiikan reagoitapaa ja aikajännettä.

Taulukko 1. Talouspolitiikan paradigman muutos

		Suvereeni keynesiläinen hyvinvointitalous	Globaali tarjonnan talous
1.	Toimintaympäristö	Kansalliseen suvereni-teettiin nojaava	Globaaleihin pelisääntöihin ja rajoituksiin nojaava
2.	Talouden vaurauden ja hyvinvointipolitiikan resurssien keskeinen mitta	Kiinteä pääoma	Henkinen pääoma
3.	Markkinatalouden toimintatapa	Fordistinen	Post-fordistinen, informalistinen, joustava
4.	Talouspolitiikan tavoite	Määrällinen, kasvupoliittinen	Laadullinen, koulutus- ja rakennepoliittinen
5.	Pääomamarkkinoiden kannustinjärjestelmä	Kasvua ja investointien määrää korostava alhaisen reaalikoron oloissa	Vakavaraisuutta ja investointien harkintaa korostava korkean reaalikoron oloissa
6.	Työmarkkinoiden kannustinjärjestelmä	Solidaarista palkkapolitiikkaa ja sosiaaliturvaa korostava	Työetiikkaa ja palkka- ym. -joustavuuksia korostava
7.	Interventiopolitiikan reagoitapaa	Nykyvä stop-go -politiikka suljetussa taloudessa	Herkistynyt ja pehmentynyt reagointi globaalissa taloudessa
8.	Interventiopolitiikan aikajänne	Suhteellisen lyhyt	Suhteellisen pitkä

Tarjonnan taloudessa henkisen pääoman merkitys on korostunut fyysiseen pääomaan nähden (kts. esim. Koskenkylä 1996, 102 ja Jukka Jalava 2001, 32–35). Säästäväisyys sekä harkitsevaisuus investointien laadun suhteen ovat puolestaan korostuneet investointien laajenemiseen nähden. Tähän on merkittävästi vaikuttanut pääomamarkkinoiden kannustinjärjestelmä, joka alhaisen inflaation oloissa kaikilta keskeisiltä osiltaan poikkeaa suuresti siitä, joka vallitsi inflaatiokauden aikana ja myötävaikutti investointien heikkoon laatuun ja kokonaistaloudelliseen tehokkuuteen.

Työmarkkinoiden kannustinjärjestelmä on myös ollut suurten muutosten kourissa. Solidaarista palkkapolitiikkaa, sosiaaliturvaa sekä työsuhteturvaa korostavan järjestelmän rinnalle on astunut toinen ajattelutapa, jossa työmarkkinoiden joustavuuden vaatimukset ovat saaneet yhä vahvemman painon ja samanaikaisesti on työetiikka saanut arvopoliittisesti korostuneen roolin. (kts. esim. Suomen työmark-

kinoiden haasteita koskeva artikkeli Suomen Pankin Euro & talous julkaisussa 1/2001). Tämä problematiikka sekä työetiikan merkitys ylipäättään on ollut näkyvästi esillä Talousneuvoston työryhmäraporteissa viime vuosina (kts. esim. Talousneuvoston työryhmäraportti 31.12.1996 sekä työryhmäraportti 2001, Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2001/13).

Interventiopolitiikan reagoitavassa on myös tapahtunut suuri periaatteellinen muutos: nykivän stop and go -politiikan ja devalvaatio-syklin tilalle ovat astuneet globaalien maailman olosuhteet, joissa korkomuutokset integroituneessa Euroopassa aiempaa nopeammin, pehmeämmin ja herkemmin reagoivat sisäisen tai ulkoisen tasapainottomuuden aivan ensi oireisiin.

Talous- ja työllisyyspolitiikan toimintaolosuhteet ovat tuoneet myös uusia haasteita, joita voidaan kuvata fordismen ja jälkifordismen käsittein. Siirtyminen joukkokulutuksen ja joukkotuotannon ajasta post-fordistiseen tuotantomuotoon on tuonut omalta osaltaan työelämään joustavuuden, tietotaidon sekä tasa-arvopolitiikan haasteita. Scott Lashin refleksiivistä modernia koskevassa artikkelissa (Lash 1995, 154–167) sekä Barbara Misztalin luottamusta koskevassa teoksessa (Misztal 1996, 12–26) eräät tarjonnan talouden keskeiset kysymyksenasettelut kytkeytyvät tiiviisti epävarmuuden uuteen maailmaan. Pohtiessaan hyvinvointivaltion sopeutumisen haasteita tietotaitoyhteiskunnassa Castells ja Himanen puolestaan tuovat esiin, miten markkinatalouden fordistinen toimintatapa on muuttunut joustavaksi ja informalistiseksi (Castells & Himanen 2001).

Kaiken kaikkiaan edustavat oheisen trade off -tarkastelun pisteet 1980-luvun puolivälissä ja 2000-luvun alussa kahta täysin erilaista maailmaa. Ajallinen välimatka on pitkä mutta niin on ajatuksellinenkin. On tapahtunut siirtymä keynesiläisestä tilasta tarjonnan talouden tilaan ja hyvinvointipolitiikan ekspansiivisesta tilasta jälkiekspansiiviseen tilaan, mutta oma tarkastelutapani korostaa sitä, että samalla on tapahtunut siirtymä varmuuden tilasta epävarmuuden tilaan.

Tämän päivän trade off -piste osoittaa historiallisesti katsoen huomattavaa säästämisasteen ylijäämää investointiasteeseen verrattuna. Tästä huolimatta tarjonnan talouden johtopäätös on, ettei ole tilaa perinteiselle keynesiläiselle kysynnän elvytyksen politiikalle vallitsee käsitys trade off -pisteen labiilista tilasta. Tietotaidollinen kilpailukyky on väistämättä hyvin herkkä ja dynaaminen ja pitää ikään kuin hankkia jokapäiväisillä pyrkimyksillä. Tiedämme tarkoin huomisen väestörakenteemme ja sen asettamat vaatimukset työllisyyspolitiikalle, mutta tähän nähden tunnemme heikosti huomisen tietotaidollisen kilpailukykyämme. Tähän samaan dynamiikkaan kuuluu, että koulutuksellisten ja innovatiivisten toimenpiteiden vaikutuksellinen jänneväli on erittäin pitkä ja vaikutussuhteiltaan monimutkainen. Modernissa tarjonnan taloudessa ekspansiivisen hyvinvointipolitiikan makrotalou-

dellinen resurssiperusta on labiili, minkä johdosta talous- ja yhteiskuntapolitiikan maltillisuuden, pidättyväisyyden, säästäväisyyden ja itsekurin vaatimukset korostuvat. Pelivara, kontingenssi nousee meillä olevan sopeutumisen avainkäsitteeksi.

Olen edellä ilmaissut ajatukseni niin, että keynesiläisen hyvinvointivaltion kasvuhakuisuus edustaa varmuutta varmuuden maailmassa ja nykyaikaisen tarjonnan talous tasapainoa ja resurssiallokaatiota koskevine tavoitteineen puolestaan epävarmuutta epävarmuuden maailmassa. Oheiseen erittelyyn liittyviä näkökohtia tuon tutkimuksessani täydentävällä tavalla esille monessa eri yhteydessä. Myöhemmin luvussa III sijoitan nämä talouspoliittiset paradigmat laajempaan epävarmuuden analyysiin, kun aloitan tarkastelun siitä tienhaarasta, johon moderni hyvinvointivaltio kulttuurisesti ja yhteiskuntapoliittisesti on ehtinyt. Tutkimuksen yhteenvedossa kytetään tarjonnan talouden paradigmaan elimellisesti liittyvä yhteiskuntapolitiikan laajemman niin materiaalisen kuin henkisen pelivaran tarve hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden käsitteeseen.

2 Rakenteiden radikaali muutos

Erään aikakauden loppu

Donald Sassoon päättelee, että epätietoisuus, pessimismi ja puolustuksellinen asenne, jonka vallassa vasemmisto katsoo tulevaisuuteen uuden vuosisadan avautuessa, on jyrkässä vastakohdassa siihen optimismiin, mikä vallitsi toisen maailmansodan jälkeen (Sassoon 1997, 647–651).¹⁵ Tämä on läntinen eurooppalainen yleistys, joka ei mielestäni koske pelkästään reformistista työväenliikettä, vaan laajemminkin sitä yhteiskuntapolitiikan sovinnollista poliittista rintamaa, joka niin yksituumaisesti on rakentanut hyvinvointivaltiota ja joka niin yhden-suuntaisesti on ollut sitä hämmennyksen vallassa karsimassa. Kun optimismi muuttuu pessimismiksi ja varmuus epävarmuudeksi, ei tämä voi olla vaikuttamatta reformipolitiikan kehityskuvaan. Suomen suuren laman yllättävät pettymysten käännteet tuovat tähän omat kipeät mausteensa. Kasvuhakuisen ja jälkiekspansiivisen kauden välissä on tavallistakin dramaattisempien ja rajumpien kokemusten vedenjakaja.

Menneen ajan kehitysoptimismiin, eli uskoon yhteiskunnallisen muutoksen hallittavuudesta, vaikutti alkujaan merkittävästi se, että reformistisella työväenliikkeellä oli eväänään vahva kriittisen teorian oppirakenne (Sassoon 1997, 5). Syntyi myös toinen suuri teoria,

¹⁵ Vrt. myös Sassoonin teokseen liittyvää keskustelua: Sassoon (1998), Therborn (1998) ja Eley (1998).

joka oli hyvinvointipolitiikan käytännön konsensuksen kannalta keskeinen. Liberaalin John Maynard Keynesin kehittämä yleinen teoria valoi uskoa siihen, että niin taloudellisen kasvun nopeus kuin sen vaihtelut olivat määrätietoisella talous- ja yhteiskuntapolitiikalla ohjattavissa (Keynes 1936, Ch. Pierson 1998, 25–26). Lähtöasetelmissä 30-luvulla oli verotuksen taso alhainen ja julkinen sektori suppea. Tämä tarkoitti sitä, että niin kasvupolitiikan, suhdannepolitiikan kuin tasa-arvopolitiikan keynesiläinen potentiaali oli alkuun osoittautuva mahtavaksi. Ne instrumentit, joilla tultiin rakentamaan sosiaalista tasausta merkitsisivät kehittyessään myös vahvempaa kasvu-, suhdanne- ja työllisyyspoliittista arsenaalia. Ns. O-ryhmän toimintaa ja ekonomistikunnan professionalisoitumista käsittelevä teos kertoo omalta osaltaan talous- ja sosiaalipolitiikan ohjelmallistumisen optimismista. O-ryhmä myöntää nyt jälkikäteen, että sen käsitykset talouspolitiikan teorian mahdollisuuksista olivat ”liian optimistiset ja yksinkertaistetut, ehkäpä jopa naiivit” (Linnamo & Paunio 2002, 30–32, kts. myös Pekkarinen & Suvanto 2002, 309–315).

Ohjelmalliseen optimismiin kuului käsitteiden määrittely tiettyyn teoriaan nojautuen, niiden mittaamisen kehittyminen sekä ongelman esittäminen mieluusti kvantitatiivisesti ja formaalin mallin avulla (Linnamo & Paunio 2002, 17–18). Jussi Linnamo tiivisti asian em. teoksen julkistamistilaisuudessa 12.9.2002: ”Arvelimme, että ne, jotka hallitsevat käsitteet, hallitsevat politiikan”. Talouden ulkoisia shokkeja ja teknologiaa ei kuitenkaan kyetty ennakoimaan. Talouspolitiikan vaikutusviiveiden mekanismit osoittautuivat myös ongelmallisiksi. Poliittinen johto ei puolestaan kyennyt riidattomasti esittämään tavoitteitaan. Markkinoiden rationaalisuus, oppimisreaktiot ja psykologia olivat myös monimutkaisempia kuin O-ryhmä oletti. Jussi Linnamo ja Jouko Paunio kirjoittavat (2002, 32):

”Psykologia ja sosiaalipsykologia tulivat taloudellisiin malleihin kavalasti kiertotietä. Vaikutussuhteet olivat osin jopa toisenlaisia kuin niiden luultiin olevan vanhassa taloustieteessä. Tässä suhteessa ymmärtämisen taloustiede horjutti talouspolitiikan eksaktia teoriaa ja sosiaalipsykologian tulkitsema epärationaali ihminen klassista homo oeconomicusta”

Teoreettisen ja välineellisen optimismin rinnalla avautuivat toisen maailmansodan jälkeen eurooppalaisen jälleenrakennuskauden vahvat kasvunäkymät samalla kun tapahtui hyvinvointipolitiikkaa koskevan poliittisen koheesion voimistuminen (Giddens 1994, 134–139). Se optimismi osoittautui vuosikymmeniksi perustelluksi, sillä tälle pitkälle elintason nousun kaudelle oli, päinvastoin kuin tänään, luonteenomaista talouskasvun ja työllisyyden kiinteä yhteys (Ch. Pierson 1998, 25–26). Rakenteiden dynamiikka oli kyllä vahva, mutta savupiipputeollisuuden rakennemuutos kohteli hellävaraisesti nimenomaan hei-

kosti koulutettua työväestöä, paljon hellemin, kuin miten on asian laita tämän päivän tieto-aidon rakenteellisessa murroksessa (Rogers & Starck 1994, 128–142, Esping-Andersen 1994, 178, Suvanto 2002, 45).

Jos välittömästi sotien jälkeen kasvuoptimismi elähdytti niin yksityiseen omistukseen nojaavaa markkinataloutta kuin yhteiskuntapoliittista reformismia, niin sama kohtalonyhteys vallitsee niiden välillä juuri nyt vuosisadan vaihteen epävarmuuden ja epätietoisuuden ilmastossa (Sassoon 1997, 770–777). Tämä tarkoittaa sitä, ettei hyvinvointivaltio, tuo politiikan ja talouskasvun yhteinen luomus, ole kohdannut aatteellista vihollista, vaan yhä monimutkaisemmaksi käyneen maailman kaikkine turbulensseineen. Perustavalaatuiset muutokset ovat yksinkertaisesti vieneet pohjan pois siltä, ettei sen enempää liberaalilla kuin vasemmistolaisella uudistusliikkeellä ole entisiä vahvoja oppirakennelmia aiemmalla voimalla tulevaisuuden uskoa vahvistamassa (Giddens 1994, 42). Julkinen sektori on verotusasteineen kasvanut kriisirajoille saakka (Luhmann 1995, 111) ja tämän kehityksen myötä on keynesiläisyyskin ylivelkaantuneissa yhteiskunnissa menettänyt merkityksensä ohjauspolitiikan teoreettisena oppirakennelmana. Ei ole itsestään selvää eikä ongelmatonta väittää, että jokin muu oppirakennelma olisi sen syrjäyttänyt. Mieluumminkin keynesiläinen aate on näivettynyt verotuksen ja velkaantumisen kasvun sekä poliittisen reformikilvan ahdistuksessa samalla kun hyvinvointivaltio on kohdannut epävarmuuden ilmaston aiheuttamat ongelmat. Keynesin teorian tilalle ei noussut toista suurta teoriaa, vaan sen asemesta kasvoi vähin erin epäusko suuriin teorioihin ylipäätään (Feldt 1994, 12–24).

Yksi keskeinen epävarmuuden ja hämmennyksen aihe on, että talouskasvun yhteiskunnallinen riskisisältö on ympäristöhaittojen vuoksi kasvanut ja senkin myötä ovat niin työllisyyskehityksen kuin hyvinvointivaltion rahoituksenkin näköalat suuresti muuttuneet. Hyvinvointivaltion työllisyyden ja rahoituksen monimutkaiset solmut ovat siten yksi tärkeä osa globaalien riskien yhteiskuntatieteellistä analyysia. Tässä tutkimuksessa ei pyritä kattavaan talouskasvun ja ympäristöhaittojen tarkasteluun. Jo nyt nähtävissä oleva ja jatkossa vain entisestään todentuva ristiriita otetaan annettuna. Kioton sopimus on selvä merkki siitä, että kansainvälinen yhteisö kaipaa jo konkreettisia globaaleja toimia. Toiminnan hitaus ei kuitenkaan johdu siitä, etteikö kasvun ja ympäristön arvoristiriita olisi oivallettu. Syy on toisaalla. Olennaista hyvinvointivaltion tulevaisuutta koskevien pohdintojen kannalta on, että ympäristöhaittojen vähentämisen konkretisoituessa talouskasvun tavoitteiksi ne samalla muuntuvat kansainvälisiksi tulonjakokysymyksiksi. Kyse on perimmiltään siitä, keiden tulisi tinkiä, keiden taas osoittaa globaalia pidättyväisyyttä ja solidaarisuutta, rikkaiden vai köyhien?

Kaiken kaikkiaan on moderni hyvinvointivaltio kohdannut epävarmuuden ilmaston. Sitä olen edellä tarkastellut tulkintakehikolla, joka nojautuu mm. Anthony Giddensin, Ulrich Beckin, Niklas Luhmannin, Zygmunt Baumanin ja Stephen Toulminin ajatuksiin. Se tarkoittaa globaalien ekologisten riskien tiedostamista ja sen myötä kysymystä siitä, tulisiko kansallisen suvereniteetin horjuminen hyväksyä. Rationaalisen suunnittelun ja suurien yhteiskunnallisten teorioiden osalta se tarkoittaa optimismin korvautumista epäröinnillä.

Hyvinvointivaltion arjessa kasvanut epävarmuus näkyy kipeimpänä ja konkreettisimpana siinä yhteiskuntapolitiikan tavoitteiden yhteentörmäyksessä, jossa täystyöllisyydestä tingittäessä on samalla jouduttu perustavalaatuisella tavalla korjaamaan käsityksiä hyvinvointivaltion koko rahoituspohjasta. Tämä on yleiseurooppalainen tilanne eikä Suomi tee siinä suhteessa mitään poikkeusta. Meillä oli keskustelumme suuresta lamasta ja sen jälkeen elpymisen edellyttämistä toimenpiteistä. Oli vertaansa vailla oleva kasvukuoppa ja yhtä lailla verraton kipuaminen sen reunalle. Tilanteen nyt normalisoiduttua ja työttömyyden asettuessa eurooppalaiselle tasolle hyvinvointipoliittisen keskustelumme perusproblematiikka näyttää aivan samalta kuin läntisessä Euroopassa ylimalkaan (kts. esim. Suvanto 2002, 27 ja 39–46). Talouskasvun, työllisyyden, verotusasteen ja hyvinvoinnin palvelurakenteen välinen yhteys on suunnattomasti komplisoitunut. Ristiriitaisena avautuvan tavoitteiston osalta on suoritettava priorisointia ja tehtävä hankalia valintoja. Ne eivät kuitenkaan koske yksinomaan talouspolitiikkaa, vaan kyse on samalla laajemmastakin maailmankuvan muuttumisesta, josta Risto Eräsaari kirjoittaa seuraavasti (Eräsaari 2000, 83):

”tietysti tämä samalla tarkoittaa valintatilaisuuksien dramatisoitumista: paremmuuden esille saaminen on vaikeaa, aivan varmoista käsityksistä puhuminen on epäilyttävää, kokonaisarvioinnit syrjäytyvät vain osittain arvioitavilla merkityksillä, ei-tarkoitetuilla vaikutuksilla, riskeillä ja riskinottovalmiuksilla”

Tätä valintatilanteiden dramatisoitumista tarkastellaan tässä tutkimuksessa myöhemmin omassa luvussaan ennen muuta työetiikan eli työllisyyden ja taloudellisen tasa-arvon välisen konfliktin näkökulmasta. Selvää on, että mitä luottavamemmin menneen maailman näennäisiin varmuuksiin nojaututaan, sitä helpompi on siinä mielessä elää, ettei välttämättä tarvitse katsoa silmiin ankaria yhteiskuntapoliittisia valintoja. Ei tarvitse kantaa suurta huolta siitä, vallitseeko ja mihin mittaankin taloudellisen tasa-arvon ja työllisyyden välillä vakava tavoiteristiriita. Eikä tarvitse ottaa vakavasti sitäkään väitettä, että hyvinvointivaltion rahoituskriisin ratkaisu työllisyyden kohentumisen kautta edellyttää verojen alenemista ja siis nykyistä suppeampaa julkista sektoria ja

historiaan nähden paljon maltillisempia hyvinvointipolitiikan tulevaisuuden näkymiä.

Kun etenkin vasemmiston on ollut vaikea lähestyä näitä epävarmuuden kysymyksiä, se on joutunut loihtimaan esille hyvinvointivaltion aatteellisia vihollisuuksia ja ajautunut keinotekoiisiin puolustusasemiin. Puolustaessaan vanhaa se on vaarassa muuttua edistyksellisestä konservatiiviseksi. Siltä on puuttunut valintoja tehtäessä sellaiset analyttiset välineet, jotka yhtäältä antaisivat osviittaa ja rohkeutta arvotarkaisujen tekemiseen, mutta jotka toisaalta loisivat optimismia ja osoittaisivat, että vasemmistolla on edelleen edistyksellisessä politiikassa lyhdynkantajan asema.

Moderni hyvinvointivaltio ei ole kuitenkaan pelkästään sosialidemokraattinen tuote. Kaikkea muuta. Se kasvoi ja täydellistyi poliittisen konsensuksen vallitessa, sen kehitykseen liittyy elimellisesti myös laajenevan ja ammattitaidoltaan kasvavan virkamieskunnan politiikasta täysin riippumattomat kunnianhimit ja sen menestykseen myötävaikuttii omalta osaltaan maailmansotien jälkeisen jälleenrakennuskauden kasvuvoima. Hyvinvointivaltiota on ensin pitkään rakennettu ja viime vuosina karsittu laajan konsensuksen vallitessa (Ch. Pierson 1998, 114–126, Giddens 1994, 136). Tässä mielessä nyt esiin nostetut kysymykset koskevat sitä laajaa konsensushakuista poliittista kenttää, joka on tottunut hakemaan vaaleissa poliittista mandaattia hyvin yhdensuuntaisin hyvinvointivaltion symboliikan vetovoimaisiin tunnuksin (Luhmann 1995, 110–112).

Tämän konsensuksen vahvuus on syytä pitää mielessä, kun nyt käydään tarkastelemaan valtiota ehtymättömien vaatimusten toteuttamisen rajallisena voimavarana, keynesiläisyyden kuihtumista sekä yhteiskuntapolitiikan tueksi kehitetyn keskitetyn tulopolitiikan problematiikkaa. Hyvinvointivaltio törmää verokattoon, kasvupolitiikan keynesiläinen teoreettinen perusta horjuu ja työmarkkinoilla tulopolitiikka kohtaa perustavalaatuisella tavalla muuttuneen kysymyksenasettelun. Nämä ovat taloudellisen ja poliittisen sopeutuksen ongelmia, jotka ovat periaatteessa samankaltaisia kaikille eurooppalaiseen integraatioon osallistuville tai pyrkiville moderneille kansakunnille. On kyse yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän sisällä tapahtuneista rakenteiden radikaaleista muutoksista, jotka omalta osaltaan antavat tukea ajatukselle, että hyvinvointivaltion tilivelvollisuutta pohdittaessa on käynyt aiempaakin tähdellisemmäksi tehdä ero valtion ja yhteiskunnan käsitteiden välille.

Valtio antaa enemmän kuin ottaa

Kun suuresta lamasta oltiin toipumassa, alkoivat yleiseurooppalaisen hyvinvointivaltion kriisin tunnusmerkit näkyä myös Suomessa. Ei voitu enää rakentaa kasvavan velan varaan sen enempää kuin rahan keinotekoisien luomisen eli inflaation tai muittenkaan kyseenalaisten keinojen varaan. Takana olivat ennen muuta ajat, jolloin saatettiin turvautua vihoviimeiseen keinoon eli devalvaatioon. Oltiin sovittautumassa Länsi-Euroopan talouspolitiikan harmonisointiin ja sen tiukkoihin kriteereihin. Näihin aikoihin Mauno Koivisto käytti aforistisen puheenvuoron, jonka sanoma oli: valtio antaa enemmän kuin ottaa.¹⁶

Tämä oli yksi tapa yrittää herättää keskustelua hyvinvointivaltion kaikkivoipaisuudesta ja sen tarjoamien etujen ja palvelusten ehtymättömyydestä. Oltiin vähin erin ajautettu tilaan, jossa hyvinvointivaltiolla oli ansio ja tilivelvollisuus lähestulkoon kaikesta. Ei siis pelkästään sosiaalinen taseus, vaan jopa talouskasvu sinänsä oli alkanut olla valtion aikaansaannosta. Näin oli jo pitkään katsottu erityisesti Ruotsissa, jota voidaan pitää eurooppalaisen hyvinvointivaltion kruununjalokivenä (Feldt 1991, 17). Ruotsi on taas aina ollut suomalaisen hyvinvointipolitiikan esikuva niin hyvässä kuin pahassa, niin arvojen ja teorioiden kuin käytännön ratkaisujen osalta.

Tämän luvun huudahduksen omainen otsikko on valittu kuvaamaan sitä, miten voimistunut reformikilpa ja kehittyneet kompensatiomekanismit ovat koituneet hyvinvointivaltion ylivoimaisiksi rasiuksiksi. Kyse on tendenssistä, joka ei ole sen enempää vasemmistolainen kuin oikeistolainenkaan. Kun tämä tendenssi ja sen eri mekanismit ovat joutuneet hyvinvointivaltion karsinnan vaiheessa kriittiseen katsantoon, ei sitäkään sovi katsoa ideologisten virtausten tuotteeksi. Jos syvään juurtuneet kompensatiomekanismit ylipäätään ovat hellittämässä, niin syytä pitää mieluummin etsiä niistä epävarmuuden elementeistä, jotka ylipäätään hyvinvointivaltion toimintahorisonttia ovat ravistelemassa.

Hyvinvointivaltion ja kansankodin myyttisellä olemuksella ja retoriikalla on ollut ilmeiset vaaransa. Jos niin suurimittaisesti puhutaan, että hyvinvointipolitiikka on kaiken inhimillisen menestyksen takana, niin on hyväksyttävä, että kaikki vähäisimmät ongelmatkin ovat sellaisia, joista viime kädessä on syyttämisen hyvinvointivaltiota. Lopuksi käy niin, kuten Nilkas Luhmann on osuvasti huomauttanut, että kun

¹⁶ Puheenvuoro oli yhtä lyhyt kuin shokeeraavakin ja kulki pähkinänkuoressa jotakuinkin näin: ”Toverit: me olemme lyöneet kommunistit ja olemme kukistaneet oikeiston. Liberaaleista ei koskaan ole ollut vastustakaan. Suuri tavoitteemme on viimein toteutunut. Valtio antaa enemmän kuin ottaa. Suunnatkaamme nyt katse tulevaisuuteen ja kohti yhä kunnianhimoisempia tavoitteita” Ilmaisussa oli iskuvoimaa, jota vain jatkeena vahvisti fundeeraus siitä, saattoiko sosialismissa olla kysymys muustakin kuin velkaantumisesta. (Sosialidemokraattisen puoluejohdon tilaisuus Siuntion kylpylässä keväällä 1994.)

koirat yöllä haukkuvat niin siitäkin haetaan hyvinvointivaltiota vastuuseen (Luhmann 1995, 110).

Eräs hyvinvointivaltion paradoksi näkyy säännönmukaisesti erilaisissa mielipidemittauksissa. Kansalaisten mielissä valtio on velvollinen hoitamaan kaiken olennaisen silloin, kun on kyse etuuksista, mutta samojen kansalaisten mielestä valtio on kaiken pahan alku ja juuri silloin, kun puhutaan byrokraattisesta koneistosta (Luhmann 1990, 144–150). Yleinen mielipide hillitysti ja yksinkertaisesti vain hyväksyy sen, että maailman rikkainta tulotasoa edustavassa kehittyneessä ja hyvinvoivassa maailmankolkassa lähestulkoon kaikki kansankodin asukkaat voivat lopulta olla tavalla tai toisella kolhittuja eli ”drabbade” niin kuin ruotsalaiset osuvasti sanovat (Isaksson 1994, 117).

Hyvinvointivaltion kehityksen logiikkaan näyttää kuuluvan, että ensin hämärtyy oikeuksien ja velvollisuuksien tasapaino, sitten oikeudet muuttuvat vaatimuksiksi ja lopulta vaatimukset hyvin monimutkaiseksi tekniseksi ja lainsäädännölliseksi kompensatioketjuksi (Korpinen 1989, 124–129). Laidasta laitaa kolhitussa kansassa aina joku tuntee itsensä entistä enemmän kolhituksi, kun tehdään jokin yhteiskunnallinen uudistus.

Jos jokin niin kompensatioperiaate edustaa Luhmannin mielestä kehittyneen hyvinvointivaltion sisäistä logiikkaa (Luhmann 1990, 21–22). Siihen vyöryyn ei minkään asteisella kansantalouden tuottavuuden nousulla pystytä vastaamaan. Tätä taustaa vasten on ehkä hieman helpompi ymmärtää, miksi velanottoon alettiin suhtautua yhä leväperäisemmin, kun hyvinvointipolitiikan pioneerien mielessä vielä säästäväisyys ja uudistusten mitoittaminen taloudellisten mahdollisuuksien mukaan edustivat suunnitelmallisuuden ideologiaa (Kuusi 1961, 3–43).

Ammatillisesti järjestäytynyt työnjakoyhteiskunta on kehittynyt siihen suuntaan, jossa vahvan järjestäytymisen myötä pienten erityisryhmien edut tulevat tehokkaasti esiin tuoduiksi (Korpinen 1989, 27). Näin syntyy järjestelmä, jossa kompromissi seuraa toista, ja jossa siinänsä irrationaaliset suhde- ja tunnusluvut saattavat saada suuren poliittisen merkityksen, kun ne aina kytkeytyvät kerran suurella vaivalla aikaansaatuun konsensukseen. Tästä löytyy tavan takaa esimerkkejä (kts. esim. Soininvaara 1998, 370). Tällaista järjestelmää on myöskin erittäin vaikea purkaa.

Pekka Kuusen teosta 1960-luvun sosiaalipolitiikasta voidaan pitää yhtenä suomalaisen sosiaali- ja tasauspolitiikan perusjalkana. Siinä teoksessa Kuusi kirjoittaa: ”Sosiaalinen tulojen tasaus on johtava sitä tiukempaan taloudelliseen kontrolliin mitä laajemmaksi tasoitus itse muodostuu” (Kuusi 1961, 32). Näinhän ei kuitenkaan käynyt. Hyvinvointivaltio kyllä laajeni, mutta kontrolli päinvastoin löytyi. Hyvinvointivaltiota kehitettäessä kävi niin, että muutokset alkoivat vä-

hentyä. Poliittinen vastavoima muuntui kilpailevaksi uudistusten vauhdittajaksi. Resurssien niukkuuden aste voitettiin, kun kansainväliset rahoitusjärjestelmät huimasti paranivat ja velka kasvoi ja kun hyvinvointivaltion kompensatioiden rautainen logiikka sai yliotteen säästäväisyyden ja varovaisuuden periaatteista ja opasteista.

Mistä tämä johtui? Kansankodin rakennustyön alkuvaiheessa määrätietoisien yhteiskuntapolitiikan vastustus oli vielä voimakasta. Patriarkaalisella, hyväsydämiseen vapaaehtoisuuteen perustuvalla aatteella oli vielä laaja kannatus. Talouskasvun ja suunnitelmallisen sosiaalisen tasauksen vuorovaikutukseen perustuvaa järjestelmää vieroksuttiin.

Talous- ja yhdyskuntarakenteen muutoksen myötä poliittisessa kentässä tapahtui kuitenkin mullistus. Sosiaalinen kierto vahvistui, perinteinen työväenluokka supistui ja palvelusektori laajentui. Konservatiiviset liikkeet alkoivat muuttua palkansaajaliikkeiksi samassa tahdissa, kun sosialidemokraatit siirtyivät puhumaan työväenluokan asemasta koko kansan kodista. Voisi sanoa, että sosialidemokraattinen aatemaailma levittäytyi laajalle koko puoluerakenteeseen. Järjestäytyneen palkansaajaliikkeen voima kasvoi ja sen poliittinen vastavoima heikkeni.

Pohtimisen arvoista luonnollisesti on, tarkoittaako konsensusmainen yhteiskuntapolitiikka siirtymää oikeaan tai vasempaan suuntaan. Ainahan tätä sopii kysyä, mutta olennaista on kuitenkin konsensus, joka on syntynyt ekspansiivisen ja inflatorisen hyvinvointipolitiikan tunnusten alla (vrt. Held 1987, 222, 232). Konsensuksen vallitessa hyvinvointivaltiota rakennettiin ja konsensuksen vallitessa sitä ollaan nyt oltu hämmentyneessä tilassa purkamassa.

Silloin kun sitä rakennettiin, silloin asettautuivat tavoitteet kiihkeässä reformikilpailussa aina vain korkeammalle. Luhmann pohtii onko demokraattisen politiikan kohtalona sopeutua vasta kriisin partaalla, vaikka hyvinvointipolitiikan taloudelliset tai ekologiset rajat on tiedostettu (Luhmann 1995, 11; Luhmann 1990, 21–25). Kun ammatillisesti ja poliittisesti järjestäytyneellä palkansaajalla ei enää ole poliittista vastavoimaa, on poliittinen johtopäätös ilmeinen. Jottei talouskriisi johtaisi poliittisen järjestelmän kriisiin, täytyy ongelmien ja ratkaisujen avaamisen perustua pitkälti palkansaajaliikkeiden itsekritiikkiin. Sitä voidaan kutsua myös sosialidemokratian itsekritiikiksi. Kertoessaan, että valtio antaa enemmän kuin ottaa, että emansipaation suuri taistelu näin on voitettu, Mauno Koivisto antoi ymmärtää, että yksi kertomus on samalla kirjoitettu tällä erää loppuun. Entisillä eväillä tarina ei enää voi jatkua.

Mitä enemmän kuluu aikaa Suomen suuresta lamasta, sitä viileämmin ja samalla rikkaammin sitä kyetään analysoimaan. Talousrakenteet ovat supistuneet työvoimasta mutta samalla tehostuneet. Työllisyys on nyt olennaisesti terveemmällä ja pysyväläatuaisemmalla pohjalla. Kun verrataan ennen kriisiä vallinnutta työllisyyden ja tuo-

tannon tilaa nykyiseen, niin kysymys, miksi meillä on nyt niin paljon työttömiä muuttuu kriisin puhdistamaksi pohdiskeluksi siitä, miten saatoimme olla työpaikkoja luodessamme niin tuhlaavaisia, varomattomia ja velkaan luottavia ennen kriisiä. Miten yhteiskuntapolitiikan pelivara saattoi tykkänään ehtyä niin, että altistuimme vuosisadan syvimmälle lamalle? Tämä näkökulman muutos on myös melko ratkaiseva ajatellen työttömyysongelman selvittämistä jatkossa mieluummin rakenne- kuin kasvupoliittisin keinoin.

Laman ravistelemat vaikutukset eivät koske vain talousrakenteita vaan myöskin tapaamme ajatella. Sekin tervehtyy. Kriisin syvimmässä vaiheessa kysymme, miten on mahdollista, että pitkälle rakennettu hyvinvointivaltio suunnittelu- ja turvaverkostoineen on voinut ajautua tällaiseen onnettomuuteen. Kun aikaa kuluu riittävästi, kun etäisyys kriisiin kasvaa ja henkisesti kypsyttyä, niin kysymyksenasettelumme muuttuu. Meitä alkaa yhä enemmän askarruttaa yhtäältä se, mihin mittaamme ja millä hinnalla maailma ylimalkaan on hallittavissa ja toisaalta se, miksi niin paljon suunnittelua ja ammattitaitoa sisällään pitävä systeemi aina vain pyrkii törmäämään rajoihinsa.

Minulle tulee mieleen pieni episodi pari vuotta sitten, kun erään sattuneen välikohtauksen vuoksi haastateltiin poliisia. Toimittajan esittämään kysymykseen, voiko poliisi antaa varmuuden siitä, ettei tapahtunut enää pääse toistumaan, vastasi syvällisesti miettivä poliisi, että onneksi elämme yhteiskunnassa, jossa tällaista varmuutta ei ole saatavissa. Oikeusministeri, joka ei tajunnut pienen poliisin suurta filosofiaa meni seuraavana päivänä median painostamana paikkaamaan hänen lausuntoaan hyödyttömällä loputtoman tilivelvollisuuden fraaseilla.

Vitsi menettää aina tehoaan silloin, kun se on selitettävä, mutta kun ministerikään ei ymmärtänyt, mistä oli kysymys, niin sittenhän on pakko selittää. Poliisi halusi sanoa, että varmuutta kyllä voidaan tavoitella, mutta sen hintana on sellainen poliisivaltio, joka ei sovi kansanvaltaiseen järjestykseen. Jos lainaamme hiukan Risto Eräsaaren puhetapaa ja käsitteistöä, niin pieni poliisi halusi siis kysyä, mihin oikeastaan tarvitsemme poliisivaltion käsitystä, eikö poliisitoimen käsite riittäisi (vrt. Eräsaari 1995, 186–187).

Se moraalisesti vetoava tapa, millä eri poliittiset tahot, tiede, media ja kirkkokin – siis kulttuurikeskustelu laidasta laitaan – ovat lähestyneet yhteiskuntapolitiikkamme suuria ongelmia muistuttaa paljolti sitä, millaisen kysymyksen eteen pieni poliisimme asetettiin. Hänen käyttäytymistään seuraten meidän tulisi vastauksessamme omaksua se periaatteellinen linja, että emme onneksemme elä sellaisessa totalitaarisessa yhteiskunnassa, jossa yritetään varmuudella saada nis-kaote kaikista niistä ongelmista, joissa meiltä varmuutta on vaadittu.

Kun yhteiskuntapolitiikalta edellytetään täydellisyyttä, kun hyvinvointivaltio absorboi eli valtaa itselleen kaikki ongelmat (Luhmann

2000, 123–151), tullaankin jossain vaiheessa väistämättä sellaisille rajoille, jotka jo alkavat koskettaa kansanvallan perusteita. Tässä tutkimuksessani esitettävät tulokset ja keskustelut liittyvät olennaisesti kansanvallan uhkiin ja mahdollisuuksiin sekä poliittisen luottamuksen kysymyksiin. Niinpä on jo tässä vaiheessa hyvä sanoa, että niin hyvinvointivaltion kuin kansankodinkin mystisiksi ja samalla tutuiksi kehittyneissä ilmaisuissa hyvä nähdä totalitaarisuuden siemen. Kun käydyssä keskustelussa suureksi ja monimutkaiseksi kasvanut hyvinvointivaltio on nähty myyttisenä ja loukkaamattomana ja kun sille asetettu ylimittainen vaatimus on samaistettu tasa-arvopyrkimykseen, niin tämä tarkoittaa juuri sitä, että hyvinvointivaltion penkistä on veronnut paitsi kukkia niin rikkaruohoja.

Usein on tuotu esiin, että hyvinvointivaltion kehittäminen saa ihmiset yhteiskunnasta liian riippuvaisiksi, aloitekyvyttömiksi ja passiivisiksi, mikä johtaa talouskasvun hidastumiseen. Tällaisia väitteitä on kriittisesti tarkastellut mm. Jouko Kajanoja (1996, 83–85). Yhdyn yleisesti ottaen Kajanojan linjauksiin, koska sanotut väitteet eivät minullekaan koskaan eikä nytkään ole olleet mitään ensiarvoisia argumentteja. Tätä vakavamman eettisen ongelman muodostaa mielestäni se, että syntyy ”moral hazard” -ilmiö, jossa ihmiset eivät suinkaan passivoidu, vaan syrjäytyvät työnteosta aktiivisen sosiaalisuunnittelun tuloksena. Tämä ilmiö kytkeytyy läheisesti siihen tehostuneen edunvalvonnan mukanaan tuomaan dynamiikkaan, jossa hyvinvointivaltio omien sisäisten loogisten lakiansa mukaisesti ilman pidäkkeitä kasvaa ja monimutkaistuu. Sen aatteellisen kysymyksen painoarvo on jatkuvasti kasvanut, miten aktiivisella työnsäällä kohtuullisen toimeentulon hankkinut pieni ihminen kokee sen, kun toinen pieni ihminen saavuttaa saman ja mahdollisesti paremman toimeentulon tehokkaan sosiaalisuunnittelun avulla. Työetiikan korostuminen ei tarkoita pelkästään työn arvon korostumista, vaan myös esille nostamani eettisen kysymyksen aktualisoitumista.

Entä mitä näkökohtia tähän tuo se, jos ryhdymme pohtimaan tasa-arvon käsitteen sisältöä? Tässä on nähdäkseni vallinnut kehitys, jossa tasa-arvo on alkoi hyvinvointivaltion kulta-aikana liian yksioikoisesti tarkoittaa tulojen tasaisuutta, ja siitä edelleen verotusasteen korkeutta ja julkisen sektorin kokoa. Sivummalle siirtyi ajatus tasa-arvosta politiikkana, joilla luodaan kansalaisille yhtäläisiä mahdollisuuksia onnistua elämässään. Siinä tilanteessa, missä Länsi-Eurooppa on jo pitkään ollut, kun korkeaa rakennetyöttömyyttä on jatkunut kauan, tasa-arvon kannalta yhä tärkeämmäksi ulottuvuudeksi on tullut se, onko kansalainen osallisena työelämässä ja siis sosiaalisessa kanssakäymisessä vaiko sen ulkopuolella (Giddens & Pierson 1998, 55–58). Mitä tahansa väitetään työn itseisarvon mahdollisesta vähentymisestä, pidän ilmeisenä, että osallistuminen työelämään on käymässä entistäkin arvokkaammaksi tasa-arvon kanavaksi (Giddens 1998, 101–118,

Esping-Andersen 1994, 181–183, Lash 1995, 166–167). Syrjäytymisellä, tapahtui se sitten työelämän porttien ankaran sulkeutumisen tai aktiivisen verosuunnittelun kautta, on kauaskantoiset seuraukset. Näihin tasa-arvon ja työn arvon kannalta keskeisiin kysymyksiin palataan tutkimuksessani vielä lähemmin tarkasteltaessa Erik Allardtin (1976) tunnettuja hyvinvoinnin teesejä 1970-luvulta.

Näin olen edellä tarkastellut poliittisessa reformikilvassa hallitsemattomalla tavalla laajentunutta hyvinvointivaltiota neljästä näkökulmasta. Ensinnäkin hyvinvointivaltion sisäinen poliittinen logiikka, sen kompensatioketjut, kohonneen järjestäytyneisyyden vauhdittama ja tehostunut edunvalvonta sekä sen tasa-arvokäsitys tietävät loputtomia vaatimuksia vailla rajoitteita. Toiseksi on hyvinvointivaltion laajuutta alettu vakavammin pohtia oikeastaan vasta erittäin ahdistuneessa tilassa kuilun partaalla. Kolmanneksi laajentumiseen liittyvä kompensatiomekanismi opettaa ja suorastaan houkuttelee kansalaisia yhä enemmän sosiaaliseen suunnitteluun, kun brutto-, netto- ja marginaaliveron sinänsä yksinkertaiset käsitteet ovat monimutkaistuneet. Neljäs näkökohta on, että tämän kompleksin puitetalouden käyttäytymisen hintapasteet ovat samalla kehittyneet ongelmallisiksi. Ne eivät kannusta työllistymiseen, joka puolestaan on kasvavan julkisen sektorin rahoituksen perusjalka. Tämä ongelma oli piilossa niin kauan kuin yhtäältä taloudellinen kasvu oli voimakasta ja kun toisaalta kasvun ja työllisyyden välinen yhteys pysyi kiinteänä. Ongelman ensiarvoisuus on puolestaan tullut sitä enemmän esiin, mitä selvempiä merkkejä on ollut havaittavissa kasvun hidastumisesta ja samalla yhä korkeammaksi kohoavasta sitkeästä rakennetyöttömyydestä. Vaikka valtio antaakin enemmän kuin ottaa, eivät eräät keskeiset pulmat silti ole löytäneet ratkaisuaan.

Keynesiläisyyden kuihtuminen

Kun 30-luvun suuri lama päättyi, niin sen vahinkoja korjattaessa ja sen opetuksia kirjattaessa nousi profetalliseen asemaan keynesiläinen teoria, jonka perusajatuksista yksi kuuluu, että säästäväisyys on yksilön vaan ei välttämättä yhteisön hyve. Se filosofia lähti kokonaisyksynnän riittämättömyydestä ja kulutuksen roolin korostamisesta (Keynes 1936, 372–374, Haimi 2000, 76–81)). Liberaalin Keynesin piti tuolloin suorastaan puhua tuhlaavaisuuden nimissä, jotta hän voisi tehdä kirkkaaksi, että korkea työllisyyden taso voitiin saavuttaa vasta jatkuvan voimakkaan ja tasaisen kasvun tuloksena. Tätä tuhlaavaisuuden oppia toteuttivat opetuslapset sittemmin verrattain johdonmukaisella tavalla.

Kuten olen edellä viitannut, Jaakko Kiander ja Pentti Vartia nostivat säästäväisyyttä korostaneen Irving Fisherin ajatukset taloustieteellisesti ensiarvoiseen asemaan arvioidessaan 1990-luvun laman syntyä (Kiander & Vartia 1998, 231–238). Näin siis kirjataan suuren lammamme opetuksia ja työllisyyden elpymisen toiveita aivan toisenlaisissa tunnelmissa kuin 60 vuotta sitten. Mutta niin on yhteiskuntakin makro- ja mikrorakenteineen ja sen jäsenten käyttäytyminen tapoineen, tottumuksineen ja tekniikoineen kokenut merkittävän muodonmuutoksen. Niin on myös varmuuden maailman usko ekspansioon muuttunut epävarmuuden maailman varovaisuudeksi ja epäilyksi, eikä mikään suuri makrotalouden teoria anna enää pontta hyvinvointivaltion laajentamiselle (vrt. Paunio 1999, 694–696).

Kun Eurooppaa ryhdyttiin raskaan sodan jälkeen jälleenrakentamaan, tarjosi keynesiläinen malli merkittävässä määrin tuoreita konstruktivisia aineksia niin taloudellisen kasvun kuin yhteiskunnallisen konsensuksenkin näkökulmasta (Held 1987, 221–222). Molemmat olivat tärkeitä luotaessa rikkoontuneeseen maailmaan tulevaisuuden uskoa (vrt. Linnamo & Paunio 2002, 15–31). Keynesiläinen talouspolitiikka, kasvun ja sosiaalipolitiikan vuorovaikutukselle perustuva hyvinvointivaltio sekä työmarkkinoiden sääntely tulivat muodostamaan yhteiskuntapolitiikan perustan, jonka keskeisiltä osin vallitsi merkittävä poliittinen konsensus vaikka erilaisia näkemyksiä luonnollisesti esiintyi. Keynes oli paitsi talouspolitiikan niin oman aikansa rationaalisen varmuuden profeetta (kts. esim. Toulmin 1998, 50, 243 ja Paunio 1999, 689).

Kasvupolitiikan tulosten myötä saattoi erityisesti 1960-luvulla ilmetä tarvetta tulkita Keynesin rakennelmaa radikaalimmaksi kuin se itse asiassa oli. Keynes haluttiin nähdä ns. valtiokapitalismin oppisänä, jolla haluttiin viitata siihen suuntaan etteivät Marx ja Keynes ideologisesti sittenkään olleet niin kaukana toisistaan.¹⁷ Tämä rinnastus ontuu monestakin syystä (Koivisto 1978, 253–264). Pähkinänkuoressa asiat voidaan ilmaista näin: liberaali Keynes pohti käytännön yhteiskuntapolitiikkaa pääongelmanaan työllisyyden taso kun taas Marxin ansiot olivat kapitalistisen dynamiikan pohdiskelussa.

Keynes tarjosi maltilliselle reformismille teorian siitä, että kapitalistinen talous ei välttämättä hakeudu kohtuullisella aikataululla kohti täystyöllistä tasapainoa, vaan tarvitaan vahvoja julkisen vallan interventioita. Hän tarjosi myös teoreettiset perusteet tulonjaon tasoittamiselle. Jos ollaan täsmällisiä, niin hän ei niinkään puhunut tulonjaon tasoittamisen puolesta kuin osoitti, ettei taloudellisen kasvun kannalta

¹⁷ Tätä näkemystä edusti Suomessa Ahmavaara 60-luvun lopulla, mutta ei hän yleiseurooppalaisessa ilmastossa jäänyt suinkaan yksinäiseksi sudeksi (Ahmavaara 1969, 230–231).

välttämättä tarvita niin suuria tulojen ja varallisuuden eroja, kuin mi-
hin oli totuttu (Keynes 1936, 373–374).

Olavi Haimi on huomauttanut yhteiskuntasuunnittelua koskevassa tutkimuksessaan, että vaikka Keynes olikin ennen muuta talousteoreetikko niin hänen ajattelunsa sisältää enemmän sosiologisia ja psykologisia elementtejä kuin yleensä taloustieteellinen kirjallisuus. Varsinkin pääteoksensa viimeisessä, käytännön sovellutuksia sisältävässä osassa Keynes toi esille monia sosiaalisia näkökohtia, joilla voi olla suuri vaikutus taloudelliseen kehitykseen (Haimi 2000, 77).

Keynes antoi siis itsekkin aineksia erilaisille aatteellisille painotuksille. Tässä suhteessa hän ei toki poikkea muista suurista ajattelijoina. Juuri yleisen teoriansa viimeisessä luvussa, kun hän irrottautuu tiukoista teoreettisista raameista, alkaa väljempi yhteiskuntapoliittisesti sävyttynyt teksti antaa melkoisesti tilaa niin analyttisille tulkinnoille kuin yhteiskuntapoliittisille arvioinneille. Puhuessaan investointien suhdannevaihteluista hän käyttää kapitalismista melko tiukkaa kieltä. Hän kirjoittaa, että *laissez faire* -olosuhteissa työllisyystilanteen vaihtelut ovat väistämättömiä pääomamarkkinoiden jyrkkien psykologisten ilmastovaihdosten vuoksi. Tähän psykologiaan ei voida juurikaan vaikuttaa. Siitä hän vetää johtopäätöksen, ettei kysymystä investointien tason määräytymisestä voida turvallisiin mielin jättää yksityisiin käsiin. Jatkossa hän ei kuitenkaan puhu omistusoikeudesta, vaan käyttää epäselvää kieltä investointien ohjauksesta (*”socialisation of investment”*). Investointien ohjauksen keinoja etsittäessä tulisi edetä varovaisin yksityistä omistusta suojaavin askelein. Ei tulisi väkivaltaisesti rikkoa mitään, joka voidaan jättää rikkomatta (Keynes 1936, 377–381).

Jää kaiken kaikkiaan hämäräksi, mitä kaikkea Keynes tällä väljemmällä pohdiskelullaan tarkoittaa. Oman tulkintani mukaan hän kirjoitti teoriansa maailmassa, jonka toivoi voivan muuttua vakaammaksi ja solidaarisemmaksi yksityisen omistusoikeuden traditioita rikkomatta. Hänen merkityksensä on siinä, että hänen hienostuneet teoreettiset ajatuksensa saivat vastakaikua hyvin laajassa sosialidemokraattisessa ja liberaalissa keskustassa varsinkin niissä maissa, joissa sosiaalinen korporatismi oli pitkälle kehittynyt (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 58–67). Yhdysvaltain akateemisissa piireissä otettiin Keynesin opit myös suurella innostuksella vastaan ja uudelle lamanjälkeiselle New Deal -politikalle syntyi näin teoreettinen perusta (Bell 1998, 75–80, Paunio 1999, 689).

Paljon on keskusteltu siitä, että keynesiläisen interventionismin heikoin lenkki on suhdanne-ennusteiden heikko osuvuus. Jos ennusteet osuvat liiaksi harhaan, ne vievät näin pohjan suhdanteiden tasoitamiselta ja koko kasvupolitiikalta. Kieltämättä usko keynesiläisyyteen alkoi rapistua juuri 1970-luvun niinä vuosina, jolloin huolia näytti olevan yhtäaikaaisesti niin kiihtyvän inflaation kuin kohoavan työttö-

myyden vuoksi. Raaka-ainehintojen huimat vaihtelut näyttivät tosin tekevän minkä tahansa talouspolitiikan liian vaikeaksi näissä olosuhteissa (Sassoon 1997, 497–509).

Ennustetarkkuuteen nähden hankalammaksi asiaksi nousi kuitenkin ajan mittaan se, ettei suhdanepolitiikassa kyetty jarruttamaan ja kiihdyttämään tasapuolisella tavalla. Osoittautui, että poliittinen yksimielisyys oli suhteellisen helposti ja nopeasti saavutettavissa silloin, kun vaikkapa kulutuskysyntää piti vauhdittaa (Korpinen 1989, 28). Keynesiläistä interventiohalua ei liiemmästi näkynyt, kun piti edustaa tiukkuutta ja kerätä voimavaroja pahimpien päivien varalle (Feldt 1994, 15). Silloin keynesiläisyys kuin ihmeen kaupalla häipyi yhteiskuntapoliittisesta keskustelusta. Tämä koskee niin poliitikkoja kuin akateemikkojakin. Varsinkin akateemiset profeetat ilmestyivät usein keskusteluun juuri silloin, kun taantumien ja siis ekspansiivisen elvytyksen ensimmäiset merkit ilmaantuivat.

Suhdanteita tasatessa pitää myös huippuja leikata. Ei voi vain taasoittaa kuoppia. Kun käytännön keynesiläisyys tunsu viehtymystä vain jälkimmäiseen, siitä ei tullutkaan kysynnän suhdannesäätelyn aatetta, vaan siitä kehittyi yltiökasvun ja ylivelkaantumisen edistysusko. Sen hegemonian aika oli tiiviissä yhteydessä eurooppalaisen hyvinvointivaltion menestystarinaa, jota jatkui sotien jälkeen 1970-luvun puoliväliin saakka. Yhtä lailla tiiviisti sen rappioituminen on yhteydessä hyvinvointivaltion eurooppalaiseen kriisiin, mikä näkyy velkaantumisen, työttömyyden, sosiaalibyrokraatian ja verokiilojen umpisolmuna (Held 1987, 221–222, Lindblom 1998, 488). Monet ovat ne ilmaisut, joilla ylivelkaantuneiden talouksien sisällöllisesti ohentunut keynesiläisyys on tullut hautaan tuomituksi. Osuvinta on mielestäni ilmaista asia niin, että tämä aate menehtyi, koska sen oppilaat heittäytyvät liiaksi opportunistisen kasvufilosofian varaan.

Työttömyys asettui Länsi-Euroopassa 1980-luvulla erittäin korkealle tasolle samalla kun voimakas inflaatio jatkoi sitkeästi tahtiaan. Euroopan integraation tiivistyminen ja siihen liittyvä talouspolitiikan harmonisoiminen alkoi jo siintää edessä, minkä vuoksi vähin erin oireili jo kansallisen ekspansionpolitiikan ja kurinalaisen EMU-politiikan väistämätön vastakkainasettelu. Yhteiseen valuuttaan liittyvät lähestymiskriteerit sulki lopuksi oven monenkirjavilta kansallisilta elvytysohjelmilta, joiden perään yhä vieläkin saatetaan haikailla. Kun sanotaan, että EU – tai kenties terävämmin globalisaatio EU:n kautta – on sulkenut pois joukon kansallisia keynesiläisiä työllisyyspoliittisia välineitä, niin kannattaa luoda pikasilmäys lähihistoriaan siinä tarkoituksessa, löytyisikö sieltä jotain sellaista kansallista politiikkaa, jota tänään pitäisi erityisesti kaivata.

Englannissa syntyi 1970-luvulla Labour-puolueen vaihtoehtoinen talouspoliittinen strategia, jota kehiteltiin vielä pitkään 1980-luvulla. Se oli syntyessään auttamattoman vanhanaikainen ohjelma Euroopan

ja Englannin tämän päivän näkökulmista. Kun kotimaisen kysynnän elvyttäminen tuo mukanaan vaaran kansainvälisestä velkaantumisesta, niin edistyksellisen keynesiläisyyden käsitettä oli tämän ohjelman mukaan laajennettava siten, että se sulkee piiriinsä protektionistiset toimenpiteet kuten selektiivisen tuontisäännöstelyn. Nicholas Kaldor oli se akateeminen auktoriteetti, joka oli tämänkaltaisen epäonnistumiseen tuomitun mutta paljon kannatusta saaneen ohjelman takana (Sassoon 1997, 522–526).

Ranskassa vasemmiston yhteen liittäytyminen johti ensiksi suuriin ohjelmallisiin lupauksiin ja sitten vaalivoiton jälkeen Françoise Mitterrandin presidenttikauden keynesiläiseen talouspolitiikkaan, joka epäonnistui täydellisesti. Poliittinen frustraatio oli yhtä suuri kuin ohjelmaan panostetut toiveet (Sassoon 1997, 522–548). Ranskalainen keynesiläinen vaihtoehto ei sisältänyt eksplisiittisesti valuuttakurssien korjausta, mutta markkinat saattoivat helposti tulkita tilanteen aivan oikein eli niin, että devalvaatioon väistämättä tultaisiin ajautumaan.

Ruotsin sosialidemokraattien vuonna 1982 suorittama devalvaatio sen sijaan tehtiin nimenomaisesti ja avoimen harkitusti edistyksellisen ja ekspansiivisen keynesiläisyyden nimissä (Feldt 1991, 20–25). Keynesiläistä interventiopolitiikkaa on pidettävä ruotsalaisen hyvinvointivaltion keskeisenä elementtinä ja ruotsalaista mallia taas eurooppalaisen hyvinvointipolitiikan esikuvana. Kun yksi maailman rikkaimmista kansakunnista suorittaa kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen hyvässä työllisyystilanteessa aggressiivisen devalvaation, voidaan sitä pitää rappioituneen keynesiläisyyden yhtenä surullisimpana hetkenä. Suomi seurasi Ruotsia yhtä lailla hyökkävällä devalvaatiolla, mihin olen edellä suoritetussa trade-off-tarkastelussa jo viitannut (kts. kuvio 3, s. 66, kts. myös Kullberg 1996, 37–45). Kun Suomi on hieman köyhempi kuin Ruotsi ja kun Suomen työllisyystilanne ei poikennut eurooppalaisesta keskiarvosta ihan yhtä paljon edukseen, niin suomalaisen ekspansiopolitiikan häpeätahra jää hiukan ruotsalaista pienemmäksi.

Kjell-Olof Feldt kertoo kirjassaan ”Alla dessa dagar” perusteellisesti, miten sosialidemokraatit ennen vaaleja valmistelevat tiukkaa kriisitietoista talouspolitiikan ohjelmaa (Feldt 1991, 13–34). Se alkoi kuitenkin vaalivoiton jälkeisessä päivänpoliittisessa realismissa muuntua aktiiviseksi kasvupolitiikaksi, jota ei juuri muutoin voisikaan vauhdittaa kuin devalvaatiolla. Vaihtoehdot koskivat lopulta vain sitä, oliko kurssien muutos oleva maltillinen vaiko massiivinen. Feldt kertoo, miten pääministeri Olof Palme ja hän hississä asiasta kahden keskustellessaan päätyivät suurdevalvaatioon sen jälkeen, kun Palme oli sanonut, että se sopi hänen luonteenlaadulleen vaihtoehtoista paremmin (”Jag tror ändå på det stora klippet. Det passar mitt temperament bäst”, Feldt 1991, 63).

Jos rikkaan ja korkean työllisyyden hyvinvointivaltion keynesiläisyyden temperamentti on tällainen, niin hyvällä syyllä voidaan kysyä, mitä tekemistä sillä on Keynesin luoman kiinteiden valuuttakurssien Bretton Woods -järjestelmän pelisääntöjen kanssa. Kun sosialidemokratiaa on puolestaan pidettävä kansainvälisenä liikkeenä, niin herää kysymys, mihin suuntaan sitten devalvoidaan, kun kaikkien maiden proletaarit ovat liittäytyneet yhteen.

Vuosituhannen kääntyessä loppuilleen keynesiläisyys, aikoinaan niin lupauksia antava oppisuunta, oli niin aatteellisesti kuin materiaalisestikin ehtynyt. Velkayhteiskunnassa ei ollut enää keynesiläistä potentiaalia (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 430). Poliitikoilta puuttui rohkeus tiukkuuteen ja kurinalaisuuteen eikä akateemikoista ollut paljon apua, kun he pyrkivät aina olemaan paavillisempia kuin edistykselliset paavit itse. Tämä on se talouspoliittinen näkökulma, josta mielestäni tulee realistisesti tarkastella keynesiläisyyden nykytilaa ja tulevaisuutta.

Toinen on globaali näkökulma. Korkean työttömyysasteen vallitessa on tavallaan ymmärrettävää, että sellainen ajattelutapa saa kannatusta, että talouden globalisoituminen on vienyt aseet kansalliselta ja keynesiläiseltä interventionismilta (vrt. Paunio 1999, 694–698). Lähempi tarkastelu kuitenkin mielestäni osoittaa, että kansallinen liikumatila historiassa useammin kuin harvoin tarkoitti aggressiivista valuuttakurssipolitiikkaa sisäisen tasapainopolitiikan vuotaessa. Kun keynesiläisyyden kurinalainen puoli oli unohdettu, niin tämän aatteen nimissä harjoitettiin nyt tietoisesti kurssipolitiikkaa, jonka moraaliset kansainväliset lähtökohdat olivat kyseenalaiset tai sitten harjoitettiin inflatorista ekspansiota, jonka viimeistään markkinat tulkitsivat johtavan devalvaatioon.

On vielä kolmaskin ja kenties kaikkein tärkein kriittinen näkökulma. Itse tuotantotalous ja kilpailuolosuhteet muuttuivat tavalla, joissa keynesiläisen elvytyspolitiikan liikkeet alkoivat näyttää liian kömpelöiltä. Tarjonnan talouden ajattelutapa työntyi keynesiläisen kysynnän elvytyksen tilalle. Tuotantotaloudessa alkoivat voimistua yhä enemmän liikkuvuuteen, joustavuuteen, muuntumiskykyyn ja ylipäättään tiedolliseen, taidolliseen ja tuotannolliseen mobiliteettiin liittyvät kysymykset, jotka muuttivat olosuhteet vähin erin siihen maailmaan nähden, jossa keynesiläinen tuotantotalouden elvytys toi välittömiä vaikutuksia työllisyyteen. Jouko Paunio on muiden muassa arvioinut keynesiläisen makroteorian puutteita tarjonnan analyysissä (Paunio 1999, 694–694). Tilanteelle on varsin kuvaavaa, kun ranskalainen vasemmistajohtaja Michel Rocard 1980-luvun alussa huomauttaa, että ei voi olla keynesiläinen poliitikko tuotantoelämässä, joka ei ole enää keynesiläinen (Sassoon 1997, 556–557).

Elämme nyt maailmassa, jossa huomio on talouspolitiikassa siirtynyt kysynnästä tarjontaan, makrotaloudesta mikrotalouteen, tuotannosta tuottavuuteen ja tuotannontekijöiden laadullisiin kysymyksiin. Kansallisesta keynesiläisestä varmuuden maailmasta, jossa oli totuttu odottamaan työllisyyspolitiikalta nopeita ja näkyviä operaatioita ja tuloksia, on kuljettu tarjonnan talouden ja rakennepolitiikan paljolti epävarmempaan globaaliin maailmaan. Oikeiden tai väärin johtopäätösten analysointia vaikeuttaa suuresti se, että rakennepolitiikan tulosten odottaminen kestää kauan. Taloudelliset rakenteet ovat jo määritelmällisesti sellaisia, jotka syntyvät hyvin pitkän prosessin tuloksena. Sen vuoksi niiden muuttaminenkin on aikaa vievää puuhaa. Pierson käsittelee terävästi keynesiläisyyden merkityksen vähenemistä rakenteellisesti muuttuneessa post-fordistisessa maailmassa (Ch. Pierson 1998, 59–61).

Sinänsä ei pitäisi olla mitenkään edistyksellisen politiikan vastaista, jos interventiopolitiikan huomio kiinnitetään kasvun lopputulosten asemesta perustavalaatuisiin tuotannontekijöihin. Tämähän tarkoittaa vain sitä, että politiikan laadullinen vaatimustaso on kohonnut, mihin kenelläkään ei pitäisi olla mitään huomauttamista. Ei ole kuitenkaan kyse aatteellisesta vaan paremminkin päivänpoliittisesta ongelmasta. Hyvinvointivaltion kasvukauden aikana totuttiin siihen, että talouspolitiikan välitysmekanismiin tuli olla näkyvää ja poliittisesti yksinkertaista seurattavaa. Tarjonnan taloudessa tulokset, jos niitä on tullakseen, syntyvät ajanjaksona, joka tyypilliseen vaalikauteen nähden on kestoaltaan kaksin- tai kolminkertainen. Kärsivällisyyden ja pitkäjänteisyyden vaatimus on astunut interventiopolitiikkaan semmoisella voimalla, mitä politiikassa ei ole vielä kunnolla tajuttu.

Onko sitten keynesiläisen kysynnän säätelyn aika tykkänään ohitse? Vastaan, ettei välttämättä. Ei siitä ole enää hyvinvointipolitiikan talouspoliittiseksi kivijalaksi, mutta ei ole mahdotonta, etteikö kysynnän ja siis työllisyydenkin syklinen säätely voisi nousta uudelleen parempaan arvoon, kun eurooppalaisten talouksien kunto on saatu kestävämmäksi rakennepolitiikan ja tiukan makropolitiikan yhdistelmällä.

Onko silti luultavaa, että – työttömyysasteen vaihdellessa vielä 10 prosentin tienoilla – Keynesin opetuslapset löydettäisiin tiukan talouden rintamasta silloin, kun työttömyys on alimmillaan, mutta poliittisesti vielä sietämättömän korkealla? Tuskinpa vaan, jos historialle annetaan arvoa. Niinpä Euroopan teollisen ja rakenteellisen sopeutumisen haasteellisina lähivuosina voimme vain toivoa, että opetuslapset pysyvät talouspolitiikasta jonkin aikaa sivummalla ja antavat näin oppilleen edes jonkinlaisen tulevaisuuden option.

Tulopolitiikka: Jokeri vai Musta Pekka?

Tulopolitiikka on suomalaisen ja eurooppalaisenkin yhteiskuntapolitiittisen keskustelun avainkäsitteitä. Se edellyttää työmarkkinoilla järjestöllistä kehittymistä. Sen menestys ei ole historiallisessa katsannossa kiistaton, eikä etenkään sen tulevaisuuden tarve, kun työmarkkinoidenkin problematiikka on ollut perustavalaatuisten muutosten kourissa. Yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän sisällä on tulopolitiikankin osalta tapahtunut rakenteiden muutos.

Tulopolitiikan käsite on nykyään laajalti tunnettu, mutta sitä käytetään hyvin löysästi ja epämääräisesti. Kun työmarkkinoiden keskusjärjestöt ennen sopimiseen ryhtymistä ottavat ensimmäisiä kontakteja keskenään, niin television ruutuun jo ilmestyy tupologo vaiikkei mitään merkkejä ole vielä saatu siitä, että hallitus olisi tavalla tai toisella toisena osapuolena sopimuksessa.

Silloin kun tulopolitiikan eurooppalainen idea syntyi ja kulkeutui Suomeenkin, silloin olivat asiat juuri päinvastoin. Käsite oli vielä huonosti tunnettu, mutta sillä oli hyvin täsmällinen merkitys. Sen piti tarkoittaa vapaaehtoista sopimista, jonka kohteena ovat kaikki tulot ja kaikki tulonsaajat ja jonka sopijaosapuolina ovat kaikki merkittävät eturyhmät yhdessä hallituksen kanssa (Lindblom 1967, 50–51).

Tulopolitiikan tarve syntyi olosuhteissa, joissa pitkän menestyksellisen kasvukauden jälkeen hyvinvointivaltioiden rahoituksen näköalat alkoivat muuttua epävarmoiksi, kun inflaation ja työttömyyden ongelmat yhtaikaa kärjistyivät. Tähän saakka oli voitu elää vakaan kasvun olosuhteissa siten, että työttömyys ja inflaatio olivat toisilleen vaihtoehtoisia ongelmia. Joko painittiin korkean työllisyyden oloissa hankalien inflaatiopaineiden kanssa tai sitten oli matalan inflaation aikana huolena korkea työttömyys. Kun molemmat ongelmat kärjistyivät yhtäaikaisesti niin ”painostusdemokratioissa” heräsi tarve pohdita, mitä voitiin voittaa sillä, että hallitus ja etujärjestöt istuivat yhteisen pöydän ääressä (Borg 1990, 321, Pekkarinen & Vartiainen 1993, 67).

Hyvinvointivaltio ja sen laaja julkinen palvelusektori oli rakennettu niin ankarana verotusasteen kuin korkean työllisyydenkin varaan. Inflaation torjunta oli puolestaan ensiarvoisen tärkeätä kansainvälisen kilpailukykyyn säilyttämisen, kasvuedellytysten sekä vastaisen ekspanssiivisen hyvinvointipolitiikan kannalta. Jos tasapainopolitiikka oli uhkaksi työllisyydelle niin oli se samalla hyvinvointipolitiikankin uhka. Näin muodoin tulopolitiikka nähtiin alunpitäen selkeästi ja nimenomaisesti yhtenä keynesiläisen hyvinvointivaltion instrumenttina (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 260–271). Se nimenomaan edellytti korkeata järjestäytymisastetta ja vielä enemmän suhteellisen keskittyntä sopimusjärjestelmää. Alhaisen järjestäytymisasteen ja desentralisoidun sopimusjärjestelmän maissa tulopolitiikka ei ymmärrettävästi

ottanut tuulta. Selvää on, että tulopolitiikalle rakennetut toiveet saattoivat viritä vain niissä maissa, joissa talouspoliittisia vahvoja interventioita pidettiin paitsi poliittisesti sallittuina myös tehokkaina (Sassoon 1997, 454).

Tulopolitiikan tarpeen perustelut eivät kuitenkaan olleet yksinomaan talouspoliittiset. Ne olivat samalla väistämätön heijastuma siitä yhteiskuntarakenteen monimutkaistumisesta, joka liittyi jatkuvaan voimakkaaseen talouskasvuun. Samalla kun tiedot ja taidot erilaistui-
vat, tuottavuus kohosi ja työnjako kehittyi, samalla nousivat esille moninaiset erityisintressit. Niitä ajoivat tehokkaasti organisoituneet vahvat järjestöt. Ihmiset eivät järjestäytyneet ensi sijassa poliittisesti vaan funktionaalisesti, ammattinsa mukaan (Borg 1990, 312–336).

Valtiovallan politiikan ja markkinoiden väliin syntyi uusi ulottuvuus eli vahvat painostusryhmät. Erikoistuvassa ja järjestäytyvässä yhteiskunnassa taluspolitiikan aktivoituminen merkitsi sitä, että interventiot eivät kohdistuneet vain markkinoihin vaan samalla erilais-
ten teollisten ja ammatillisten organisaatioiden voimakenttään (Lindblom 1967, 1–7). Jos hallitukset kääntyivät yhä enemmän etujärjestö-
jen puoleen yhteiskuntapolitiikan edun nimissä, niin merkittävien jär-
jestöjen ja ennen muuta ammattiyhdistysliikkeen ohjelmajulistukset alkoivat keskitetyn sopimuspolitiikan maissa muistuttaa sisältönsä laajuuden suhteen yhä enemmän suurpuolueiden ohjelmanjulistuksia.

Tulopolitiikan kehittämiseen liittyy näin muodoin kaksi pyrki-
mystä. Markkinatalouden säätelyssä tulopolitiikasta kaavailtiin vah-
vojen, suunnitelmallista keynesiläistä politiikkaa harjoittavien hyvin-
vointivaltioiden uutta instrumenttia. Samalla vahvat työmarkkinajär-
jestöt kuitenkin virallistettiin ja sidottiin laajempaan yhteiskunnalli-
seen päätöksentekokoneistoon. Painostusorganisaatiot valtiollistuivat.
Keskitetystä työmarkkinaorganisaatiosta tuli yhteiskuntapolitiikan
hyvän kehän elimellinen osa (Borg 1990, 321–322, Kettunen 2001,
260–263, Pekkarinen & Vartiainen 1993, 274).

Suomessa ensimmäinen varsinainen tulopoliittinen kokonaisrat-
kaisu syntyi vuoden 1967 devalvaation jälkihoidon yhteydessä. Jo tätä
ennen oli talousneuvoston puitteissa aloitettu selvitystyö tulopolitiikan
tarpeesta ja mahdollisuuksista sekä muiden maiden kokemuksista.
Tulopolitiikan mahdollisuus avautui näin muodoin verrattain aikaises-
sa vaiheessa ja joka tapauksessa ennen kuin inflaation ja työttömyy-
den tavoiteristiriita yleiseurooppalaisittain kärjistyi. Sillä oli myös
oma poliittinen taustansa. Vasemmisto oli koko voimallaan hallituk-
sessa keskustan kanssa. Hallituksen, työmarkkinajärjestöjen ja maa-
taloustuottajain konsensuspolitiikalle näytti tulopoliittisten instituuti-
oiden kehittyminen houkuttelevalta vaihtoehdolta. Kansanrintama-
hallituksen hyvinvointipolitiikassa näytti tulolle aukeavan merkittävä
rooli (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 310–315).

Eurooppalaisesta näkökulmasta suomalainen työmarkkinapolitiikka on äärimmäisen keskittynyttä. Korkealla järjestäytyneisyydellä ja keskityksellä onkin ilmiselvät etunsa. Niinpä OECD-järjestön asiantuntijat pitivät aikoinaan suomalaista tulopolitiikkaa maamme kansainvälisen kilpailun jokerikorttina. Kun poliittinen systeemi toimii, sujuu moni muukin asia hyvin. Siinä on yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän idea (Kettunen 2001, 259–262).

Tulopolitiikan kauden alkaessa noin kolme vuosikymmentä sitten siihen latautuikin paljon toiveita. Joksikin aikaa saattoi syntyä kuva, että jonkinlainen talouspolitiikan salainen ase oli keksitty. Vuoden 1967 menestyksellinen tuloratkaisu lisäsi vettä myllyyn. Se alkoi viritellä pettäviksi osoittautuvia toiveita uuden tulopoliittisen kauden alkamisesta, jolloin inflaation torjunta ja työllisyyden hoito olisi paremmin sovittavissa yhteen. Kaiken lisäksi alkoi median suotuisalla myötävaikutuksella syntyä myyttinen kuva tulopolitiikasta, joka myöhemmin alkoi saada jo kultin piirteitä. Ei kulunut montakaan vuotta ennen kuin tulopolitiikan konsensuskulttia harjoitettiin niin korkealla jalustalla, ettei vähäisempi instituutio kuin tasavallan presidentti kelvannut sovittelijaksi. Silloin ei vielä osattu nähdä, että tulopolitiikka oli vuoden 1967 devalvaation jälkihoidossa omimmillaan. Se toimi devalvaatiosyklin jännittävässä ja herkässä varhaisen elpymisen vaiheessa, jossa niin kansantalous kuin poliittinen konsensus olivat yhtä aikaa koetuksella. Oli spesifinen tilanne ja sen yhtä spesifinen lääkintä (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 308–309). Onnistuminen toi mukanaan liian optimistiset odotukset keskitetyn tulopolitiikan yleisemmästäkin toimintakyvystä.

Minulle avautui 1960-luvun lopulla tilaisuus päästä mukaan tulopolitiikan selvitystyöhön talousneuvoston asettaman työryhmän sihteerinä. Näihin aikoihin, ennen kuin maassamme oli yhtäkään tulopoliittista sopimusta laadittu, kirjoitin Helsingin yliopistolle akateemisen tutkielman tulopolitiikasta (Lindblom 1967). Sen sävy oli kriittinen. Katsoin, että tulopolitiikka joutuu niin hankalalla tavalla toimimaan tulonjakonormien kanssa, ettei siitä ole hallitusten suunnitelmallisen politiikan välineeksi. Näin se tulee väistämättä jäämään muusta talouspolitiikasta jotakuinkin irralliseksi alueeksi. Jos puolestaan maltillisten palkankorotusten toiveissa kokonaisratkaisuun aletaan sitoa yhä enemmän sosiaalipoliittisia aineksia niin tätä kautta tulopolitiikka taas ajautuu ristiriitaan parlamentarismien kanssa (Lindblom 1967, 89–93). Hallitus on sopijaosapuoli, joka joutuu aina hakemaan etukäteen sovittua allekirjoituksen eduskunnalta. Tämä taas joutuu kumileimasimen asemaan, jota se ei ennen pitkää siedä.

Nämä kriittiset käsitykset vain voimistuivat sen jälkeen kun itse olin toiminut vuonna 1974 solmitun kaksivuotisen tuloratkaisun sovittelijana. Silloin etujärjestöt halusivat pakata palkkaratkaisuihin ennätyksellisen määrän sosiaalipoliittikkaa (Kiander & Vartia 1998, 37).

Tuona aikana inflaatiopaineet olivat öljykriisin vuoksi huomattavan suuret. Saatiin kiistaton osoitus siitä, että inflatorisisissa olosuhteissa ei tulopolitiikasta ole minkäänlaista hyötyä. Palkkojen piti nousta kahden vuoden aikana 20 % mutta liukumat osoittautuvat yhtä suuriksi kuin sopimuskorotukset. Sopimusjärjestelmä oli ajautunut umpikujaan (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 317–320).

Vuonna 1973 tehtiin siis parlamentarismien kannalta hyvin kyseenalainen ratkaisu, jolla ei ollut minkäänlaista käytännön merkitystä palkkojen ja hintojen kannalta. Voiko keskitetyn tulopolitiikan problematiikkaa tämän terävämmin ilmaista? Tämän tupokierroksen jälkeen tulon julkisuuteen ensimmäisen kerran käsityksellä, että tulopolitiikasta oli tullut vaarallinen kultti. Kaiken sen jälkeen tapahtuneen jälkeen tällä viestillä on yhä ajankohtaisuutta.

Vanha inflaatiomekanismi toimi niin, että vetävien vientialojen palkkakehitys muuntui ensin suljetun palvelusektorin palkanormiksi ja siitä edelleen inflaatioksi ja lopulta devalvaatioksi. On perusteltua väittää, että mitä enemmän joustoa olisi ollut palkkarakenteessa niin sitä vähäisemmät olisivat olleet inflaatio- ja devalvaatiopaineet. Mutta konsensus vaati keskitystä ja talous taas vaati joustoa. Tämä ristiriita oli tulopolitiikan taistelutantereella alun alkaen nähtävissä. Tähän ongelmaan haettiin Ruotsissa ratkaisua ns. joustavan EFO-mallin avulla. Mallia yritettiin soveltaa muissakin maissa kuten Suomessa (Sassoon 1997, 481–486, Pekkarinen & Vartiainen 1998, 310–313). Kun keskitys ja konsensus kuitenkin veivät voiton joustavuudesta, niin tulopolitiikka näytteli devalvaatiosyklin yhdessä vaiheessa luuserin roolin ja devalvaation jälkihoidossa sankarin roolin.

Median välittämä kuva yhden kokonaisen yön valvoneista sankarillisista neuvottelijoista sovun jälkeen on jäänyt monille vahvasti mieleen. Niinpä ei ole hevin avautunut, että keskitetystä tulopolitiikasta oli tullut hyvä keino ratkomaan niitä ongelmia, joita se itse oli osaltaan aiheuttanut. Sehän ei tietenkään poista sitä tosiasiaa, että sitä todella kipeästi devalvaatiosyklin joissakin vaiheissa tavan takaa kaitattiin, viimeksi 1990-luvun alun suurdevalvaatioiden jälkeen.

Tulopolitiikan tulevaisuuden kannalta on kuitenkin kaikkein tärkeintä todeta, että nyt joka tapauksessa puhaltavat uudet tuulet. Meillä ei ole vanhaa inflaatio- ja devalvaatiomekanismia. Sen täytyy ennen pitkää muuttaa suuresti sitä tapaa, millä tulopolitiikkaan vastedes suhtaudumme. Inflaatiopaineet ovat nykyisellään historiallisesti verrattain pienet, muttei sen vuoksi, että olisi löytynyt jokin tehokas keino inflaation hillitsemiseksi. Inflaatiopaineet ovat vähentyneet ennen muuta vaimeamman talouskasvun vuoksi. Tämä voi mahdollisesti liittyä siihen, että talouskasvun riskisisältö on kasvanut, minkä vuoksi meillä on nykyisellään enemmän huolta työttömyydestä kuin inflaatiosta. Oli miten oli, en kuitenkaan menisi väittämään, että EU on taltuttanut inflaation. Parempi on sanoa, että EU:n asettamat tiukat lä-

hestymiskriteerit sopivat verrattain hyvin semmoiseen ajankohtaan, jolloin inflaatio on heikko vastustaja. Jos se joskus nousee kehään vahvempana, jää nähtäväksi, miten EMUn kriteereille sitten käy. Yksi asia lienee kuitenkin selvä: silloin meillä on vähemmän huolta työttömyydestä.

Tulopolitiikan kannalta on tässä tilanteessa olennaista huomata, että devalvaation tie on poissuljettu EU:n jäsenyyden vuoksi. Johtavien vientialojen ja suljetun sektorin palkkajännite on kuitenkin ennallaan. Uskallan jopa väittää, että tämä jännite tulevaisuudessa entisestään vain kasvaa. Suomen on selviytyäkseen edellytettävä, että yritykset ja työntekijät innovoivat aiempaakin enemmän. Tässä tarkoituksessa harjoitetaan koulutus- ja teknologiapolitiikkaa, jonka myötä niin tuottavuuden nousun kuin palkkojen korotusten vaatimukset avainaluilla kasvavat. Väestörakenteen vinoutuminen voimistaa näitä vaateita entisestään.

Kiteytän tämän problematiikan niin, että kun Suomi aikoo selvittää väestörakenteen ongelmansa avainalojen korkealla tuottavuudella niin se näin muodoin aikoo selvittää ongelmansa myös avainalojen korkeilla palkoilla. Tästä ei kuitenkaan ole laajan työvaltaisen palvelusektorin palkanormiksi. Tulevaisuuden kuva onkin ilmeinen. Mitä tukevammin Suomi seisoo teollisuusvetoisella kasvustrategiallaan jaloillaan, sitä ongelmallisempi on monien alojen työllisyyden kuva, jos kärjen palkanormia seurataan. Taloudellisen tasa-arvon ja korkean työllisyyden ristipaineet ovat ilmeisen kärjistyneet (Esping-Andersen 1995, 174–181, Iversen 2001, 272–275, kts. myös Vartiainen 2001, 50–52).

Näin tulon tulopolitiikan arvioinnin kannalta keskeiseen näkökohtaan. Mainitut ristipaineet eivät ole sinänsä uusi asia. Yhteiskunnan riskienhallinnan kannalta tilanne on kuitenkin dramaattisesti muuttunut: aiempi inflaatio- ja devalvaatoriski on muuntunut työttömyysriskiksi (vrt. Iversen 2001, 256–259). Jos suuntaamme katseemme tulopolitiikkaan, niin tulee ensiksi kysyä, mitä keskitetyllä tulopolitiikalla on tulevaisuudessa annettavana juuri työllisyyden hoidossa. Siihen, oliko sillä ollut mitään roolia inflaation torjunnassa, on jo vastaus saatu. Tulopolitiikka oli omimmillaan silloin, kun deflaatiopaineet olivat välittömästi devalvaation jälkeen suurimmillaan. Ei voi lainkaan kiistää sen tärkeätä roolia suuren laman ja suurdevalvaatioiden jälkihoidossa.

Kun Suomen työmarkkinajärjestelmä on hyvin keskittynyt, se avaa talouspolitiikan suunnitelmallisuuden kannalta joitakin mahdollisuuksia joskaan ei välttämättä tuloksia. Sen sijaan on paljon vaikeampaa tehdä analyysiä siitä, mistä johtuu, että tulopolitiikan ensiaskeleista lähtien on ilmennyt laaja tarve ylidramatisoida keskityksen etuja ja hajakeskityksen vaaroja. Samalla kun tulopolitiikka kehittyi, se alkoi luoda ympärilleen kummallista ja pelottavaa ilmastoja kaikkien

muiden vaihtoehtojen kaaosmaisuuudesta. Sen jälkeen, kun tulopolitiikan neuvotteluhuoneeseen oli astuttu, sieltä ei päästy ulos pohtimaan järkevästi muita hajotetumpia vaihtoehtoja. Siellä vain istua jökötettiin ja mitä hankalammalta keskitetty sopiminen näytti, sitä suuremmaksi tuli tarve pönkittää keskitettyä ratkaisua hajakeskityksen kauhukuvilla.

Näin syntyi kultti, jossa kokonaisratkaisun vaihtoehdoksi ei enää noussut erilliskokous vaan kokonaiskonflikti. Se kyllä pitää paikkansa, että kokonaisratkaisun synnyttyä yhteiskuntaan yleensä levisi laaja huojennuksen tila. Siinä vaiheessa huomio oli jo ehtinyt sivuun kansantalouden numeroista, prosenteista ja työllisyyden tilasta. Pääasiaksi oli noussut, säilyykö ylimalkaan sopu ja yhteiskuntarauha. Yleislakon uhkakin aika-ajoin vilahti, julkilausutusti tai piilevästi. Näin alunperin talouspoliittiseksi välineeksi tarkoitettusta tuposta kehittyi yhteiskuntarauhan turvajärjestelmä. Siitä tuli myytti ja rutiini.

Meillä ei näillä näkymin enää tehdä devalvaatioita, ja sen vuoksi meillä ei ole enää devalvaatiosykliä. Kun emme enää devalvoi, niin mitä teemme tulopolitiikalla, joka historiallisesta näkökulmasta näytteli ansiokkaan roolin pelkästään silloin, kun oltiin kohoamassa ylös devalvaation aiheuttamasta kuopasta. Jos inflaatoriski on muuttunut työttömyysriskiksi, niin on syytä kohdistaa huomio ennen muuta siihen, mikä rooli tulopolitiikalle on lankeamassa, kun se ei ole sen enempää devalvaation jälkihoidon keino kuin työrauhan turvajärjestelmä.

On vaikea kuvitella, että oltaisiin siirtymässä keskitetystä työmarkkinajärjestelmästä hajautettuun suuntaan ja työpaikkakohtaiseen sopimiseen. Tällainen kehitys ei tunnu todennäköiseltä eikä suotavalta. En siis puhu hajautetun systeemin puolesta. Sen asemesta kysyn, millä tavalla syvälle juurtuneen työmarkkinapoliittisen keskityksen puitteissa voidaan löytää korkeamman työllisyyden tarkoituksessa suuremman liikkuvuuden, jouston ja palkkarakenteen erilaistumisen mahdollisuuksia (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 437–439). Jyrkät muutokset ovat lyhyellä aikataululla mahdottomia, pienetkin toivottavia.

Eikö rakenteellisen työttömyyden kanssa kamppailevassa hyvinvointivaltiossa palkkamalti ole liian vaatimaton tavoite suurille ja näkyville hankkeille? Markkinoiden kilpailuodotukset pitävät inflaatiota jo muutoinkin kurissa ja kansakuntaa uhkaa ennen muuta korkean rakennetyöttömyyden jatkuminen. Nykyaikaisen työllisyyspolitiikan avainkysymykset liittyvät liikkuvuuteen ja joustoon ja pienyrityläisyyden edellytysten luomiseen. Näissä herkissä joustojen arvokysymyksissä ammattiyhdistysliike on osoittautunut paljon konservatiivisemmaksi kuin vasemmiston poliittiset puolueet. Hallitusten tulisi jatkossa kulkea parlamentaariseen eikä korporatiiviseen suuntaan. Silloin hallitus tulisi kysyneeksi, onko keskusjärjestöillä todella jotain

annettavanaan työllisyyspolitiikalle. Tällöin kävisi ilmi, että ne ajat ovat ohitse, jolloin järjestöjen oli tapana kysyä hallitukselta, mitä sillä on annettavanaan keskitetylle sopimukselle.

Tätä kirjoittaessani on keskustelu tulopolitiikan joustavammista ja vähemmän keskitetyistä muodoista varovaisesti alkanut. Jotteri hallitus jatkossa liian rutiininomaisesti ilmoittautuisi yhdeksi sopijaosapuoleksi, niin on syytä tähdentää seuraavia työttömyyden torjunnan kannalta keskeisiä näkökohtia. Ensinnäkin palkkarakenteen liikkumatila on maltillisen inflaation oloissa työllisyyden kannalta ehdottomasti tärkeämpi asia kuin palkkapolitiikan keskitys. Toiseksi on veronkevennykset nähtävä rakennepoliittisesti valtion menotalouden supistajana eikä konjunktuuripoliittisesti palkankorotusten vaihtoehtona. Veronkevennysten tarkoitus on laihduttaa hyvinvointibudjettia, lisätä työllisyyttä ja vähentää syrjäytyneisyyttä. Kevennysten päätarkoitus ei ole parantaa niiden palkansaajien tuloja, joilla syrjäytymisvaaraa ei ole.

Niinpä kirjaan tulopolitiikan sisällön vaihtoehdot sellaisena kuin näen ne edessäni. Valittavana on linjaus, joka ensisijaisesti korostaa pitkäaikaista työrauhaa ja jossa järjestökenttä painostaa tulojen nimissä hallitusta. Tämä on korporatiivinen linjaus. Sen vaihtoehtona on parlamentaarinen linjaus, jossa hallitus painostaa työllisyyden nimissä järjestöjä. Sopimisen sisältö on tärkeämpi kuin muoto ja juuri tässä järjestyksessä tulopolitiikan neuvotteluhuonetta tulisi lähestyä.

Työmarkkinapolitiikkamme haasteet eivät ole kotoisin viime kädessä EU-jäsenyydestä, vaan tätä laajemmasta yleiseurooppalaisesta hyvinvointivaltion problematiikasta.¹⁸ Tähdennän vielä kerran: yhteiskunnan riskienhallinnassa inflaatio-ongelma on muuttunut työttömyysongelmaksi. Vanha tupomekanismi ei korkean työllisyyden oloissa onnistunut taltuttamaan inflaatiota. Devalvaation jälkihoitoon sitä ei enää tarvita. Voiko sillä olla maltillisen inflaation olosuhteissa jokin rooli työllisyyden elvyttämisen kannalta, on kysymys johon historia ei anna vastausta. Jos nyt pitäisi vastata kysymykseen, onko keskitetty tulopolitiikka työllisyyden hoidon Jokeri vai Musta Pekka, niin edellisen vaihtoehdon kannalle voin kallistua vain siinä toivossa, että keskitetyn tulopolitiikan sisältöön onnistutaan tavalla tai toisella liittämään työllisyyden kannalta keskeisiä joustavia elementtejä.

Oli aika, jolloin onnistunutta tulopolitiikkaa pidettiin yleiseurooppalaisestakin näkökulmasta yhtenä hyvinvointivaltion työllisyyspolitiikan peruskivenä. Totuimme siihen, että niin OECD:n kuin EU:n yhteyksissä Suomi aina mainittiin esimerkillisenä tulopolitiikan luvattuna maana. Nyt eurooppalainen työllisyyspolitiikka painii ennen muuta rakenteellisten ongelmien eikä kasvun ja inflaation ristiriidan ja

¹⁸ Heikki Räisänen toimittama teos ”Rakenteellinen työttömyys” sisältää laajaa tuoretta arviointia EU-maiden työllisyysproblematiikan ja työmarkkinapolitiikan yhteyksistä (Räisänen 2002, 28–35, 107–133).

siis suhdanneongelmien kanssa. Suomalaiseen tulopoliittiseen perintöön liittyvät keskityksen kokemukset on yleistettävissä eurooppalaiseen kokonaiskuvaan.

Nähtäväksi jää, mitä yhteiskuntapoliittista roolia voimakkaat työmarkkinoiden keskusjärjestöt voivat näytellä uusissa epävarmuuden olosuhteissa. Mitä sopii perustellusti odottaa tulopolitiikalta, kun suuresti muuttunut ja rakenteelliseksi muodostunut työmarkkinoiden ongelma näkyy ennen muuta sosiaalisena syrjäytymisenä eikä inflaationa?

3 Dramatisoituvat valintatilanteet

Valintoja on tehtävä

Kun Pekka Kuusi suomalaisen hyvinvointivaltion alkutaipaleella lähes puoli vuosisataa sitten kirjasi näkemyksiään suunnitelmallisesta sosiaalipolitiikasta, edustivat hänen hypoteesinsa tyypillisesti sitä kehitysoptimismia, jolle hyvinvointivaltion kehittäminen oli rakentuva (Allardt 1998, 36). Hän saattoi nähdä edessään toimintaympäristön, jota tämän päivän epävarmuuksiin nähden voitaisiin perustellusti kutsua varmuuden ilmastoksi. Kuusi rakensi paitsi talouskasvun vakaavuuteen myös rationaaliseen yhteiskuntapolitiikkaan ja näin muodoin kasvun ja sosiaalipolitiikan myönteiseen vuorovaikutukseen. Hänen maailmassaan talouskasvun ja kohentuvan työllisyyden välinen yhteys näytti kiinteältä ja ongelmattomalta. Kaiken kaikkiaan hyvinvointipolitiikan taloudelliset voimavarat näyttivät olevan vakaalla ja ekspansiivisella pohjalla. Hän kirjoitti mieleen painuneet ja lennokkaat sanat: ”Jos mielimme Ruotsin ja Neuvostoliiton, kahden kasvutietoisien ja -kykyisen kansan, välissä jatkaa omaa elämäämme, me olemme tuomitut kasvamaan” (Kuusi 1961, 34).

On merkille pantavaa, että hän kaikesta tästä huolimatta kirjasi vielä tänä päivänäkin varteen otettavat varoitukset liian irrallisen, yhteiskuntapolitiikkaan niveltymättömän sosiaalipolitiikan vaaroista. Näin hän kirjoittaa (Kuusi 1961, 13):

”Sosiaalipolitiikkaa ei täkäläisessä ajattelussa – sosiaalipolitiikan väkevästä noususta huolimatta – pidetä vielä osana yleistä yhteiskuntapolitiikkaa, vaan pikemminkin eräänlaisena demokratian pyhittämänä välttämättömyyspolitiikkana, eräänlaisena etuajo-oikeutettuna politiikkana. Tyydymme sosiaalipolitiikan osalta ilmeisesti löysään politiikkaan, kun ajatellaamme: sosiaalipolitiikan taloudelliset seuraukset on kannettava, maksoi mitä maksoi.

Tämä sosiaalipolitiikan niveltymättömyys yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan ei ole ilmiönä vailla vaarallisia piirteitä. Sosiaalipolitiikka on oleva jatkuvasti kriisipolitiikkaa, jos sosiaalipolitiikan kohdalla ns. taloudelliset realiteetit joutuvat jatkuvasti väistymään ns. poliittisten realiteettien tieltä”

Miten paljon dramaattisempi, läpitunkevampi ja suorastaan ajankohdaisempi onkaan tämä varoitus tänään verrattuna siihen aikaan, jolloin se lausuttiin. Miten paljon ovatkaan hyvinvointipolitiikan varmuuden perustukset murentuneet niin Suomessa kuin lähimmässä läntisessä ja etenkin itäisessä naapurissamme.

Pekka Kuusi vierasti hyvinvointivaltion tahi hyvinvointiyhteiskunnan käsitettä (Eräsaari 1984, 168, Allardt 1998, 36). Tässä lainauksessa hän puhuu yhteiskuntapolitiikan kriisiytymisen vaarasta demokratian pyhittämien vaatimusten vuoksi. Käyttääkseni oman tutkimukseni terminologiaa, kyseessä on resursseiltaan rajallinen hyvinvointivaltio, joka on joutunut kohtuuttomien toiveiden ja vaatimusten kohteeksi. On tärkeitä nähdä, että tässä niin kuin Kuusenkin kuin Eräsaren ilmauksessa taloudelliset realiteetit eivät edusta yhteiskuntapolitiikkaan nähden jotain irrallista moraalista tai eliittistä ulkoaiheista tekijää. Taloudellisten realiteettien kautta päinvastoin sosiaalipolitiikka juuri niveltyy yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan. Kysymys on lukemattomista erilaisista ja erisuuntaisista inhimillisistä pyrkimyksistä, joiden kautta sosiaalipolitiikan asema voi tulla kiteytytyksi vain ajallisten taloudellisten resurssien asettamien valintojen ja prioriteettien kautta (Kuusi 1961, 13–20). Kasvavien epävarmuuksien maailmassa nämä valinnat ovat tulleet entistäkin tärkeämmiksi. Jos Kuusi kirjoittaa, että demokratian pyhittäjä välttämättömyyspolitiikka saattaa johtaa sosiaalipolitiikan kriisiytymiseen, niin tänään voisi sanat valita siten, että väistämättömien ankarien valintojen läpivalaisu ja julkinen hyväksyminen on tie, jota kulkien vältetään demokratian kriisiytyminen.

Kun Mauno Koivisto oli julkaissut teoksensa ”Väärää politiikkaa”, niin pintapuolisessakin keskustelussa oli helppo havaita ketkä teoksen hankkineista olivat sen myös lukeneet ja ketkä eivät. Monet olivat taipuvaisia ilmaisemaan tyytyväisyytensä siitä, että heidän vääräksi kokemaansa politiikkaa lopultakin paheksuttiin korkea-arvoisen kirjoittajan toimesta. Samalla he kuitenkin tulivat paljastaneeksi, etteivät olleet jaksaneet lukea teoksesta muuta kuin otsikon. Tämä teosahan pyrki varsinaisesti osoittamaan, ettei sen enempää oikeata kuin väärrä politiikkaa olekaan. Kaikki politiikka voi olla oikeata tai väärrä riippuen siitä, miltä kannalta asioita katsotaan (Koivisto 1978, 8).

Teoksen viesti oli periaatteellista laatua. Elämme ristiriitaisten tavoitteiden maailmassa. Tai kun englannin kieli usein antaa mahdollisuuden iskevälle sanonnalle, niin me suomalaisetkin sanomme elä-

vämme trade-offien maailmassa. Eikä tässä ole nyt kysymys pelkäänsään työllisyyspolitiikan ja ulkomaankaupan tasapainon välisestä ristiriidasta niin tärkeätä kuin onkin osata oikein tulkita makrotaloudellista tasapainoa hyvinvointipolitiikan edellytysten näkökulmasta (vrt. kuvio 3, s. 66). On kyse perustavalaatuisista arvoista ja siis yhteiskuntapolitiikasta laajemmaltikin. Jonkun korkean tavoitteen saavuttamiseksi täytyy jostakin muuta tinkiä. Vielä terävämmin: jotakin suurta tavoittellessamme jokin toinen suurimerkityksellinen päämäärä pitää työntää sivummalle. On hyväksyttävä epävarma maailma, taloudellisten resurssien rajallisuus ja inhimillisesti rajallinen yhteiskuntapoliittinen välineistö.

Monet ovat ymmärtäneet arvokeskustelun niin, että sen tarkoituksena on tuoda esiin kaikki suuret ja tavoittelemisen arvoiset asiat, minkä jälkeen laadittaisiin sitten syntilistä niistä, jotka ovat rohjenneet yhdestäkään pyhästä tinkiä. Kaikkein vaikein ja vaativin arvokeskustelu sen sijaan tarkoittaa sitä, että kirjataan syyt, miksi osa ”oikeutetuista” ja hyvistä asioista jää toteutumatta. Siksi se myös on poliittisesti arkaluontoista, eikä vähiten silloin, kun täystyöllisyyden tavoite joutuu ristikkäin yhtä lailla kunnianhimoisten hyvinvointipolitiikan ekspansiivisten vaatimusten kanssa.

Tavoitteiden ristiriitaan liittyvät monin tavoin ne hyvinvointivaltion ekspansiivisen kauden päättymiseen liittyvät ongelmat, joita olen kutsunut dramatisoituviksi valintatilanteiksi. Ne ovat olleet näkyvästi esillä EU:n piirissä tehdyssä selvitystyössä, jossa sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyviä kysymyksiä on alettu pitää yhä tärkeämpänä haasteena tiukkoihin kriteereihin nojaavalle talouspolitiikalle. EU:n ns. Lissabonin julistus vuodelta 2000, jolla edellä pyrin itse asiassa tämentämään tutkimuksen kohteena olevan hyvinvointivaltion olemusta, nostaa sosiaalipolitiikan merkitykseltään samalle tasolle työllisyys- ja talouspolitiikan kanssa (kts. Saari 2002, 9 sekä Välimäki 2002, 107–109). Sosiaalipolitiikan ja talouspolitiikan yhteys sekä sosiaaliturvan tunnustaminen kilpailutekijäksi ei periaatteessa mitenkään eroa Pekka Kuusen vuosikymmeniä aiemmasta julistuksesta. Sosiaalipolitiikan alueella ei kuitenkaan pyritä harmonisointiin vaan yhteistyön uudeksi muodoksi on tullut ns. avoimen koordinaation menetelmä (Välimäki 2002, 110). Harmonisoinnin asemesta on keskeisenä yhteistyömenetelmänä tutkimuksen koordinointi jäsenmaissa niin problematiikan jäsentämisen, tutkimustulosten vertailun kuin keskeisen datan keruunkin osalta (Mayes 2002, 31–36).

Suomessa nämä valinnat ja tavoiteristiriidat ovat olleet toistuvasti esillä talousneuvoston piirissä suoritettussa laajassa selvitystyössä (kts. tutkimuksen lähdeluettelossa mainitut talousneuvoston selvitykset). Tämän selvitystyön problematiikka voidaan mielestäni jakaa kolmeen pääryhmään:

- verotuksen kokonaisrasituksen vaikutus taloudelliseen kasvuun ja sitä kautta työllisyyteen
- ns. verokiilojen vaikutus resurssiallokaatioon ja sen kautta työllisyyden tasoon
- kultaisen keskitien etsiminen työhön kannustamisen ja sosiaaliturvan välillä ja tämän välitön vaikutus työllisyyteen

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että vilkas kansallinen ja EU:n piirissä käytävä keskustelu hakee poikkitieteellisesti ja pragmaattisesti niin sanottuja parhaita käytäntöjä olosuhteissa, joissa niin teoreettinen kuin empiirinenkin tutkimus on laajaa ja tuloksiltaan ristiriitaista ja uutta tietoa syntyy jatkuvasti suurella vauhdilla. Kun otan kantaa näihin valintatilanteisiin, joita laajakantoinen tutkimukseni väistämättä koskettaa, katson kulkevani moneen kertaan tallattuja polkuja pitkin enkä tunne tekeväni mitään tutkimuksellista kontribuutiota. Avoimet kannanotot näissä suhteissa eivät ole välttämättömiä, mutta perusteltuja siinä mielessä, että tutkimukseni luonteen kannalta on paikallaan, että tutkijan oma positio joissakin keskeisissä kysymyksissä tulee selvästi esiin. Ristiriitainen ja kaiken aikaa kasvava tutkimuksellinen aineisto antaa ainekset moneen lähtöön. Omissa pohdinnoissani heijastuu ensisijaisesti valintatilanteen arvon korostaminen ja toissijaisesti työetiikan vahva arvostus. Molemmat painotukset kuuluvat elimellisesti siihen maailmaan, jollaisena epävarmuuden olen tässä tutkimuksessani kuvannut.

Työn ja tasa-arvon ristiriita

Tämän arvokonfliktin kärjistyminen näkyy ennen muuta siinä, että hyvinvointivaltion rahoituksen kannalta keskeinen verotusaste on joutunut ristiriitaan rahoituspohjan kannalta yhtä lailla tärkeän työllisyyden kanssa. Eritoten se tulee ilmi tulopolitiikan kentässä, missä globalisoituvan talouden tuoma olosuhteiden muutos on dramaattinen. Suljetumman talouden oloissa, kun devalvaatiot vielä olivat mahdollisia, eri elinkeinoalojen väliset palkkajännitteet purkautuivat inflaatioksi. Kilpailuolot mahdollistivat inflatorisen hinnoittelun suljetulla sektorilla silloin, kun sen palkkakehitys seurasi tuottavuudeltaan ja teknologialtaan vahvempien alojen palkanormeja. Nyt on uusissa kilpailuolosuhteissa inflatorisen hinnoittelun liikkumavara huomattavasti kapeampi ja joustava tekijä ei enää ole hintataso vaan työllisyys. Yhteiskunnan riskienhallinnan näkökulmasta asian olen ilmaissut niin, että tulopolitiikan inflaatoriski on globaaleissa oloissa muuntunut työttömyysriskiksi. Näin on käynyt erityisesti niissä maissa, joissa julkisen palvelusektorin ekspansio on kuulunut olennaisena osana

hyvinvointivaltion kehitykseen (kts. esim. Iversen 2001, 256–261). Kun työllisyyden näköalat ovat tällä tavoin muuttuneet riskipitoisiksi, ovat sen myötä vaarantuneet laajalti myös sosiaalisen tasauksen mahdollisuudet. Näiden moninaisten kausaali- ja vaikutusketjujen vuoksi työn ja tasa-arvon välistä ristiriitaa voidaan pitää erityisesti Pohjolan hyvinvointivaltioiden akilleen kantapäänä (Esping-Andersen 1995, 177–178).

Palautettakoon vielä mieliin työllisyyden ja tasa-arvon välisen jännitteen historiallisia vaiheita. Työllisyyspolitiikan ja sosiaalisen tasauksen välinen jännite on ollut alun alkaen olemassa, ensin piilevänä mutta sen jälkeen modernisoitumisen myötä yhä näkyvämpänä. Tänäpäin se on yksi yhteiskuntapolitiikan hankalimmista eettisistä valintatilanteista.

Fordistisen kehitysvaiheen aikana kasvava tehdasteollisuus tarjosi vielä runsaasti työmahdollisuuksia. Ne olivat tämän päivän mittapuun mukaan kenties kurjia mutta silloisen mittapuun mukaan arvokkaita, pysyviä, täysipäiväisiä ja suhteellisen korkeapalkkaisiakin työpaikkoja (Esping-Andersen 1995, 177–178). Oli muutaman vuosikymmenen mittainen kehitysvaihe, jossa teknologinen kehitys niin sanoakseni kohteli suhteellisen hellästi vähemmän koulutettuja ihmisiä. Nyt globaaliin kilpailuun ja teknologiseen kehitykseen liittyvät muutokset kohdistuvat erittäin kipeästi juuri heikosti koulutettuun työvoimaan (kts. esim. Suvanto 2002, 45). Tämän kehityksen rinnalla uusia työpaikkoja alkoi yhä vauraammassa yhteiskunnassa kehittyä ennen muuta julkisella palvelusektorilla. Samalla kun teknologinen taso ja tuottavuus teollisuuden sektorilla nousi, samalla kasvoi palkkajännite tämän ja tuottavuudeltaan alhaisemman ja vahvasti paisuvan julkisen sektorin välillä.

Muutama vuosikymmen jatkui sekin kehityksen kuva, jossa ongelma näytti ainakin pinnallisesti saavan ratkaisunsa monin erilaisin tempuin mutta ennen muuta toistuvilla devalvaatioilla. Inflatorista talouskasvua voidaan pitää monessakin mielessä yhteiskuntapolitiikan harmonian ei niinkään taloustieteellisenä vaan sosiologisena ratkaisuna ja siis sosiaalisen jännitteen lieventäjänä. Nyt kun tämänkaltaiset kansainvälisen tulonjakopolitiikan taistelun keinot ovat EU:n globaalissa maailmassa poissuljetut ja kun julkisen sektorin kasvun katsotaan saavuttaneen fiskaalisetkin rajansa, paljastuu tämä yhteiskuntapolitiikan tavoitekonflikti kaikessa selkeydessään.

Kehitys osoittaa, miten Suomikin yrittää tämänkaltaiset ongelmat selvittää. Juuri nyt se tapahtuu vientiteollisuuden teknologiaa ja tuottavuutta kohottamalla. Se tarkoittaa tarjonnan talouden politiikkaa, jossa henkisen pääoman tuottovaatimuksia on tietoisesti kasvatettu. Monessa eri yhteydessä on rakennettu toiveita sen varaan, että keynesiläisyyden ehdyttyä tarjonnan talouden paradigma toisi mukanaan mahdollisuuden keventää työn ja tasa-arvon jännitettä (kts. esim. Rogers & Streeck 1995, 138, Esping-Andersen 1995, 183). Kun kuitenkin

kin hyvinvointivaltion resursseja kohennetaan vientiteollisuuden ko-
hoavalla tuottavuudella niin toisilla sanoilla ilmaisten ongelmia rat-
kaistaan avainalojen kohentuvalla palkanmaksukyvyllä ja ennen pit-
kää myös korkeilla palkoilla. Työllisyyden välitön turva taas on ennen
muuta vientiteollisuuden harteille rakentuvassa palvelusektorissa, jon-
ka tuottavuuden taso ja palkanmaksukyky on selvästi teknologista
kärkeä heikompi. Paluu täystyöllisyyteen edellyttää tänä päivänä pal-
velualan työpaikkojen huimaa kasvua, mikä taas tarkoittaa vaativaa ja
kenties ylivoimaista haastetta keskityksen ideaan nojaavalle työmark-
kinapolitiikalle.

Ehkä kuitenkin vaivaamme itseämme tarpeettomalla ankaruudella.
Eivätkö näet talouskasvun ehtymättömät näköalat voisi lohduttaa
meitä sillä, ettei hankalia arvovalintoja lopultakaan tarvitsisi tehdä?
Siltä näyttää, että ne jotka valintatilannetta työllisyyden ja tasa-arvon
välillä haluavat välttää, rakentavat haaveitaan talouskasvun varaan.¹⁹
Niillä, jotka näkevät talouskasvun tulevaisuuden epävarmana, on
myös aihetta kriittisesti huomauttaa, että kasvun varaan heittäytymi-
nen tarkoittaa selkokielellä antautumista rakenteellisen työttömyyso-
ngelman edessä. Näköpiirissä ei juuri nyt ole sellaista talouskasvua,
joka ilman rakenteellisia korjauksia voisi EU-alueen 10 prosentin ta-
solle juuttunutta työttömyysastetta olennaisesti lievittää.

Työllisyyden ja tasa-arvon perustavalaatuista valintatilannetta ei
ole tarvis tarkastella yksinomaan teoreettisesti. Ei ole tarpeen simuloi-
da kuviteltuja tilanteita, joissa yhdessä on painotettu työtä tasa-arvon
kustannuksella ja toisessa tasa-arvoa työn kustannuksella. Edessämme
on kaksi elävän elämän mallia. Euroopan unionin ja Yhdysvaltain
työmarkkinoiden viime vuosien historiallinen kehitys tarjoaa vertailun
kahden jotakuinkin samanlaisen yhteiskunnan kutakuinkin päinvastai-
sesta valinnasta. Vertailun tarkoituksena ei ole kallistaa lukijan kantaa
puoleen tai toiseen, ei varsinkaan, kun USA:n työllisyyskehityksen
taustalla on huomattavaa, juuri tänään paljon keskustelua aiheuttavaa,
velkaantumista yksityistalouksissa. Vertailu pyrkii ennen muuta ko-
rostamaan, miten hankala valintatilanne on. Samalla se omalta osal-
taan antaa perusteluita myöhemmin tässä tutkimuksessa esiin tuleville
näkökohdille siitä, miksi on niin aiheellista pohtia voisiko ns. perus-
tulo olla varteenotettava kolmas vaihtoehto työttömyyden ja köyhyy-
den välissä (vrt. Soininvaara 1998, 367).

Yhdysvalloissa uusia työpaikkoja on syntynyt runsaasti, mutta re-
aalipalkkojen nousu on ollut hidasta. Vaaka on kallistunut työn eduksi
tasa-arvon kustannuksella (kts. esim. Radetzki, 1996). Sen valinnan
sosiaalisista seuraamuksista johtuen on syntynyt tarve paikata kehi-

¹⁹ Runsaaseen talouskasvuun nojaavien ”kasvulla työllisyyteen” -linjan argumentti taas on, että hätiköidyillä rakenteellisilla toimilla tuhotaan terveitä työmarkkinoita (Julkunen & Nätti 1997, 22–25).

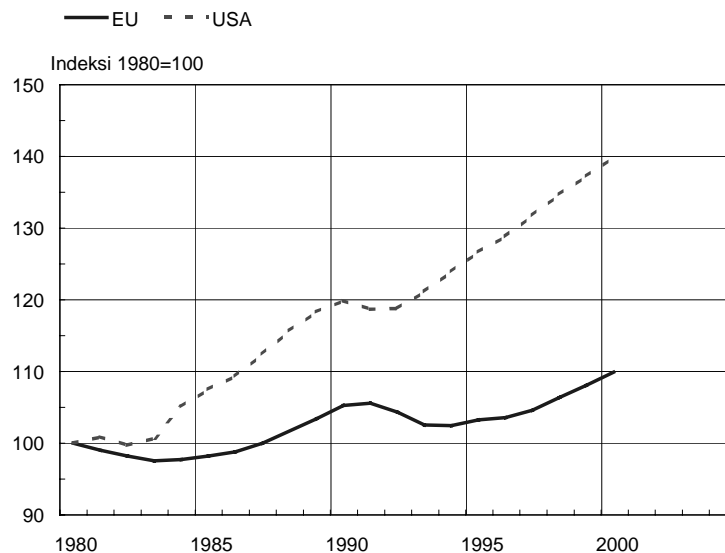
tystä kansallisilla sosiaalipoliittisilla ohjelmilla Euroopan mallia seuraten. Keskustelu kansallisen terveystalouden tehostamisesta liittyy kiinteästi työllisyyspolitiikan menestykseen. Yhdessä suhteessa siis Euroopan ruoho näyttää USA:sta katsoen vihreämmältä. Euroopassa taas Yhdysvaltain ruoho näyttää vihreämmältä, kun sosiaalipoliittiset ohjelmat painavat raskaana verotaakkana ja verokiilat on puolestaan nähty yhtenä korkean työllisyyden tason keskeisenä esteenä (Esping-Andersen 1995, 174–177). Yhdysvallat siis katsoo Eurooppaan päin välttääkseen köyhyysloukkunsa ja Eurooppa katsoo Yhdysvaltoihin päin välttääkseen syrjäytyneisyyden loukkunsa, jonka työttömyys on aiheuttanut. Kumpi loukku on pahempi?

Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana tehdasteollisuuden reaali-palkat laskivat Yhdysvalloissa noin 5 %, kun työpaikkojen lisäys oli koko taloudessa samana aikana 15 %. Euroopan unionissa reaali-palkkojen nousu oli huomattavasti suotuisampi. Ne nousivat noin 15 %, mutta työllisyyden lisäys jäi olennaisesti heikommaksi kuin USA:ssa. Nämä numerot puhuvat omaa kieltään valintatilanteen dra-maattisuudesta (kts. kuviot 5 ja 6). Euroopassa on Yhdysvaltain kehi-tystä tulkittu mielellään niin, että vain suppea osa syntyneistä työpai-koista olisi ollut laadullisia ja korkeata ammattitaitoa vaativia kun taas valtaosa olisi ollut heikon ammattitaidon työpaikkoja ja synnyttänyt niin sanotun McDonald's-köyhälistön (kts. esim. Lash 1995, 174–185). Mistään mittavasta polarisaatiosta ei kuitenkaan välttämättä ole kyse ja tutkimustulokset ovat joka tapauksessa ristiriitaisia. Merkittävässä osassa uusia työpaikkoja ovat ammattitaidolliset ja työn laadun vaatimukset olleet päinvastoin erittäin korkeat. Saman-aikaisesti on työntekijäin ollut kuitenkin tyytyminen suhteellisen alhaiseen ja vain hitaasti nousevaan reaali-palkkatasoon samalla kun työpaikan pysyvyys on ollut uhattuna ja aiheuttanut sosiaalista turvattomuutta. Tuotantokustannuksia vähentääkseen yritykset ovat erityisesti uusien työntekijöiden osalta rakentaneet niin sanottuja rii-suttuja palkkamalleja, joissa palkkaan kytkettyjä sosiaalietuuksia on tuntuvasti vähennetty. Kun siis yritykset ovat vähentäneet sosiaali-poliittisia sitoumuksiaan ovat juuri tästä syystä katseet kääntyneet valtiovallan suuntaan. Yhteiskuntapolitiikan tulisi sitoumuksillaan täyttää yritysten tyhjäksi jättämä aukko (Esping-Andersen 1995, 117).

Keskeiseltä osin Yhdysvaltain työllisyyspolitiikan menestys on ollut kuitenkin riippuvainen paitsi työmarkkinapolitiikan joustoista ja sosiaalisen turvaverkon kevennyksestä niin ennen muuta tarjonnan talouden aktiivisista toimenpiteistä. Tämä antaa ainakin aiheen pohtia, olisiko EU:n puitteissa työllisyyden kannalta hyväksi vai pahaksi, jos innovatiivisia tarjonnan talouteen liittyviä toimenpiteitä alettaisiin jäsenmaissa harmonisoida. Läheisyysperiaate on tähän problematiikkaan monellakin tapaa osuva muttei suinkaan ongelmaton ratkaisu (vrt. Välimäki 2002, 110–119). Työttömyyden ja syrjäytymisen tor-

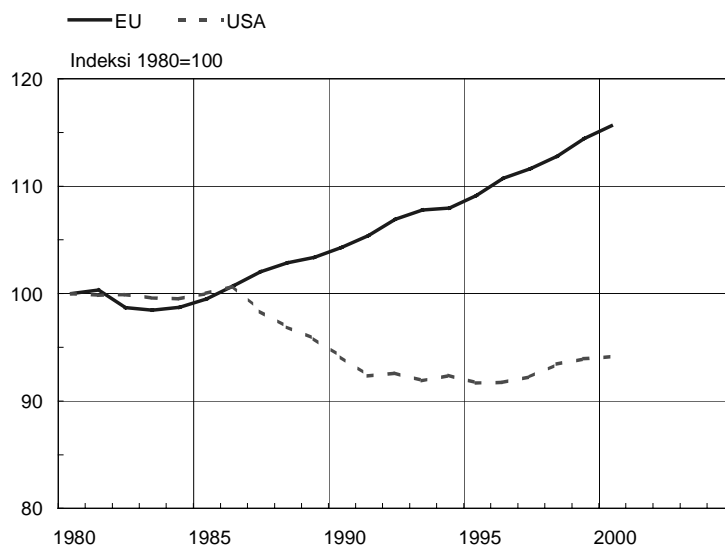
junnasta sen pitäisi tarkoittaa sitä, että työmarkkinoiltaan toisistaan suuresti poikkeavissa jäsenmaissa sosiaaliturvan, verotuksen ja palkkapolitiikan suhteen olisi aina käytettävissä riittävässä määrin kansallisia ja innovatiivisia vapausasteita.²⁰

Kuvio 5. Työllisyys koko taloudessa

Tilastolähde: Suomen Pankki.

Kuvio 6. Tehdasteollisuuden reaaliset tuntipalkat

Tilastolähde: Suomen Pankki.

²⁰ EU:n tuore sisäinen arviointi korostaa, että makrotaloustaloudellisesti toisiinsa kiinteästi sidotuissa jäsenmaissa tarjonnan talouteen ja syrjäytymiseen liittyvä yhteiskuntapolitiikan potentiaali vaihtelee suuresti maittain. Yhteistyömahdollisuuksia on tutkimuksen ja informaation vaihdon alalla, politiikan integroimisen näköalat ovat sen sijaan ahtaat (EXSPRO, July 2001).

Eikö tieteellinen tutkimus sitten anna mitään vihjeitä, millaiset ovat vaihtoehtojen yhteiskunnalliset kustannukset ja mille suunnalle siis yhteiskuntapolitiikassa pitäisi kallistua? Empiirisiä tutkimuksia on runsain mitoin, mutta jokaiseen teoreettiseen lähtöön löytyy myös empiirisen tutkimuksen tuki. Yksi tutkimus saattaa kertoa siitä, että liian pitkälle viety sosiaaliturva aiheuttaa suuria tuottavuustappioita, kun korkean sosiaaliturvan mahdollistava pitkä poissaolo työmarkkinoilta asteittain syö työntekijöiden ammattitaitoa. Toinen tutkimus ehkä pystyy taas yhtä vakuuttavasti osoittamaan, miten työpaikan saannin ja joustavuuden tiukat ehdot aiheuttavat köyhyyden ja rikollisuuden vuoksi yhteiskunnalle toisentyypisiä kustannuksia. Niin kysymyksenasettelua kuin tulosten tulkintaa hallitsee normatiivinen painotus.

Köyhyyden analyysi on luku sinänsä ja tilastollisesti yhtä lailla monimutkaista. Voidaan osoittaa sellaisia tuloksia, joita halutaankin saada ("Minkä luvun haluatte?", Heikkilä & Karjalainen 2000, 7–16).²¹ Mihin ensinnäkin pannaan köyhyyden tilastollinen raja? Kun se lopulta johonkin on pantu, niin köyhyyden näennäinen poistaminen tapahtuu helpoimmin siten, että tuetaan vähiten köyhiä, jotka näin muodoin siirtyvät tilastollisesti rikkaiden puolelle, kun taas sellainen politiikka, joka kohdistuu kaikkein köyhimpiin, pitää köyhyystilastot ennallaan. Aivan olennainen merkitys on luonnollisesti sillä, miten kauan köyhyyttä kestää ja onko se väliaikainen vai pysyvälaatuinen tila. Onko olemassa tai syntymässä jokin McDonald's uusköyhälistö vai onko yhteiskuntaan syntymässä työpaikkoja, joissa nuorille koulutusvaiheessa oleville tai vanhemmillekin uskoulutettaville löytyy väliaikainen työpaikka, joka on kuitenkin työttömyyden sosiaaliturvaa parempi ratkaisu. Köyhyyteen kytkeytyvän dynamiikan ja mobilisaation tutkimisen on vaativa tehtävä (Bryant & Jary 2001d, 230–232).

Työllisyyden suuntaan yhtäältä ja tasa-arvon ja sosiaaliturvan suuntaan toisaalta kallistuvien toimenpiteiden seuraamukset ovat kuitenkin ellei täsmällisesti niin kuitenkin suuntaa antavasti nähtävissä ja ainakin siinä systeemissä, jonka hyvin tunnemme eli omassamme. Poliittinen ongelma ei ole se, etteikö niitä voisi pääpiirtein tunnistaa. Pulma on siinä, että mielellään ei puhuta yhteiskunnallisista valinnoista, vaan tarkastellaan asioita erillään toisistaan. Käydään keskustelua sosiaaliturvasta ja päädytään siihen, että korkeampi sosiaaliturva on aina parempi kuin alhaisempi. Palkkarakenteen osalta on johtopäätös, että solidaarinen kehitys on parempi kuin epäsolidaarinen. Valintoja ei kuitenkaan mielellään tehdä. Halukkaasti ei hylätä yhtä

²¹ Veli-Matti Ritakallio viittaa kansainvälistä vertailua koskevassa artikkelissaan tilastollisiin hankaluuksiin, mutta osoittaa, että tulonsiirtojärjestelmien vaikuttavuudessa on maiden ja sosiaalipolitiikkamallien välillä suuria eroja sekä että aiemmin havaitut erot ovat viime vuosien aikana vain terävöityneet (Ritakallio 2000, 17–42).

hyvää asiaa ainakaan avoimesti ja julkilausutusti toisenlaisen hyvän saavuttamiseksi. Tietoisia valintoja kuitenkin pitää tehdä. Niitä ei aina voi tehdä yhteiskuntatieteellisen ja empiirisen tutkimuksen nojalla. Usein niitä juuri pitkitetään ja hämärretään sillä verukkeella, ettei ole riittävästi tutkimuksellista tietoa käytettävissä.

Kypsässä hyvinvointivaltiossa näyttää joka tapauksessa vallitsevan perustavalaatuinen valintatilanne yhtäältä korkean työllisyyden ja toisaalta korkean verotusasteen ja tämän mahdollistaman tasaisen tulonjaon ja sosiaaliturvan välillä. Tämä jälkiekspansiiviseen hyvinvointivaltioon liittyvä yhteiskuntapolitiikan kasvanut jännite on tullut tavan takaa esiin suomalaisessakin keskustelussa (kts. esim. Kajanoja 1996, 110–111, Kosonen 1987, 118, Julkunen 2001a, 172–174, Vartiainen 2001, 50–52). Kysymystä on myös lähestytty siinä keskustelussa, joka on koskenut tulopolitiikkaa tai tarjonnan taloutta. Sen enempää tulopolitiikkaa kuin tarjonnan talouttaakaan koskevasta analyysistä ei ole kuitenkaan noussut esiin perusteltuja toiveita siitä, että työn ja tasa-arvon tai sanokaamme työttömyyden ja köyhyyden välistä kohdalokasta jännitetä voitaisiin lieventää. Niin sanottua perustuloa koskevan keskustelun vilkastuminen viittaa omalta osaltaan siihen, että mainittu valintatilanne on perustavalaatuinen. Palaan perustuloon myöhemmin tarkastellessani sitä eräänlaisena kolmantena vaihtoehtona köyhyyden ja työttömyyden loukkujen välissä. Tässä vaiheessa otan kuitenkin kantaa selkeästi työllisyyden puolesta silläkin uhalla, että valinta tarkoittaisi tasaisen tulonjaon vaarantumista.

Kiinnitän huomiota siihen, että tässä valinnassa on kaksi kysymyksenasettelua. Ensinnäkin on kaksi ristikkäistä ja hyvin perusteltua yhteiskuntapolitiittista tavoitetta, joiden kesken on tehtävä valinta. Toiseksi tapahtuu avoin ja siekailematon ilmoitus siitä, mikä tavoite joutuu väistymään sivummalle. Mielestäni ensimmäinen substanssi on painavampi. Toisin sanoen väitän, että on kaikkein olennaisinta ilmaista käsityksensä vallitsevasta ristiriidasta ja valintatilanteesta. Voin kuvitella, että jossakin tulevaisuuden ajankohdassa, tapahtuneen suunnanmuutoksen myötä, ajatukseni kääntyvät siihen suuntaan, että taloudellista tasa-arvoa on ryhdyttävä priorisoimaan voimakkaammin. En silti voi kuvitella, että tässä tilanteessa jättäisin aiheetta sanomatta, että tasa-arvon korostaminen tulee tapahtumaan sillä riskillä, että työllisyyden näköalat voivat vaarantua. Valinnan suunnan voi aina korjata, mutta valintatilannetta koskeva sokeus ei ole korjattavissa. Väittely kävisi sellaisten tahojen kanssa, jotka valintatilanteesta argumentoivat taloudellisen tasa-arvon puolesta. Niiden tahojen kanssa ei synny kuitenkaan mitään väittelyä, jotka lupaavat kaikkea kaikille ja jotka kannattavat vaikkapa taloudellista tasa-arvoa, mutta jotka jättävät lisäämättä, että ovat tehneet valintansa tietoisena siitä, että työttömyyden alenemista koskevista tavoitteista on tingittävä.

Tuskallisten valintojen vaikeus näkyy myös mediajulkisuudessa. Silloin, kun talouden kasvu ja sen myötä uuden yritteliäisyyden ja pääomatulojen kasvu on ollut nopeata, silloin jää työllisyyden myönteinen kehittyminen sivummalle ja huomio kohdistuu mielellään epätasaisen tulojaon ongelmaan. Pitkän ja synkän laman aikana päähuomio ei ollut tuloeroissa, vaan korkeassa työttömyydessä. Jos politiikka on aina oikeata tai väärää riippuen siitä, miltä suunnalta asioita katsotaan, niin mediajulkisuuden näkökulmasta politiikka on aina väärää, koska talouden syklien vaihdellessa näkökulmat vaihtelevat ja usein opportunistisesti.

Hyvinvointivaltiossa, joka ponnistelee resurssirajoitustensa ja väistämättömien valintojensa ahdistuksessa on päätöksenteko näin muodoin jatkuvasti niin yhteiskuntatieteellisen kuin poliittisenkin kriittisen tulituksen kohteena. Jos politiikka on aina oikeata tai väärää riippuen siitä, miltä kannalta asioita kulloinkin tarkastellaan, saattaa edellä kuvatun kritiikin seurauksena syntyä sellainen lohдутon kuva, että hyvinvointivaltio on aina väärässä. Demokratia tämän kaiken mahdollistaa. Demokratian tulevaisuus kuitenkin on sitä vankemmalla pohjalla, mitä paremmin on rohjettu sanoa julki, että resurssirajoitukset kuuluvat olennaisena osana yhteiskuntapolitiikkaan, mitä avoimemmin ristikkäiset tavoitteet on valintatilanteessa kartoitettu ja mitä läpinäkyvämpää ja laadukkaampaa on se poliittinen dialogi, joilla erilaiset valinnat on välitetty kansalaisten tietoisuuteen.²²

Tähän asti olemme puhuneet työllisyyden ja taloudellisen tasa-arvon välisestä tavoiteristiriidasta. Kun valinta on kärjistynyt, on valinnan pakko alkanut samalla askarruttaa, onko taloudellinen tasa-arvo ainoa oikea näkökulma. Herättääkö koko suunnitteluhorisonttia koskeva epävarmuus ja valintojen dramatisoituminen pohtimaan, onko perusteita muillekin tasa-arvon käsitteille? Siinä samassa hyvinvointivaltion kehitysvaiheessa, jossa vaikeutunut työllisyystilanne horjuttaa yhteiskuntapolitiikan rahoituspohjaa, työelämään osallistumisen painoarvo näyttää aina vaan nousevan eikä yksinomaan taloudellisin vaan ennen muuta moninaisin eettisin ja moraalisiin perustein (Allardt 1998, 42). Herää kysymys, onko loppujen lopuksi sittenkään meneillään vastakkainasettelu työllisyyden ja taloudellisen tasa-arvon kesken vaiko eettinen mittely kahden erilaisen tasa-arvoperiaatteen kesken.

²² Pertti Ahonen korostaa ns. arviointitutkimuksen ja demokratian yhteyksiä pohtiessaan ”keskustelevan kansanvallan” laatua (Ahonen 1999, 125–129). Palaan tähän teemaan lähemmin tutkimukseni luvussa IV.

Työn merkityksen kasvu

Vakavaksi ja pysyväläatuiseksi muodostunut työttömyys on tuonut mukanaan vilkkaan keskustelun työllisyyspolitiikasta ja runsain määrin yksityiskohtaisia avauksia ja ehdotuksia. Keskustelun pelkistäminen ei ole yksinkertainen tehtävä. Tässä tutkimuksessa työllisyyspoliittinen keskustelu jäsentyy kahden periaatteellisen rintamalinjan väliseksi kiistaksi.

Ensimmäistä voisi kutsua kasvuhakuiseksi, mutta samalla konservatiiviseksi. Työllisyyskehityksen tulevaisuus rakentuu ennen muuta niin globaalin kuin kotimaisenkin talouskasvun samoin kuin yhteiskuntapolitiikankin ekspansiivisen otteen varaan. Tälle kasvuhakuiselle katsannolle vastakkaista, tutkimuksessani omaksuttua linjausta nimittäin restriktiiviseksi ja radikaaliksi. Se suhtautuu varauksin mittaviin kasvutavoitteisiin sekä kasvun ja työllisyyden väliseen suoraviivaiseen yhteyteen. Tämä linjaus ottaa aktiiviin ja kriittiseen tarkasteluun tasa-arvon ja työllisyyden välisen tavoitekonfliktin. Sen lähtökohtana ei ole hyvinvointipolitiikan täydellisyys, vaan se korostaa vaikeiden valintojen avoimuutta.

Radikaali linjaus omaksuu myös sen, että talouspolitiikan paradigma on muuttunut. Keynesiläisen kysynnän säätelyn aika on ohitse. Työllisyyspolitiikan painopiste on siirtynyt nyt eletävän ajan diagnosoissa talouden ja tietotaidon rakenteiden eli tarjonnan puolelle. Tämä puolestaan edellyttää niin rakenteellisia kuin kannustuksellisia uudistuksia hyvinvointivaltioon.

Poliittisella kentällä näiden linjausten välinen vastakkainasettelu on ilmeinen, eikä vaaka ole suinkaan vielä vahvasti kallistunut jälkimmäisen hyväksi. Tarjonnan taloudesta paljon puhutaan, mutta tähän tähtäävät rakenteelliset toimenpiteet ovat olleet vielä suhteellisen vaatimattomia ja varovaisia. Tämä johtuu monistakin tekijöistä. Kenties on kyse aidosta kasvuoptimismistakin, mutta varmaankin vielä enemmän valintoja ja radikaaleja toimia välttelevästä arkuudesta. Oli miten oli, niin Suomessa on mielestäni ollut vallalla liian positiivinen käsitys tulevaisuuden työllisyyskehityksestä ja sen myötä hyvinvointivaltion velkaantumisen perustavalaatuisesta korjaantumisesta. Tuoreimmat arvioinnit suomalaisen hyvinvointipolitiikan resurssien kehityksestä antavatkin aiheen monenkaltaiseen huoleen (kts. Sukselainen 2001, 370–376). On erityisesti varoitettava ajattelutavasta, että maallamme olisi jotkut luontaiset edellytykset euroalueen keskiarvoa huomattavasti nopeampaan jatkuvaan kasvukehitykseen.

On turvallisempaa lähteä siitä, että vastedes kuljemme jotakuinkin vertaisiemme tahdissa. Yhden suuryhtiön räjähdysmäinen kasvu pienessä kansantaloudessa on tuonut merkittävän lisän kasvu- ja työllisyyskehitykseen. Tuntuu realistisemmalta olettaa, että tämän suuryhtiön – ja sen alihankinnan – valloittamien kilpailuasemien säilyminen

on lähivuosien osalta realistisempi tavoite kuin yhtä mittavan kasvuräjähdyksen uusiutuminen. Merkittävä osa suomalaisen hyvinvointivaltion velkaantumiskehityksestä on myös hoidettu omaisuuden myyntien kautta. Selvää on, ettei tämäkään lähde ole jatkossa ehtymätön.

Hyvinvointivaltion ikääntyminen, sen demografinen kehitys, ei ole tämän tutkimuksen johtava teema. Silti tulee korostaa, että juuri elatussuhteen vaatima ratkaisu, sen edellyttämä tuottavuuden kohottamisen tarve, tuo työmarkkinoille lisäjännitettä työllisyyden ja tasa-arvon väliseen konfliktiin. Ei ole syytä paisutella väestörakenteen ongelmaa eikä siis puhua eläkepommista (vrt. Parkkinen 2002a, 125). Pienten parametrien korjausten avulla voidaan katastrofit välttää silloin, kun pitkän aikavälin ongelmat ajoissa tiedostetaan. Väistämättömältä kuitenkin näyttää, että aktiiviin työelämään osallistumisen tarve kaiken aikaa vain kasvaa ja työllisyyden nousun rakenteellisten toimien kuten verotuksellisten esteiden purkamisen merkitys yhtälailla korostuu.

Optimismien ilmastossa ei ole sinänsä mitään moitittavaa. Huolestuttavaa on, jos se rinnallaan pönkittää ajattelutapaa, jonka mukaan hyvinvointivaltion anteliaaseen talouteen kohdistuneet rakenteelliset korjausvaatimukset ovat olleet vain ikävä ja väliaikainen ilmiö. Rinnan tämän kanssa kulkee johdonmukaisesti ajattelutapa, jonka mukaan uusliberaalin karsinnan virtauksen aika alkaa olla jo ohitse ja yhteisöllisyyden ekspansiiviset tuulet pääsevät taas vähin erin vapaammin puhaltamaan.

Tuskin on hyvinvointivaltio rakenteellisten toimien ja velkapainneiden vähentymisen vuoksi alkanut elpyä, kun jo kasvaa vaara siitä, että sen perusteiden vahvistaminen tuomitaan virheellisenä. Kun on ehditty ottaa lukuisia pieniä ja varovaisia askeleita työllisyyden kannalta keskeisten verotuksellisten ja kannustuksellisten ongelmien poistamiseksi ja juuri kun on ehtinyt viritä toivo tämänsuuntaisen politiikan tehostumisesta, aletaan puhua vahvistuneesta hyvinvointivaltiosta, joka on valmis kestämaan ankarankin reformikilvan paineet. Tämä tapahtuu juuri nyt oloissa, joissa ohimenneen noususuhdanteen jälkeen hyvinvointivaltion resurssirajat käyvät taas selvästi ilmi. Tämä koskee niin velkaantumista, työttömyyden hoitoa kuin väestön ikääntymistäkin (Sukselainen 2001, 370–376). Hyvinvointivaltio on vasta toipilas, jonka tosikoetuksen vuodet ovat väestörakenteenkin kehityksen vuoksi vielä edessäpäin.

Tasa-arvopolitiikka on niin Suomessa kuin muissakin hyvinvointivaltioissa vahvoin sitein ankkuroitunut ajatukseen nopean talouskasvun ja korkean veroasteen yhdistelmästä. Samalla on tasa-arvon käsitteen sisältö juuttunut aatteellisesti paikoilleen. Tasa-arvo on opittu ymmärtämään yksipuolisesti tulonsiirtopolitiikan lopputuloksena syntyneeksi tuloerojen tasaukseksi eli tasaveroiseksi kuluttamisen

mahdollisuudeksi. Tähän perusajatukseen rakennettu universaali ja äärimmäisen monimutkainen tulonsiirtopoliittikka on historian kirkaasti osoittamalla tavalla vaatinut erittäin korkean verotusasteen. Se puolestaan on kasannut esteitä joustavalle rakenteelliselle politiikalle, jota vaikeaan työttömyystilanteen korjaaminen nyt näyttää tarjonnan taloudessa edellyttävän.

Tutkimukseni yksi keskeinen ajatus on ollut, että vasen-oikea-vastakkainasettelun merkitys on kyseenalaistunut. Tämän kanssa johdonmukainen ajatus on, ettei myöskään taloudellisen tasa-arvon ja korkean työllisyyden välistä konfliktia ratkottaessa iske vastakkain oikea ja vasen, vaan mieluumminkin ekspansiivinen ja restriktiivinen poliittikkakäsitys, jos asia halutaan ilmaista esimerkiksi luhmannilaisella käsittekielellä (Luhmann 1995, 116–121). Toisin sanoen vastakkain ovat hyvinvointipoliittikan symbolinen täydellisyyden kuva yhtäältä ja ristiriitoja sekä valintoja korostava kuva toisaalta. Sama asia voidaan ilmaista niinkin, että luovan, pragmaattisen ja ongelmiin keskittyvän sosiaalipoliittikan todellisuuden sekä hyvinvointivaltion kaikkivoipaisuuden välille on kasvanut mittava kuilu (vrt. Karisto 1998, 70–74). On kyse uskottavuusongelmasta, joka vain pahenee, jos tätä todellisuuden ja täydellisyyden välistä kuilua yritetään aina vain täyttää ekspansiivisilla tavoitteilla. Vastakkainasettelua ei ole mielestäni tarkoituksenmukaista tarkastella perinteisen oikean ja vasemman välisen jännitteen avulla. Sen problematiikka avautuu paremmin piirtämässäni uudessa koordinaatistossa, jossa ovat vastakkain varmuuden ja epävarmuuden maailmat, eli pyrkimykset hakea uskottavuutta ja määritellä tilivelvollisuutta joko kaiken kattavan ja väljän ekspansion tai ahtauden ja valintojen tunnustamisen kautta.

Kun johtava ruotsalainen sosialidemokraattinen ajattelija Kjell-Olof Feldt muutamia vuosia sitten laati kriittisen analyysin ruotsalaisesta hyvinvointipoliittikasta, niin hän valitsi teoksensa nimeksi iskulauseen, joka tarkoitti hyvinvointivaltion pelastusyritystä (rädda välfärdsstaten!). Hänen kirjansa päättyy polttavaan kysymykseen siitä, oliko ruotsalaisen sosialidemokratian tarkoituksena varmistaa riittävien työpaikkojen synty vaiko sosiaalinen turva työttömyyden varalle (Feldt 1994, 183). Kun hän näin valitsi kirjansa otsikon ja sen päätösanat, tuli hänen yhteiskuntapoliittinen pääviestinsäkin mielestäni selvästi ilmi. Hyvinvointivaltion tulevaisuuden varmistamiseksi oli välttämätöntä nostaa keskusteluteemaksi, etteivät veropoliittikka ja sosiaaliturva yhtäältä sekä työllisyyspolitiikka toisaalta enää eläneet sulassa sovussa keskenään.

Tarvitaan epäilemättä niin yhteiskuntapoliittista näkemystä kuin poliittista suoraviivaisuuttakin myöntää tasa-arvon ja työllisyyden välinen jännite. Kun näitä valmiuksia löytyy, niin hyvinvointivaltion pulmat paitsi avautuvat paremmin myös avaavat tietä tuoreille ja innovatiivisille ja luoville ajatuksille. Ennen muuta herää kysymys siitä,

onko työelämään ja kaikkeen siihen liittyvään yhteisöllisyyteen osallistumisesta yhtäältä ja siitä sulkeutumisesta toisaalta tullut ehkä tämän päivän kaikkein tärkein tasa-arvonäkökohta.

Tällöin on usein viitattu Anthony Giddensin ajatuksiin (Giddens 1994, 186 ja 1998, 104–111) ja Isossa-Britanniassa käytyyn vilkkaaseen keskusteluun inklusiosta ja eksklusiosta sekä tasa-arvoisuusajattelun modernisoinnista. En puolestani suuntaa katsettani tässä suhteessa sen enempää Englantiin kuin juuri nyt elettyvään aikaan. Nostan esiin Erik Allardtin hyvinvoinnin teesit kolmenkymmenen vuoden takaa ja otan lähtökohdaksi problematiikan, jota Erik Allardt jo 1970-luvun alussa tarkasteli tehdessään vertailevaa tutkimusta Pohjoismaiden elintasosta ja elämän laadusta (Allardt 1976 ja 1998, 38).²³

Jos ruotsalainen hyvinvointipolitiikka tuolloin kulki askeleen muita edellä niin samaa voidaan sanoa tutkimuksestakin. Niinpä tässä pohjoismaisessa vertailussa keskeisen lähtökohdan muodosti ruotsalainen elintasotutkimus, jossa näkyi vahva sosialidemokraattinen panos. Selvitystyössä heijastui selvästi asenne, mikä muutoinkin oli ollut ruotsalaiselle sosialidemokratialle tyypillistä. Poliittisen hierarkian katsottiin omaavan kyvyn arvioida, mitä kansalaiset tarvitsevat ja tässä arvioinnissa kulutusmahdollisuuksilla oli ratkaiseva merkitys (Allardt 1998, 37–38). Hyvinvointitutkimusta hallitsi pyrkimys taloudelliseen tasa-arvoon samanaikaisesti, kun työttömyyden tasosta ei tarvinnut kantaa suurtakaan huolta. Se oli osa yhteiskuntapolitiikkaa, joka eettiseltä perustaltaan oli sangen materiaallinen ja tietoteoreettisesti hyvin rationaalinen. Samalla se universaalisuudessaan oli luonnollisesti tehokas poliittinen ääniharava.

Erik Allardt toi tähän pohjoismaiseen selvitystyöhön paitsi taitavan panoksen niin myös omintakeisia uusia näkökulmia. Hän halusi ensinnäkin kysyä, mitä kansalaiset itse ajattelivat. Toiseksi hän halusi materiaalistien seikkojen rinnalle lisätä uusia ulottuvuuksia ja ennen muuta sellaisia, jotka liittyivät vahvasti ihmisten välisiin suhteisiin, yhteisyyden tuntemuksiin ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksiin.

²³ J.P. Roos on kiinnittänyt huomiota eräiden Allardtin ja Giddensin käsitteiden ja näkökulmien samankaltaisuuteen (Roos 1998, 24–28).

Silloin syntyi kolmijako, jonka Allardt pelkisti elintason osakäsitteisiin having, loving ja being (Allardt 1998, 40).²⁴

Näiden pelkistettyjen käsitteiden taustalla on laaja ja haastava tutkimuksellinen alue. Oli selvää, että vastauksien saaminen eli näiden elintason osatekijöiden mittaaminen osoittautui käytännössä paljon vaikeammaksi kuin elintason pelkkien materiaalistien ulottuvuuksien punnitseminen. Tämän päivän problematiikan näkökulmasta ei ole lainkaan olennaista, mihin mittaan asiaan liittynyt empiirinen selvitystyö epäonnistui (vrt. Allardt 1998, 39). Sen sijaan on paikallaan pohtia, miksi nuo näkökohdat juuri tänään työntyvät hyvinvointivaltion kriisiytymistä koskevaan keskusteluun ja karistavat päältään vuosikymmenien pölyt.

Allardt on todennut, ettei hänen tarkoituksensa tuolloin ollut suinkaan nostaa moniulotteista elämänlaadun tarkasteluun mitenkään poleemisesti sosialidemokraattisen selvitystyön rinnalle (Allardt 1998, 39). Tosiasia on, että Allardtin teesit jäivät elämään akateemisesti arvostettuina mutta poliittisesti verraten mielenkiinnottomina. Nyt ne heräävät poliittisesti eloon kysymyksiä herättävinä ja vastauksia poleemisesti vaativina. Kolmekymmentä vuotta sitten syntynyt analyyttinen välineistö ei ole mielestäni koskaan ollut niin ajankohtainen kuin juuri tänään.

Allardtin kolmijako tuo – teoriallaan eikä siis ehkä empiriallaan – sekä syvyyttä että monipuolisuutta elintasotarkasteluun ja subjektiivisia tekijöitä objektiivisten rinnalle. Kiehtovinta ja ajankohtaisinta tässä kuitenkin on sosiaalisen osallistumisen korostuminen. Sen merkitystä ei ymmärrettävästi voitukaan nähdä yhtä hyvin siihen aikaan, kun työttömyyden ongelma oli aivan toista suuruusluokkaa nykyiseen nähden ja usko yhteiskunnallisen kehityksen hallittavuuteen yhtäläillä. Kun nyt tarkastellaan elämisen laatua aineellisesta näkökulmasta (having), ihmissuhteiden kannalta (loving) tai lopulta vahvojen itsetuntemusten tai vieraantumisen kannalta (being) niin kaikki tiet nähdäkseni tavalla tai toisella vievät työhön ja sen arvostukseen (vrt. Allardt 1998, 42, 38–47). Palkattu työ, jota historiallisessa katsannossa ei aluksi esiintynyt lainkaan, jakoi sittemmin ihmiset pääoman omistajiin ja riistäjiin yhtäältä ja työn raskaan raatajiin toisaalta. Tämän päivän

²⁴ Kun jako objektiivisiin ja subjektiivisiin indikaattoreihin ristiintaulukoidaan havingin, lovingin ja beingin kanssa, saadaan kuusi eri indikaattoryyppiä: 1. elintason (having) objektiiviset indikaattorit, kuten tulotaso, asuntotila, terveys, työllisyys jne., 2. elintason (having) subjektiiviset indikaattorit, kuten elintaso (tuloja, asuntoa, terveyttä, työllisyyttä jne.) koskeva tyytymättömyys ja tyytyväisyys, 3. yhteisyssuhteiden (loving) objektiiviset indikaattorit, kuten ystävien lukumäärä, kontaktit paikallisyhteisössä, yhteydet järjestöissä jne., 4. yhteisyssuhteiden (loving) subjektiiviset indikaattorit, kuten onnellisuuden ja onnettomuuden elämykset, 5. ihmisenä olemisen (being) objektiiviset indikaattorit, kuten poliittinen aktiivisuus, korvaamattomuus työssä, aktiiviset harrastukset, toiminta luonnossa jne., 6. ihmisenä olemisen (being) subjektiiviset indikaattorit, kuten omakohdaiset kokemukset vieraantumisen ja itsensä toteuttamisesta (Allardt 1998, 40–41).

yhteiskuntapoliittisessa katsannossa ihmiset jaetaan ennen muuta niihin, joiden etuoikeutena on taloudellisen turvallisuuden rinnalla nauttia tunnustuksesta ja kunnioituksesta ja toisaalta niihin, joilta tällaiset elämisen muodot ovat poissuljetut. Se ei ole luokkajakoa perinteisessä mielessä (Lash 1995, 167). Tieto-aidon kovassa yhteiskunnassa voimistuu kaiken aikaa rakenteellinen kehitys, jossa työllistyneistä yhä laajempi osa toimii innovatiivisesti ja oma-aloitteisesti ja työttömistä taas kasvava osa on vaarassa syrjäytyä ei vain palkan maksusta vaan jostakin tätä vielä tärkeämmästä niin yhteiskunnallisesti kuin yksilöllisestikin (Giddens 1998 104–111, Lash 1995, 165–168, Soininvaara 1999, 11–12).

Työttömyyden sosiaaliturvalla voimme elämän laadun kolminaisuudesta korvata vain yhtä. Sellaista yhteiskuntapolitiikkaa ei ole vielä keksitty eikä tulla keksimäänkään, millä työstä ilman halua syrjäytymisen inhimillisiä haavoja voitaisiin parantaa. Ansaitusta tulosta voidaan ottaa ja toisille jakaa, bruttokansantuotetta voidaan tasata ja jakaa uudelleen. Työn iloa, itsetuntoa ja oman itsensä kokemista yhteisön osana, sitä ei ole verotettavissa eikä tilisiirtoin toisille jaettavissa. Elämisen koko laatua ei voi tasata. Siihen ei veropolitiikka yllä.

Allardtin teesit eivät yksinomaan korosta työn ja sosiaalisen osallistumisen arvoa vaan ne painottavat myös yksilöllistä pätevyyttä elämän käytännön arvioinnissa hyvinvointipolitiikan rationaalisuuden rinnalla. Samalla ne varoittavat sokeudesta, joka liittyy liian totaaliiseen tavoitteenasetteluun eli niin tieteen kuin hyvinvointivaltion nimissä asetettuihin ylimittäisiin legitimizeettivaatimuksiin (Allardt 1990, 627, Karisto 1998, 59, vrt. myös Giddens 1995, 251). Allardtin teesit sijoittuvat laatimallani poliittisella kartalla luoteiseen kulmaan (kuvio 2, s. 31).²⁵ Ne edustavat epävarmassa maailmassa sellaista tietoteoreettista ja yhteiskuntapolitiikan optimismia, joka on välttänyt niin varmuuden kuin epävarmuudenkin petokset, niin dogmin kuin kaaoksen. Samalla ne tarkoittavat siirtymää yksinkertaisesta ekspansioon tavoittelusta monimutkaisempaan, vaikeampaan ja kriittisempään yhteiskuntapolitiikkaan.

Kyllä minä hyvin muistan Allardtin teesit kolmenkymmenen vuoden takaa. En minä silloin niille lämmennyt, niin kuin nyt lämpenen.

²⁵ On kiintoisaa, että Allardt on vastikään tarkastellut individualisaatiota eli yksilöllistymistä siitä näkökulmasta, että yksilön merkitys on lisääntynyt suhteessa sosiaalisiin kategorioihin. Näin kirjoittaessaan hän tukeutuu Ulrich Beckin tutkimuksiin ja siihen, ettei tämän kirjaama yksilöllistymisen tendenssi viittaa siihen uusliberalismin väitteeseen, että ihmisten taloudellista toimintaa hallitsevat itsekkäät motiivit. Allardt tarkastelee kriittisesti mutta myötäsukaan beckiläisiä näkemyksiä yksilöllistymisen tendensseistä, oikeavasen luokittelun selityskyvyn heikkenemisestä sekä joustavan, heiveröisen ja vaihtelevan työllisyyden vaihtoehdon tunkeutumista perinteisen työllisyyden ja työttömyyden luokittelun väliin (Allardt 2002, 6–8).

Samalla kun lämpenen, itseltäni kyselen: mahdanko liikkua oikean-vasemman ulottuvuudessa?

Jos työ on niin ainutlaatuisen tärkeää ja jos työpaikkojen synty on vielä ristiriidassa joittenkin muitten yhteiskuntapoliittisesti hyvien tavoitteiden kanssa, niin muuhun johtopäätöksen en voi tulla, kuin siihen, että jos jostain pitää tinkiä niin ei työstä. Siinä työetiikan hengessä, missä tätä teosta olen kirjoittanut se tarkoittaisi ensinnäkin myöntymistä – tottakai vastahakoista ja ambivalenssia – tiukempaan otteeseen työttömyyden sosiaaliturvan määrittelyssä, jos se näin aktivoisi työnhakuun ja vähentäisi syrjäytymisen uhkaa. Se nostaisi myös niiden työpaikkojen arvoa, jotka eivät ikävä kyllä välttämättä ole kokopäiväisiä.²⁶ Tulopoliittisen analyysin osalta puolestaan olisi johtopäätöksenä – joskin epäröivänä – että jos vastakkain ovat yhtäältä työllisyyspolitiikan ja toisaalta solidaarisen palkkapolitiikan kunnianhimoiset ja eettisesti täysin perustellut vaatimukset niin jälkimmäisten tulisi väistyä. Valtion menotalouden ekspansiivinen vaihe päättyy puolestaan näissä analyyseissa ja arvostuksissa työllisyyspolitiikan eikä globaalin uusliberalismin vaatimuksiin.

Näitä valintoja ja vastakkainasetteluja koskeva selvitystyö on vilkkaassa kehitysvaiheessa. Uutta tilastoaineistoa ja sitä hyödyntävää empiiristä tutkimusta työntyy esiin kaiken aikaa. Pelkästään se tutkimusaineisto, jota on hyväksikäytetty oman tutkimukseni lähteenä olevissa talousneuvoston lukuisissa työllisyyttä, syrjäytymistä ja tarjonnan taloutta laajemminkin koskevissa raporteissa on erittäin mittavaa. Se on tuloksiltaan ristiriitaista, luonteeltaan poikkitieteellistä, kysymyksenasettelultaan normatiivista. Yhteiskuntapoliittisilta tuloksiltaan se ei voi johtaa muuhun kuin ambivalenssiin, toiminnan paremmuuden ja tarkoituksenmukaisuuden arvioinnin kannalta jatkuvaan epäröinnin tilaan (vrt. Eräsaari 2000, 76–101, 83). Olen tietoinen tämän empiirisen tutkimusaineiston niin rajattomuudesta kuin rajallisuudestaakin. Haluan vain korostaa sitä, että kun oma avoin valintani kohdistuu työn arvoa korostavaan suuntaan niin se ei kuitenkaan ole mikään umpimähkäinen yhteiskuntapoliittinen valinta vailla teorian ja empirian tukea.

Olen edellä tarkastellut dramaattisia valintoja, jotka ovat hyvinvointivaltion nykypäivän arvokeskustelun ydintä (vrt. Luhmann 1995, 120). Niiden valintojen avoimuus ja tähän liittyvä hyvinvointipolitiikan täydellisyyden torjuva voimattomuuden tunnustus on puolestaan demokratian ydintä. Kaikkeen tähän kytkeytyy läheisesti ajatus, että veropolitiikka ja sen myötä valtion menotalouskin on tullut ekspansiivisen matkansa päähän. Tarkoittaako tämä siis sitä, että yh-

²⁶ Arja Jolkkonen ja Pertti Koistinen ovat pätkätyötä koskevassa artikkelissaan päätyneet yllättävinä pitämiinsä positiivisiin johtopäätöksiin pätkätyöstä askeleena kohti pysyväämpää työllisyyttä (Jolkkonen & Koistinen 2001, 556–572).

teiskunnassa on tapahtumassa merkittävä solidaarisuuden tyhjeneminen, kun tasa-arvo yhteiskunnallisena tavoitteena siirtyy sivummalle?

Tästä ei mielestäni ole kysymys. Allardtin kehittämä kolmijako, joka muutamien vuosikymmenien ajan säilyi teoreettisesti arvostettuna mutta poliittisesti nukuksissa, antaa näet mahdollisuuden paitsi elintason moniulotteiseen tarkasteluun myös siihen väitteeseen, että tämän päivän yhteiskunnassa tasa-arvo on ennen muuta niiden mahdollisuuksien tasausta, jotka saattavat kansalaiset tasaveroisina sille lähtöviivalle, josta ponnistetaan työelämään. Selvää on, että ihmisten ominaisuudet vaihtelevat. Kaikilla ei ole samaa kykyä koulutukselliseen pitkäjänteisyyteen, ei varsinkaan uudelleenkoulutuksessa. Yksi on ahkerampi ja sopeutuvampi kuin toinen. Erilaisten säästämis- ja kulutustottumusten vuoksi kasautuu merkittäviä eroja varallisuuteenkin. Sen jälkeen kun priorisoidussa yhteiskuntapolitiikassa työelämään osallistumisen mahdollisuudet on kohtuulliseen mittaan tasattu, tarvitaan vielä väistämättä progressiivista sosiaalisen tasauksen verotuspolitiikkaa.

Työllisyyden ja tasa-arvon välinen ristiriita näyttäytyy viime vuosien yhteiskuntapolitiikassa kaiken aikaa piinallisena haasteena. Laajaa tutkimuksellista ja poliittistakin tukea on saanut ajatus, että korkea tuloveroaste ja siihen läheisesti liittyvä verokiila muodostavat tämän päivän työllisyyspolitiikassa hankalan ja vaikeasti ylitettävän esteen.²⁷ Työllisyyden näköalojen kääntynyt jälleen huonompaan suuntaan, ovat asiantuntijat yhä vilkkaammin ottaneet kantaa siihen, että nyt on otollinen aika näiden esteiden poistamiseen (Puumanen 2001, 37–39). Samalla kuitenkin elävät sitkeästi toiveet siitä, että hyvinvointivaltion ekspansio saattaisi kenties jatkua siten, että työllisyyden kannalta merkittävä ja väistämätön tuloverotusasteen supistuminen voitaisiin kuitata muuta verotusta tiukentamalla. Tämä keskustelu muistuttaa kuitenkin mieluummin retorista väistöliikettä kuin pyrkimystä valintoihin ja ratkaisuihin.

Kaikkein omituisimmalta tuntuu ajatus, että verotuksen painopiste olisi siirrettävä tuloveroista energiaveroihin tai sen kaltaisiin haittaveroihin. Tiukemman haittaverotuksen avulla haitat siis vähentyisivät ja menotalous silti säilyisi koskemattomana. Tämänkaltaista puhetta saatiin aiemmin kuulla usein alkoholiveron korotuksen yhteydessä. Ne, jotka korkeampaa alkoholiveroa ajoivat kertoivat toimivansa ei vain raittiimman yhteiskunnan vaan myös vahvemman valtiontalouden nimissä. Periaatteessa samankaltaisesta huiputuksesta on nytkin kysymys, mutta tietenkin astetta vakavammasta, koska nyt on sentään

²⁷ Verotuksen ja työllisyyden välinen yhteys on ollut jatkuvasti esillä talousneuvoston työryhmäraporteissa. Kts. esim. työryhmäraportti 31.12.1996, 13–17, työryhmäraportti, valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1998/1, 73–80, työryhmäraportti, valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1998/4, 85–94.

puhe – mitenkään alkoholipolitiikkaa aliarvioimatta – työllisyydestä ja ympäristöhaitoista. Olisi koko lailla käsittämätöntä, jos yhteiskuntapolitiikan rahoittaminen nojaisi kasvavassa määrin haittaverojen koonnin fiskaaliseen tulokseen eli kasvavien ympäristöhaittojen ajatukselle.

Tehdyt selvitykset antavat mielestäni aiheen tehdä kolme johtopäätöstä, jotka liittyvät korkean verotusasteen ja alhaisen työttömyysasteen väliseen ristiriitaan ja valintatilanteeseen. Ensimmäinen on se, että työllisyystilanteen kannalta riittävän korjauksen aikaansaamiseksi ei ansiotulojen verokevennykselle löydy vaihtoehtoa. Toinen ja edelliseen läheisesti liittyvä johtopäätös on puolestaan, että julkisen menotalouden tulee työllisyyspolitiikan nimessä supistua.²⁸ Haluan siis kuljettaa työllisyyden ja tasa-arvon välistä arvokonfliktia niin, että se kulminoituu kysymykseksi, pitäisikö niiden hyvin toimeen tulevien, joilla on pysyvä työpaikka turvanaan, tinkiä jostakin, jotta luotaisiin paremmat edellytykset verokiilan supistamiselle, köyhyyden torjumiselle ja syrjäytyneisyyden estämiselle. Kolmas johtopäätökseni on, että työn arvon korostaminen niin verotuksen tasoa, verokiiloja kuin sosiaaliturvaa koskevissa dramaattisissa valinnoissa toisi mukanaan nykyistä olennaisesti alhaisemman työttömyysasteen.

Nämä valinnat eivät viestitä oikean ja vasemman välisestä konfliktista sen enempää kuin palkkatyöväen ja tuotantopääoman välisestä. Kyse on arvojen yhteentörmäyksestä sellaisessa ulottuvuudessa, jossa syrjäytymisuhan alaisille avautuu mahdollisuuksia työn kautta sosiaaliseen osallistumiseen samalla kun maailman rikkainta tulotasoa edustava ja pysyvää työpaikkaa nauttiva väestönosa tinkii osasta valtioon kohdistuvista mittavista tulevaisuuden vaatimuksistaan ja odotuksistaan. Tavoiteristiriitojen punnintaan kytkeytyy ennen muuta suhtautuminen varmuuteen ja epävarmuuteen, näkemys yhteiskuntakehityksen hallittavuuden mahdollisuudesta sekä valmius tarpeen tullen riisua hyvinvointivaltio kaikkivoipaisuuden ja täydellisyyden vaatistaan.

Olen edellä tarkastellut laajalti työllisyyden ja tasa-arvon välistä arvokonfliktia, yhtä modernin hyvinvointivaltion kaikkein tärkeintä ristiriitaa. Sillä on ollut varsinaisesti kolme näkökulmaa ja siis yhtä monta tapaa argumentoida korkean työllisyyden tason puolesta. Ensimmäinen niistä on allardtilainen työn itseisarvon, työn etuoikeuden ja työn kasvaneen sosiaalisen merkityksen näkökulma. Toinen on solidaarisuuden näkökulma, kun tietointensiivisessä työyhteisössä on

²⁸ Martti Hetemäki on äskettäin täsmentänyt tätä kysymystä koskevan näkemyksensä seuraavasti: ”Yleisenä ongelmana on, että verotuksen painopisteen siirtämisen tien päähän tullaan ennemmin tai myöhemmin. Tämän takia kestävää työn verotuksen keventämistä ei voi laskea minkään muun kuin kokonaisveroasteen alentamisen varaan, mikä edellyttää myös, että julkisten menojen suhde BKT:hen laskee” (Hetemäki 2002, 70).

aiempaa korostetummin noussut uhka kahtiajaosta yhä paremmin ja monipuolisemmin hyvin voivan suuren enemmistön ja syrjäytymisen vaaraan ajautuneen pienen vähemmistön välillä. Kolmatta voisi kutsua systeemin tehokkuuden ja yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän näkökulmaksi, mikä korostaa hyvinvointivaltion rahoitus pohjaa ja juuri nyt yhteiskunnan kaikkien lahjakkuusreservien rekrytointia työelämään, kun väestörakenteen vinoutuva kehitys on ennalta hyvin nähtävissä.

Kaikki nämä ovat eurooppalaisia näkökulmia. Suomen osalta niihin voidaan liittää joitakin erityisiä lisäpainotuksia ja argumentteja. Mitä ensinnäkin rakennetyöttömyyteen tulee viittaa lähihistorian kehitys maastamuuttopaineineen, toistuvine devalvaatioineen ja makrotalouden tasapainottamisvaikeuksineen ilmiselvästi siihen, että työmarkkinoiden sopeutuksen haasteet ja syrjäytymisuhat ovat maassamme verrattain suuret. Demografisten trendien osalta Suomi on seurannut yleiseurooppalaista kehitystä, mutta nähtävissä oleva käänne Suomessa tarkoittaa siirtymistä kaikkein onnekkaimpien maiden kärkestä kaikkein epäonnekkaimpien joukkoon (Talousneuvoston sihteeristö, marraskuu 2001, 1–5, Sukselainen 2001, 372–372, Hetemäki 2002, 62, Parkkinen 2002b, 54). Työn itseisarvon osalta voi huomauttaa, että asenteet tuskin poikkeavat mitenkään merkittävästi yleiseurooppalaisesta, samalla kun on kiintoisaa havaita, että suomalainen sosiologinen tutkimus on jo vuosikymmeniä sitten tuonut esiin sellaisia työyhteisön merkitystä korostavia näkökohtia, jotka juuri nyt ovat yleiseurooppalaisessa keskustelussa näkyvästi esillä.

Kun nyt käyn tarkastelemaan perustuloa, siis ratkaisua työttömyyden ja köyhyyden tuolla puolen, saattaisi jokaisen kolmen esille otetun näkökulman ja argumentoinnin osalta olla historiallisia perusteita sille, että juuri Suomessa löytyisi tälle idealle herkkä korva. Se, että perustulon ideaa kutsutaan ratkaisuksi ”tuolla puolen”, on mielestäni tämän tutkimuksen orientoitumisen kannalta johdonmukaisesti perusteltavissa. Perustulo kytkeytyy yhteiskuntapoliittisena innovaationa elimellisesti siihen tienhaaraan, jossa hyvinvointivaltio hakee vaihtoehtojaan ladattuna suurilla vaatimuksilla ja ahdistettuna yhtä suurilla epävarmuuden odotuksilla. Valintatilanteen dramatisoiminen aktualisoi keskustelun perustulosta.

Perustulo: ratkaisu täystyöllisyyden tuolla puolen

Keskustelu perustulosta eli yhteiskunnan jokaiselle kansalaiselleen takaamasta minimitulosta on viime aikoina suuresti vilkastunut. Se liittyy elimellisesti siihen ahdinkotilaan, jossa eurooppalainen hyvinvointivaltio hakee vaihtoehtoja täystyöllisyyden ja köyhyyden dualismille. Pohdiskelussa on ollut esillä kaksi erilaista teknistä linjausta, jotka kuitenkin tietävät periaatteessa samaa asiaa. Ensimmäinen tar-

koittaa sitä, että kansantulosta tietty osa jaetaan minimitulona tasan kaikkien kesken ja loput sen mukaan, millä taidoilla ja ominaisuuksilla työelämään osallistutaan. Toinen periaatteellinen linjaus, jota on kutsuttu negatiiviseksi tuloveroksi, taas tarkoittaa sitä, että progressiivisen verotuksen asteikkoa yksinkertaisesti jatketaan pienituloisten osalta nollan alapuolelle (Soininvaara 1999, 147–171).

Perustuloa voidaan pitää täsmennettynä versiona siitä periaatteellisesta ajatuksesta, että pienituloisten verotusta kevennettäessä voidaan kannattavuusrajan yläpuolelle nostaa joukko huonosti tuottavia työtehtäviä ilman, että tuloerot kasvavat (Soininvaara 1986, 95–97). Tässä ei ole kyse pelkästään kylmästä ja materiaalisesta talouspoliittisesta harkinnasta. Kyse on perimmältään varsin syvällisestä modernin yhteiskunnan elämänmuodonkin muutoksesta. Perustulon ansiosta heikosti kannattavat, mutta tekijöilleen tyydytystä tuovat pehmeät taloudelliset toiminnot voisivat käydä mahdollisiksi ja kannattaviksi, koska ne eivät vähennä perustoimeentuloturvaa. Kiristyvän verotuksen ja tarveharkintaisen sosiaaliturvan yhdistelmänä syntynyt passiivoiva ja epäoikeudenmukainen köyhyysloukku ja työllisyyden sekä taloudellisen tasa-arvon välille syntynyt konflikti tilanne pääsisi näin muodoin purkaantumaan (Soininvaara 1999, 170, Korpinen 1989, 100–101).

Monet ovat olleet huolissaan palveluyhteiskunnan riutumisesta ja korostaneet perustulokeskustelussa elämänmuutoksellisia tekijöitä. He ovat pitäneet lähtökohtanaan sitä, että hyvinvointiyhteiskunnankin kehityksessä on tapahtunut huomattava muodonmuutos. Siinä on perimmältään neljä kehitystendenssiä, joita keskusteluun osallistuneet ovat hieman eri painoituksin korostaneet. Ensinnäkin on viitattu siihen, että tieto-aidon ja kasvaneen refleksiivisyyden kovassa yhteiskunnassa eriarvoistuminen kasvaa (Lash 1995, 153–161). Yksille muutos merkitsee kasvavaa tyydytystä yhä korkeampilaatuisesta työstä, toisille taas kasvavaa vaaraa siitä, että joutuu lopullisesti uloslyödyksi työmarkkinoilta. Toinen keskeinen argumentti on, että teknologinen kehitys on alkanut kohdella heikosti ammattikoulutettua työväestöä huomattavasti kovemmin kuin oli asianlaita hyvinvointivaltion rakentamisen kulta-aikana (Talousneuvoston työryhmäraportti, valtioneuvoston kanslian julkaisusarja, 2001/13, 1). Kolmas argumentti kuuluu, että saman kehityksen myötä työn arvostus kasvaa ei vain materiaalisesta vaan laajemmastakin sosiaalisen osallistumisen näkökulmasta (Soininvaara 1999, 5–13). Neljäs painava argumentti on, että työ niin palkka- kuin veropolitiikankin myötä on tullut hinnoiteltua kalliiksi ja solidaarisen palkkarakenteen vuoksi uloslyönnin vaikutus kohdistuu juuri siihen pehmeään palvelusektoriin, joka hyvinvointivaltion ekspansiivisen kauden aikana tarjosi ja kysyi runsaasti työtä (Korpinen 1989, 100–101, Esping-Andersen 1994, 179).

Vaikka Erik Allardt ei aikoinaan suoranaisesti polemisoinut, niin nyt hänen kartoittamansa työn ensiarvoisuuteen nojaava elämänlaadullinen maailma asettuu kieltämättä poleemisesti mm. pohjoismaiselle hyvinvointimallille tyypillistä aineellisia kulutusmahdollisuuksia ylipainottavaa ja universaalia kasvu- ja tasauspolitiikkaa vastaan (Allardt 1998, 37–38). Ajankohtaisessa keskustelussa paljastuu muutoinkin tavan takaa joko rivien välistä tai julkilausumattomasti toive siitä, että sosiaalisen tasauksen politiikka voisi palata tavallaan juurilleen. Sen tulisi irtaantua taloudellisten resurssien kannalta liian vaativasta ja liian universaalista ekspansiivisesta ohjelmoinnista ja kohdistaa voimavaroja johonkin oleelliseen. Se voisi tarkoittaa tiukempaa ja näin muodoin terveempää makrotaloutta, mutta samalla varautumista vähempiosaisten hellempään kohteluun.

Tämän linjauksen yksi vaikeimpia ongelmia on, että perinteisen ekspansiivisen linjauksen etuvartijat ovat ymmärtäneet tilanteen niin, että köyhyydestä tulee puhua, mutta köyhäinhoitoa ei kuitenkaan saa olla. Jos kuitenkin noudatettu universaalisten sitoumusten yhteiskuntapolitiikka on verokiilloineen tullut matkansa päähän ja törmännyt resurssirajoituksiin niin miksi pitää vaieta kohdennetusta köyhäinhoidosta. Ehkä on niin, että köyhyydestä puhuminen on nyky-yhteiskunnassa epäkorrektia (vrt. Heikkilä 2000, 168). Mielestäni syy on kuitenkin ennen muuta päivänpoliittinen. Universaaliin, kaikkia kansalaisia koskevaan politiikkaan turvaudutaan laajalla konsensuksella sen vuoksi, että universaali linjaus tarkoittaa myös universaalia ääntenkeruuta. Priorisoitu köyhäinhoito tarkoittaa vain kohdennettua ääntenkeruuta. Vaikka onkin niin, että hyvinvointipolitiikan periaatteellisessa tarkastelussa hyvin kohdennettu on aina parempi kuin universaalisesti annettu, niin päivänpoliittisessa ääntenkeruussa asiat ovat juuri päinvastoin.

Selvää on, että tietoisesti provokatorinen turvautumiseni köyhäinhoidon käsitteeseen voi olla harhaanjohtavaa. Sehän saattaa viedä ajatukset hyvinvointipolitiikan alkutaipaleelle, jossa köyhiä hoidettiin tämän päivän mittapuun mukaan äärimäisen yliolkaisesti. Olen kuitenkin halunnut tehdä riittävän selväksi, että jos tämän päivän hyvinvointipolitiikassa on puutteellinen kohta, niin sen puutteen paikkaus vaatii myös nimikkeen. Jos ei ole häpeä puhua köyhistä, ei voi olla häpeä puhua köyhyyden hoitamisesta. Jos köyhyyden hoitaminen aina vain edellyttää universaalista kasvupolitiikkaa, niin köyhät jäävät tämänkaltaisen päivänpolitiikan jalkoihin, kun se politiikka törmää ylimittaisine vaatimuksineen niin resurssien kuin hallittavuuden esteisiin. Tästähän on juuri historiallista kokemusta.

Tässä yhteydessä ei ole aihetta marssittaa minkäänlaisia taloudellisia tunnuslukuja sen väitteen perustaksi, etteikö meillä olisi resursseja köyhyyden hyvään hoitoon alkaen aina lastensuojelullisista toimenpiteistä ja päätyen vaativimpiinkin työllisyyspolitiikan ja jatko-

koulutuksen muotoihin. Niitä resursseja tulee arvioida globaalista eikä kansallisesta näkökulmasta. Globaalissa katsannossa ne ovat niin huikean suuret, etteivät köyhimmät kansakunnat ulota tälle tasolle ajatukseen edes hurjimmassa tulevaisuuden suunnitelmissaan.

Jos meille on suotu köyhyyden torjumisen taloudelliset resurssit, niin meiltä kuitenkin puuttuvat poliittiset voimavarat, koska kaikki merkittävät puolueet ovat liimaantuneet toisiinsa puolustaessaan rikkaan keskiluokan asemia. Näin tehdessään ne ovat toki saattaneet kutsua köyhiksi niitä, joita minä kutsun rikkaiksi. On sanottu globalisaation etenevän kovalla vauhdilla. Kunpa se näkökulma jatkossakin etenisi niin vauhdikkaasti, että tasa-arvokeskusteluun yleistyisi lopulta globaali ymmärrys siitä, mitä tällä maapallolla tarkoittaa rikkaus ja köyhyys ja kenen on tinkiminen. Kun ”oikeutettuja” vaatimuksia esitetään hyvinvointivaltion suuntaan, niin ei vain kansallisesta vaan myös globaalista näkökulmasta ne tulee arvioida.

Kun rikkouden käsitettä näin on valotettu, niin voimme palata takaisin köyhyyden teemaan. Yleiseurooppalaisessa keskustelussa syrjäytymisen käsite on lähes tyystin korvannut vanhahtavalta kuulostavan köyhyyden käsitteen. Matti Heikkilä käsittelee syrjäytymisen tutkimusta koskevassa artikkelissaan käsitteitä, niiden taustoja ja suomalaista asiaa koskevaa tutkimusta seikkaperäisesti (Heikkilä 2000, 167–181). Hänen katsauksestaan osui silmiini ennen muuta tanskalaisen Peter Abrahamssonin esittämä analyttinen peruste sille, miksi köyhyyden asemesta tulisi käyttää syrjäytymisen käsitettä.

Abrahamssonin mielestä köyhyys ja syrjäytyminen tulee asettaa yhteyteensä siten, että tarkastellaan niiden vastakohtia eli rikkautta ja sosiaalista integraatiota (Heikkilä 2000, 168–170). Sen jälkeen voidaan tehdä erottelu modernin ja postmodernin välille ja väittää, että köyhyys on moderni ilmiö, kun taas sosiaalinen syrjäytyminen on sen postmoderni vastine. Hyvinvointivaltion syntyäköihin köyhyys tarkoitti pääosalle työväestöä eräänlaista normaalitilaa. Se koski enemmistön olosuhteita, kun nykyaikaisen yhteiskunnan syrjäytymisessä on kyse vähemmistön oloista.

Nostan siis kysymyksen, olisiko mielekästä tarkastella modernin aikakauden köyhyyttä yhteiskunnallista aktiviteettia voimistavana ilmiönä ja rinnastaa se syrjäytymiseen, johon puolestaan liittyy elimellisesti yhteiskunnallinen passivoituminen ja eriytyminen? Moderniuden köyhyys synnytti työväenliikkeen, joka yhdessä liberaalisten voimien kanssa alkoi rakentaa hyvinvointivaltiota. Tämän päivän myöhäismodernissa syrjäytyneisyydessä on puolestaan kyse prosesista, joka koskee pientä alaluokkaa (Heikkilä 2000, 170–174). Siitä ei synny mitään merkittäviä muutosvoimia, vaan pelkästään sirpaloituvaa elämää, passivoitumista, syrjäytyneiden alakulttuuria ja suorastaan Toiseutta. Se ei ilmoitaudu intressiryhmäksi, ei aja asiaansa ja jää

helposti vain etäännyvän ja moralisoivan ymmärryksen kohteeksi (Bauman 1991, 257–262).

Tässä ei ole kyse diskurssin muutoksesta, jolla olisi pelkästään teoreettista merkitystä. Pidän yhteiskuntapoliittisia johtopäätöksiä aivan ilmeisinä. Köyhyyden tilaan vastattiin hyvinvointipolitiikalla, jonka mittavuutta ja tuloksellisuutta voidaan kuvata Suomen osalta yhteiskuntapolitiikan hyväksi kehäksi kehittyneenä menestystarinana, mihin tutkimukseni alkusivuilla olen viitannut. Suomi nousi muutamassa vuosikymmenessä kansainvälisessä asteikossa köyhästä rikkaaksi kansakunnaksi. Johtopäätökseni on, että syrjäytymisen estämiseen tarvitaan rikkaassa Suomessa selektiivisiä keinoja ja näiden tueksi tutkimusta, joka makrosuuntauksen asemesta on mieluummin ruohonjuuritasolla liikkuvaa ja koskettelee ennen muuta elämäntilanteen onnistumiseen tai epäonnistumiseen liittyviä seikkoja.

Yhtäläillä johdonmukainen yhteiskuntapoliittinen johtopäätös Abrahamssonin esille ottamasta diskurssimuutoksesta on mielestäni se, että perustulon ehdotuksen ei tarvinnutkaan kuulua menneen maailman hallintaan. Se ajankohtaistuu juuri kypsän hyvinvointivaltion valinnoissa, syrjäytymisen hallinnassa ja siihen liittyvän alakulttuurin torjumisessa. Perustulo on ratkaisuehdotus, joka liittyy kiinteästi epävarmuuden maailman yhteiskuntapolitiikkaan yhtäläillä, kun tähän maailmaan kuuluu työllisyyspolitiikan ja sosiaalisen tasauspolitiikan välisen konfliktin kärjistymisen.

Käyty keskustelu on ollut Suomessakin viime aikoina vilkasta ja siinä ovat vilahdelleet monet perustulon, kansalaispalkan tai negatiivisen tuloveron käsitteet. Osmo Soininvaara on Suomessa mielestäni perusteellisimmin analysoinut perustuloa kolmantena vaihtoehtona työttömyyden ja köyhyyden välissä. Hän on huomauttanut, että jos on työmoraalin vastaista maksaa joutilaisuudesta, niin pitkälle kehitetty työttömyyden sosiaaliturvajärjestelmä ei välttämättä radikaalisti poikkea perustulon nimellä kulkevista ehdotuksista (Soininvaara 1998, 369–370). Voimavaroja on siis kohdennettu runsaasti ja monimutkaisesti (erityisesti marginaaliveron käsitettä monimutkaistaen) sellaiseen, joka voitaisiin periaatteessa toteuttaa yksinkertaisemmin, solidaarisemmin ja turvallisemmin tuloksin.²⁹

Yksi ero on kuitenkin tunnetusti silmiinpistävä. Monimutkainen sosiaaliturvajärjestelmä mahdollistaa monimutkaisuuden ekspertit eli sosiaalisuunnittelun. Se tuo kuvaan mukaan vakavan moraalisen ongelman, kun jotkut hakevat kiihkeästi uutta työpaikkaa menetetyin

²⁹ Soininvaara on äskettäin täydentänyt esityksiään tuomalla esiin mm. Yhdysvalloissa, Britanniassa, Irlannissa ja Hollannissa toteutettuja perustuloa muistuttavia veropoliittisia sovellutuksia (Soininvaara 2001, 195–199). Jaana Kurjenojan tuoreet laskelmat kannustinloukusta antavat mielestäni omalta osaltaan tukea Soininvaaran näkemyksille (Kurjenoja 2001, 52–63).

tilalle senkin uhalla että sosiaaliturva heikkenee, kun taas järjestelmän hienouksiin perehtyneet täysin työkykyiset kansalaiset saattavat samanaikaisesti laskelmoidulla tavalla luopua työllisyydestä ja jättäytyä sosiaaliturvan varaan. Perustulon avulla siis etsitään myös yhteiskuntamoraalisesti parempaa ratkaisua.

Perustulolle annettu rooli riippuu merkittävästi siitä, miltä filosofiselta pohjalta sitä on argumentoitu. Vanhin filosofia lähtee siitä, että nykyisessä kansantulossa heijastuvat kaikkien aiempien sukupolvien ponnistelut, minkä johdosta myös meillä kaikilla on oikeus saada osamme tästä historiallisesta kertymästä siitä riippumatta miten ahkerasti työelämässä juuri nyt ponnistelemme (Soininvaara 1999, 160–167). Jos mainittu historiallisen varallisuuskertymän perustelu on vanhin, niin yksi tuoreimpia lienee se, jota muun muassa Ulrich Beck on edustanut. Hänen mukaansa perustuloa koskeva keskustelu on nähtävä osana kehitystä, jossa työn arvoa aiemmin vahvasti korostanut yhteiskunta on muutostilassa, kun hyvinvoinnin kasvaessa, teknologian edistyessä ja työn kysynnän vähentyessä kansalaiset alkoivat etsiä identiteettiään muun kuin palkkatyöhön osallistumisen kautta (Beck 1999b, 25–27).

Samoilla linjoilla Ulrich Beckin kanssa on Zygmunt Bauman. Hän ottaa lähtökohdakseen Claus Offen ehdottaman mallin. Hän ei pidä sitä mitenkään täydellisenä mutta kuitenkin varteenotettavimpana tasa-arvopolitiikan konkreettisena ehdotuksena siinä epävarmuuden maailmassa, mihin hyvinvointiyhteiskunta on ajautunut. Kun hän puolustaa perustuloa hän kuitenkin samalla ilmoittaa, ettei halua yhtyä tämän ehdotuksen konventionaaliseen sosiaalipoliittiseen argumentointiin finanssipoliittisine näkökohtineen. Niinpä hän varoittaa myymästä sitä liian halvalla ”väärälle ostajalle” ja hahmottaa näin jo utooppisella tavalla uutta yhteiskuntaa (Bauman 1999, 186, Beilharz 2000, 169). Perustulo edustaa hänelle uutta kansalaisuuden etiikkaa, kun tulonmuodostus ei ole enää suorassa kytkennässä työn ja kulutuksen yhteiskuntaan.³⁰

En puolestani löydä modernin hyvinvointivaltion näköaloista rajusti nousevan työttömyyden uhkaa, mutta kylläkin sitkeän rakennetyöttömyyden jatkumisen ja näin muodoin pysyväläatuisen syrjäytyneisyyden marginaali-ilmion. Näin muodoin ehdotan vakavaa, toimenpiteisiin orientoituvaa keskustelua perustulosta, täsmälleen päinvastoin kuin Beck ja Bauman. Näen työelämään osallistumisen ensisijaisen sosiaalisen merkityksen ja etsin perustulosta yhtä työelämään ha-

³⁰ Christopher Pierson on vetänyt nämä utopistiset teemat mielenkiintoisella tavalla yhteen toteamalla, että jos perustulon kannattajat ovat oikeassa modernin yhteiskunnan muutospainesta niin ennen pitkää perustulo on otettava yhteiskuntapolitiikassa vakavasti (Ch. Pierson 1998, 194–195). Mitä vahvempana siis näkyisi uhka kasvavan rikkauten ja kohoavan työttömyyden yhdistelmästä, sitä vahvemmin argumentoinnein nousisi perustulo ei vain sosiaalipoliitiikan keinona vaan uuden kansalaisuuden etiikan raivaajana.

keutumisen lisäkannustinta. Samalla perustulo omassa ajatusmaailmassani edustaa yhtä osaa sellaisesta yhteisöllisyydestä, joka palkitsee ponnistelevaa ja rankaisee luovuttavaa, kun nykyaikainen turvaverkko antaa aivan liian paljon mahdollisuuksia toimia juuri päinvastoin.

On aika vetää perustulon argumentteja tiivistetysti yhteen. Olennaista perustulossa, kansalaispalkassa tai negatiivisessa tuloverossa, tai millä nimellä tätä välinettä nyt sitten halutaan kutsua, on se yksinkertaisesti ilmaistavissa oleva mutta vaikeasti toteutettava tavoite, että kun syrjäytymisuhan alainen ihminen ponnistelee päästäkseen takaisin työelämään, niin tämän ponnistelun täytyy aina tulla palkituksi suurempana nettotulona. Kun näin ei käy, niin se kalvaa hyvin huolestuttavalla tavalla moraalialia, mille kaiken yhteisöllisyyden on rakennuttava. On tietenkin ajateltavissa, että nykyistä järjestelmää voitaisiin pienin akselin korjata siihen suuntaan, että työnteko kannattaisi aina vain paremmin. Ilman perustavanlaatuaista täsmällisyyttä ja konkreettisuutta tavoitteenasettelussa vaiheineen ja aikatauluineen tämä tuskin kuitenkaan onnistuisi.

Perustulon argumentoinnissa hallitsevat samat näkökulmat kuin edellä pohdittaessa työllisyyden ja taloudellisen tasa-arvon välistä ristiriitaa. Ne kytkeytyvät työn itseisarvoon, solidaarisuuteen ja pidemmällä aikavälillä elatussuhteen heikkenemiseen. Perustuloehdotus kytkeytyy tiiviisti hyvinvointivaltion modernisoitumiseen. Siitä heijastuu yhtäältä analyysi kovasta tietoyhteiskunnasta sekä toisaalta huoli ja ymmärtämys niitä kohtaan, jotka tieto-aidon dynamiikassa mieluummin hakeutuvat pehmeisiin, vähemmän tuottaviin palvelusuorituksiin.

Jotta kansalaispalkka voisi toimia kannustavan työllisyyspolitiikan välineenä, se ei voisi millään muotoa nousta niin korkeaksi, että sillä olisi ratkaisevia välittömiä vaikutuksia köyhyyden poistamiseen. Perustulon tarveharkinnan täytyy aina olla kohtuullisessa suhteessa siihen nettopalkkaan, minkä ahkera, pitkäjänteisesti itseään kouluttava ja sitkeästi tieto-taitoyhteiskunnan työmarkkinoille ponnistava kansalainen voi saada näillä markkinoilla sovellettavien pelisääntöjen mukaan. Jos sellainen ratkaisu löydetään, jossa markkinapalkka ja kansalaispalkka ovat sopusoinnussa keskenään, niin kohentuvan työllisyyden ja verokertymän kautta perustulomalli saattaa pidemmällä aikavälillä luonnollisesti merkitä laajemminkin köyhyyden poistamiseen tarkoitettujen voimavarojen lisääntymistä.

Voidaan kysyä, ketä sitten kansalaispalkan tapainen ratkaisu viime kädessä hyödyttäisi. Se tukisi niitä, jotka työelämään pyrkivät ja se kohtuullisessa määrin tukisi niitäkin, jotka tieto-aidon dynamiikassa luovuttavat. Ennen muuta se tukisi sellaista yhteiskuntaa, sellaista yhteiskuntamoraalia ja sellaista politiikkakäsitystä, joka on oivaltanut tieto-aidon maailman epävarmuudet ja siis täyttymysten ja pettymys-

ten väliset ristiriidat, kuin myös ymmärtänyt niin oppimisen kisaan osallistumisen tarpeen kuin syrjään vetäytymisen filosofian.

On syytä vielä palata Osmo Soininvaaran analyysiin. Hän kiteyttää tuoreessa artikkelissaan tasa-arvokäsityksensä seuraavasti (Soininvaara 2001, 199):

”Euroopassa kiinnitetään siis paljon huomiota verokiilaan, joka on palkka-asteikon alapäässä. Tältä osin voi sanoa, että suomalaiset uskovat työvoiman homogeenisuuteen enemmän kuin muut ja siihen, että kaikilta voi vaatia yhtä paljon ja samoilla periaatteilla. Voidaankin sanoa, että Suomi sortaa heikkoa.”

Allekirjoitan tämän solidaarisuuden näkökulman. En ole lainkaan varma siitä, löytyisikö perustulolle riittävää ajankohtaista poliittista kannatusta ja olisiko se edes ilman riittävää eurooppalaista harmonisointia toteutettavissa. Ehdotan kuitenkin, että edellä viitotettuja suuntalinjoja pitkin tehtäisiin kattava kartoitus perustuloon siirtymisen vaikutuksista niin, että selvityksellä olisi selkeä poliittinen mandaatti ja riittävät taloudelliset ja henkiset voimavarat.³¹ Aika ei kenties ole kypsä millekään kertaluontoiselle uudistukselle. Poliittisesti päämäärätietoinen selvitys kuitenkin ”virallistaisi” perustulon yhtenä hyväksyttävänä vaihtoehtona, samalla kun avoimen poliittisesti hyväksyisi korkean työllisyyden tason ja tasa-arvopolitiikan välisen tavoitekonfliktin dramatisoitumisen. Selvitys voisi näin muodoin läpivalaista modernin hyvinvointivaltion problematiikkaa laajemmaltikin. Se voisi myös raivata tietä perustulon sukulaisinnovaatioille. Asian tutkiminen kannattaa, sillä siinä määrin keskeistä on tien etsiminen köyhyyden ja työttömyyden puristuksissa ja siinä määrin tärkeä ratkaisun moraalinen tausta.

³¹ Kiinnitän huomiota Jan Otto Anderssonin ja Olli Kankaan yhdessä laatimaan selvitykseen, joka kyselytutkimuksen keinoin pyrki selvittämään, mitä suomalainen mielipide sanoo perustulosta. Tutkijoiden yhteenveto kuuluu: ”Suomalaiset kannattavat perustuloidetta, mutta samalla he haluavat kannustaa kaikkia töihin, jopa kepittäen”. Tutkijoiden johtopäätös on myös, että monista perustuloa puoltavista argumenteista huolimatta se ”ei ole kuitenkaan päässyt varsinaiseen poliittiseen päiväjärjestykseen” (Andersson & Kangas 2002, 293–306).

4 Välitilinpäätös: hyvinvointivaltion ekspansio päättyy

Jos hyvinvointivaltiota koskeva yhteiskuntateoreettinen keskustelu jostain kertoo, niin ennen muuta sitä koskevasta laajasta poliittisesta ja yhteiskuntatieteellisestä konsensuksesta (Sainsbury 2001). Tutkimuksen valtavirtauksille ei ole ollut tunnusomaista hyvinvointivaltion tuomiopäivän julistaminen ja täysin uudenlaisten mallien etsiminen. Päinvastoin sitä on karakterisoinut tarve etsiä uusien käsitteiden avulla tuoreita näkökulmia ja toimintaohjelmia, jotka edesauttaisivat hyvinvointivaltion sopeutumista (Sainsbury 2001, 258).

Hyvinvointivaltion kriisiytymistä ja karsintaa koskeva tutkimus onkin tulvillaan erilaisia näkökohtia (kts. Julkunen 2001a, 11–12). Samaa voidaan sanoa pyrkimyksestä hyvinvointivaltioiden typologisointiin eli teoreettiseen yritykseen luokitella erilaisia järjestelmiä ja malleja sekä niitä erottavia kriteereitä. Tutkimuksen ongelmat ovat huomattavat, sillä teoreettiset lähestymistavat tuottavat abstraktioita, mutta käytännössä syntyy sekamalleja, jotka kaiken aikaa muuttuvat ja saavat vaikutteita toisiltaan. Esping-Andersenin pyrkimys jaotella teoreettisesti erilaisia ideaalityyppejä on käytännössä latistunut hyvinvointivaltioita tyypitteleväksi kuvausjärjestelmäksi (Julkunen 2001a, 19). Kun käytäntö on dynaaminen ja malli staattinen, niin jokin teoreettinen konstruktio pätee oikeastaan vain silloin, kun se syntyy. Niinpä Esping-Andersenin omankin arvion mukaan hänen kehittämänsä mallit kuvaavat paremmin 1970-luvun kuin nykyistä tilannetta (Lehtonen 2000, 132).

Tämänkaltaisten typologioiden merkitys ja hyöty on oman tutkimukseni kannalta kyseenalainen. Omaksumani lähestymistapa hyvinvointivaltion problematiikkaan on ollut sellainen, ettei ole tuntunut missään vaiheessa mielekkäältä pohtia, miten suomalainen sekamalli olisi alkanut ajan kanssa poiketa jostain toisesta sekamallista ja lähestyä kolmatta. Tällainen pohdiskelu ei ole tuntunut tutkimukseni kannalta hyödylliseltä, koska kiinnostukseni oli alunperin niissä vaatimuksissa, joita hyvinvointivaltiolle oli esitetty sekä niissä mahdollisuuksissa, joilla näihin vaatimuksiin saatettaisiin vastata. Juuri sen vuoksi tuntuikin sopivalta pitää hyvinvointivaltion käsitteellisenä lähtökohtana Hannu Uusitalon väljää mutta problematiikkani kannalta relevanttia määrittelyä, joka tarkoitti laajaa vastuuta kansalaisten hyvinvoinnista (Uusitalo 1990, 337).

Risto Kankaan (2001) käsitteiden merkitystä korostava teos viritää tervettä pohdiskelua siitä, miten neutraaleja käsitteitä yhteiskunta, hyvinvointivaltio, valtio ja sen legitimizeetti oikeastaan ovatkaan. Kun näet laajaa vastuuta alkaa lähemmin pohtia, niin hyvinvointivaltion käsite alkaa välttämättä problematisoitua, tai ilmaiskaamme asia niin,

että kun määrittelee hyvinvointivaltiota niin määrittelee samalla jo teoreettista ja yhteiskuntapoliittista ongelmaa. Heikki Lehtosta mukaelleen voitaisiin sanoa, että laajan vastuun ydin on markkinajaon jälkeisessä tulojen uudelleenjaossa (Lehtonen 2000, 132). Yhtä perustellusti tähän hyvinvointivaltion vastuun ytimeen voitaisiin sijoittaa täystyöllisyyden kunnianhimoinen tavoite. Ei kuitenkaan riitä, että tavoitteet vain julkituodaan. Ne täytyy myös sovittaa yhteen keskenään. Tätä tietä kulkien kehittyikin lopuksi huomattavalla problemaattisella jännitteellä varattu käsite hyvinvointivaltiosta, jonka ytimessä on laaja vastuu julkisen sektorin, tulontasauksen, korkean verotusasteen ja täystyöllisyyden yhteensovittamisesta yksityiseen omistukseen perustuvassa volatiilissa tieto-aidon markkinataloudessa. Samalla se olisi yhteiskuntapolitiikan kunnianhimoinen, problemaattinen ja immanentille kritiikille altis hyvän kehän käsite (vrt. Kettunen 2001).

Näin problemaattinen hyvinvointivaltion määrittely johtaa ajatukset legitimitietin alueelle. Tarkastellessaan legitimitietin käsitettä Olavi Riihinen huomauttaa, että oikeusjärjestelmän ja sen laillisuuden tarkastelu eivät riitä. Ihmisten pitää voida luottaa omaan valtioon ja valtiovallan on ansaittava oikeutuksensa sitten, että osoittaa käytännössä hyödyllisyytensä. Riihinen jatkaa tarkasteluaan seuraavin sanoin (Riihinen 1990, 13):

”Moderni valtio näyttää kehittyneen kohti sellaista vaihetta, jota voidaan luonnehtia käsitteellä valtion legitimitietinä, jos kohta tuollaista tilannetta ei ole täydellisenä saavutettu, eikä ehkä koskaan saavuteta. Sehän edellyttäisi hyvin responsiivista, kansalaisten tarpeisiin ja haluihin herkästi reagoivaa valtiota, jossa enemmistön tahto nopeasti ja järkevästi toteutuisi ja ilmenisi yhteiskuntasopimuksen joustavana uudistamisena.”

Moderneimpana ja legitimitietiltään pisimmälle edenneenä valtiona voidaan pitää hyvinvointivaltiota, jolta on kuitenkin alettu odottaa juuri sitä, josta Riihinen edellisessä lainauksessa varoittaa. Anders Isaksson on pyrkinyt osoittamaan Ruotsia koskevassa tarkastelussaan, miten hyvinvointivaltion kehittyessä politiikka degeneroituu. Hyvinvointivaltio pystyykin antamaan yhä enemmän ja enemmän muttei koskaan kylliksi (Isaksson 1994). Saman asian ilmaisee Niklas Luhmann analyttisemmin demokraattisen hyvinvointivaltion poliittista prosessia käsittelevässä tutkimuksessaan. Siinä, missä Riihinen suhteellisen pehmein sanakääntein – ja problematiikkaan varsinaisesti tarttumatta – tyyntyy vaatimuksia liian pitkälle vedetystä legitimitietistä, Niklas Luhmann käyttää terävämpää kieltä: jos kriittinen yhteiskuntateoria käyttää legitimitietin käsitettä ilman kontrollia, niin sen on omalta osaltaan otettava vastuu yliodotuksista ja siihen väistämättä liittyvästä delegitimaation vaarasta (Luhmann 1990, 223). Mitä

tarkkaavaisemmin katse kohdistuu hyvinvointivaltiolle asetettujen mittavien tavoitteiden yhteensovittamisen tehtävään ja mitä huolellisemmin punnitaan legitimiteetin käsitettä, sitä selvemmältä alkaa mielestäni näyttää, että modernin hyvinvointivaltion ekspansion päättymistä tulee lähestyä juuri hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden sisällön ja siis poliittisen luottamuksen näkökulmasta.

Edetkäämme kuitenkin askel askeleelta tehden rinnastuksia hyvinvointivaltiota koskevaan kirjallisuuteen. Pekka Kosonen tekee vuosina 1987 ja 1995 julkaistuissa kahdessa hyvinvointivaltiota koskevassa tutkimuksessaan yhden ja saman johtopäätöksen. Hyvinvointivaltion kriisistä voitaisiin puhua vain kahdessa tapauksessa eli joko silloin, kun se on joutunut ristiriitaan voimavarojen kasaantumisen eli taloudellisen kasvun kanssa tai silloin, kun sen poliittinen kannatus on alkanut murentua. On helppo yhtyä näkemykseen, ettei näille kriisiväitteille hevin löydy tukea (Kosonen 1987, 323, kts. myös Kajanoja 1996, 83–86).

Mitä ensinnäkin hyvinvointivaltion ja taloudellisen kasvun väliin ristiriitaan tulee, laaja konsensus uusimman kirjallisuuden piirissä näyttää vallitsevan siitä, että oikein mitoitettuna hyvinvointivaltio on taloudellista kasvua tukeva tekijä. Perusmalli sinänsä eli ajatus yhteiskuntapolitiikan ja markkinatalouden myönteisestä vuorovaikutuksesta ei ole minkäänlaisen kriisin kourissa, vaikka markkinatalouden dynamiikka onkin suuresti muuttunut. Väestörakenteeltaan viinoutuneiden, ikääntyneiden EU:n jäsenmaiden piirissä moderni tarjonnan talous nojaa juuri tähän vuorovaikutukseen tavalla, jossa koulutus- ja teknologiapolitiikan rooli on aiempaa nähden merkittävästi korostunut. Tämä on yksi syy siihen, miksi hyvinvointivaltion idean kannatus ei ole osoittanut murenemisen merkkejä. Muitakin syitä on ja niitä on edellisillä sivuilla valotettu sen osoittamiseksi, ettei hyvinvointivaltion symboliikka ole suinkaan ollut poliittisesti luotavaa työntävää ja polarisoivaa vaan ongelmiin asti puoleensa vetävää ja konsensusta rakentavaa.

Kososen johtopäätös – jota ei juurikaan kehitellä eteenpäin – on, että hyvinvointivaltion kriisin asemesta tulisi puhua sen pitkän ja nopean ekspansiokauden päättymisestä (Kosonen 1987, 314, 330). Ekspansion päättymisen onkin juuri keskeinen teesi siinä tuoreimmassa hyvinvointivaltioiden haasteita koskevassa kirjallisuudessa, jota Diane Sainsbury on analysoinut katsausartikkelissaan (Sainsbury 2001). Suomessa tätä suuntausta on näkyvimmin edustanut Raija Julkunen (2001d). Jälkiekspansiivisen hyvinvointivaltion termiä käyttää myös Paul Pierson, jonka analyysissä pysyvälaatuinen ahtaus ja karsinta luonnehtii hyvinvointivaltion nykyaikaista tilaa (Sainsbury 2001, 258). Kaiken kaikkiaan niin Julkusen kuin Piersonin teesit kuin Sainsburyn yhteenvedot ja havainnot viittaavat siihen, että hyvinvointivaltioiden perääntyminen ei ole mikään taloudelliseen suhdanteeseen liit-

tyvä ohimenevä vaihe. Kyse on yhteiskuntapolitiikassa tapahtuneesta perustavalaatuisemmasta suunnanmuutoksesta.

Mitkä tekijät sitten selittävät tämän yleiseurooppalaisen suuntauksen, jossa hyvinvointivaltion pitkä ja nopea ekspansiokausi päättyy ja jossa tulevia kasvumahdollisuuksia karakterisoi pysyvälatauiselta tuntuva ankaruus ja ahtaus? Selitykset ovat monenkaltaisia, mutta yleisesti ottaen teoreettinen tarkastelu liikkuu samoja latuja pitkin, joita oma tutkimuksenikin on tähän asti kulkenut. Yksi kaikkein keskeisimpiä kysymyksiä koskee sitä, ovatko hyvinvointivaltioiden ekspansiivisen kauden pysäyttäneet talouksien sisäaiheiset vaiko ulkoaiheiset eli globalisaatioon tavalla tai toisella liittyneet tekijät. Suoraviivainen globalisaatioselitys näyttää menettäneen suosiotaan ja sitä suuremmissa määrin ajatus siitä, että EU-jäsenyys uhkasi pohjoismaisen hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikkaa.³² Tämä viittaa siihen, että kypsät hyvinvointivaltiot olisivat joka tapauksessa kohdanneet sisäsyntyisistä tekijöistä johtuen ne haasteet, jotka aiemmin on mielellään pantu joko EU:n tiukkojen lähestymiskriteerien tai sitten globalisaation ja avautuvan talouden tiliin. Tähän muuttuneeseen kuvaan sopii hyvin muun muassa Paul Piersonin analyysi (Julkunen 2001d, 279, 292).

Kun suunnataan katse sisäsyntyisiin tekijöihin, niin demografisten tekijöiden roolia ei sovi luonnollisestikaan sivuuttaa, varsinkin kun kypsät hyvinvointivaltiot kohtaavat tässä suhteessa hyvin samankaltaisia ongelmia. Tässäkään suhteessa oman tutkimukseni näkökulma ei ole mitenkään poikkeava. Väestörakenne ei kuulu siihen problematiikkaan, mitä useimmat tutkijat haluavat pitää hyvinvointivaltion sopeutumista koskevan keskustelun ytimessä (Sainsbury 2001, 258).³³ Selvää kuitenkin on, että väestörakenteen varmuudella tiedossa oleva vinoutuma omalta osaltaan myötävaikuttaa sellaiseen tehokkuutta korostavaan elinkeinopolitiikkaan, joka entisestään korostaa niitä ristiriitoja, jotka liittyvät palveluvaltaisten hyvinvointivaltioiden vaativiin työllisyystavoitteisiin. Vanhat ja uudet analyttiset iskusanat, kuten Baumolin tauti, jälkiteollinen tai pysyvän ahtauden käsite sekoittuvat toinen toisiinsa ja korostavat monien tekijöiden yhteisvaikutusta yk-

³² Kyseisen näkemyksen on esittänyt Raija Julkunen (2001d, 279 ja 292). Juho Saaren toimittaman Euroopan sosiaalista mallia koskevan teoksen (Saari 2002) yleisviritys tukee tätä käsitystä.

³³ Tärkein perusteluni on ollut se, että pitkän aikavälin ongelmissa vähäisetkin parametrien muutokset tuottavat merkittäviä tuloksia. Uskon kehittyneiden hyvinvointivaltioiden olevan tässä suhteessa sopeutumiskykyisiä. Tälle näkemykselle olen saanut tuoretta tukea, kun Pekka Parkkinen on arvioinut vastikään saavutetun työeläkejärjestelmää koskevan konsensuksen merkitystä. Parkkinen toteaa, että järjestelmien sopeutus saattaa merkitä sitä, että eläkkeelle siirrytään aiempaa nähden keskimäärin pari vuotta myöhemmin. Muutaman vuosikymmenen perspektiivillä tämä tarkoittaisi sitä, että elatusuhde kohen-tuisi merkittävästi, kun aiempiin laskelmiin nähden aktiiviväestö olisi kasvanut noin 100 000:lla hengellä ja passiivinen väestö vastaavasti vähentynyt samalla määrällä (Parkkinen 2001, kts. myös Parkkinen 2002a).

sittäisten tekijöiden roolia eri tavoin painottaen. Perimmältään on kyse uudesta haasteesta, eli vaikeudesta sovittaa yhteen hyvinvointivaltion sitoumukset ja voimavarat tarjonnan talouden ja sen kannustimien paradigmassa. Se varmuuden maailma, jossa Pekka Kuusi luonnosteli suomalaisen hyvinvointipolitiikan suuntaviivoja poikkeaa suuresti siitä epävarmuuden maailmasta, johon tarjonnan taloudenkin paradigma omalta osaltaan kuuluu. Se tarkoittaa tietotaidon dynamiikan nopeutta, yllätyksellisyyttä ja arvaamattomuutta ja sen epävarmuus koskee yhtä hyvin niin kapitalistista markkinataloutta kuin hyvinvointipolitiikkaa, joka tässä taloudessa suunnittelee voimavarojaan.

Kun huomio kohdistetaan yhteiskuntapolitiikan suunnanmuutokseen liittyviin poliittisen luottamuksen kysymyksiin, näyttää Julkusen, Piersonin ja Sainsburyn probleeman asettelu verraten samansuuntaiselta. Kaikki kiinnittävät huomiota siihen, että hallitukset ovat kyvyttömiä vastaamaan kansalaisten odotuksiin. Näin on repeämässä kuilu eliittien ja kansalaisten välille. Pierson pohdiskelee, mitä tapahtuu, kun karsintapaineet törmäävät suosittuun, syvälle instituoituun sosiaalipolitiikkaan. Julkunen huomauttaa, ettei hän ”näe hyödyllisenä kiistellä siitä, onko perimmäinen syy globalisaatio vai uusliberalismi: ne ovat kasvaneet yhdessä ja yhteen”. Hän jatkaa, että ”uusliberalistinen virtaus on vahvasti juurtunut tämän päivän asiantuntija- ja päättäjä- eliittien ajatteluun” (Julkunen 2001d, 282–283). Sainsbury kysyy, tulisiko hyvinvointivaltion legitimititeetikriisin asemesta puhua poliitikkojen uskottavuuden kriisistä. Pierson pitää yhteiskuntateorian lupaavana ajankohtaisena tutkimuskohteena sitä, miten hallitukset pyrkivät välttämään epäpopulaaristen toimiensa tilivelvollisuuden (Sainsbury 2001, 262, Pierson 1996, 178).

On helppo allekirjoittaa näkemys kypsän hyvinvointivaltion nopean ekspansioikauden päättymisestä. Tähän asti olen näin muodoin kulkenut pitkälti samaa matkaa sen hyvinvointivaltiota koskevan uudemman kirjallisuuden kanssa, jota niin Julkunen kuin Sainsbury ovat kattavasti kuvanneet. Ekspansiivinen kausi on päättynyt ja siihen vaikuttaneet tekijät ja näiden yhteen kietoutuminen on tullut monelta kannalta kartoitetuksi. Tiet alkavat kuitenkin erota, kun tästä yhteiskunnallisesta tilanteesta aletaan sitten vetää tutkimuksellisia johtopäätöksiä demokratian, poliittisen luottamuksen ja legitimitetin suhteen. Silloin alkaa tutkimukseni kysymyksenasettelu irrottautua nyt esillä olleesta virtauksesta. Esille nousee poliittisen luottamuksen näkökulmia, joiden juuri olen katsonut jääneen liian vähäiselle huomiolle kypsän hyvinvointivaltion tilaa koskevassa diagnoosissa.

Mielestäni löytyvät vahvat argumentit irtaantua hyvinvointivaltion jälkiekspansiivisesta analyysistä, kun se tuo poliittisen luottamuksen ja demokratian problematiikan esiin eliitin ja kansan välistä kuilua korostavassa valossa. Sosiaalisen järjestyksen problematiikka avautuu minulle aivan toisenlaisessa kontekstissa. Tunnistan yhteiskuntapoli-

tiikan perustavalaatuisen suunnanmuutoksen, mutta se ei ole aatteellista laatua vaan tarkoittaa perustavalaatuisempaa ja dramaattisempaa hyvinvointivaltion toimintahorisontin muutosta. Siellä on modernisoitunut epävarmuus sillä tavalla kuin Giddens on sen kuvannut globalisoitumisen, kyseenalaistumisen ja sosiaalisen refleksiivisyyden kasvuna. Siellä on modernisoitunut käsitys kriisistä ei systeemisenä vaan epävarmuuden pysyväläatuisena haasteena siten kuin Bauman on sitä kuvannut. Edelleen siellä on Luhmannin ja Kankaan välittämä analyysi modernisoituneesta ja funktionaalisesti eriytyneestä yhteiskunnasta, jossa hyvinvointivaltio toimii yhtenä infrastruktuurin osana rajallisine mahdollisuuksineen. Kaiken kaikkiaan siellä on yhteiskuntapolitiikan hyvä kehä, joka on kokenut paitsi epävarmuuden maailman myös rakenteiden radikaalin muutoksen ja valintatilanteiden dramatisoitumisen.

Tämä ei ole uusliberaalia argumentointia eikä siis hyvinvointivaltion fundamentaalikritiikkiä. Tähän kuvaan ei myöskään ongelmitta mahdu ajatus, että hallitukset alkaisivat poliittisen luottamuksen nimissä niin sanotusti kansalaisten odotusten mukaisesti toimia hyvinvointipolitiikan vahvan kasvuhakuisen perinteen mukaisella tavalla. Jos näet ympäristöolosuhteet ovat perustavalaatuisella tavalla muuttuneet, tuoneet mukanaan pysyväläatuisen ahtauden tai mitä analyyttistä iskusanaa sitten tässä yhteydessä halutaankaan käyttää, niin ekspanstiivinen yhteiskuntapolitiikka sisältää merkittävän riskin. Ekspanstiivisen politiikan ja kansalaisille annettujen lupausten perusta voi näet osoittautua pettäväksi. Niin pian kuin yhteiskuntateoriaan viritellään poliittisen luottamuksen teemaa, niin pian tulee nostaa selvästi esiin tilivelvollisuuden rajallisuuden näkökohta epävarmuuden maailmassa. Epävarmuuden ja luottamuksen yhteiskuntateoreettiset tarkastelut liittyvät elimellisesti yhteen (Seligman 1997, 18, Misztal 1996, 9).

Kiinnitän vielä huomiota yhteen yhteiskuntapolitiikan suunnanmuutoksessa esille nousseeseen seikkaan: hyvinvointivaltiot ovat joutuneet pitkäaikaisen ja ankaran karsinnan kohteiksi, mutta osoittautuneet sopeutumiskyisiksi. Tieteellisestä kirjallisuudesta ja politiikastakin kuultaa läpi ajatus saavutetusta torjuntavoitosta ja hyvinvointivaltion vastaiskusta. Ajatus hyvinvointivaltiosta, joka on joutunut hyökkäyksen kohteeksi, mutta silti säilyttänyt ytimensä, on antanut Risto Eräsaarelle aiheen kysymykseen: ”Mikä on siis annettava nimeksi sille, jonka keskeiset rakenteet ovat edelleenkin olemassa, vaikka perustukset ovatkin liikkahdelleet?” (Eräsaari 1995, 186). Tämän rinnalle nousee johdonmukaisesti jatkokysymykseni: millä nimellä sitten tulisi kutsua sitä uhkaa ja vihollista, josta hyvinvointivaltio torjuntavoiton otti ja johon sen vastaisku suuntautui?

Sen analyysin perusteella, johon olen tätä tutkimusta tehdessäni nojautunut, samoin kuin Suomeen liittyvien omien kokemusperäisten havaintojen perusteella, minun on vaikea nähdä, että päätöksenteon

korkeissa portaissa olisi tapahtunut perustavalaatuinen kansalaisten näkemyksille vastakkainen asennemuutos itse hyvinvointivaltion mallia kohtaan. Ongelman ydintä ei tulekaan etsiä hyvinvointivaltion konseptista vaan sitä on etsittävä vaikeudesta löytää luottamuksen puheta- pa epävarmuuden olosuhteissa. Poliitikassa vallitsee edelleenkin huomattava hyvinvointivaltiota kohtaan tunnettu luottamus, niin julkisilla kuin kabineteissakin. Ei ole hyvinvointivaltion vihollista, joka on tullut torjutuksi vaan on hyvinvointivaltion hämmentynyt ystävä. Ei ole meneillään viholliseen kohdistuvaa vastaiskua, vaan sen asemesta on alkamassa laajojen ystäväpiirien kriittinen pohdiskelu.

Minulla ei ole tässä vaiheessa mitään nimeä tarjolla sille hyvinvointivaltiolle, joka tuskaisen karsinnan ja sopeutumisen jälkeen edelleen seisoo tukevasti jaloillaan. Mielelläni kuitenkin yhdyn Risto Eräsaaren vuonna 1995 esittämään ja edelleen hyvin ajankohtaiseen näkemykseen siitä, että hyvinvointivaltio näyttää nykyisine tavoiteristiriitoinen aivan liian koristeelliselta käsitteeltä. Eräsaari kirjoittaa (Eräsaari 1995, 186):

”Ehkä vasta nyt on selvästi tulossa esille, että hyvinvointivaltiossakin on ollut ja on vain lähinnä sen institutionaalinen ydin, mutta muu perustuu monimutkaisen maailman hallittavuuden idealisointiin, asia jota sosiaalivaltio illuusion kritiikki aikoinaan koski.”

Monimutkaisen maailman hallittavuuden kysymyksiin onkin tutkimukseni juuri siirtymässä. Tämä tarkastelu alkaa globalisaation määrittelystä ja sen sosiaalisten vaikutusten pohtimisesta. Siitä kuljetaan eteenpäin laajempaan epävarmuuden erittelyyn, minkä avulla viimein piirtyvät yhteiskuntapolitiikan keskeiset vaihtoehdot. Hyvinvointivaltion jälkiekspansiivinen tila on tämän tutkimuksen kulussa vasta välitilinpäätös, mutta kuitenkin sellainen tilinpäätös, joka virittää johdonmukaisesti uteliaisuuden ennen muuta poliittisen luottamuksen ongelmiin. Se herättää kysymyksen muun muassa siitä, voisiko luottamuksen ja demokratian problematiikka avautua toisin kuin hyvinvointivaltion jälkiekspansiivisessä analyysissä, jos alamme kyseenalaistaa ja horjuttaa ekspansiivisen yhteiskuntapolitiikan hallittavuuden vaatimusta. Miten siis kuva poliittisesta luottamuksesta muok- kaantuu ja monipuolistuu, kun otamme tarkastelun kohteeksi epävarmuuden maailman, missä ylen kunnianhimoisia vaatimuksia asetetaan hyvinvointivaltiolle, joka kuitenkin edustaa yhteiskuntapolitiikan hyvässä kehässä vain yhtä osaa eikä suinkaan sen hierarkista keskusta? Tämä on oikeastaan tutkimukseni jäsentelyssä liikkeellelähtö hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden erittelyyn.

III Yhteiskuntapolitiikan haasteet epävarmuuden maailmassa

1 Globalisaation ymmärrys

Globalisaatio on sillä tavalla mielenkiintoinen käsite, että samalla kun se nauttii suurta suosiota niin se on tullut populaariksi hyvin lyhyessä ajassa. Kuten Anthony Giddens on lausunut, ei ole paljon aikaa kulu- nut siitä, kun puhuttiin yksinomaan kansainvälistymisestä (Giddens 1998, 28). Nyt on vaikea kuvitella mitään teemaa, jota voitaisiin lä- hestyä puhumatta globalisaatiosta, olipa sitten kyse yhteiskunnan ra- kenteesta tai koiranhäntätupsukoista. Yksi asia on kuitenkin selvä: maapallo ei ole muuttunut ihan niin nopeasti kuin maapalloistumisen käsite on tullut muotiin.

Saattaa herättää ihmetystä, miksi globalisaation teemaan siirryttä- essä mainitsen yhteiskuntatieteilijöistä ensimmäisenä Anthony Gid- densin nimen. Hänhän ei ole julistautunut tämän alueen suureksi pro- feetaksi kirjoittamalla teoksia, jotka on varustettu globalisaatio- nimikkeellä. Valintaan on kuitenkin vahvat perustelut. Kuten Christo- pher Bryant on huomauttanut, globalisoitumisen teema on askarrutta- nut Giddensiä hänen yhteiskuntatieteellisessä tuotannossaan jo varhain (Bryant 2001a, 8). Valintani on kohdistunut Giddensiin sen vuoksi, että hän ei tarkastele ensi kädessä taloutta, vaan sitä, missä määrin yksilö kokee elävänsä globaalissa yhteisössä ja millä tavalla tämä kä- sitys yhteisöstä nykyaikaistuu sen myötä kuin viestintäteknologia mo- dernisoituu (Bryant & Jary 2001a, 24–30).

On peräti tavanomaista ja monella tapaa perusteltuakin lähestyä globalisaatiota ennen muuta taloudellisena, kansainvälisen kaupan ilmiönä. Silloin jaksotetaan ensin vilkkaan kansainvälisen kaupan vuosikymmenien mittainen periodi aina ensimmäiseen maailmanso- taan saakka. Sen jälkeen löydetään pitkä protektionistinen kausi ja ennen muuta 30-luvun lama, jonka syvyys juuri johtui osin vapaakaup- pan ja sen pelisääntöjen puutteesta. Lopuksi hahmottuu toisen maail- mansodan jälkeinen kehitysvaihe, johon liittyy paitsi rikkaitten hyvin- vointivaltioiden voimistuminen niin pyrkimys kansainvälisen kaupan vapauttamiseen, joskin samanaikainen blokkiutumisen (Thurow 1996, 6–10, 116–127). Tämänkaltainen periodisointi tuo tarpeen jalostaa kansainvälistä kauppaa koskevia tilastoja ja vetää niiden pohjalta joh- topäätöksiä siitä, miten globaalissa maailmassa nykyään elämme his- toriallisessa katsannossa (vrt. Heiskala 1999, 11–17).

Tässä tutkimuksessa olen kuitenkin valinnut toisen, kysymyksenasetteluni kannalta relevantin lähestymistavan. Onkin syytä unohtaa toistaiseksi kansainvälisen kaupan tilastot ja käydä pohtimaan, miksi Anthony Giddensin mielestä yksilöllistyminen ja globalistuminen kulkevat käsi kädessä ja ovat pohjimmiltaan saman ilmiön kuvausta kahdesta eri näkökulmasta (Giddens 1998, 27–37). Tässäkin suhteessa ajattelevat Ulrich Beck ja Anthony Giddens samansuuntaisesti. Beck puhuu siitä, miten fyysisen etäisyyden häviäminen vaikuttaa yksilöllistymiseen (Beck 1999a, 60–63). Giddens puolestaan pohdii, miten yksilön käyttäytyminen muuttuu, kun kommunikaatio kehittyy ja toiminta helpottuu yli valtiollisten, uskonnollisten ja aatteellisten rajojen (Giddens 1994, 4–7). Giddensin tuotannossa on jo varhain modernisoituminen ymmärretty globalisoitumisen, yksilöllistymisen ja epävarmuuden kasvun monimutkaiseksi vuorovaikutuksen prosessiksi. Kun tähän ilmiöön vielä kytkeytyy sosiaalisen refleksiivisyyden kasvuun liittyviä demokratisoitumiselle avautuvia mahdollisuuksia niin Giddensin tarkastelussa on kuitenkin myönteinen perusviire, vaikka globalisaatio onkin tuonut mukaan yhteiskuntapolitiikalle vaikeita hallittavuuden haasteita (Giddens & Pierson 1998, 14–25).

Yksilö ja yhteisö

Niin kauan kuin on ollut filosofista ja aatteellista pohdintaa, niin kauan on myös ollut yksilön ja yhteisön käsitteet ja jännite näiden kahden välillä. Kuva täydentyy, kun otamme näiden rinnalle vielä valtion ja yhteiskunnan käsitteet. Kansallisvaltiokin on yhteisö, mutta jo tarkoin määritelty. Yhteisö voi olla maailmanlaajuinen ja valtiota laajempi tai sitä huomattavasti pienempi, niin että sillä yksilön kannalta katsoen on jo selkeät kasvopiirteet. Kun sanotaan, että yksilö ajattelee sosiaalisesti, niin merkitystä on siis sillä, sijoitetaanko yksilö itsensä jäsenenä hyvin suppeaan ja familiariseen, valtiolliseen vaiko peräti maailmanlaajuiseen yhteisöön.

Yhtäkään näistä käsitteistä on vaikea ymmärtää ilman muita. Yhteisön tai valtion voidaan ajatella tarkoittavan yksilön kannalta tavallaan kahta ulottuvuutta. Tiedostaessaan yhteenkuuluvuutensa johonkin laajempaan yksilö hyväksyy, että on jokin yhteisöllisyyden suppeampi tai laajempi taso, joka on asettanut moraaliset rajat hänen toiminnalleen. Toisesta näkökulmasta yhteisö taas edustaa mekanismia, joka käyttää valtaa hänen suhteensa säätäessään rajoituksia ja kieltoja tai tarjotessaan turvallisuutta ja palveluja.

On siis vaikea ymmärtää yksilöä ilman yhteisöä. Yksilöiden menestys takaa yhteisen menestyksen. Hyvin toimivasta yhteisöstä kasvaa hyviä yksilöitä. Yksilöiden onni on usein sama kuin yhteisön onni ja päinvastoin. Moleminpuolisen liikkeen sillasta siis on kyse. Kun

sanotaan, että yhteisö syntyy yksilöistä, ei se juuri pysähdytä miettimään. Sen sijaan ajatus, että yksilöllisyys voisi kasvaa yhteisöstä (vrt. Wacquant 1995, 67–68) on jo koko lailla dramaattinen ja hätkähdyttävä.

Näistä edellä esitetyistä näkökohdista tarkasteltuna globalisoituminen tarkoittaisi sitä, että yksilö enenevässä määrin sijoittaa itsensä maapallon laajuiseen yhteisöön. Tämä herättää kysymyksen, saattaisiko yksilö ymmärtää toimintansa globaalit seuraamukset, rajoitukset ja moraaliset velvoitteet aina vain paremmin ja voimakkaammin. Ei ole kyse vain uusien riskien mukaan tuomasta ahdistuksesta, vaan myös sosiaalisen elämän ”remoralisaatiosta” (Giddens & Pierson 1998, 10–20). Sosiaalisuus saisi näin muodoin yhä enemmän globaalista ulottuvuutta. Näin määriteltynä juuri sitä globalistuminen tarkoittaa. Se ei ole mahdollista ilman viestinnän teknologian huimaa kehitystä. Kansainvälisen kaupan raja-aidat saattavat olla tulevaisuudessa korkeammat tai matalammat. Viestinnän kehityksen näköalat ovat kuitenkin sellaiset, että globalistuminen väistämättä jatkuu, että yksilöllisyys kasvaa ja karttuu yhä enemmän maapallon laajuisesta yhteisöstä.

Jos jätetään sivuun yksilöllisyyttä äärimmilleen korostaneet tai yhteisöllisyyden äärimmäiseen pakkoon kehittäneet aatesuunnat niin tähän väliin jää laaja alue, jolla erilaiset ismit ovat saattaneet rauhanomaisesti seurustella keskenään. Yhtä suuri tarve kuin on ollut maltillisella sosialidemokratialla torjua pakkovaltaan perustuva kommunismi, yhtä lailla suuri tarve on ollut maltillisella liberalismilla saada voitto äärimmäisen itsekkyyden liikkeistä. Eurooppalaisen hyvinvointivaltion kehitys on ollut mitä suurimmassa määrin sosialidemokratian ja liberalismien ja niitä tukevien keskustahakuisten reformististen liikkeiden konsensusta. Suuret yhteiskunnalliset pulmat kuten 30-luvun alun taloudellinen lama, ovat tuoneet lisää niin tarvetta kuin intensiteettiä aatteelliseen vuoropuheluun ja vuorovaikutukseen. Eurooppalaisen hyvinvointivaltion tämän päivän ongelmia ei voida suoranaisesti verrata 30-luvun tilanteeseen. Vuoropuhelun tarve on kuitenkin jälleen kerran suuri ja vuorovaikutus väistämätön. Tänäkin kasvaneet ongelmat mieluummin voimistavat keskustaa ja konsensusta kuin polarisoivat ja vahvistavat poliittisia laitoja (vrt. Sainsbury 2001, 257–265).

Hyvinvointivaltion tilanne on kuitenkin monellakin tapaa komplisoitunut. Globalisoituminen on tuonut väistämättömästi mukanaan tarpeen madaltaa kansainvälisen kaupan raja-aitoja. Se on merkinnyt taloudellista liberalismia ja integraatiopyrkimyksiä ja uusia hankalia interventiopolitiikan kysymyksenasetteluja kansallisvaltioille. Taloudellisen kasvun ympäristölliset rajat ovat tulleet vastaan yhä selvemmin, minkä lisäksi teknologinen kehitys on katkaissut vuosikymmeniä jatkuneen kiinteän yhteyden kasvun ja työllisyyden välillä.

Kaiken kaikkiaan globalisaatio on tuonut mukaan mullistavia vaikutuksia yhteiskuntapolitiikan kysymyksenasetteluun niin kansallisen suvereniteetin, sosiaalisen järjestyksen kuin legitimitetin ja poliittisen luottamuksen näkökulmasta. Muiden samanaikaisten muutosten kanssa se on järkyttänyt niitä varmuuden koordinaatteja, joiden vallitessa menestyksellistä yhteiskuntapolitiikkaa saatettiin jatkaa sotienjälkeisinä vuosikymmeninä. Näissä oloissa reformipolitiikka hakee uutta identiteettiään (Miliband 1995, 1–15). Ei ihme, että se nimenomaan etsii paikkaansa yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden asteikolla. Siinä mielessä on ymmärrettävää, että puolustusasemassa oleva vasemmistolainen liike pyrkii nyt reaaliosialismin kaaduttua piirtämään mielellään rajaviivan ennen kaikkea äärioliberalismin suuntaan. Sanotaan herkästi, että yhteiskunnan uudet ongelmat johtuvat hallitsemattomista markkinavoimista ja yksilöllistymisestä, joka on tuonut mukanaan minäkeskeisen itsekkään sukupolven. Kun hakemalla haetaan suurta vastustajaa niin löytyy globalisaatio.

Tällainen keinotekoinen aatteellinen puolustautuminen on tiettyyn mittaan ymmärrettävää, mutta se voi osoittautua kohtalokkaaksi erehdykseksi, jos analyysi ei olekaan oikea. Mitäpä jos hyvinvointivaltion kehittäminen yhtäältä ja globaalistuminen toisaalta on tuonut mukanaan viisaamman ja harkitsevamman ja kaikenlaiseen refleksiiviseen pohdintaan yhä kyvykkäämmän ja tällä tavoin yksilöllisemmän muttei välttämättä itsekkäämmän sukupolven (Giddens 1998, 34–37)? Tämän näkökohdan täytyy tuoda mukanaan koko lailla hämmennystä varsinkin vasemmiston ajattelutavassa. Tehdessään yksinkertaistuksen, että yksilöllisyys ennen muuta ja väistämättä tarkoittaa egoismia, yhteisöllisyyttä korostava vasemmisto käyttäytyy päivänpoliittisesti muttei kaukonäköisesti.

Tätä kysymystä tarkastellessa on kuljettava vapauskäsitteiden alkujuurille saakka. Neoliberalistinen vapauskäsite on sillä tavalla johdonmukainen, että samalla kun se on markkinapaikan yksilöllisyyttä, voitonnälkää ja maksimointia, se samalla tarkoittaa vapauttaa toimia oman halunsa mukaan ilman esteitä. Yhteisön asettamat pelinsäännöt tarkoittavat tämän vapauskäsitteksen mukaan aina vapauden rajoittamista. Tämä on perinteinen anglosaksilainen vapauden käsitys, mutta saksalainen valistuksen vapauskäsite on aivan toinen (Pulkinen 1998, 21–27). Yksilön autonomia ei olekaan egoismia, vaan se jäsentää yksilön nimenomaan yhteisön jäsenenä ja sisältää näin muodoin vastavuoroisuuden ja toisistaan riippuvuuden käsitteet. Immanuel Kantin mukaan yksilöllä on moraalista kykyä ja tarvetta pohtia tekojensa luonnetta. Ihmisillä on tarve pohtia, miltä maailma näyttäisi, jos se mitä itse pitää hyvänä saisi lain ominaisuuden ja tulisi malliksi koko yhteisölle. Sitä on yksilön autonomia Kantin mukaan (Pulkinen 1998, 21–27). Tämän kantilaisen vapauskäsitteksen historiallisella taustalla on Jeesuksen vuorisaarna ja samalle pohjalle on rakennettu

modernin poliittisen järjestelmän demokratian ja luottamuksen peruskivet (Isaksson 1994, 13–18).

Kun myöhemmin tutkimuksessani tarkastelen hyvinvointivaltion vaihtoehtoja aatteellisessa tienhaarassa, niin nojaan paljolti Pierre Bourdieun ja Anthony Giddensin samansuuntaisiin näkemyksiin (kts. esim. Rahkonen 1999, 15 ja Bryant & Jary 2001a, 43–57). Sosiaalinen refleksiivisyys, jota molemmat korostavat, on avainajatus sillä vaihtoehtoisella polulla, joka dogmin ja kaaoksen välttämällä hakee kulkuaan kansankodin tuolle puolen. Jo tässä luvussa on syytä tuoda esiin, että juuri sosiaalinen refleksiivisyys torjua yksilön ja yhteisön välisen dualismin. Bourdieun mukaan se paljastaa, mitä yksilössä on syvimiltään sosiaalista vaikkakin haudattuna kaikkein erityisempään (Wacquant 1995, 67–68). Hyödynnän siis analyysia, joka monimutkaistaa yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden käsitykset ja samalla kyseenalaistaa sen virtaviivaisuuden, jolla näitä käsityksiä yhä edelleen hyvinvointivaltiota koskevassa keskustelussa tavan takaa käytetään (vrt. Eräsaari 1998, 92–97 ja 1995, 169–171).

Haluan näin korostaa, että tapani lähestyä niin yksilön ja yhteisön välistä jännitettä kuin globalisaatioksi kutsuttua ilmiötäkin vaikuttaa suuresti siihen, miten etsin ja vertailen myöhemmin tässä tutkimuksessa erilaisia yhteiskunnallisen kulttuurin, yhteisöllisyyden ja politiikkakäsityksen vaihtoehtoja. Tarkoitin edelleen sitä, että juuri globalisaation uhkakuva yksinkertaistettuine yksilö- ja yhteisökäsityksineen on tarkkaan eriteltävä silloin, kun ryhdytään punnitsemaan hyvinvointivaltion tilivelvollisuutta.

Entäpä jos lähtökohtanamme ei olekaan itsekkyyks vaan sellainen yksilöllisyys, joka tarkoittaa paitsi kykyä selviytyä yhä paremmin tietotaidon mutkista tässä maailmassa niin samalla kykyä osata yhä paremmin arvioida omien tekojensa moraalista puolta maapalloistuvan yhteisön näkökulmasta. Tällaiset vapauden, autonomian ja yksilöllisyyden käsitykset olisivat hyvinkin sopusoinnussa sellaisen hyvinvointipolitiikan kanssa, jonka tehtävänä on raivata tietä yhä menestyvämmille ja onnellisemmille yksilöille, mutta jossa yksilöiltä odotetaan samalla yhä suurempaa omatoimisuutta, velvollisuuden tuntoa ja vastuullisuutta.

Kommunitaristinen yhteisöllisyys

Ekspansiivisen hyvinvointivaltion finanssit ovat joutuneet tiukoille, mutta avokätisyyden mukanaan tuomat yhteisöllisyyden, onnen ja luottamuksen tunteet ovat kyseenalaistuneet. Tämä on vilkastuttanut keskustelua yksilön ja yhteisön välisestä jännitteestä ja samalla tuonut valokeilaan myös niin sanotut kommunitaristiset opit (kts. Rahkonen 1995, 10).

Jos pohjoismaisessa hyvinvointikeskustelussa yhteisö on ennen muuta tarkoittanut yhteiskuntaa ja valtiota, niin kommunitarismien emämaassa Yhdysvalloissa se on nimenomaan tarkoittanut sirpaloitunutta ja laajaa niin sanottua kolmatta sektoria ja kansalaisyhteiskuntaa, joka asettuu käsitteellisesti valtion ja yksilön väliin (Haatanen 2000, 9–15). Amerikkalainen kommunitaristinen analyysi saattaa ehkä parhaiten kuvata tyypillisen pikkukaupungin yhteisöllistä tilaa. Silti ovat kommunitaristiset teesit hyvinvointivaltiosta, joka on keskittynyt vain avokätiseen ja helppoon etuuksien jakamiseen, saaneet vastakaikua myös eurooppalaisessa yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa (Haatanen 2000, 10).

Tukeutuminen ns. kolmanteen sektoriin ja uusyhteisöllisyyteen ei suomalaisessa keskustelussa ole tarkoittanut yksinomaan yhteisöjen aktivoitumisen tarvetta, vaan jopa sitä, että vaikeaksi käynyt työttömyysongelma voitaisiin jatkossa hoitaa pitkälti kolmannen sektorin kautta.³⁴ Jos ovat sosialidemokratia ja liberalismi vaikeasti rajattavia käsitteitä niin on kommunitarismikin. Jeremy Rifkinin teos ”The End of Work” voidaan kuitenkin perustellusti katsoa kommunitarismien piiriin kuuluvaksi ja samalla yhdeksi varsin merkittäväksi työllisyyspoliittisen keskustelun avaukseksi (Rifkin 1996). Kun se pohjoismaiselle yhteiskuntapoliitille esittää kolmannen sektorin yhteisöpolitiikan vaihtoehtoa, samalla se kuitenkin konkreettisine ideoineen itse asiassa kirjautuu vaihtoehtojen joukosta pois.

Teos on vahvasti teknologian vastainen ja utooppinen. Se rakentuu globaalille teknologisen työttömyyden uhkakuville, joita tietotaidon kapitalismi tuo mukanaan (Rifkin 1996, 3–14). Se on kirjoitettu aikana, jolloin työttömyys oli Yhdysvalloissa noususuunnassa, mutta siinä esitetyt käsitykset työttömyyden nopeasta pahenemisesta massiivisiin lukuihin eivät ole pitäneet paikkansa. Yhdysvaltojen työllisyyskehityshän on päinvastoin toistaiseksi ollut verraten myönteistä eurooppalaiseen verrattuna. Konkreettiset työllisyyspoliittiset ehdotukset puolestaan eivät tuo mukanaan mitään periaatteellista uutta, vaan ne mahtuvat hyvin siihen konventionaaliseen keskusteluun, jossa on puhuttu verotusasteesta, verokiiloista, negatiivisesta tuloverosta tai kansalaispalkasta. Kolmas sektori on Yhdysvalloissa laaja, mutta kuitenkin suhteellisen varaton työllisyyspoliittiseen tarpeeseen nähden. Kolmannen sektorin työllistävä vaikutus voisi perustua vain siihen, että laaja yhteisöverkosto saisi hyvin konventionaalisin keynesiläisin keinoin ja ennen muuta liikevaihtoveron korotuksen jälkeen suunnattomia varoja käyttöönsä (Rifkin 1996, 249–274). Näillä huomautuksilla voi todeta, että erillinen kommunitaristinen teoria kolmannen sektorin työllisyyspoliittisesta vaihtoehtosta on loppuun käsitelty.

³⁴ Tasavallan presidentti Martti Ahtisaari ajoi tällaista yhteisvastaullista työllisyyspoliittista linjausta uudenvuoden puheessaan vuonna 1997 (Haatanen 2000, 43).

Edellä sanottu ei silti tarkoita sitä, etteikö kommunitaristinen analyysi olisi kiinnostavaa myös eurooppalaisen hyvinvointivaltion ajankohtaisissa tienvälinoissa. Siitä sopii aloittaa, että naapurin ruoho näyttää aina vihreämmältä. Jos suomalaisessa ympäristössä valtion ja kunnan hallitsema yhteisöllisyys näyttää kaipaavan virikkeitä amerikkalaisesta yhteiskunnasta, niin amerikkalaisesta keskustelusta taas pilkahtaa esiin huoli siitä, että sirpaloitunut yhteisökenttä ei koskaan kykene Yhdysvalloissa saamaan aikaan sellaisia demokratian kannalta tärkeitä keskitettyjä terveys- ja koulutuspoliittisia ohjelmia kuin mihin pohjoismaiset yhteisöt ovat pystyneet (Taylor 1995, 210–215).

Kommunitarism³⁵ käsite on kuitenkin Yhdysvaltojen niin filosofisessa kuin poliittisessä kentässä tärkeä. Se on usein ollut myös naamio, jolla jokin politiikka on haluttu tehdä populistiseksi olipa sitten ollut kysymyksessä siirtymä liberaalimpaan tai konservatiivisempaan suuntaan (Riffkin 1996, 250–251). Käydyssä amerikkalaisessa keskustelussa on mielestäni osuvin ollut havainto, että jos yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden välinen tasapaino on heilahtanut liiaksi yksilölliseen suuntaan, niin kommunitaristinen liike on aktivoitumisellaan korjannut tilanteen. Tässä mielessä se pikemminkin kuin olisi jokin vaihtoehtoinen teoria, riippumaton visio tai pysyvä liike, on tavallaan ajoittain aktivoituva tasapainottava muutosliike (Etzioni 1995, 2–3, Walzer 1995, 68–70). Haatanen näkee sen yhteisöllisenä aikalaisdiagnoosina ja jonkin vajeen tai vääristymän korjausliikkeenä (Haatanen 2000, 66, 93). Kommunitarismilla ei liene edellytyksiä kehittyä edes amerikkalaisen liberalismien perusvaihtoehdoksi pohjoismaalaisesta hyvinvointipolitiikasta puhumattakaan, muttei se myöskään koskaan ole edustanut mitään hyvinvointipolitiikan anti-etaistista fundamentaalikritiikkiä, kuten Haatanen asian osuvasti ilmaisee (Haatanen 2000, 13).

On kuitenkin eräs tärkeä teema, jonka nimenomaan kommunitaristinen liike on tämän päivän keskustelussa tuonut korostetusti esiin ja jolla saattaa olla merkitystä suomalaisenkin hyvinvointipolitiikan ja omienkin johtopäätösteni kannalta. Tämä koskee ajatusta siitä, että yksilöillä on paitsi oikeuksia niin myös velvollisuuksia sekä diagnoosia siitä, että oikeudet ovat ylikorostuneet velvollisuuksiin nähden.

Teema oikeuksista ja velvollisuuksista on sinänsä vanha, kuten yhteiskunnalliset teemat ylipäätään aina tahtovat olla. Se oli mm. vahvasti esillä sata vuotta sitten käydyssä tieteellisessä keskustelussa Emil Durkheimin toimesta (Giddens & Pierson 1998, 55–57). Maailmansotien jälkeisinä runsaina kasvuvuosina ja kasvavan velanteon aikana

³⁵ Amerikkalainen kommunitarismi on pragmaattista. Vaikka pragmatian uranuurtaja John Dewey tietyllä tavalla on rakentanutkin sen filosofista taustaa, näyttelee Deweyn yhteisöllisyydessä valtio tärkeämpää roolia kuin voluntaristinen aktiviteetti. Näin oli varsinkin suuren laman aikoihin 30-luvulla (Tiechenor 1995, 269, Smith 1995, 257).

kansalaisten oikeuksia kehiteltiin puolueiden välisessä reformikilvassa useita vuosikymmeniä sellaisissa olosuhteissa, joissa ei juuri ollut poliittisesti muodikasta korostaa velvollisuuksienkin merkitystä. Tässä mielessä amerikkalainen kommunitaristinen liike on saattanut lähettää yhden ajankohtaisen viestin eurooppalaista hyvinvointivaltiota koskevaan aikalaisdiagnostiseen keskusteluun.

Kalle Haatanen (2000) on teoksessaan ”Yhteisöllisyyden paradoksit” laatinut perusteellisen ja ajankohtaisen analyysin kommunitarismien olemuksesta. Se tuo ennen muuta esiin yksilön ja yhteisön jännitettä koskevan teeman monikasvoisuuden ja hajottaa samalla liian virtaviivaisia näkemyksiä niin valtiosta kuin yksilöstäkin. Tätä kautta se palvelee myös hyvinvointivaltion kriisiytymistä koskevaa yhteiskuntatieteellistä pohdiskelua.

Haatanen piirtää teokseensa oheisen nelikentän (Haatanen 2000, 69). Kuvio 7 havainnollistaa kommunitaristien peruskäsitystä eli sitä, etteivät pelkästään yksilöt ja valtio kykene turvaamaan vastuullisuutta ja moraalialia. Yksilön moraalista vastuuta korostavat näkemykset vaihtelevat universaalien rationaalisen yksilöideaalin (yksilöllistävä hyvinvointivaltio) ja relativistisen piittaamattoman hedonismien välillä. Yhteisöä moraalin kantajana painottavat näkemykset puolestaan vaihtelevat kollektiivisen pluralismin (kommunitarismi) ja yhteismitattoman kulttuurisen saarekkeisuuden (”kova kommunitarismi”) välillä. Näkemykset, joissa korostuu hyvän yleistettävyyden, kulminoituvat yksilön oikeuksiin ja toisaalta erilaisten yhteisöjen väliseen perimmäiseen konsensukseen. Kuten Haatanen asian ilmaisee, relativistiset näkemykset hyvästä seilaavat puolestaan itsekeskeisen hedonismien ja kollektiivisen alakulttuuristumisen välissä (Haatanen, 68–69).

Kuvio 7. Hyvän laatu ja moraalinen subjekti

		HYVÄN LAATU	
		OBJEKTIIVINEN TAI UNIVERSAALI	SUBJEKTIIVINEN TAI RELATIVISTINEN
MORAALINEN SUBJEKTI	YKSILÖ	Liberalismi, vahva individualismi, yksilöiden tasa-arvo, yksilöllistävä hyvinvointivaltio	Libertarismi, heikko individualismi narsismi
	YHTEISÖ	Kommunitarismi, yhteisöjen tasa-arvo, yhteisölliset hyveet	”Kova kommunitarismi”, heimoistuminen, alakulttuuristuminen, saarekkeistuminen

Lähde: Haatanen (2000, 69)

On saatettu hämmästellä sitä, miten kommunitarismi voi esiintyä yhtä aikaa niin liberalismiin kuin kehittyneen hyvinvointivaltionkin kritiikkinä. On voitu myös pohtia, kuinka liberalismia moititaan asettumatta samalla hyvinvointivaltion kannalle. Haatanen oheisen nelikentän avulla suorittama analyysi havainnollistaa hyvin tätä problematiikkaa. Se tekee kommunitarismista molemminsuuntaisen kritiikin ymmärrettäväksi. Tiivistän tämän seuraavassa johtopäätöksiksi, jotka ovat oman tutkimukseni kannalta tärkeitä: kun kommunitarismi ottaa yhtäältä sekä teoreettisen että käytännöllisen kritiikin kohteeksi sellaisen liberalismiin, joka jyrkästi erottelee yksityisen ja julkisen, niin tästä seuraa itserefleksiivisempää liberalismia, joka täsmentää yksilön ja valtion tehtäviä aiempaa huolellisemmin. Kun kommunitarismi toisaalta ottaa kriittisen tarkastelun kohteeksi sellaisen yhteisöllisyyden, joka yksioikoisesti tarkoittaa hyvinvointivaltion ekspansiota, niin tästä puolestaan seuraa tarve korostaa yksilön velvollisuuksia hyvinvointivaltion suomiin oikeuksiin nähden (Haatanen 2000, 21).

Kommunitarismi edustaa sellaista korjaavaa aikalaisdiagnoosia, joka tietystä näkökulmasta antaa yhteiskuntateoreettisia perusteluja hylätä oikean ja vasemman välinen vastakkaisasetelma entisen latauksensa menettäneenä ja vanhanaikaistuneena. Se johtopäätös kuitenkin on vedettävä, että etzionilainen yhteisökäsitys pitää sisällään myös holhouksellisia pieniyhteisöllisiä aspekteja, jotka pohjoismaisen ja EU-laisenkin yhteisöllisyyden näkökulmasta tuntuvat hyvin vierailta (vrt. Rahkonen 1995, 8–11). Kommunitaristisen ajattelun tärkein puute on kuitenkin sen globalisaatiovihamielisyys. Kuten Anthony Giddens on huomauttanut, juuri globalisaation puutteellisen tarkastelun vuoksi kommunitarismi ei sen enempää filosofisena kuin tieteellisenäkään ideana löydä paikkaansa modernisoituneen epävarmuuden ja siihen liittyvien muutosilmiöiden tarkastelussa (kts. Bryant & Jary 2001e, 242).

Globaalisiaation uhkakuva

Kun vuosituhat vaihtuu, niin numerot muuttuvat jännittävällä tavalla. Sekunnin murto-osien ikuisessa kulussa yksi silmäräpäys tuleekin muita tärkeämmäksi. Tällä näyttää olevan dramaattinen vaikutus kaikista asioista ja erityisesti globalisaatiosta käytävään keskusteluun. Miksi sitten globalisaatiosta kehittyi peikko? Miksi niin monessa yhteydessä ja monella kulttuurisella kentällä syntyy ylidramaattinen kuva globalisaation synkeydestä, johon mystisen lisänsä vielä antaa uuden vuosituhatavuoden avautuminen kaikkine kaameine kauhukuvineen? Tänään ei juuri kohtaa mitään yhtäältä korkeatasoista ja toisaalta yleisöä kiinnostavaa seminaaria, missä ei globalisaation teemaan törmätäisi.

Menenpä tästä itse valmistelemaan yhtä. Globaalinen seminaarini alkaa teemalla ”Kansallisvaltion autonomian mureneminen ja massatyöttömyyden uhka”, mutta laajenee tästä talouspolitiikan avainkysymyksestä laajalle sosiaaliselle ja kulttuuriselle alueelle. Korkean teknologian ja ympäristöhaittojen problematiikka nousee luonnollisesti vahvasti esiin. Tavattoman kiintoisalta täytyy vaikuttaa tilaisuus, joka houkuttelee yleisöä teemalla ”Sosiaaliturvan synkkenevä tulevaisuus globalisoituvassa maailmassa”. Vähintäänkin yhtä jännittävältä tuntuu miettiä, mikä mahtaa olla sen teeman anti, jonka otsikkona on ”Massavieraantumisen näköalat globalisaation vuosituhannen alkaessa”. Tällaiset seminaarit eivät ole minkään erityisen poliittisen liikkeen propagandatilaisuuksia. Päinvastoin ne ovat hyvin yleispäteviä ja avoimia kulttuuriareenoita, jonne korkea-arvoisia tietäjiä ei tarvitse liiemmälti houkutella saarnamiehiksi ja synkän maailman profetoiksi.³⁶

Vetäkäämme nyt tiiviimmin yhteen, millainen maailmankuva tästä koko kulttuurisen kentän kattavasta globalisaatiopelosta syntyy. Ensinnäkin Pohjoisen hyvinvointivaltiot ovat menettämässä suvereni-teettinsa ja ekspansionsa. Toiseksi Etelän köyhät maat ovat globlisaa-tion myötä entisestään köyhtymässä. Kolmanneksi on talouskasvun ympäristötuhoista ja korkean teknologian haitoista kasvavassa määrin vastuussa yksityiseen omistusoikeuteen perustuva globaali talousjär-jestelmä.

Näin virtaviivaisen kuvan kanssa ei ole helppo elää. Ovathan kaikkinaiset globaalit tavoite- ja eturistiriidat haihtuneet ilmaan.³⁷ Mitä ensinnäkin yksityiseen omistukseen tulee, niin yksityisellä pääomalla on vain rajallinen valta ja siis myös rajallinen vastuu globaalista on-gelmista. Näihin ongelmiin yksityinen pääoma kantaa vastuun yhdessä hyvinvointipolitiikan kanssa. Se politiikka tähtää vahvasti materiaali-siin tavoitteisiin ja joutuu yhä vahvemman pääoma- ja resurssipohjan-sa kanssa yhä ankarampaan ristiriitaan maailman energia- ja luonnon-varojen sekä ekologisten vaatimusten kanssa. Neuvostoliiton ja sitä aikoinaan ympäröivien pienten sosialististen maiden esimerkki jos mikä kertoo siitä, miten perusongelmat eivät juurikaan muuttaneet muotoaan eivät varsinkaan ekologiset, vaikka yksityinen omistus-

³⁶ Poikkeuksiakin on; Pertti Haaparanta on 31.10.1997 virkaanastujaisitelmässään ”Gloabalistuminen ja kansalaisten hyvinvointi” käsitellyt monipuolisesti ja tasapainoi-sesti globalisaatiokeskustelun ristiriitaisuuksia.

³⁷ Rinnastus 60-luvun lopun aatteellisen kiihkon ristiriitaisiin analyttisiin arviointeihin on paikallaan. Mauno Koivisto kritisoi silloin Herbert Marcusea siitä kummallisesta ristiriidasta, että tämä katsoi Yhdysvaltain elintason nousun kypsyneen tasolle, jossa oli edellytykset kommunismiin siirtymiselle samalla, kun Marcuse kuitenkin moitti länsi-maita kehitysmaiden riistosta (Koivisto 1978, 253). Pohjoisen elintason ja Etelän elinta-son välistä jännitettä ei lähestytty kokonaisvaltaisesti elintason ja luonnon välisen jännit-teen kanssa. Parempi ”systeemi” karkottaisi kaikki ongelmat pois.

oikeus oli poistettu. Tärkeä on myös Meghnad Desain kysymyksen asettelu, kun hän pohtii, mahtoiko keynesiläisen kansallisvaltion suvereeni kulta-aika tarkoittaa myös Etelän kulta-aikaa (Desai 2000, 23).

Jos luovutaan näistä kaikkinaisista ristiriitaisista ja utooppisista tulevaisuudenkuvista, niin kohdataan maailma, jossa niin Etelän ja Pohjoisen välillä kuin materiaalisen hyvinvoinnin ja luonnon välillä vallitsevat vakavat etujen vastakkaisuudet. Niitä ei ole globalisaatio synnyttänyt, mutta niiden syy-yhteyksien tajuamista globaalinen kommunikaatio on olennaisesti edesauttanut.

Kun Stephen Toulmin pohtii niitä mahdollisuuksia, joita avautuu globaalissa ”kolmannen modernin”³⁸ vaiheessa, hän vetää seuraavan johtopäätöksen EU:n osalta (Toulmin 1998, 387):

”Euroopassa, missä kansallisvaltioiden teoria ja käytäntö ensimmäisenä syntyi, on alettu pohtia sen heikkouksia. Euroopan Unionin historia osoittaa, miten aikaisempiin vakauden muotoihin sisäpoliittisesti ja diplomaattisesti sitoutuneet valtiot osoittautuivat yllättävän sopeutuvaisiksi ja valmiiksi pysyttämään toimivan unionin tarvitsemat instituutiot”.

Kysymys ei olekaan siitä, että uusliberaalien oikeistolaisten voimien johdosta kansallinen hyvinvointipolitiikka olisi jäänyt kansainvälisen suurpääoman armoille. Kyse on päinvastoin siitä, että kansallisvaltiot itse oman autonomiansa säilyttäen ja konsensuksen vallassa ovat vetäneet modernisoituvasta maailmasta omien etujensa mukaisia johtopäätöksiä. Erityisesti tämä koskee juuri suvereenisuuttaan omaehtoisesti EU:lle luovuttaneita kehittyneitä eurooppalaisia hyvinvointivaltioita (vrt. Sainsbury 2001, 257–259 ja Weiss 1997, 24–27). Ne ovat katsooneet poliittisen järjestelmän siihen mittaan vakiintuneen, että reformipolitiikka voidaan panna markkinatalouden herkkään puntariin, samalla kun voidaan luopua rahatalouden sääntelystä, jolla alkoi olla runsaasti haitallisia sivuvaikutuksia. Samalla ne ovat osoittaneet ainakin jonkinasteista valmiutta kansainvälisiin sopimuksiin, jotka tarkoittavat rajoituksia päästöille ja näin muodoin myös kansallisille hyvinvointiohjelmille.

Globalisaatiossa on siis tilaa vähemmän dramaattiselle ja viileämmälle analyysille. Globalisaatio tarkoittaa tinkimistä suvereniteetista, muttei suinkaan täydellistä avuttomuutta. Tarkasteltiinpa meitä ympäröivää maailmaa pienen Suomen tai vaikkapa Aasian maiden näkökulmasta, huomataan pian, että globaaliin kehitykseen kytkettyä uusliberalistista ja kansallisvaltioiden heikkouden kuvaa pitää vähintäänkin nyanssoida (vrt. Weiss 1997, 3–5 ja 1999, 126).

³⁸ Siinä missä Giddens ja Beck puhuvat refleksiivisestä modernista, Toulmin käyttää kolmannen modernin käsitettä (Toulmin 1990, 31–45).

Globaalissa taloudessa arin kysymys ei koske suoria sijoituksia eikä tuotannollista taloutta ylipäättäen (Weiss 1997). On hyvin laajalle levinnyt väärinkäsitys, että reaali-pääoma vyöryisi massiivisesti korkean palkkatason maista matalapalkkamaita riistämään. Todellisuudessa päävirtaus on kohti kehittyneitä maita ja muutoinkin teollisuudet ovat edelleen juurtuneet vahvasti kehittyneisiin kotimaihansa (Weiss 1997, 6–10). Käytettävissä olevien tilastotietojen perusteella monikansalliset yhtiöt eivät siinä määrin kuin yleisesti luullaan ole suinkaan etsiyty-mässä alueille, joilla palkat ja verot ovat alhaisimmat. Tähän on usei-takin syitä. Linda Weiss esittelee niitä kattavasti: uuden ja nopeasti kehittyvän teknologian merkitys on tavattoman suuri. Se antaa selvästi enemmän painoa kiinteille kustannuksille kuin palkkakustannuksille ja omalta osaltaan tekee suuryritystenkin toiminnasta koko lailla koti-maista. Tuotantomethodien osalta taas alihankinnan merkitys on hyvin keskeinen. Korkean teknologian edellyttämää huipputaidokasta ali-hankintaa ei suinkaan löydä jokaisesta maailmankolkasta. Yleensä sitä löytyy parhaiten sieltä, missä perustuotannonkin juuret ovat levittä-ytyneet eli kotimaasta. Lopuksi yksi tärkeimmistä suhteellisista kilpai-lueduista syntyy siitä, millä tavalla suurteollisuus hyödyntää kanssa-käymistään ja kehityspolitiikkaansa oman kotimaisen hallinnollisen infrastruktuurin kanssa (Weiss 1997, 10).

Perusongelmana onkin nähtävä luottolaitosten paisunut lainaraha, joka ei suinkaan ole virrannut voittopuolisesti teollisuuteen, vaan en-nen muuta toissijaiseen palvelurakenteeseen, kuten golfkenttiin, jos tällainen kärjistys sallitaan (Weiss 1997, 8–9). Aasian kuplan kehitty-essä tämän finanssitalouden vinorakenteen kehitys on ollut aivan il-meinen. Vaikutukset kohdistuvat niin talousrakenteisiin kuin valuut-toihinkin, kun spekulatiivisilla finanssiliikkeillä on taipumus ensin kasvattaa kuplia ja sitten puhkaista niitä (Weiss 1999, 131–136).

Jos asiaa tarkastellaan kansallisvaltioiden näkökulmasta, niin johtopäätös on ilmeinen: mitään yleistä ei sovi tehdä. Jotkut val-tiot selviävät paremmin kuin toiset, koska ne ovat makrotaloutensa hallinnassa aktiivisempia ja taitavampia kuin toiset. Suomi edustaa tyypillisesti sellaista kansallisvaltiota, jonka talousrakenne ja hyvin-vointipolitiikka yhtäältä edellyttää välttämättä globaalia osallistumista ja jonka talouden ja yhteiskuntapolitiikan vakavuus voi toisaalta antaa sille merkittävän kilpailuedun. Äärimmäisen suljetun kansallisen su-vereniteetin talouden ja äärimmäisen avoimen talouden välissä on joka tapauksessa alue, jossa on runsaasti tilaa analyysille (Weiss 1997, 26–27). Kun analyysi tehdään huolella, niin havaitaan, että näiden kahden välissä on runsaasti tilaa myös kansalliselle talous- ja yhteiskuntapo-liittiselle toiminnalle, ennen muuta rakennepolitiikalle. Globaalisaa-tiota koskevassa tarkastelussa on usein jäänyt huomaamatta se, että mitä vapaammin raha- ja tavaravirrat kulkevat niin sitä enemmän tar-vitaan uudenlaisia sääntöjä (Weiss 1999, 129–130). Utooppisen glo-

baalin uhan ja kansallisen suvereniteetin haavekuvan välinen vastakkainasettelu onkin täysin hedelmätön. Toulminin filosofinen pohdiskelu kansallisen suvereniteetin tervetulleesta horjumisesta on tasapainottava puheenvuoro globalisaatiokeskustelussa (Toulmin 1998, 377–387).

Tarve syystä tai toisesta ylläpitää tätä aatteellista ja paljolti keinokekoista vastakkainasettelua on ehkä omalta osaltaan johtanut siihen, että globalisaation analyysi on jäänyt puutteelliseksi ja joiltakin osin laiminlyödyksi. Erityisen merkillepantavaa on, että monikansallisten yhtiöiden suorat sijoitukset sekä finanssipääoman spekulatiiviset liikkeet on mielellään yhdistetty yhdeksi ainoaksi ilmiöksi. Kuitenkin on kysymys kahdesta eri ilmiöstä, odotusjohteisista hyvin globaalisista mutta hyvin lyhytaikaisista finanssipääomanliikkeistä yhtäältä ja hyvin pitkävaikutteisista mutta huomattavasti vähemmän globaaleista suorien pääomasijoitusten liikkeistä toisaalta.

Lyhyet pääomanliikkeet varsinaisesti edustavat globaalia taloutta. Niiden hallittavuus on kieltämättä osoittautunut ongelmalliseksi. Niin sanottu Tobinin vero spekulatiivisten lyhytaikaisten pääomaliikkeiden hillitsemiseksi onkin ollut vilkkaan keskustelun kohteena. Suomen keskuspankissa suoritetut selvitykset eivät kuitenkaan anna tukea tämän välineen tarkoituksenmukaisuudelle. Valuutansiirtovero ei vastaisi niihin tavoitteisiin, joita sille on esitetty (Suvanto 2001, 531–532). Petri Böckerman on myös tarkastellut asiaa. Hän kuten monet muutkin asiantuntijat on päätenyt siihen, ettei Tobinin vero ole realismia. Hän on samassa rintamassa monien muiden asiantuntijoiden kanssa myös siinä suhteessa, että on rinnastanut Tobinin veron Chilen tapahtumiin, kun monipuolisilla, pragmaattisilla ja kansallisilla säännöstelytoimilla pyrittiin muutama vuosi sitten suojautumaan lyhytaikaisten pääomaliikkeiden haitallisilta vaikutuksilta (Böckerman 1998, 92–96, Giddens 1998, 150–153).

Viittauksella Chileen on laajempaakin periaatteellista merkitystä. Oli vaihe, jolloin merkittävät kansainväliset rahoituslaitokset kuten Kansainvälinen Valuuttarahasto ja Maailmanpankki olivat omaksuneet kieltämättä hyvin dogmaattisen ja kielteisen asenteen kansainvälisten pääomavirtojen koskemattomuuteen nähden. Sitähän ns. Washington-konsensus tarkoitti. Kun Chilen tapaisiin kansallisiin interventioihin viitataan, samalla tavallaan tunnustetaan, että kansallisvaltiot ovat suurten rahoituslaitosten analyttikkoja nopeammin tajunneet pragmaattisen suuntautumisen paremmuuden dogmaattiseen nähden silloin, kun on kysymys kriittisistä tilanteista ja niiden hallitsemisesta. (Weiss 1999, 138–139).

Tuoreimmat selvitykset osoittavat, missä ovat olleet globaalin talousanalyysin suurimmat puutteet. Pitkän pääoman liikehdintä ei ole läheskään niin globaalia kuin lyhyen pääoman. Ei ole kiinnitetty riittävää huomiota siihen, että suoriin kansainvälisiin sijoituksiin liittyy

merkittäviä kustannuksia ja sen vuoksi niitä tehdään hyvin harkiten (Weiss 1999, 136–137). Suorien sijoitusten vyöry rikkaista maista köyhiin maihin on vailla perusteita oleva uhkakuva. Monen maan, kuten esimerkiksi Suomen näkökulmasta pitkäaikaisia pääomanliikkeitä koskeva talouspolitiikan kysymys ei ole primäärästi se, miten päälle kaatuvan vyörymän uhkaa voitaisiin supistaa vaan miten globaalin pääoman kiinnostusta voitaisiin herättää.

Yksilöllisyyden vaiko yhteisöllisyyden globaali virtaus?

Globalisaation taloudellisten vaikutusten kansainvälinen tarkastelu on edellä rakentunut ennen muuta Linda Weissin kahteen asiaa koskevaan kattavaan artikkeliin. Niiden viileä, seikkaperäinen ja erittelevä ote horjuttaa tehokkaasti sitä maaperää, mille on pystytetty niin globalisaation uhan kuin kansallisen politiikan voimattomuudenkin myytit.

Mitä itsenäisempää ja vahvempaa hyvinvointipolitiikkaa jokin kansallisvaltio on pyrkinyt harjoittamaan inflaation sallien ja velkaan turvautuen, sitä enemmän se on itse asiassa vain menettänyt suvereniteettiaan. Kun siis tarkastellaan kansallisen politiikan mahdollisuuksia globaaleissa olosuhteissa, onkin oivallettava, että hyvinvointipolitiikan liikkumatila on sitä suurempi, mitä paremmin kansallisen tasapainopolitiikan fundamentaalit ovat kunnossa. Tasapainopolitiikan perusta on taas sitä vankempi, mitä tietoisempia ollaan yhteiskuntapolitiikan keskeisistä tavoitekonflikteista ja niihin liittyvistä sopeutumisongelmista. Globaalin talouden uhkakuvat on mielellään haluttu tuoda eteemme juuri siinä valossa, että tasa-arvopolitiikan ja työllisyyspolitiikan välinen tavoiteristiriita olisi nimenomaan globalisaation aiheuttama. Olen korostanut, että globalisaatio ei ole tämän ristiriidan syy, mutta globaalitalouden olosuhteissa tämä ristiriita on tullut kuitenkin väistämättä herkemmin havaittavaksi.

Tämä asia on niin tärkeä, että sitä täytyy lopulta vallan rautalangasta vääntää. Ensin täytyy antaa markkinavoimille kasvot. En anna niille luhun liituroitakapitalistin kasvoja vaan tarkastelen tavallisten pulliaisten, asiantuntijajihmisten toimintaa. Nämä ovat koulutuksensa nojalla eri tehtävissä ja instituutioissa laatimassa vaativia analyyseja siitä, missä maassa velkaantumis- ja inflaatiokehityksen nojalla koron nousu on todennäköisempää kuin jossain toisessa ja miten sisäisten kansallisten tavoiteristiriitojen hallinnan seurauksena eri kansakuntien taloudellinen rating on kehittymässä. Lopulta he päättävät millaisia neuvoja sijoittajille tulisi antaa sen suhteen, miten turvallinen mikin kansallinen sijoituskohte on sen vaihtoehtoihin verrattuna.

Nämä kasvonsa saaneet markkinavoimat eivät ole sinänsä pahan-suopia tasa-arvopolitiikalle. He eivät välttämättä edusta mitenkään

toista arvomaailmaa kuin kansallisen hyvinvointipolitiikan tekijät tai kansallisesta suvereeniudesta murehtivat sosiologit. Heidän vaan täytyy reagoida nopeammin kuin muitten. He ovat vain koulutuksensa vuoksi asettuneet sellaisiin nimenomaisiin tehtäviin, joissa heidän pitää kyetä muita terävämmin ja nopeammin näkemään, missä määrin jokin voimavaransa ylittävä ja vakautensa menettävä kansakunta ansaitsee koron nousun, ratingin muutoksen tai uuden aseman sijoittajien taulukoissa.

Suljetun talouden olosuhteissa tasapainopolitiikkansa kanssa kamppaileva kansakunta saattoi olla melko pitkäänkin suojassa tällaisilta markkinavoimilta. Mitä kauemmin suojausta kuitenkin kesti, sitä voimallisemmin suojausmuurit yleensä lopulta kaatuivat. Olipa sitten kysymys työmarkkinapolitiikan palkkaerimielisyyksistä tai valtion menotalouden paineista voimavaroihin verrattuna niin tasa-arvopolitiikan ristipaineita voitiin tiettyyn mittaani asti sopeuttaa inflaation ja velkaantumisen avulla. Tästä juuri devalvaatioon usein päättyneessä tasapainoilussa ja siihen liittyneessä stop-go-politiikassa oli kysymys. Poliittisesti tulkittuna oli suhteellisen pitkä vaikeuksien väistämisen vaihe ja suhteellisen lyhytaikainen herätysvaihe, jolloin kansakunta yleensä souti vähän aikaa vimmatusti vaikkapa tulopolitiikan yhteisessä veneessä.

On tärkeä huomata, että globaalitalouden olosuhteet eivät ole riistäneet kansalliselta suvereniteetiltä sosiaalisen tasauksen mahdollisuutta. Sen sijaan globaalitalous on kyllä vienyt mennessään sen mahdollisuuden, että yhteiskuntapolitiikan tavoiteristiriitoja kuten tasa-arvo- ja työllisyyspolitiikan välistä ristiriitaa pitkän aikaa voisi pitää piilossa. Kun nyt markkinat reagoivat tasapainopolitiikan pulmiin herkästi, niin ne reagoivat periaatteessa aivan samalla tavalla kuin aiemminkin, mutta vain eri aikataululla. Käsitykseni mukaan herkkä ja ajoissa ongelmia vainuava mekanismi on tasa-arvopolitiikankin kannalta parempi kuin ongelmia piilottava ja kasaava. Demokratian kannalta se ainakin on parempi.

Olen tullut edellä jo korostaneeksi, miten tärkeitä yhteiskunnallista analyysia tekevän reformistisen liikkeen kannalta on sen näkökulman valitseminen, josta globalisaatiota tarkastellaan. Jos asiaa katsotaan kansainvälisen kaupan kannalta, niin se edellyttää kykyä vetää viileitä johtopäätöksiä ennen muuta siitä, että tuotannollinen toiminta sittenkin on vahvasti omaan kotimaahansa sidottua. Näin on kaikkien tapahtuneiden muutosten jälkeenkin. Suorat sijoitukset eivät ole kuljemassa yli maapallon vyörynomaisesti köyhiä maita raiskaten. Päinvastoin suorat sijoitukset pyrkivät suuntaantumaan sinne, missä rikkautta on jo entuudestaan kohtuullisessa määrin.

Suomi kuuluu niihin maihin, jotka toivoisivat suoria sijoituksia maaperälleen enemmän kuin ovat toistaiseksi saaneet. Meillä on korkea palkkojen, infrastruktuurin tieto-aidon ja talouskulttuurin taso. Ei

sitä mikään globaali sijoittaja pystyisi tuhoamaan. Ei meidän korkean etiikan ja alhaisen korruption järjestelmästä ole mikään moraaliton spekulatiopääoma edes kiinnostunut. Jos tänne on joku vieras tulossa, niin hän laskee korkean palkan ja korkean etiikan saman infrastruktuurin väistämättömiksi ainesosiksi ja suorastaan rakentaa pääomansa tuotto-odotukset tämänkaltaisen laadun varaan. Toisenlaistakin pääomaa maailmalla kuitenkin liikkuu. Jos se on huonolla moraalilla varustettu, niin se saattaa löytää taloudellisen kumppanuuden nimenomaan sieltä, missä moraali on yhtä alhaisella tasolla. Jos taas alhaisen moraalin globaali pääoma löytää korkean moraalin kohdemaan, niin se tähän muuriin mieluummin lyö päänsä kuin sen muurin murskaa.

Globalisaation käsite ulottuu ylipäätään paljon pitemmälle kuin suorien sijoitusten tai valuuttaliikkeiden alueelle. Tässä tutkimuksessa se on ymmärretty ensisijaisesti asioita kyseenalaistavana kommunikation ilmiönä (Giddens 1994, 4–7). Silloin se ymmärretään myös materiaalisen hyvinvoinnin noususta johtuvien ympäristöriskien tiedostamisena ja sen myötä edelleen kansainvälisen tulojaon kysymyksenä. Niin pian kuin globaalit ympäristökysymykset aktualisoituvat, niin pian kansainvälisen tulojaon ongelmat tulevat kärjistyneemmin esille.

Niin sanottu Kioton sopimus ei eettisenä kysymyksenä koskekaan yksinomaan energiapolitiikan normittamista ympäristöhaittojen vähentämiseksi, vaan se oirehtii samalla kansainvälisten tulonjakokysymysten terävöitymistä. Nyt ei pidä välttämättä edellyttää, että tämänkaltaisia aikomuksia allekirjoittaneet maat sitouttaisivat itsensä sanoista tekoihin. Aika ei liene vielä kypsä tähän. Olennaista sen sijaan on, että kun globaaleja ympäristöhaittoja torjumaan tarkoitettuja asiakirjoja laaditaan, niin niiden kasvatuksellinen merkitys on suuri. Niin pian kuin eteen avautuvia pulmia aletaan kirjata päästöjen tavoitteelliseksi numeroiksi, niin pian herää kysymys siitä, minkä tahon ja missä tahdissa pitäisi elintason nousutoiveista tinkiä. Senkö pienen vähemmistön, johon Suomikin kuuluu ja joka elää globaalisen tulojaon näkökulmasta suhteettoman vauraasti vai senkö suuren enemmistön, joka elää suhteettoman köyhästi.

Mitä globaalimpi ja siis yhteisöllisesti laajempi on näkökulmamme, mitä vahvemmin ovat ajatuksiimme juurtuneet kansainväliset vapauden, veljeyden ja tasa-arvon aatteet, sitä selvemmin pitäisi silmiemme nähdä, että kansankotinsa rakentanut Pohjola on tässä globaalissa sopeutuksessa ennen muuta antajan asemassa. Kun nyt tarkastelemme valtion menotalouden leikkauksia niin me puhumme tilanteesta, jossa liiaksi velalle rakennettua talouden ja hyvinvoinnin kasvua tulisi mitoittaa omien ja vain ajan kanssa hitaasti kasvavien resurssien varaan. Huomisen ja paremman maailman globaalissa sopeutuksessa meidän olisi kyettävä kenties kohtaamaan tätä vielä hankalampi asetelma, jossa olisi tingittävä jopa omien voimavarojenkin

kasvattamisesta ja annettava enemmän tilaa meitä köyhempien maiden kasvupyrkimyksille.

Kun nyt tuoreitten budjettileikkausten yhteydessä olemme kohdanneet korkealla intellektuellilla tasolla sellaista kulttuurikeskustelua, jossa kansallisen kasvupolitiikan uhaksi on nostettu globalisoitumisen aave, niin on korkea aika kysyä, mistä kenkä varsinaisesti puristaa. Mitä globalisoituminen oikein tarkoittaa? Tarkoittaako se sitä, että omia kasvupyrkimyksiämme on rajoittamassa ennen muuta hyvin suppean ihmisjoukon omistama globaali suurpääoma? Vai olisiko kysymys siitä, että elintason nousuamme olisi ahdistamassa sangen laajoja ihmismassoja koskettava globaali köyhyys? Mitä solidaarisempi on lähtökohtamme ja mitä sietämättömämmältä tuntuu olemisen keveys yhdessä maailman rikkaimmassa maassa, sitä enemmän kallistumme jälkimmäisen vastauksen kannalle.

Valtaosa globalisaation uhkakuvia dramatisoineesta keskustelusta onkin maailman rikkaan vähemmistön kulttuurieliitin itsekästä huolta omista eduista ja niiden vaarantumisesta. Aina kun olen tällaisia ajatuksia tavannut, aina olen ne allekirjoittanut suurella mielihyvällä. Ei pelkästään niiden solidaarisuuden vuoksi, vaan senkin vuoksi, että ne samalla kehottavat rikkaita kansakuntia kohtaamaan omat valintatilanteensa avoimesti.

Tällaisten näkökohtien hyväksyminen näyttää olevan vaikeaa rikkaitten maitten reformistisille ja kasvuhakuisille liikkeille. Ne ovat puhuneet kansainvälisen solidaarisuuden nimissä, mutta tiukoissa rintamavastakohtaisuuksissa kansalliset intressit ovat aina tulleet hyvin huomioiduiksi. On ollut kyllin vaikea sopeutua siihen, että devalvaatioiden ja velkaantumisen ja verotuksen kasvun siivittämä hyvinvointipolitiikan tie on tullut loppuun kuljetuksi. Yhteiskuntapolitiikan sopeuttamisen itsekriittistä linjaa edustaa tänään juuri EU tiukkoine talouspolitiikan kriteereineen. Se on mielellään ja aiheellisestikin nähty globalisoituvaan talouteen liittyvänä interventiona. Jos joku nyt katsoo, että tällä tavoin on syntynyt rajoitteita kansalliselle politiikalle, niin kyllä sitä menneen ajan kansallista suvereniteettia pitää suuresti puuteroida ennen kuin sitä tulee ikävä.

EU:n kriteerit tarkoittavat kaikin puolin maltillisempia hyvinvointipolitiikan näköaloja. Jos EU:n tulevaisuuteen tulee vielä liittymään, niin kuin pitäisi, globaalia solidaarisuuspolitiikkaa, niin rikkaiden maiden reformipolitiikan taloudelliset raamit on nähtävä vielä ahtaampina kuin ovat ne raamit, joista nykyiset sosiaalibudjettien leikkaukset ovat aiheutuneet.

Globalisaatio on siis huomattavasti laajempi ilmiö kuin spekulatiiviset ja moraaliltaan kyseenalaiset kansainväliset valuuttojen ja pääomien liikkeet. Globalisaatio on ennen muuta yhteisöllisen moraalisen vuoropuhelun ilmiö, joka tuo yhden tärkeän eettisen näkökohdan köyhyyden torjumiseen. Se viestittää hyvinvoinnin kasvun globaalit ym-

päristöriskit ja näiden riskien välttämiseen väistämättömästi kytkeytyvät köyhien ja rikkaiden maiden eturistiriidat. Samalla se antaa väkivän viestin sellaiselle kansalliselle hyvinvointipolitiikalle, jonka reformitahdon on ollut vaikea pysytellä omien säästövarojen ja oman tuottavuuden kasvun puitteissa ja jonka nyt pitäisi sovittautua siihen, etteivät edes omat kasvuresurssit ole kenties käytettävissä tulevaisuudessa, jos kansainvälistä tulonjakoa globaalisin perustein tasataan.

Uhkakuva globalisaatiosta havittelupääoman uusliberaalina ilmentymänä tekee kansallisesta hyvinvointipolitiikasta sen rohkean vastustajan. Se on yhden kaltaista poliittista retoriikkaa, jonka matka loppuu kesken niin pian kuin analyysissä tunkeudutaan hiukan pintaa syvemmälle. Jos taas globalisaatio ymmärretään niin laajakantoisena kulttuurisena ilmiönä kuin olen kuvannut, sen täytyy avata merkittäviä ideologisia kysymyksenasetteluja sellaisille edistyksellisille liikkeille, jotka viime vuosina ovat taivaltaneet eteenpäin ajan aatteettomuutta ja näköalattomuutta surkutellen. Tämänkaltaiset asiat ovat olleet mielestäni, kun olen väittänyt, että globalisaation oikein tai väärin ymmärtäminen on yhteisöllisyyden kannalta ratkaisevan oivaltavaa tai ratkaisevan sokeuttavaa.

2 Yhteiskuntapolitiikka tienhaarassa

Tungos keskustassa vai polarisaatio?

Kovin paljon ei kirjallisuutta ole tarvis selata, ennen kuin huomaa, että vuosituhanen lopun lähestyminen on viritellyt monien asioiden, kuten ideologian, historian, tieteen ja sosiologian loppua. Lähempi tarkastelu osoittaa, että hyvin monissa tapauksissa päättymisen kytkeytyy itse asiassa yhteen ja samaan asiaan eli sosialismin, sen reaalisen neuvostoliittolaisen mallin, sen metafysiikan sekä sen tiedeperustan horjumiseen ja kuolemiseen.³⁹ Sanottakoon vielä täsmällisemmin: kapitalistisella markkinataloudella ei ole enää talousjärjestelmän vaihtoehtoa (Fukuyama 1992, xi–xiii) ja ideologian loppuminen puolestaan on ymmärrettävä tässä nimenomaisessa historiallisessa viitekehyksessä (Bell 1988, 13–17).

Dramatiikalle ja väärinkäsityksillekin alttiiseen henkiseen viritykseen liittyy kysymys siitä, onko ero vasemman ja oikean välillä menettänyt merkityksensä. Donald Sassoon päättää eurooppalaisen sosialidemokratian historiansa tämänkaltaiseen pohdiskeluun. Siinä yhteydessä hän kertoo hauskan anekdootin belgialaisesta sosialistista ja historioitsijasta, joka jo 30-luvulla vastasi asiaa koskevaan kysymyk-

³⁹ Vrt. Fukuyama: historian loppu ja Bell: ideologian loppu.

seen lähestulkoon aforistisella tavalla: ”Jos minulta kysytään, vieläkö jaolla vasempaan ja oikeaan on merkitystä, niin ensimmäinen mieleeni juolahtava asia on, että kysymyksen esittänyt henkilö ei ole vasemmistolainen” (Sassoon 1996, 776).

Tämä on terävä huomio ja tarkoittaa sitä, että politiikanteossa on asialla taktinenkin puolensa. Vasemman ja oikean välisessä mittelössä asemansa heikommaksi tunteva osapuoli kyselisi tällaisia asioita taktisesti nöyrällä mielellä, kun taas vahvemmuutta tunteva mielellään ilmaisee asian niin, ettei tarjolla yksinkertaisesti ole enää vaihtoehtoja. 30-luvun suuren laman jälkeen ja vielä pitkään toisen maailmansodan jälkeen tunsivat vasemmistolaiset itsensä vahvaksi (vrt. Giddens 1998, 37–41). Kun nyt hyvinvointivaltion hämmennyksen aikoihin kyselen, vieläkö oikean ja vasemman välisestä vastakohtaisuudesta voidaan nostaa keskeisiä polarisoivia poliittisia visioita, niin siitä voidaan kenties vetää johtopäätös, että poliittisen taustani huomioon ottaen liikun nöyrällä mielellä niin kuin taktisesti pitääkin.

Vasemman ja oikean ulottuvuudella on varmasti pitkälle tulevaisuudessa runsaasti poliittista merkitystä niin retorisesti kuin taktisestikin. Mutta miten lienee politiikan sisällön laita? Syntyykö yhteiskunnallisen tilan analyysi ja ratkaisujen vaatima lataus sekä perusvaihtoehtojen punninta edelleenkin polarisoivan vasen-oikea antagonismin kautta? Siihen en usko. Enkä usko siihenkään, että historia olisi loppunut ja olisi siirrytty uuteen aikakauteen ilman aatteellisia jännityksiä, jonkin aatesuunnan lopullisen voiton vuoksi. Uusien jännitteiden ja vastakkaisuuksien etsiminen on hyvinvointivaltion nykytilassa paitsi tarkoituksenmukaista niin peräti kiehtovaa.

Oikean ja vasemman välinen vastakkainasettelu on joka tapauksessa menettänyt merkitystään ja jo siitä alkaen, kun hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyvä poliittinen konsensus alkoi yleiseurooppalaisittain vahvistua. Yhdessä vaiheessa sosialidemokraattinen uudistuspolitiikka tarvitsi talouskasvua ja dynaaminen kapitalismi kesityttäjäänsä. Niinpä hyvinvointivaltion kriisi vuosituhaten lopulla ei sekään ole pelkästään reformistisen sosialidemokratian haaste, vaan mielummin on laaja poliittinen konsensus uusien kysymysten ja epävarmuuksien edessä (Sassoon 1996, 772–777). Useita vuosikymmeniä sotien jälkeen näytti markkinatalouden kasvuvoiman ja vahvan sosiaalipolitiikan positiivinen vuorovaikutus sekä siihen nojaava konsensus ongelmattomalta. Nyt tämä aika on ohitse, kun havaitaan, ettei sen enempää markkinataloudelle kuin hyvinvointivaltiollekaan ole vaihtoehtoa, mutta historia ei silti ota loppuakseen. Se vain jatkumistaan jatkaa ja silloin on yritettävä analysoida, millaiset uudet jännitteet, odotukset ja toiveet nousevat vanhojen tilalle.

Onkin perusteltua kysyä, millaiseen analyysiin päädytään, jos lähdetään siitä, että hyvinvointivaltion menestystä eivät uhkaakaan sille vihamieliset aatteelliset voimat. Poliittisia näkemyseroja on, mutta

vasemman ja oikean välinen ristiveto ei ole hyvinvointivaltion palvelurakenteen paisumista jarruttanut. Hyvinvointivaltio on siis eurooppalaisesta historiallisesta näkökulmasta tukevalla jalustalla seisova konsensuaalinen saavutus. Sen symboliikka on lyönyt lävitse koko laajaan poliittiseen kenttään ja sen reformistiseen kilpavarusteluun (Luhmann 1995, 109–112). Poliittista mandaattia kansalta ei saa, jos tämän rakennelman perusteita ryhtyisi purkamaan. Miten jatkamme pohdintaa, jos hyvinvointivaltio ei olekaan tullut jonkun ideologisen virtauksen lyömäksi, vasen oikean ja yhteisöllisyys uusliberalismin taltuttamaksi? Monien johtopäätös näyttää olevan, että kunhan uusliberalismin liike vain tyrehtyisi, niin perinteisten ekspansiivisten reseptien avulla päästäisiin irti niin työttömyydestä kuin sosiaaliturvan leikkauksistakin. Edellisessä luvussa nousi globaalinen uhkakuva poliittiseksi ja aatteelliseksi taistelulipuksi juuri tässä tarkoituksessa.

Tungos keskustassa vaiko poliittinen polarisaatio? Tämä on peruskysymys, joka voidaan esittää myös seuraavasti: laaja hämmennys uusien kysymysten edessä vaiko määrätietoisuus noudattaa perinteisiä reseptejä jos vain aatteellinen vihollinen tulisi nujerretuksi? Tutkimukseni yksi peruslähtökohta on, että hyvinvointivaltiota koskeva konsensus on paitsi vahva niin suuren hämmennyksen vallassa. Uusliberalismin uhkakuvan nostaminen ja teennäinen taistelu sitä vastaan on ennen muuta poliittista varjonyrkkeilyä asianomaisella retoriikalla. Eikä tämä ole vain käsitys Suomen aatteellisesta tilasta, vaan kyse on paljon laajemmasta yleiseurooppalaisesta ilmiöstä. Suomessa on vaalijärjestelmä, joka pyrkii tuottamaan monipuoluehallituksia. Täällä konsensus näkyy ehkä vielä selvemmin kuin niissä maissa, joissa vaalijärjestelmästä tai muista syistä johtuen vallassa vuorottelevat retorikaltaan mahdollisesti hyvin erilaiset mutta ohjelmiltaan silti samankaltaiset hallitukset. On siis mieluummin seurattava käten jälkiä kuin huulten liikkeitä.

Saksassa alkoi pian sotien jälkeen vallita hyvinvointiyhteiskunnan rakennustyössä laaja yhteisymmärrys ja merkittävä osa keskeisestä tuoreesta lainsäädännöstä on laajan konsensuksen tuottamaa (vrt. P. Pierson 1996, 166–170). Viimeaikainen saksalainen yhteiskuntapolitiikka veroratkaisuineen himmentää entisestäänkin vasen-oikeavastakkainasettelua. Christopher Pierson on puolestaan kiinnittänyt huomiota siihen, ettei keynesiläistä hyvinvointipolitiikkaa suinkaan kaatanut thatcherismin aalto, vaan jo ennen rautarouvaa uudet tuulet puhalsivat suuntaan, josta poliittinen yhteisymmärrys oli laajalti kytemässä. Päivänpolitiikan retoriikka ei ollut enää sopusoinnussa käytännön kanssa. Samalla hän huomauttaa, että julkisen sektorin uudistustyössä oli mieluumminkin hallitsevana pragmaattinen toiminnan tehostamisen tarve kuin äärioikeistolainen privatisointitendenssi (Ch. Pierson 1998, 154–157). Paul Pierson puolestaan toteaa laajaan tilastoaineistoon nojautuen, että muutokset brittiläisen hyvinvointival-

tion rakenteessa ovat thatcherismin kaudella numeroiden valossa hämmästyttävän pienet siihen nähden, miten hyvinvointivaltiolla vihamielistä oli hallituksen hyvinvointivaltion suuntaama poliittinen retoriikka (P. Pierson 1996, 158–163). Thatcher ei tietenkään voinut esiintyä jälkisosialistina sen enempää kuin Tony Blair uusliberaalina, mutta jälleen kerran riittävältä etäisyydeltä tarkasteltuna politiikan linjat eroavat todellisuudessa paljon vähemmän kuin retoriikat.⁴⁰

Thatcherismin ja reaganismin aallot on mielellään kytkeyty poliittisesti toisiinsa. Sen vuoksi on mielenkiintoista lukea myös budjettipäällikkö David Stockmanin muistelmista, miksi Reaganin hallinto epäonnistui julkisen sektorin kasvun pysäyttämässä. Vastaus on, että konservatiivinen oppositio oli Yhdysvalloissa vuosikymmeninä ennen Reaganin kautta ollut pala palalta rakentamassa amerikkalaista hyvinvointivaltiota. Ei ollutkaan yllättävää, ettei reaganismi amerikkalaisissa olosuhteissa tarkoittanut suurta käännettä hyvinvointifilosofiaa vastaan, kun republikaanit olivat olleet keskeinen osa sosiaalipolitiikkaa koskevasta konsensuksesta alusta loppuun saakka. Ei ollut halua purkaa oman työn tuloksia (Stockman 1986, 437–440).

James Buchanan on mielenkiintoisella tavalla analysoinut jatkuvan velkaantumiseen liittyvää ei aatteellista vaan byrokraattista ja päivänpoliittista kallistumaa (bias). Virkamiehet liioittelevat mielellään resurssien tarvetta. Poliittikkaan taas hakeutuu nimenomaan ihmisiä, joille julkisen sektorin kasvattaminen on alun alkujaan periaatteellisesti tärkeää. Molempien itsekkäiden etujen mukaista on, että budjetit paisuvat (Buchanan 1975, 156–157, kts. myös Korpinen 1989, 24–27).

Suomen ensimmäisen sinipunahallituksen pääarkkitehti Mauno Koivisto ei ollut Harri Holkerin hallitusta nimittäessään niinkään huolestunut oikean ja vasemman ristivedosta kuin siitä, että saattaa pyörähtää ei vaan eduskunnan vaan hallituksenkin sisällä sellainen peli käyntiin, jossa kaksi joukkuetta potkii palloa samaan maaliin säännöillä, jotka eivät tunne maalivahdin käsitettä laisinkaan. Pian kokoomuksen puheenjohtajaksi noustuaan Ilkka Suominen oli lausunut mahtipontiset sanat, joita en tule koskaan unohtamaan: ”Vasemmisto vaviskoon, sillä kokoomus on kolmas työväenpuolue”.⁴¹

⁴⁰ Samuel Brittan on kiehtovalla tavalla pohtinut Margaret Thatcherin kuuluisan iskulauseen ”There is no such thing as society” runollista alkuperää samoin kuin sitä, kuinka yhden runon poliittisesta yksinkertaistuksesta tuli lentävä lause, jota Thatcherin viholliset hyödynsivät ja ystävät puolestaan vieroksivat. W.H. Audenin runosta vuodelta 1939 löytyvät säkeet ”There is no such thing as state, And no one exists alone” ja se päättyy sanoihin ”We must love one another or die”. Tämä kuten Brittanin tekstikin on yhteisöllisen ja yksilöllisen rajankäynnin moni-ilmeistä pohdiskelua (Brittan 1996, 85–101).

⁴¹ Minulla oli tilaisuus ns. Tiistai-kerhon jäsenenä olla läsnä tässä ikimuistoisessa tilaisuudessa Suomalaisella Klubilla 1970-luvun lopulla.

Ei siis todellakaan käynyt niin, kuten Pekka Kuusi oli ennustanut, että sosiaalisen tasauksen edistyessä se joutuu yhä tiukempaan taloudelliseen kontrolliin (Kuusi 1961, 32). Kävi juuri päinvastoin. Hyvinvointivaltion symboliikka osoittautui aina vain elinvoimaisemmaksi ja kontrolli löystyi. Niklas Luhmann analysoi terävästi modernin hyvinvointivaltion poliittista järjestelmää ja sen kulttuuria. Kun poliittinen oppositio puuttuu, jää jäljelle vain reformikilpailu ja valtio ylikuormittuu näin laeista, asetuksista ja rahanjaosta. Poliitiikka ei enää tunne muuta tapaa lähestyä kansalaista, joka puolestaan oppii ajattelemaan niin, että jokaiseen epäonnenkantamoiseen täytyy löytyä hyvinvointivaltion parantava resepti. Eikä ajatella vain niin, että valtio voi auttaa, vaan sen tulee auttaa, koska se on syyllinen. Kun on syntynyt hyvinvointivaltion konsensus, niin puolueet voivat lopulta ylittää toisensa vain lupauksissaan. Käy mielettömäksi erotella edistyksellistä konservatiivisesta (Luhmann 1995, 118).

Kun Oskar Lafontaine tuli Saksan sosialidemokraattien johtaman hallituksen valtiovarainministeriksi samaan aikaan kun sosialidemokraattiset kabinetit jo muutoinkin näyttivät hallitsevan Eurooppaa, alkoi syntyä vahvoja poliittisia odotuksia uusliberalistiseksi katsotun kauden jälkeisestä sosialidemokraattisesta vaiheesta, jolloin määrätietoisesti käytäisiin käsiksi EU:n toimiin ennen kaikkea työttömyyden ongelmaan. Vaalikauden jälkeen sitä menestyksellä puolitettaisiin, kunnes se traditionaalisin tavoittein ja traditionaalisin keinoin olisi kesytetty. Nämä odotukset rakentuivat suuresti Lafontainelle tyypilliseen dogmaattiseen ja paljon lupaavaan puhetapaan.⁴² En tunne Lafontainen syrjäyttämisen taustasyitä, mutta mielestäni hänen eronsa oli mitä johdonmukaisin seuraus mitä epäjohdonmukaisimmasta ajatuksesta yleiseurooppalaisen työllisyyspolitiikan täyskäännöksestä EU:n puitteissa. Kun eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden resurssirajoitukset alkoivat olla kouriintuntuvia, niitä saatettiin pitkittää velkaantumisen, devalvaatioiden ja inflaation nyt jo kielletyillä keinoilla. Ne saattoivat kelvata yksittäisen kansallisen politiikan ainesosiksi. Yleiseurooppalaisen hyvinvointipolitiikan elementeiksi niistä ei tietenkään ollut. Lafontaine suositteli itse asiassa EU:lle sellaista talouspolitiikan linjausta (Lafontaine 1998, 72–87), jonka hylkäämiseksi Suomi juuri oli hakeutunut EU:n jäsenmaaksi.

Pertti Karkama on esitellyt suomalaista sinänsä niukkaa yhteiskuntapoliittista arvokeskustelua mielenkiintoisella teoksellaan Kulttuuri ja demokratia. Olemme tottuneet puhumaan arvotyhjiöstä eli arvokeskustelun puutteesta, mutta Karkaman mielestä on kyse pi-

⁴² Lafontaineen kohdistuvien poliittisten odotusten määrä oli huomattava sillä poliittisella taholla, jota voisi kutsua ns. dogmaattiseksi vasemmistoksi. Tässä mielessä hänen eronsa oli paitsi merkittävä poliittinen tapahtuma myös yhteiskuntapoliittinen linjaviitta. (Kts. keskustelu *New Left Review*:n palstoilla Nrot 227/1998 ja 233/1999).

kemminkin arvotäysiöstä tai arvoumpiosta eli siitä, ettei ole puutetta arvokeskustelusta vaan vaihtoehtoista. Niin hallitsevina näyttäytyvät keskustelussamme hänen mielestään uusliberalismin arvopäämäärät (Karkama 1998, 10, 113–124). Poimin tämän teoksen esiin yhtenä vallitsevan kulttuurivirtauksen edustajana.

Arvotyhjiön käsitteen korvaaminen arvotäysiöllä on kätevää. Minustakin on jännittävää käyttää käsitettä arvotäysiö ja sanoa, että umpioituneeseen tilaan ei aitoa keskustelua yksinkertaisesti mahdu. Johdopäätösten kannalta on kuitenkin olennaista näkeekö poliittisen tilan polarisoituneena vai konsensuksen tungoksena keskustassa. Mikä Karkaman mielestä on täynnä uusliberalismia, on minun mielestäni täynnä kuilun äärelle ehtineen, Luhmannin analysoiman kilpareformismin hämmentynyttä ja itsesuojelevaa ja väistämätöntä perääntymistä.

Mistä tämä näkemysero johtuu? Karkaman teoksen luettuani ainakin yksi asia valkeni minulle. Jotka uusliberalismin uhasta paljon puhuvat, näyttävät käsittävän historian kulun niin, että oli aatteellinen aika, jolloin rakennettiin hyvinvointivaltiota, kunnes tuli toinen aika, jolloin sitä alettiin purkaa. Oli vallalla yhteisöllinen linjaus, jonka nyttemmin on korvannut vahvasti yksilöllinen. On ikään kuin olisi vallinnut aikakausi, jolloin pelottava leijona oli suljettu häkkiin, mutta josta se on sittemmin päässyt irti. Parempi aika tulisi jos uusliberalismin leijona jälleen häkittäisiin ja hyvät voimat pääsisivät vallalle. Tästä aatteellisesta tarkastelusta ei mikään silta kulje verokattoon törmänneen kansankodin epävarmaksi muuttuneeseen toimintaympäristöön.

Kansankodin tapahtumia voi verrata siihen, mitä saattaa tapahtua tavallisessa suomalaisessa kodissa. Lasten luistimet ovat kanissa, koska perheessä on eletty yli varojen. Talvi lähestyy ja äiti, joka tietää lasten pitävän luistelemisesta ilmoittaa, että perheen budjettiin tarvitaan leikkauksia, jotta luistimet saataisiin kanista ja talvella voitaisiin luistella. Jos perheen isä tähän lasten kuullen sanoisi, että äitimuori tuntuu lukeneen liikaa Friedrich Hayekia⁴³ niin erehdynkö ja väitän, että myötätuntomme kääntyisi väistämättä äidin puolelle. Jos isä vielä filosofiseen sävyyn jatkaisi, onko perheemme arvokeskustelu ylimalkaan mahdollista, kun meillä on vain yksi ainoa vaihtoehto, niin silloin meitä jo kenties naurattaisi, ellei pohjimmiltaan olisi kysymys niin traagisesta väärinymmärryksestä kuin resurssirajoituksen ja uusliberalismin samaistamisesta.

En näe sen enempää suomalaisen kuin yleiseurooppalaisen yhteiskuntapolitiikan käytännön todellisuudessa mitään vahvaa poliittista uusliberalistista tahtoa. Itsekkyiden pyrkimystä kyllä näen kosolti ja

⁴³ Teoreettisella kentällä hienostuneimmat uusliberalistiset filosofiat on esittänyt Friedrich Hayek (kts. esim. Giddens 1994, 33–37, Ch. Pierson 1998, 40–42).

median avulla vieläpä kärjistyneesti, kun talousuutiset vihdoinkin ja viimein arvopaperistuneessa Suomessa ovat muodin mukaisesti kohdistuneet äkkirikastuneiden ylelliseen mutta riskipitoiseen elämään. Tämän mediasumun lävitse kykenen silti näkemään vahvan yhteisöllisyyden poliittisen rintaman, joka on joutunut velkareformismista perääntymään ja on samalla ymmällään hyvinvointipolitiikan uusien kysymyksenasettelujen kanssa.

Ymmällään olo on sinänsä tärkeä asia. Se on terveellistä ambivalenssia, joka juuri voi johtaa oikeiden kysymysten tekoon ja näin myös vastaustenkin tielle. Näin käy sitä varmemmin, mitä selkeämmin ja nopeammin varjonyrkkeily uusliberalismia vastaan muuntuu yhteisöllisyyden politiikan refleksiiviseksi, kriittiseksi analyysiksi. Silloin käy ymmärrettäväksi, ettei yhteisöllisyyden politiikalla ole ollut varteenotettavaa aatteellista vastustajaa sen jälkeen, kun kokoomuksesta tuli kolmas työväenpuolue. Silloin myös valkenee, mitä Luhmann tarkoittaa sillä, että hyvinvointivaltion tila on vaarantunut sen ystävien eikä vihollisten vuoksi (vrt. Eräsaari 1995, 179).

Tätä toivottavaa kehityksen kulkua ei luterilaisen kirkon tuonnonen paastokirje ”Kohti yhteistä hyvää” (kts. Pihkala 1999, 154–157) ole ikävä kyllä edistämässä. Sen eettis-moraalinen viritys lienee syntynyt syrjäytymisilmiöiden aidosta hädästä, mutta käydyssä keskustelussa se ei ole pelkästään hyödytön vaan saattaa olla vahingollinenkin kannanotto. Se voi omalta osaltaan vahvistaa petollista kuvaa, että kun vain globaalin uusliberalismin aatteellinen vihollinen lyödään takaisin niin aiempien hyvinvointiponnistelujen ylikuormittama valtio voi uudelleen ryhdistäytyä uuden yhteisöllisyyden politiikan moottoriksi. Jermu Laine osuu ytimeen huomauttaessaan kirkolle, että uhkakuvien kuvailijoiden sananvalinnat ovat uhkaavampia kuin itse uhat (Laine 1999b, 311).

Eihän tässä sovi millään muotoa ottaa kirkkoa suurennuslasin alle, kun samankaltaista linjausta on havaittavissa laajalti koko kulttuurin ja politiikan kentässä. Olen katseeni suunnannut kirkkoon sen vuoksi, ettei se aidosta kristillisistä vakaumuksista huolimatta ole kovin hyvin onnistunut viimeaikaisessa yhteiskuntapoliittisessa aktivoitumisessaan. Sen tulisi mielestäni ennen muuta katsoa, ettei se varomattomasti uusliberalismin vaaraa korostaessaan ja hyvinvointivaltion mahdollisuuksia liioitellessaan tekisi liian helpoksi valintoja, jotka ovat käyneet vaikeiksi ja komplisoiduiksi. Näin kirkko voisi harkitsevaisella sanallisella interventiopolitiikalla jättäytyä moraaliseksi reserviksi tilanteisiin, jossa sitä kenties kipeästi kaivattaisiin.

Paastokirje on siis yleisemminkin kulttuurinen varoitusmerkki löysän arvokeskustelun vaaroista. Arvokeskustelusta on tullut käsite, joka yleistyessään ei ole selkiintynyt. Helppoista vastakkainasetelmista on pitkä matka vaikeisiin ja ristiriitaisiin käytännön valintoihin. Siksi arvokeskustelun käsite on ongelmallinen demokratiankin kannalta ja

siksi sen käsitteeseen turvautumista onkin syytä varoa. Arvokeskustelu ei mielestäni etene ainakaan siten, jos siinä vain esiin tuodaan peräti yksinkertaistetut ja ajan hampaan jo kalvamat toisilleen vastakkaiset oikean ja vasemman, yhteisöllisyyden ja itsekkyyden polarisoituneet arvot. Se voi kuitenkin avata ovensa, jos oivalletaan, että on yhteisöllisyyden itsekritiikin aika. Tämä ajatus on minulle syntynyt siinä yhteentörmäyksessä, jossa konsensuksen ja reformikilvan sävyttämä yhteisöllisyys on kohdannut epävarmuuden maailmassa ekspansioon rajansa ja jossa se katseen itseensä kohdistuen etsii tietään dramaattisesti muuttuneessa odotushorisontissa.

Sitä juuri tarkoitan, kun katson kypsän hyvinvointivaltion yhteiskuntapolitiikan saapuneen tienhaaraan. Siihen maastoon pystytetyt tienviitat on merkattu epävarmuuden, epäröinnin ja ambivalenssin kielellä eikä suinkaan vasemman ja oikean polarisoituneella selkokielellä. Näistä tienviitoista yritän tutkimuksessani seuraavasti lukea yhteiskuntapoliittisen kulttuurin vaihtoehtoiset peruslinjaukset. Tutkimukseni IV luvussa, jossa tilivelvollisuuden käsitettä täsmennetään, nämä kulttuurivaihtoehdot samalla jäsentyvät erilaisiksi politiikkakäsityksiksi.

Suvereeni hyvinvointivaltio epävarmuuden maailmassa

Olen edellä tarkastellut lukuisista eri näkökulmista niitä muutoksen kaaria, jotka ovat ajaneet hallittavuuden varmuuteen, rationaalisuuteen ja ennustettavuuteen luottavan hyvinvointivaltion kriittisen itsetutkiskelun tilaan. Ensinnäkin on meneillään ollut globalisoituminen, jota tässä tutkimuksessa ei ole ymmärretty voittopuolisesti taloudelliseksi kansainvälistä kauppaa koskevaksi, vaan ennen muuta viestinnälliseksi, kulttuurisesti ja aatteellisesti kyseenalaistavaksi ilmiöksi. Kun muutoksia on tarkasteltu hyvinvoinnin kasvavan riskisisällön näkökulmasta, niin johtopäätökseni on myös ollut, että tulonjakokeskustelussa tulee ”oikeutettuja” vaatimuksia esitettäessä painottumaan vastedes yhä enemmän globaali aspekti eli köyhien ja rikkaiden maiden välinen eturistiriita. Yksi näkökulmani on ollut sosiaalisen refleksiivisyyden kasvu ja detraditionalisoituminen, mikä on ravistellut käsityksiä niin individualismista, yhteisöllisyydestä kuin solidaarisuudestakin. Epävarmuuden modernisoitumisen rinnalla on yhteiskuntakin modernisoitunut, mihin liittyy sosiologinen oivallus siitä, että valtio on menettänyt suvereniteettiaan ja jäänyt yhteiskuntapoliittisen infrastruktuurin edelleenkin tärkeäksi mutta vain yhdeksi osaksi eriytyneissä ja monikeskeisiksi muodostuneissa yhteiskunnissa.

Kaikkiin näihin keskeisiin epävarmuuden muutosilmiöihin kytkeytyy lisäksi dogmaattisen ja ideologisen ajattelun väistyminen pragmaattisen tieltä. Pragmatismi on tällöin ymmärrettävä merkityk-

seltään kasvaneena niin yhteiskuntapoliittisena kuin yhteiskuntatieteellisenäkin virtauksena. On mielenkiintoista havaita, että pragmaattisen ajattelun uranuurtajan John Deweyn (Kilpinen ym. 2001, 1–12) avainteos ”The quest for certainty” on vastikään käännetty suomenkieliseksi laitokseksi (”Pyrkimys varmuuteen”, Dewey 1999). Olennaista on, että tämä teos on kirjoitettu alkukielellä jo vuonna 1929 ja että jostain syystä on käynyt tärkeäksi ja ajankohtaiseksi kääntää teos suomeksi 70 vuotta sen ilmestymisen jälkeen.

Deweyn yksi pääteema on, että ihminen on epävarmassa maailmassa hakenut turvallisuutta siten, että on pyrkinyt korottamaan puhtaan järjen toiminnan käytännön toimien edelle. Tämä vahva perinne tarkoittaa, ettei ole haettu varmuutta vaan järkkymätöntä varmuutta, kun taas Deweyn pragmatismi tarkoittaa ennen muuta sitä, että epävarmuus tulee hyväksyä ja varmuutta tulee etsiä ei ajattelun vaan ennen muuta käytännön toimien kautta (Dewey 1999, 246–247). Deweyn arvoteorian keskeinen teesi on, että hyvinvointi muuttuu arvoksi vasta sen jälkeen, kun ymmärretään, miten se voi olla perua toimenpiteistä. Arvot kytkeytyvät siis käytännön toimiin (Dewey 1999, 232–233, 247, vrt. Luhmann 1990, 225–230).

Yleisessä kielenkäytössä pragmaattisuus mielellään ymmärretään jollakin tapaa status quoksi, seisovaksi vedeksi ja poliittiseksi kompromissihaluksi, johon saatetaan vielä liittää antautumisen mieliala. Siten kuin pragmatismien yhteiskuntatieteellinen herääminen on ymmärrettävä ajankohtaisena ilmiönä, pragmaattisuus on dynaamista eikä suinkaan staattista ja liittyy elimellisesti epävarmuuteen, kun inhimillisen toiminnan esteiden kasvaessa luovuudenkin vaatimukset lisääntyvät (Kilpinen 1998, 174).

Risto Heiskala kirjoittaa, että pragmatismi vielä 1970-luvun puolivälissä näytti yhteiskuntatutkimuksen kannalta pelkältä aatehistorialta, mutta nyt se on nykyisen yhteiskuntateorian nousevia virtauksia. Pragmaattisen luovuuden merkitys korostuu ennen muuta silloin, kun suuret esteet ja vakavat kriisit edellyttävät toimijalta uudelleen arvioita (Heiskala 2000, 119–124).

Giddensin rakenteistumisen teoria ja toiminnan refleksiivisen merkityksen korostaminen tarkoittaa omalta osaltaan sitä, että ideologinen vakaumus saa antaa sijaa pragmaattiselle neuvokkuudelle (Bryant & Jary 2001b, 28–29). Bourdieu puolestaan kertoo löytäneensä John Deweyn tutkimukset suhteellisen myöhään ja kiinnittäneensä huomiota oman habitusteoriansa ja Deweyn pragmatismien välisiin hämmästyttävän suuriin yhtymäkohtiin (Bourdieu & Wacquant 1995, 152–153). Myös Pekka Kuusela on kiinnittänyt huomiota Giddensin ja Bourdieun ajattelun sekä amerikkalaisen pragmatismien yhteiskuntateoreettisiin yhtymäkohtiin (Kuusela 2001, 370). Se tapa, millä Luhmann lähestyy arvoja ja käytännön realiteetteja demokratiaa koskevassa analyysissään on puolestaan yhdensuuntainen sen Deweyn

näkemyksen kanssa, että arvoja voi toteuttaa vain operaatioiden avulla (Luhmann 1990, 225–230, Dewey 1988, 242–243). Näin muodoin löytyy yhteiskuntateoreettisia perusteluja väitteelle, että pragmaattisen näkökulman merkitys korostuu silloin, kun yhteiskuntapolitiikkaa tarkastellaan epävarmuuden maailmassa.

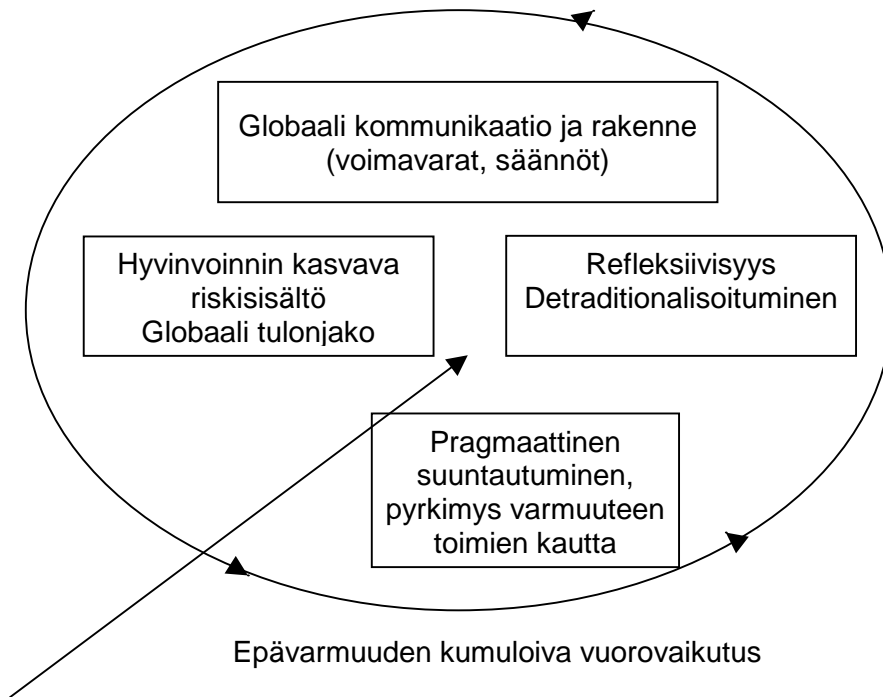
Kuviossa 8 on tuotu esiin tutkimuksessani tarkastelun kohteena olleen epävarmuuden toisiaan korostavat elementit. Sen rinnakkaiskuviossa 9, joka luonnehtii puolestaan varmuuden kumuloivaa vuorovaikutusta, on niin viestinnässä kuin tulonjaossakin hallitsevana lokaali, kansallinen näkökulma. Tässä väistyvässä maailmassa kasvupolitiikan ja sosiaalipolitiikan välinen positiivinen vuorovaikutus antaa omalta osaltaan varmuuden tunteen, jota globaalit ekologiset kysymykset eivät vielä häiritse. Refleksiivisyyden asemesta olen tähän kuvioon sijoittanut rationaalisen ja pragmaattisen asemesta ideologisen suuntautumisen. Nämä kuviot yksinkertaistavat ja kärjistävät varmuuden ja epävarmuuden ilmastojen välistä eroa ja näin havainnollistavat sitä asteittaista muutosta, joka on meneillään yhteiskuntapolitiikan ympäristössä. Samalla ne havainnollistavat epävarmuuden varmuuden vastakkaisuusasettelua, jonka kysymyksenasettelut ovat tutkimuksessani nousemassa keskeisiksi ja jotka eivät avaudu perinteisen vasen-oikea antagonismin avulla.

Luvussa II tarkastelin talouspolitiikan paradigman muutosta, jossa tein eron keynesiläisen hyvinvointitalouden ja modernin tarjonnan talouden välillä. Esitin johtopäätöksen, että keynesiläinen hyvinvointitalous edustaa varmuutta varmuuden maailmassa ja tarjonnan talous epävarmuutta epävarmuuden maailmassa. Sen mukaisesti olen ohessa sijoittanut nämä kaksi erilaista talouspolitiikan paradigmaa kummatkin omiin maailmoihinsa.

Epävarmuuden maailmassa (kuvio 8) sinne sijoitetut elementit muodostavat mielestäni käsitteellisen kokonaisuuden niin, että ne kuvaavat tavallaan samaa modernisoitumisen muutosilmiötä, jossa näkökulmat vain täydentävät ja kumuloivat johdonmukaisesti toisiaan. Yhden näkökulman problematiikka avautuu ja täydentyy toisten näkökulmien esiin nostattamien kysymysten avulla. Globalisaatio on sulkenut pois eräät perinteiset kansallisen talouspolitiikan suvereenit keinot. Globalisaation oheistuote eli EU rajoittaa nyt sitä, mitä kansallisen suvereniteetin nimissä oli aiemmin tapana tehdä. Yksilöllistymiseen tiiviisti kytkeytyvä tuotantotalouden muuttuminen vie omalta osaltaan edellytyksiä kömpelöltä keynesiläiseltä kysynnän makrotaloudelliselta säätelyltä. Työllisyyden elvyttäminen eli yhden hyvinvointivaltion avainkysymyksen ratkominen siirtyy tarjonnan talouden sekä rakenne- ja teknologiapolitiikan puolelle. Hyvinvoinnin riskisisällön kasvu puolestaan on omalta osaltaan korjaamassa käsityksiämme sen yhteiskuntapolitiikan tulevaisuudesta, jonka finanssien piti rakentua nopean taloudellisen kasvun, täystyöllisyyden ja ankaran

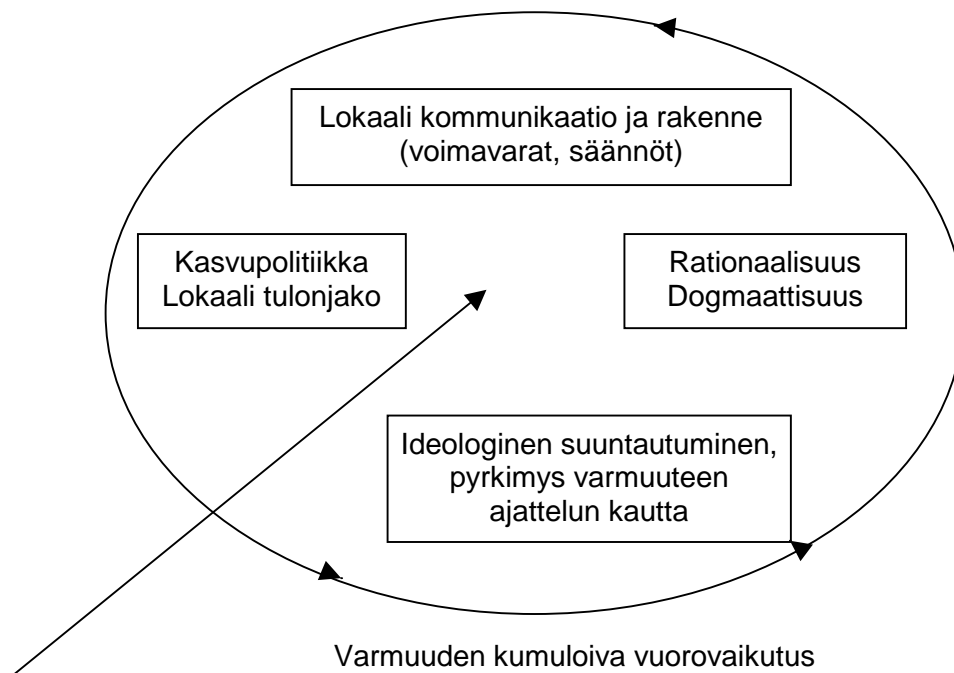
tuloerotuksen turvin toimivan laajenevan julkisen palvelusektorin varaan.

Kuvio 8. **Epävarmuuden ilmasto**

Sijoitan tarjonnan talouden paradigman tähän epävarmuuden maailmaan

Kuvio 9. **Varmuuden ilmasto**

Sijoitan keynesiläisen hyvinvointitalouden paradigman tähän varmuuden maailmaan

Käsitykseni mukaan juuri näistä epävarmuuden keskeisistä elementeistä eli globalisaatiosta, yksilöllistymisestä, kasvavista ekspansion riskeistä ja tyhjentyvästä keynesiläisyydestä näyttää syntyvän paitsi kumuloituvaa kokonaiskuvaa niin modernin reformipolitiikan haaste, mihin on vaikea vastata, kun puuttuvat niin työkalut kuin analyttinen kehikkokin. Suvereeni, kansallinen hyvinvointivaltio – epävarmuudesta aikoinaan syntynyt – on kohdannut modernisoituneen epävarmuuden maailman uusine haasteineen.

Modernisoituneessa epävarmuudessa ja modernisoituneessa yhteiskunnassa on siis nykyaikaistunut hyvinvointivaltion kysymyksenasettelu. Se on tiivistettävissä neljään yhteiskuntateoreettiseen näkökulmaan, neljään muutokseen, joita kutakin voisi kutsua hyvinvointivaltion odotushorisontin epävarmuuden problematisoinniksi:

1. Toimintaympäristöä hallitsee epävarmuus, jonka keskeinen elementti on globalisoituminen. Näkemys yhteiskuntapolitiikan hallittavuuden asteesta ja sisällöstä on muuttunut.
2. Yhteiskuntapolitiikan hyvän kehän sisällä on tapahtunut rakenteiden muutos. Näkemys hyvinvointivaltiosta yhteiskuntapolitiikan hierarkisena tilivelvollisena elimenä on muuttunut.
3. Yhteiskunnallinen interventiopolitiikka on siirtynyt tarjonnan talouden puolelle. Hahmottumassa on volatiilin tietoyhteiskunnan ja hyvinvointiyhteiskunnan yhdistelmä.⁴⁴ Näkemys hyvinvointipolitiikan resurssirajoituksen stabiiliudesta on näin muodoitin muuttunut.
4. Muutostilannetta ei hallitse sen enempää toivo kuin toivottomuus. Ennen muuta sitä luonnehtii kekseliäisyyden ja luovuuden pragmatismien haaste. Näkemys keinojen merkityksestä päämääriin nähden ja käytännön merkityksestä ideologiaan nähden on näin muodoitin muuttunut.

Näin tiivistetty hyvinvointivaltion odotushorisontin tila ei heijastele yhteisön ja yksilön dualismia eikä oikean/vasemman jännitettä. Epävarmuus ei tässä tiivistelmässä koske yksinomaan valintoja ja vaihtoehtoja vaan yhteiskuntapolitiikan toimintahorisonttia kokonaisuudessaan. Sitä karakterisoi yhtäältä globaalin tieto-aidon talouden volatiliiteetti (Castells & Himanen 2001, 175), toisaalta oikean ja väärän pohdinnan keskeneräisyys (Bauman 1999, 5–6) ja edelleen tieteen kaiken kattavan legitimiisyysvaatimuksen kyseenalaistaminen (Giddens 1995, 251). Näin epävarmuuden käsite irtaantuu turvattomuudesta ja yksiselitteettömyydestä (kts. Eräsaari 2001a, 235).

Kriisin tarkastelussa tukeuduttiin edellä paljolti Zygmunt Baumannin määrittelyyn. Hän päätyi siihen paradoksaaliseen näkemykseen,

⁴⁴ Tässä on nähdäkseen Manuel Castellsin ja Pekka Himanen teoksen ydinsanoma (Castells & Himanen 2001).

että vasta kriisi panee etsimään teoriaa normaalista. Hän tarkoittaa, että silloin kun puhumme kriisistä sen modernina epävarmuuden ilmiönä, silloin yritämme mielellämme palauttaa takaisin sen menneen maailman, johon analyttiset työkalumme sopivat. Parempi olisi, että ryhtyisimme radikaaliin yritykseen eli rakentamaan uusia ajatuksellisia työkaluja vanhojen tilalle (Bauman 1999, 142). Mistä epävarmuus on lopultakin peräisin? Entäpä sitten varmuus? En hakeudu metafysiisiin sokkeloihin, vaan kutsun epävarmuutta baumanilaisittain normaalitytilaksi.

Ei siis ole kyse siitä, että hyvinvointivaltio olisi kriisissä, että se olisi instituutiona periaatteessa epäonnistunut tai että se olisi joutunut vihollisaatteiden murskaamaksi. Reformistisille liikkeille yleisemminkin on tyypillistä, että ne historian kuluessa joutuvat aika ajoin silmätysten kumuloituvien muutosten kanssa, ajautuvat tienristeyksiin ja valintoihin (Giddens 1998, viii). Niiden muuntumiskyky edellyttää, että niillä on vapaus ja taito tehdä uusia havaintoja. Mutta tarvitaan pragmaattista kykyä niin nähdä kuin ymmärtää, sillä uusilla havainnoilla ei ole virkaa ilman uusia teoreettisia oivalluksia ja uusien oivallusten kannalta taas kokemuseräiset havainnot ovat tarpeen. Kuten Pierre Bourdieu on Immanuel Kantia mukaellen sanonut, molempia tarvitaan, koska empiria ilman teoriaa on sokeaa, ja teoria ilman empiiristä tutkimusta taas tyhjää (Bourdieu & Wacquant 1995, 197).

Havaintojen merkitystä korosti 1960-luvun lopun keskusteluympäristössä Mauno Koivisto. Hän ei juurikaan ollut kiinnostunut aatteellisesta keskustelusta niiden kanssa, joille valta oli teorian eikä havainnon asia, mutta hän taitoi mielellään peistä sellaisten tahojen kanssa, joiden teoria ei peittänyt havaintoja alleen (Koivisto 1978, 263). Koiviston puhuessa teoria tarkoitti ennen muuta käsitystä yksityisomistuksesta. Sen poistamisen tuli taata tasa-arvo ja estää sosiaalinen vieraantuminen. Näin ajateltiin työvenliikkeessä laajalti viime vuosisadan alkaessa. Saman vuosisadan kuusikymmenluvun lopun dramaattinen havainto oli, miten paljon toisiaan muistuttavia saattoivatkaan olla yhteiskunnalliset ongelmat eri maissa, olipa omistus sitten yksityisissä tai valtiollisissa käsissä. Vei edelleen 30 vuotta ennen kuin tämä havainto muuttui Suomen sosialidemokraattisen (Sosialidemokratian periaatteet, 1999) ja Englannin työväenpuolueen periaateohjelmien kirjaimiksi. Tänäpä ei ole kyse valtionomistuksen ja totalitarismin dogmista vaan hyvinvointivaltion kaiken kattavan vastuun, yhteiskuntapolitiikan totaalisuuden ja kansallisen yhteiskuntapolitiikan suvereenisuuden opeista.

Tunnen vielä tarvetta jatkaa 1960-luvun lopun ja tämän päivän aatteellisen keskustelun rinnastusta. Oli aika, jolloin aatteellinen ja poliittinen keskustelu oli erittäin vilkasta, kun kaksi työväenliikkeen haaraa väittelivät keskenään. Sen väittelyn virittäjä oli viime kädessä demokratiaan kohdistunut uhka. Juuri se piti yllä vilkasta arvokes-

kustelua eikä tässä väittelyssä ollut todellakaan enemmästä ja vähemmästä kyse kuin siitä, voivatko hyvät tarkoitusperät pyhittää huonot keinot. Neuvostoliiton romahdettua ja Suomenkin poliittisen kartan muututtua tämä keskustelu on tyrehtynyt ja demokratian uhka väistynyt. Vai onkohan?

Demokratian uhka ei ole suinkaan tyystin kadonnut. Kansanvaltaa ei nyt ole vaarantamassa deterministinen teoria yhteiskuntakehityksen ihmisen toimista riippumattomista lainalaisuuksista, joita harvalukuisen etujoukko tulkitsee. Rohkenen silti tehdä rinnastuksen, että sitä kuitenkin uhkaa jälleen kerran teorian ja havainnon ristiriita. Havainto kertoo maailman käyneen yhä epävarmemmaksi ja vaikeammin hallittavaksi, mutta teoria sanoo, että maailman pitää olla hallittavissa. Antti Karisto ilmaisee tämän pulman pohtiessaan ja ironisoidessaan yhteiskuntapolitiikan kaikkivoipaisuuden pettäviä haaveita seuraavalla tiivistetyllä tavalla (Karisto 1998, 59):

”Elämä on saatavissa ja on saatava hallintaan, sillä kaikki hallitsemattomuus on pahasta. Mikään satunnaisuus ja spontaanisuus ei hevin mahdu päämäärätietoisien hallintapyrkimyksen pirtaan.”

On siis erotettava toisistaan epävarmuuden maailman ja varmuuden maailman yhteiskuntapolitiittinen kieli. Vastakkain eivät ole sosialismi ja kapitalismi, ei vasen ja uusliberaali oikea. Kyse on siitä, miten kattavalla ja ekspansiivisella hyvinvointipolitiikalla haetaan poliittista luottamusta ja vallan mandaattia samoin kuin siitä, miten perustavanlaatuista pettymystä ja kansanvallan luottamuspulaa syntyy, jos uskottellut talouden ja sosiaalisen ennustettavuuden ja turvallisuuden varmuusketjut sittenkin pettävät.

Jos reformipolitiikka on historiansa kuluessa ollut valintatilanteissa, niin miten kriittisenä sitten on pidettävä tämänhetkistä, jossa epävarmuudet ovat ajaneet materiaalisen hyvinvointipolitiikan rahoituksen ja täystyöllisyyspolitiikan ja sitä kautta yhteiskuntapolitiikan hallittavuuden yleisemminkin pahaan umpisolmuun. Miten syvästä aatteellisesta kriisistä on kyse? Miten hyvin tähän ajankohtaiseen tilanteeseen istuu erityisesti periaatteellisena vaihtoehtona muotiin tullut käsite niin sanotusta kolmannesta tiestä?

Perusvaihtoehdot avautuvat

Kun kolmannen tien käsite ilmestyy yhteiskunnalliseen keskusteluun, niin kaikenlaisia ja kirjavia mielikuvia syntyy. Luulisin, että monet ovat tulleet samoihin johtopäätöksiin kuin minä. Ensinnäkin kolmas tie on kaikkea muuta kuin turvallinen. Se on kuin metsäpolku, jolta löytyy runsaasti vaarallisia nousuja ja laskuja sekä petollisia kallioita

männynjuurineen, joihin herkästi kompastuu. Toinen huomio kiintyy siihen, että tästä vaikeakulkuisuudesta huolimatta polku on paljon patinoitu. Sitä ovat yrittäneet historian kulussa kulkea lukuisat niin hyvän kuin pahan lähettiläät.

Kun arvovaltainen Newsweek-lehti aikoinaan vuotta 1998 arvioi-
dessaan valitsi vuoden eurooppalaiseksi ei suinkaan henkilön vaan
juuri kolmannen tien, niin ei voinut erehtyä tämän huomionosoituksen
ironisesta sävystä. Se kytki kolmannen tien hyvinvointivaltion ja ehkä
jopa sosiaalisen järjestyksen uudelleenorientoitumisen tarpeeseen.
Samalla se antoi kuitenkin ymmärtää, että paljon kuljettua tietä lähtee
kulkemaan vaeltaja kuluneissa vaatteissa ja varustettuna selkäreppulla,
jossa tuoreiden einesten asemesta eväänä on annos jo pariin otteeseen
uudelleen lämmitettyä aatepuuroa. Niin että kolmannelle tielle katset-
taan kurkottava voi jo etukäteen varautua siihen, että saattaa joutua
häpeän kohteeksi; joko niiden taholta, jotka katsovat, että vanhaa
tempua yritetään jälleen kerran tai sitten niiden puhtasoppisten ta-
holta, joiden mielestä keskitietä ei voi koskaan kulkea aidolla mielellä
ja täydellä sydämellä.

Keskitiellä ei suinkaan ole historiallisesti ollut aina yhtä paljon
analyyttistä ja poliittista kysyntää. Se on ollut ilmiselvästi suurinta
silloin, kun on ajauduttu johonkin yhteiskunnalliseen kriisitilantee-
seen, jossa periaatteellisten valintojen merkitys on korostunut. 30-
luvun laman massatyöttömyys aikoinaan osoitti, että jokin suuri on-
gelma saattaa kansakuntia yhteyttää enemmän kuin niitä vastakkaiset
aatesuunnat eriyttävät. Eurooppalainen hyvinvointivaltio, jonka on-
gelmia olemme nyt analysoimassa, sai vahvoja vauhdittavia rakennus-
aineita – niin analyttisiä kuin poliittisia – 30-luvun kriisistä. Monille
esikuvallisen ruotsalaisen hyvinvointimallin asteittainen rakennustyö
on myös kulkenut monissa yhteyksissä keskitien nimellä (kts. esim.
Giddens 1998, 20–26, Przeworski 2001, 312–318).

Eräs varaus on vielä tehtävä ennen kuin pohdintaa jatketaan. Kol-
mannen tien käsitteelle on ollut aika ajoin taktistakin tarvetta. Tällä
erää on kysymys sellaisesta kolmannesta tiestä, joka päivänpoliittisena
iskulauseena lähti liikkeelle Yhdysvaltain presidentin Bill Clintonin
puheenvuorosta muutama vuosi sitten (Walker 1998, 30–32). Sen jäl-
keen se mielellään kytkettiin tiiviisti Bill Clintonin ja Tony Blairin
yhteiseen pyrkimykseen rakentaa hyvinvointivaltion problematiikan
ympäriille globaalista keskustelua. Näyttää siltä, kuin Clintonin haa-
veena olisi ollut alunperin saavuttaa liberaalidemokraattisessa maa-
ilmassa ei vain ulkopoliittisen vaan myös yhteiskuntapoliittisen joh-
tajan asema. Siihen ilmiselvästi tähtäsivät pyrkimykset rakentaa kes-
kustelufoorumia, joihin olisivat osallistuneet laajalla rintamalla Eu-
roopan poliittiset johtajat. Kun Euroopan poliittinen johto näytti pysy-
vän paljolti sosialidemokraattien käsissä, niin tämä olisi tietänyt pyr-
kimystä rakentaa konsensusta amerikkalaisen liberalismiin ja euroop-

palaisen sosialidemokratian välille hyvinvointipolitiikan keskeisissä ajankohtaisissa kysymyksissä (Walker 1998, 30–32). Pyrkimys kompastui nähtävästi Clintonin yksityiselämän ongelmiin ennen kuin se oli ehtinyt edes kunnolla päästä alkuun.

Korostan, että kohta esitettävät vaihtoehtoja koskevat pohdiskelut eivät ole millään lailla yhteydessä tämänkaltaisiin taktisiin päivänpoliittisiin kysymyksiin. Uskon, että kolmannen tien käsite on aivan liian kulunut kelvatakseen minkään kansallisen tai globaalin liikkeen kyltiksi. Ilman tätä käsitettä voitaisiin päivänpolitiikassa hyvin tulla toimeen. Toisin on, kun päivänpolitiikasta siirrytään yhteiskunnalliseen analyysiin. Asiat ovat niin monimutkaisia ja moninaisia, että metsä väistämättä tahtoo hämärtyä puilta. Jos sen sijaan yksinkertaistaa vaihtoehtot ja dramatisoi valintatilanteen, niin silloin toimii heuristisessa eikä päivänpoliittisessa tarkoituksessa. Ei hae täsmällisiä ratkaisuvaihtoehtoja, vaan päin vastoin pyrkii etäännyttämään keskustelun arkipäivästä. Tavoitteena on keskustelun kohdistaminen periaatteellisiin linjauksiin ja niihin suuriin muutostekijöihin, jotka kehittyntä hyvinvointivaltiota juuri nyt ahdistavat. Ne pyrkivät aina jäämään arkipäivän väistämättömien prosenttien, markkojen, aikataulujen ja niihin liittyvien sovintojen jalkoihin.

Tässä tutkimuksessa on tehty ja tehdään eräänlainen ajatuskoe. Sen heuristinen, siis etäältä katsova ja yksinkertaistava ja osin provokatiivinenkin tarkastelu ei koske kolmea tarkasti merkattua yhteiskuntapolitiikan tietä, vaan kolmea yhteiskuntapolitiittisen kulttuurin vaihtoehtoa ja niiden keskinäisiä yhteyksiä. Yhtä vaihtoehtoa kutsuttiin edellä suvereeniksi kansankodiksi, toista taas kansankodin kaaokseksi. Kolmas tarkoittaa yritystä kurkottaa kansankodin tuolle puolen. Tätä tarkastelua hallitsee varmuuden muuttuminen epävarmuudeksi eli ensinnäkin rationaaliseen suunnitteluun liittyvien toiveiden muuttuminen kasvavaksi epäilyksi, toiseksi kansallisen ja suvereenin hyvinvointivaltion muuttuminen osaksi globaalia yhteisöä sekä kolmanneksi totuudellisuutta koskevan ambivalenssin kasvaminen. Kaikki nämä muutostekijät ovat horjuttaneet ajatusta hyvinvointivaltion ekspansion turvallisuudesta ja ennustettavuudesta.

Englantilaisen sosiologin Anthony Giddensin persoonaa ei nyt käytävässä kolmannen tien keskustelussa millään muotoa voi sivuuttaa olipa sitten kysymys teoreettisesta tarkastelusta tai päivänpolitiikasta. Giddens on yksi pääministeri Tony Blairin taustavoimista vaikkei kuulukaan tämän varsinaiseen sisäpiiriin (Boynton 2001, 198–199). Kolmannen tien, radikaalin keskustan tai Englannin työväenpuolueen modernisoitumisen poliittisesta sanastosta voi johtaa helposti siltoja hänen teoreettisiin oivalluksiinsa ja käsitteisiinsä (Bryant & Jary 2001b, 4–9). Giddens on jo pitkään nauttinut teoreettista arvonantoa yhtenä aikamme johtavana sosiologina, mutta muutaman viime vuoden aikana hän on osoittanut yhä laajempaa mielenkiintoa

hyvinvointivaltion ajankohtaisiin aatteellisiin ja poliittisiin kysymyksiin. Hän oli aikoinaan näkyvästi esillä Clintonin ja Blairin yhteisillä kolmannen tien foorumeilla. Hänen kirjoittamissaan teoksissa problematiikka on liukunut yhä lähemmäksi hyvinvointivaltion ajankohtaisia kysymyksiä. Eikä hän ole jättäytynyt pelkästään teoreetikon asemaan, vaan on esittänyt täsmällisiä linjauksia myös ajankohtaisista yhteiskuntapoliittisista valinnoista. Voisi sanoa, että tähän hänet on suoraan velvoittanut asema perinteikkään LSE:n johtajana (vrt. Boynton 2001, 197–208 ja Bryant & Jary 2001b, 3–9).

Giddensin optimistiseen perusnäkemykseen liittyy ennen muuta se avarakatseinen tapa, jolla tarkastellaan globalisaation mukanaan tuomia mullistuksia. Globalisaatiosta on ollut tarjolla monenlaisia ytimekkäisiä määritelmiä. Parhaiten se määrittyy silloin, kun Giddens puhuu ajan ja paikan aiemmasta välittömästä yhteydestä, historiallisesta kehityksestä, jossa aika ja paikka vähin erin irtaantuvat toisistaan. Esimoderneissa yhteiskunnissa yhteisö ja yksilö olivat toisiinsa kiinteästi sidottuina ajan ja paikan kautta. Elettiin samaa aikaa samassa paikassa. Ihmiset olivat fyysisesti lähellä toisiaan, jos he kuuluivat samaan yhteisöön. Globaalinen kehitys on irtauttanut ajan ja paikan toisistaan. Näin ymmärrettynä globaalinen ei ole ensisijaisesti taloudellinen vaan viestinnällinen käsite. Nyt ihmiset elävät eri paikoissa, mutta he elävät samaa aikaa, joka viestittää heille samoja asioita vaikka he ovat fyysisesti kaukana toisistaan (Giddens & Pierson 1998, 12–14). Aika on kadonnut eikä käsitteillä ”kaukana” ja ”täällä” ole enää eroa, kuten Bauman on asian ilmaissut (Bauman 2002, 143).

Ajassa tapahtuu koko ajan muutoksia. Ne muutokset ovat tuoneet mukanaan kasvavaa elintasoja mutta myös kasvavia riskejä. Kun ihminen refleksoi nämä riskit ja hyvinvoinnin ja riskien ristiriitaisen tilanteen hän samalla tiedostaa sen, että samassa ajassa muttei paikassa vaan kaukana maapallon toisella puolella jokin toinen yksilö ja yhteisö voi tehdä toisenlaisia arviointeja. Saadessaan globaaleja viestejä hän ymmärtää jakaa toisten ihmisten kanssa niin uhat kuin mahdollisuudetkin. Asettaessaan moraalisia yhteisöllisiä vaatimuksia, joiden täytyy koskettaa häntä itseäänkin, hän voi samalla kyseenalaistaa omassa yhteisössään laaditut lait ja antaa suuremman arvon toisessa yhteisössä laadituille.

Globaalistuminen, sosiaalisen refleksiivisyyden kasvu ja yksilöllistyminen on tehnyt vapaan markkinatalouden maailman epävarmemmaksi ja vaikeammin hallittavaksi. Tähän on myötävaikuttanut teknologian murros ja traditioiden murtuminen niin taloudessa kuin sosiaalisessa toiminnassa. Mutta samalla tässä epävarmuuden ilmastossa vallitsevat myös kyseenalaistamisen suvaitsevaisuuden ja solidaarisuuden virtaukset. Siinä vallitsevat sellaiset ambivalentit virtaukset, jotka ovat demokraattisen vuoropuhelun kannalta keskeisessä asemassa.

Epävarmuuden maailmassa toivon ja epätoivon virtaukset kohtaavat. Jos globalisaatio ymmärretään vain finanssipääoman vapaana kulkuna, niin silloin on huomio kohdistunut vain yhteen uhkaan ja jäänyt kohdistumatta siihen suureen mahdollisuuteen, kun globaali yhteisöllisyys avautuu yhä viisastuville ja yhä herkemmin refleksoiville yksilöille ennen muuta kaikkia yhteisesti koskevien riskien, niiden torjunnan ja edelleen globaalin tulonjaon kysymysten kautta. Jos epävarmuuden, suvaitsevaisuuden ja demokratisoitumisen yhteyksiä ei oivalleta, ei kansanvaltainen järjestelmä voi muuta kuin vaarantua.

Sellainen aatteellinen liike, joka epävarmassa maailmassa yrittää tavoittaa ihmisiä varmallalla kielenkäytöllä, voi varautua siihen, että se on tuomittu ennen pitkää epäonnistumaan. Yhtä lailla on epäonnistumaan tuomittu sellainen suuntaus, joka globalisaatiossa näkee vain finanssipääoman vääristyneet kasvot ja yksilöllistymisessä puolestaan pelkääntään ahtaan taloudellisen edun tavoittelun. Yhteiskuntateoria, joka on ottanut epävarmuuteen liittyvät suuret muutosilmiöt tutkittavakseen, voi lukea ansiokseen, että se avaa reformismille, ellei aivan optimistisen tulevaisuuden kuvan niin kuitenkin sellaisen perusvirityksen, jossa rakenteelliset muutokset kohdataan mieluummin mahdollisuuksina ja tilaisuuksina kuin menetyksinä ja takaiskuina (vrt. Eräsaari 2001b, 366). Näin radikaali yhteiskunnallinen analyysi voi houkutella edistyksellisiä liikkeitä irtaantumaan aatteellisista puolustusasemista, hylkäämään vanhentuneen retoriikan ja omaksumaan uusia tapoja lähestyä kansalaisia.

Hyvinvointivaltion varmuuden aikakaudella saatoimme tottua siihen, että poliittista valtaa ja vastuuta tulee tavoitella varman ja kasvuhakuisen kielenkäytön avulla. Nyt onkin ilmeisen vaikea hyväksyä ajatus, että demokratian edellyttämän luottamuksen hankkimiseksi on tullut ajankohtaiseksi epävarmuuksien tunnustaminen, hyvinvointipolitiikan tavoiteristiriitojen tiedostaminen ja läpivalaisu sekä tavoitteenasettelun rajallisuuden pohdiskelu. Jos Neuvostoliitossa sortui totalitaarinen systeemi niin Euroopan kypsissä demokratioissa on horjunut yhteiskuntapolitiikan täydellisyyden ja totalisoivan tavoitteenasettelun haavekuva.

On aika palata pohtimaan kolmannen tien käsitteen ja siis kolmen vaihtoehdon tarkoituksenmukaisuutta. Olen pyrkinyt hyödyntämään sen ympärillä käytyä yhteiskunnallista keskustelua ja erottelemaan sen päivänpoliittista ja yhteiskuntatieteellistä viitekehystä. Olen päätenyt siihen, ettei vasemman ja oikean välillä ole enää löydettävissä perustavalaatuista aatteellista jännitettä. Tämä akku on yksinkertaisesti purkautunut eikä ole täyteen historialliseen mittaan enää ladattavissa. Globaalissa, kyseenalaistavassa ja tieto-taidon merkitystä korostavassa yhteiskunnassa sosialismi on sulkeutunut pois markkinatalouden ja siis talousjärjestelmän systeemisenä vaihtoehtona. Verokattoon törmääminen on monimutkaistanut työllisyyspolitiikan problematiikkaa.

Tasa-arvon ja työllisyyden välisen ristiriidan korostuminen on puolestaan monimutkaistanut solidaarisuuden näkökulmaa. Ylimalkaan on yhteiskuntatieteen refleksiivinen ote ollut omiaan horjuttamaan paitsi yksilön ja yhteisön välistä niin muitakin dualismeja ja sen myötä oikean ja vasemman välisen vastakkaisuuden tarkoituksenmukaisuutta.

Lähdettäköön liikkeelle siitä tavanomaisesta pedagogisesta esitystavasta, jolla usein on kartoitettu aatteelliset vaihtoehdot yhtäältä vasemman ja oikean sekä toisaalta menettelytapojen kovuuden ja pehmeiden metaforan avulla. Näin on tavanomaisesti piirretty eteemme yksinkertaistettu nelikenttä, jossa jäsentyvät sosialidemokratian, konservatismiin, kommunismin ja fasismin vaihtoehdot. Perustavalaatuista vastakkainasettelua edustaa yhtäältä vasen-oikea ja toisaalta suhtautuminen poliittisiin menettelytapoihin, ennen muuta siihen, voivatko hyvät tavoitteet pyhittää huonot keinot.

On syytä pitää mielessä niin yksinkertaistuksen ja virtaviivauksen vaarat kuin pelkistämisen ja etäännyttämisen antamat mahdollisuudet, kun hylätään perinteiset metaforat ja rakennetaan toisten ajankohtaisempien vastakkaisuuksien varaan. Esille nostamassani yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa Niklas Luhmannin suorittama yhteiskunnan ja valtion käsitteellinen erottelu, Donald Sassoonin historiallinen linjaus sekä Anthony Giddensin aikalaisdiagnoosi oikean ja vasemman välisen jännitteen purkautumisesta valaisevat modernisoituvaa eurooppalaista hyvinvointivaltiota eri näkökulmista. Ne nostavat kuitenkin esiin yhden ja saman kysymyksen. Millaista uutta ja modernimpaa yhteiskuntapoliittista koordinaatistoa voitaisiin ajatella rakennettavan, jos oikea ja vasemman välinen jännite hylätään?

Beck, Giddens ja Lash ovat etsineet paitsi aktiivisen politiikan mahdollisuuksia myös vaihtoehtoa vasen-oikea-metaforalle (Beck, Giddens & Lash 1995). Täsmällisimmin tätä kysymystä lähestyy Ulrich Beck pohtiessaan, onko perinteinen metafora kukistettavissa ilman, että sille etsitään vaihtoehtoja (Beck 1995, 65). Hän huomauttaa, että politiikan ja konfliktin koordinaatit tullaan vastaisuudessakin kenties aina alkuun mielellään sijoittamaan juuri tälle perinteiselle akselille, mutta että vakiintuneen tilallisen metaforan tuolla puolen on alati käynnistymässä uusia poliittisia, ideologisia ja teoreettisia konflikteja (Beck 1995, 248). Nämä konfliktit, joita Beck ei käy lähemmin erittelemään, esiintyvät oikean ja vasemman vastakkaisuuden asemesta varman-epävarman, sisä- ja ulkopuolen sekä poliittisen ja ei-poliittisen akseleilla ja dikotomioissa. Hän jatkaa, että kun uusia dikotomioita näin haetaan, niin kohdataan kolme tärkeää kysymystä: mikä on asenne ensinnäkin epävarmuuteen, toiseksi muukalaisiin ja kolmanneksi yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuuteen (Beck 1995, 64–68).

Kun seuraavassa, ajatuskokeeksi määrittelemässäni yrityksessä rakennan uuden nelikentän vanhan tilalle, niin koordinaatteja tarvitaan

kaksi. Olen mielestäni perustellusti kytkenyt muukalaisuutta koskevan kysymyksen varmuuden ja epävarmuuden antagonismiin siten, että varmuuden kanssa kulkee rinnatusten suvaitsemattomuus ja epävarmuuden kanssa suvaitsevaisuus.⁴⁵ Kahden jäljelle jäävän koordinaatin avulla piirtyy uusi nelikenttä, jonka avulla perustavalaatuisia vaihtoehtoja tarkastellaan.

Ensimmäinen Beckin esille nostamista kysymyksistä siis koskee suhtautumista varmuuteen, rationaalisen toiminnan hallintaan ja ennustettavuuteen ja siis kaikkien niiden kumulatiivisten muutosilmiöiden tulkintaan, joista edellä on ollut puhe. Sen rinnalle nousee toinen kysymys, joka koskee yhteiskunnan vaikuttamismahdollisuuksia, poliittisen intervention mahdollisuutta tai mahdottomuutta, suotavuutta tai epäsuotavuutta. Se herättää pohtimaan, onko edistyksellinen poliittinen suunnittelu ja ohjelmointi ylimalkaan mahdollista epävarmaksi käydyssä maailmassa.

Silloin on lähtökohtana, että havaitsemisen teoria ja yhteiskunta-poliittinen teoria ovat erottamattomia. Bourdieu katsoo, että myös epistemologia on syvimmiltään poliittista. Jokaisen poliittisen teorian taustalta löytyy näin muodoin aina myös teoria siitä, miten sosiaalista maailmaa havainnoidaan (Wacquant 1992, 75, 71–84). Miten on ymmärrettävä yhteiskuntatieteen neutraalisuuden vaatimus? Miten vahva on usko välineelliseen järkeen? Vastaukset näihin kysymyksiin vaikuttavat siihen, katsommeko kollektiivisen tavoitteellisen toiminnan olevan ylimalkaan ryhtymisen arvoista. Yritän siis sanoa, että täältä

⁴⁵ Kiinnitän huomiota siihen, että suvaitsevaisuus kytkeytyy johdonmukaisesti hyvinvointivaltion ”ikäntymisen” teemaan. Tutkimuksessani olen luonnollisesti tiedostanut demografisen kehityksen väistämättä mukanaan tuomat ongelmat, jotka mitä suurimmassa määrin ovat luonteeltaan yleiseurooppalaisia. Viittaan niihin aika-ajoin, mutta aivan keskeiseen asemaan en näitä väestörakenteellisia ongelmia kuitenkaan nosta. Yksi syy tähän on luottamukseni siihen, että pitkän aikavälin ongelmien kyseessä ollessa pienetkin toimintaparametrien muutokset ja sopeutukset tuovat mukanaan ajan mittaan suuria vaikutuksia (vrt. Parkkinen 2001). Hyvinvointivaltion analyysin kannalta on kuitenkin syytä korostaa, että suvaitsevaisuuden teema liittyy elimellisesti esimerkiksi Suomen tapaisen maan hyvinvointivaltion demografiseen tulevaisuuden visioon. Diane Sainsbury onkin aiheellisesti huomauttanut, että hyvinvointivaltion ajankohtaisessa yhteiskuntatieteellisessä tarkastelussa ikääntyvän hyvinvointivaltion maahanmuuttoon liittyvät kysymykset on kutakuinkin sivuutettu. Hyvinvointivaltion kannalta keskeisessä työmarkkinoiden ja työttömyyden analyysissä useat tutkimukset nostavat esiin modernin erottelun niin sanottujen insiderien ja outsiderien kesken, mutta jättävät pohtimatta rodullisia ja etnisiä eroja (Sainsbury 2001, 258). Vaikkei tutkimukseni päähuomio siis olekaan hyvinvointivaltion väestörakenteen ongelmissa, pidän tärkeänä sen seikan korostamista, että hyvinvointivaltion tulevaisuudenkuvassa suvaitsevaisuuden aspekti ei ole yksinomaan humaani vaan sen rinnalla toimintakyvyn tehokkuuteen liittyvä näkökulma. Ilman muukalaisten sisäänmuuttoa elatussuhteiltaan vinoutuneen kypsän hyvinvointivaltion toimintakyky voi heikentyä tuntuvasti. Epävarmuuden suvaitseva ilmasto, sellaisena kuin sen olen analyytisesti ymmärtänyt, avaa näin muodoin hyvinvointivaltion työmarkkinoille niin uhkia kuin uusia positiivisia sopeutumisen mahdollisuuksia. Muukalaisviha on jyrkässä ristiriidassa innovatiivisen tieto-aidon hyvinvointivaltion kanssa. Siinä on erityinen haaste Suomen vastaiselle kehitykselle (vrt. Castells & Himanen 2001, 184–186).

epävarmuuden ja varmuuden maastosta yhtäältä ja tiedekäsityksen relativismin ja rationalismin maastosta toisaalta löytyvät tänään aatteelliset maamerkit paremminkin kuin vasemman ja oikean välisestä jännitteestä. Pierre Bourdieu on näitä maamerkkejä kartoittanut seuraavalla tavalla:

”...on aivan liian helppoa pilkata kaikkia keskinkertaisen pikuporvarillisuuden ja epämääräisen sosialidemokratian elähdyttämiksi yrityksiä rakentaa kaikkia partikularismin muotoja vastaan sellaista tieteellistä humanismia, joka ponnistelee saattaakseen järjen aseet jalojen vakaumusten palvelukseen ja kieltäytyy jakamasta olemassa oloa kahteen maailmaan – joista toinen olisi omistettu tieteen eksaktisuudelle ja toinen politiikan intohimoille” (kts. Wacquant 1992, 84).

Sieltä täydellisyyden tavoittelun ja varmuuden menetyksen ilmastosta löytyy nyt tietoteorian kolmas tie ja sen äärilaidat (kts. esim. Beck 1995, 79–80, 236 sekä Wacquant 1992, 71, 75 ja 84). Toulmin lähestyy tätä kysymystä pohtimalla, etteivät rationaalinen ja absurdi riitä vaihtoehtoiksi (Toulmin 1998, 324–328).

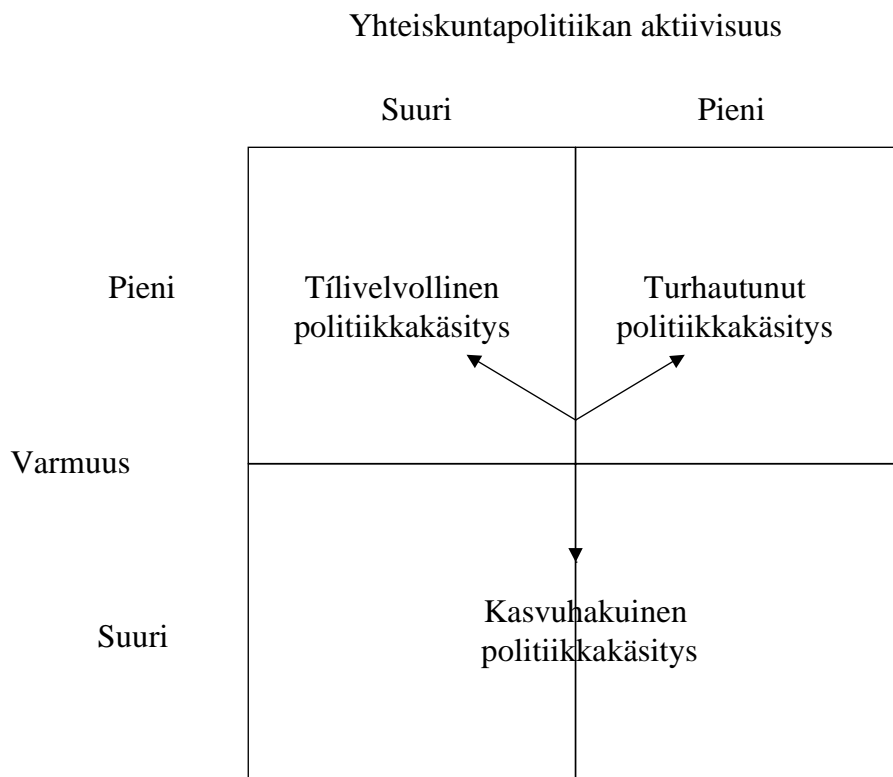
Sen asemasta, että kehittäisi sosialidemokratian ja liberalismien aatepuuroa ja etsisi täsmällistä ohjelmallista tietä sosiaalipolitiikan tai työllisyyspolitiikan harjoittamiseen voi ryhtyä kartoittamaan yhteiskunnallisia valintoja seuraavalla tavalla varmuuden ja yhteiskuntapolitiittisen vaikuttamisen koordinaatistossa. Piirrän uuden kartan kuvioon 10 uusine koordinaatteineen ja siihen kenttään tienhaaran, josta avautuvat kolmen politiikkakäsityksen vaihtoehdot. Niitä kutsuin johdannossa alustavasti nimillä ”suvereeni kansankoti”, ”kansankodin kaaos” ja ”kansankodin tuolla puolen” (kts. kuvio 2, s. 31). Näitä vastaavat kuviossa 10 politiikkakäsitysten vaihtoehdot, joita kutsun kasvuhakuiseksi, turhautuneeksi ja tilivelvolliseksi. Tutkimuksen luvussa IV nelikenttä saa edelleen lisää sisältöä, kun politiikkakäsityksiä rinnastetaan toisiinsa ja kun niiden myötä tämän tutkimuksen keskeinen käsite eli hyvinvointivaltion tilivelvollisuus tarkentuu.

Pitkä aikakausi on päättynyt ja tienhaaraan on tultu. Yksi tienviitta (kuvio 10) ohjaa varmuuden maailmaan, missä vallitsee suvereenin kansankodin luottamus ekspansiivisen yhteiskuntapolitiikan hallittavuuteen. Sieltä löytyy myös tukevalle pohjalle rakentunut sosialidemokratian ja liberalismien avioliitto. Uusia vihkitoimituksia ei tarvita. Hyvinvointivaltio eurooppalaisessa ja pohjoismaisessa mielessä on tämän liiton suojissa syntynyt. Se sijaitsee kartallani siinä varmuuden maailmassa, missä polarisaation asemesta vallitsee silmin nähtävä reformipolitiikan kasvuhakuinen tungos keskustassa. Tähän tungokseen liittynyt kilpa on juuri viemässä varmuutensa menettäneen hyvinvointivaltion hämmennyksen tilaan. Tätä kasvuhakuista politiikkakäsitystä ja siihen liittyvien täydellisyyden pyrkimysten ja hallitta-

vuuteen asetettujen ylimittaisten toiveiden horjumista olen juuri edellisellä sivulla analysoinut.

Toinen tienviitta ohjaa kansankodin kaaokseen, jossa epävarmuuden maailma kyllä on tunnustettu, mutta jossa myös epävarmuus on samalla viemässä pohjaa kaikelta rationaaliselta ja optimistiselta yhteiskunnalliselta toivolta ja ohjelmoinnilta. Kaaoksen ilmastossa suuntaudutaan pettymyksen ja frustraation kautta arvonihilismiin ja sen myötä demokratian riutumiseen. Se on epävarmuuden lumous ja petos (kts. esim. Leonard 1997, 12–16, Giddens 1994, 250–253, Luhmann 1990, 219, Fukuyama 1992, 332). Sitä kutsun turhautuneeksi politiikkakäsitykseksi.

Kuvio 10. **Politiikkakäsitykset**

Kolmantena vaihtoehtona kuviossa 10 on tilivelvollinen politiikkakäsitys, jossa yhteiskuntapolitiikka kurkottaa niin kaaoksen kuin, kaikkea lupaavan kansankodin tuolle puolen. Se tunnustaa epävarmuuden maailman ja hakee linjausta, jonka avulla irtautua täydellisen yhteiskunnallisen ohjauksen haaveista. Tähän rakentuvat demokratisoitumisenkin perustavalaatuiset elementit. Tilivelvollisen politiikkakäsityksen eri dimensiot analysoin myöhemmin varsin laajakantoisesti IV luvussa.

Tässä vaiheessa on olennaista tuoda esiin, että demokratian ja poliittisen luottamuksen tulevaisuus nousee ratkaisevan tärkeäksi vaihtoehtoja toisiinsa vertailtaessa. Ennen muuta demokratian elvyttämisek-

si, sen vaarojen tunnistamiseksi ja mahdollisuuksien avaamiseksi on oheinen kartta yhteiskuntapolitiikan suunnistajille piirretty.

Tarkasteluni kohdistuukin seuraavassa ensinnä demokratian kysymyksiin. Vertailu Euroopan idän ja lännen kesken näyttää tällöin hyödylliseltä ja tarkoituksenmukaiselta. Globalisaation, individualisoitumisen, sosiaalisen refleksiivisyyden kasvun ja kyseenalaistumisen haasteilla on yhteinen nimittäjä. Reaktiot sen sijaan ovat erilaiset. Vertailu tuo korostetusti esiin, miten modernisoituminen ja demokratisoituminen lännessä kytkeytyvät yhteen ja voivat myötävaikuttaa hyvinvointivaltion sopeutumiseen ja kansalaisten luottamuksen ja turvallisuuden tunteen voimistumiseen. Modernisoituneeseen epävarmuuteen ja modernisoituneeseen, funktionaalisesti eriytyneeseen yhteiskuntaan on yhteiskuntateoreettisesti perustellulla tavalla kytkettävissä demokratiakehitys, jolle on tunnusomaista kyseenalaistamisen, epäröinnin ja suvaitsevaisuuden ilmasto. Tämä juuri on tieto-taitoon rakentuvan hyvinvointivaltion keskeinen poliittinen haaste ja mahdollisuus. Ajattelun vapaus viime kädessä luo modernin hyvinvointivaltion rahoitusperustan ja poliittisen toiminnan vapaus puolestaan luo elintilaa kyseenalaistamisen, epäröinnin ja kekseliäisyyden luovalle dynamiikalle. Voiko tämä vuorovaikutus toteutua myös Venäjän tapauksessa? Kun tämän kysymyksen esittää, käy myös ymmärrettäväksi, miten Venäjän modernisaation poukkoileva ja poliittisesti epävakaa luonne voi olla tavallaan peili, jonka kautta heijastuvat läntisten kypsiin hyvinvointivaltioiden mahdollisuudet ja uhatkin.

3 Demokratia vaakalaudalla

Arvonihilismin uhka

Kypsä läntinen hyvinvointivaltio on kokenut valtavan ekspansion, mutta samalla poliittisen pettymyksen. Sen ytimessä on yhtenä avainkysymyksenä luonnollisesti täystyöllisyyttä koskevien odotusten dramaattinen pettäminen ja valtiontalouden finanssien samanaikainen kiristyminen. Kriisin käsitteeseen turvautuessa on kuitenkin syytä pitää mielessä tähän käsitteeseen liittyvät varaukset ja varoitukset. Ennen muuta on aiheellista pitää koko ajan elossa sitä kysymyksenasettelua, onko syvissä ongelmissa hyvinvointivaltio vaiko se poliittikkäkäsitys, jonka mukaan hyvinvointivaltion täytyy herkästi ja empimättä hyvittää politiikan paljastamat epäkohdat, ottaa ne vakavasti ja huolehtia siitä, että maailma on kaiken aikaa hallinnassa ja järjestyksessä (kts. Luhmann 1985, 110 sekä Eräsaari 1985, 185–187).

Totta tosiaan, kyse ei ole pelkästään siitä, millaisia rahoituksellisia rajoja hyvinvointipolitiikalle asettaa se, että poliittisesti törmätään

verokattoon. Ei myöskään ole kyse vain niistä rajoista, joita yhä selvemmin asettaa luonto ja siis yhteiskuntapolitiikan ekologinen riskiytyminen. Ei ylimalkaan ole kysymys vain rajoista, eikä riitä vain rajojen analysointi. Samalla pitää analysoida sitä poliittista prosessia, joka jostain syystä oman lainalaisuutensa vuoksi näihin rajoihinsa törmää, vaikka ne niin ilmiselvästi lähestyvät.

Mitä selvemmin kriisiytynyt – eli ylivoimaisiin tehtäviin valjastettu – hyvinvointivaltio pyrkii vastaamaan uusiin ongelmiin lisäsuunnittelulla ja lisäkasvun sekä varmuuden ja ennustettavuuden kasvaneella vaateella, sitä selvemmin sen vaihtoehdoksi ennen pitkää nousee epämääräisyys. Mitä varmemmalla äänellä rationaalinen politiikka yrittää puhua epävarmaksi muotoutuneessa itse tuotettujen riskien maailmassa, sitä todennäköisemmin se nostattaa rinnalleen arvonihilismia ja epävarmuuden huimausta. Poliittikkäkäsitykset ovat siis dialogissa keskenään.

Kun yksinkertaistetussa nelikentässäni haen vaihtoehtoa kaaoksen ja dogmin välissä⁴⁶ ja tarjoan epävarmuuden maailmassa kaaosta nimenomaan arvonihilistisenä postmodernina vaihtoehtona, niin aloitan tarkastelun yhdestä mielenkiintoisesta havainnosta ja rinnastuksesta. Kun Karl Marx ja Friedrich Engels vuonna 1848 kommunistista manifestia kirjoittaessaan puhuivat yhteiskunnallisten muutosten murrosmaisesta vyörystä niin he käyttivät dramaattista vertauskuvaa: kaikki mikä on kiinteätä haihtuu ilmaan (Marx & Engels 1972, 23–24):

”Jatkuvat mullistukset tuotannossa, kaikkien yhteiskunnallisten olosuhteiden alituinen järkkyminen, iänikuinen epävarmuus ja liikkeellä oleminen erottavat porvariston aikakauden kaikista muista. Kaikki piintyneet, ruostuneet suhteet ja niihin liittyvät, vanhastaan arvossa pidetyt käsitykset ja katsantokannat hajoavat, kaikki vastamuodostuneet vanhenevat ennen kuin ehtivät luutua, kaikki säätyperäinen ja pysyväinen haihtuu pois, kaikki pyhä häväistään, ja ihmisten on lopultakin pakko katsella asemaansa elämässä ja keskinäisiä suhteita avoimin silmin.”

Tämä vertauskuva on jäänyt historiaan yhtenä yhteiskunnallisen keskustelun kuuluisimmista ja kiehtovimmista ja kertoo pyörryttävästä huimauksen tunteesta, jonka silloisten epävarmuuksien kynnyksellä kokivat niin kirjoittajat, heitä seuraavat poliittiset johtajat kuin masatkin. Kun nyt on puhuttu hyvinvointivaltion uudesta tulkinnasta ja siitä, että vahva ekspansio on päättynyt epävarmuuksien aikaan, niin on kiinnostavaa havaita, että postmoderni on tänä historiallisena het-

⁴⁶ Vrt. Anthony Giddensin ja George Sorosin keskustelua globaalin talouden ja yhteiskunnan refleksiivisyydestä ja vaihtoehdoista dogmin ja kaaoksen välissä (Giddens & Pierson 1998, 218–226).

kenä voitu tulkita juuri samanlaiseksi luihin ja ytimiin asti ulottuvaksi huimauksen tunteeksi kuin hullu vuosi 150 vuotta sitten.⁴⁷ Se postmoderni arvonihilismi, jota näin käsittelen, on paitsi epävarmuuksien oivaltamista niin tästä oivalluksesta lumoutumista (vrt. Karisto 1998, 63).

Vallankumousten, totalitarismin ja terroristiliikkeiden historia kertoo yhdenmukaisella kielellä siitä, miten vahvalla idealismilla varustetut henkilöt ovat kyenneet visioimaan maailman, joka olisi rakennettavissa mutta samalla kokeneet raskaan turhautumisen, kun massat ovat turvallisuuden ja mukavuuden haluisia eivätkä yhtä vikkeliä käännteissään kuin etujoukon älyköt. Vallankumousten historiassa frustraatio on tavan takaa vääristynyt aktiviteetiksi, jossa hyvä tarkoitus on lopulta pyhittänyt pahat keinot ja muuntunut pakkovallaksi sekä verenvuodatuksi (vrt. Beilhartz 2000, 58–66).

On perusteltua tulkita arvonihilistisen postmodernismin samankaltaisena idealismin turhautumisena. Tälle ajatukselle saan tukea mm. Luhmannilta (1990, 219–220). Näen kuitenkin sen eron, että postmoderni turhautuminen ei ajaudu aktiviteettiin vaan mieluummin passiviteettiin ja välinpitämättömyyden (Bauman 1991, 245–263). Se voi esiintyä ironisoivana tai kyynisenä mutta yhtä kaikki se on tarkoituksettomuuden julistamista. Turhanpäiväisyyden idea ulottuu tieteeseen saakka. Näin on pessimismin lumous valtava, sen epätoivon, joka on kenties äärimmäisen ihanteellisuuden ja sitä seuranneen turhautumisen kautta syntynyt. Mikään kollektiivinen toiminta ei ole ryhtymisen arvoista, koska maailman epäoikeudenmukaiset ovat mittasuhteiltaan massiivisia kollektiivisen toiminnan realistisiin saavutuksiin verrattuna (vrt. Wacquant 1992, 77). Kun totuutta ei voi löytää, niin kaikki käy. Mikään ei ole arvokasta, ei edes demokratia. Niin Anthony Giddens kuin Francis Fukuyama ovat demokratiaa koskettavien teostensa loppusanoissa kuvanneet herkällä tavalla sitä, miten kansanvalta saattaa joutua sen kukinnassa vapaasti rehottavien nihilististen ja ääri-relativisten liikkeiden uhkaamaksi (Giddens 1994, 250–253, Fukuyama 1992, 332–333).

Bauman on pohtinut, miten varmuuden totalitaarinen totuus voi kieroutua ja miten epävarmuus totuudesta puolestaan voi positiivisesti suuntautuessaan muuntua ihmisten erilaisuuksien ja eri kulttuurien arvostukseksi. Näin muodoin epävarmuuden elementtien älyllinen tunnistaminen kytkeytyisi kiinteästi vapauden, veljeyden ja tasa-arvon etiikkaan. Kun torjuu varmuuden ja hyväksyy epävarmuuden niin parhaimmillaan postmoderni raivaa tietä suvaitsevaisuudelle ja suvaitsevaisuus puolestaan solidaarisuudelle. Bauman ilmaisee ytimekkäällä

⁴⁷ Peter Leonard tekee teoksessaan ”Postmodern Welfare” tällaisen rinnastuksen. Hänen yhteiskuntapoliittiset johtopäätöksensä eivät ole erityisen kiinnostavia (Leonard 1997, 16, 1–31).

tavalla, miten moderni on postmodernin refleksiivisessä puntarissa (Bauman 1991, 257, 257–262):

”Postmoderni on modernin tarjoama mahdollisuus. Suvaitsevaisuus on puolestaan postmodernin ja solidaarisuus suvaitsevaisuuden mahdollisuus. Solidaarisuus on kolmannen asteen mahdollisuus”.

Tämä kertoo oleellisen. Voi olla optimisti ja pessimisti samanaikaisesti, sillä vaikka ovi on raollaan, niin matka epävarmuudesta tasa-arvon maailmaan on pitkä. Samalla se panee puntaroimaan refleksiivisesti, että matka varmuudesta tasa-arvoon voi olla lyhyt, mutta keinoltaan kaihtamaton ja jäljiltään kauhistuttava.

Yksi perustavalaatuinen kysymys onkin, voiko ambivalenssista ja epävarmuudesta syntyä aktiivia politiikkaa. Jos tarkoituksettomuuden kokeminen saa ylivallan, niin suvaitsevaisuus ilman mitään aktiivisia toimenpiteitä taantuu äärimmäiseksi itsekkyydeksi, jossa köyhyyttä ja toiseutta ylipäättään kyllä suvaitaan mutta pitkän etäisyyden päässä. On toleranssia mutta on etäisyyttä eikä ole yhteyttä. Puuttuu siis politiikka. Näin Bauman herättää kysymyksen, voiko se mikä olisi saattanut olla erilaisuuden arvostamista ja suvaitsevaisuutta ja siis solidaarista degeneroitua itsekkyydeksi ja ylenkatsomiseksi. Mikä tärkeintä, kansanvalta ja parlamentaarinen järjestelmä riutuu, kun relativismiin ja äärimmäiseen itsekkyyden vapauteen vajonneessa yhteiskunnassa toivon mukana katoaa kiinnostus ja yhteys arvoihin. Tämä depolitisoi yhteiskunnan, tai paremmin sanottuna katkaisee sillan kansalaisten ja politiikan väliltä niin, että politiikka muuntuu ammattilaisten puhtaaksi valtapeliksi (Bauman 1991, 251–279). Kun Toulmin puhuu veltosta ja Giddens epäaktiivista postmodernista, niin ajattelun yhdenmukaisuutta Baumanin kanssa on löydettävissä, vaikka eri sanoja käytetäänkin (Toulmin 1998, 353, Bryant & Jary 2001e, 244–248).

Miten varteenotettavaa tällainen yhteiskunnallisen vaihtoehto käytännössä on? Missä saattaisi vallita tämänkaltainen järjestys? Katseeni suuntautui aluksi varovasti Venäjälle, joka kärsittyään Neuvostoliiton aikana totaalitaarisesta opista ajautui sittemmin talouden ja politiikan kaottiseen tilaan (Karppinen 1999, 13–34). Sieltä ovat puuttuneet läntisen demokratian ja liberalismien edellyttämät individualismin ja kansalaisyhteiskunnan sekä yritteliään keskiluokan pitkät kulttuuriperinteet (Pursiainen 1998, 71–74). Niinpä sen järjestelmä onkin nyt äärimmäisestä pakkovallasta luiskahtanut ensin äärimmäisen liberalismien yritykseen ja siitä edelleen läntisen mittapuun mukaan verraten depolitisoituneisiin joskin näennäisesti demokraattisiin olosuhteisiin.

Lähempi Venäjän tarkastelu alkoi vaikuttaa perustellulta. Päätin suorittaa vertailevan ja peilaavan tarkastelun, jossa epävarmuuden globaalin ja refleksiivisen maailman kohtaavat kaksi erilaista systeemi-

miä, joilla nimenomaan modernisoitumisen ja demokratisoitumisen näkökulmasta on toisistaan täysin poikkeava historia takanaan.

Toinen niistä on Venäjän kaaos. Kyse on systeemistä, jossa kansalaisyhteiskunnan ja demokratian perinne puuttuu ja jossa sellainen ajatus on aina ollut vieras, että valta voisi nousta alhaalta ylöspäin. Päinvastoin viisaudella on aina ollut pyhä, uskonnollinen tai dogmaattinen perustansa (Koivisto 2001, 18). Kun politiikkaan elimellisesti kuuluva ylivaatimus kohtaa epävarmuuden, syntyy läntisissä skenaarioissa herkästi kuva Venäjän kaaoksen kasvamisesta (Pursiainen 1998, 191). Sen sijaan lähes kaikki venäläiset aatesuunnat, joita Pursiainen on käsitellyt Venäjän ideaa koskevassa teoksessaan päätyvät erilaisina muunnelmina vahvan valtion ideaan, jossa modernisaatio alkaa historiallisesti jälleen kerran hahmottua pakkohankkeena ja jonka tavoitteisiin nähden demokratia ei ole mitenkään priorisoitu arvo (Pursiainen 1998, 190–193). Tällä vastakkainasettelulla ja heiluriliikkeellä on vahva historiallinen perintö.

Tämän tapauksen rinnastan jo tarkastelun kohteena olleen eurooppalaisen hyvinvointivaltion tilaan. Tässäkin on kyse siitä, että ylivaatimus kohtaa epävarmuuden. Syvän pettymyksen ja skeptisismien sekä poliittisen passivoitumisen täyttämän kaaoksen uhka on periaatteessa olemassa ja sitä todennäköisemmin, mitä varmemmalla yhteiskuntapoliittisella äänellä epävarmuuden maailmassa puhutaan.

Rinnakkaistarkastelussa demokratia on vaakalaudalla. Toinen systeemi ajautuu totalitaarisuuden äärimmäisyydestä talouden ja politiikan kaaoksen tilaan, josta irti pyrittäessä demokratian pyrkimykset jäävät kollektiivisten, järjestykseen ja pakkomodernisaatioon suuntautuvien pyrkimysten taustalle. Toinen systeemi taas kaaoksen tiedostaessaan välttää historiallisen perintönsä avulla demokratiaan kohdistuvat niin uhat kuin mahdollisuudet. Kaaos välttyy ja optimismi vahvistuu juuri sen vuoksi, että demokratia kulkee muiden arvojen edellä ja hyvinvointipolitiikan kansanvaltaiset menettelytavat ekspanstiivisen päämäärätietoisuuden edellä. Näin demokratian ehtojen varaan rakennettu rinnakkaistarkastelu rikastuttaa kuvaa siitä valintatilanteesta, johon läntinen hyvinvointivaltio on ajautunut. Se on tarpeen, jotta voitaisiin ymmärtää niitä yhteiskuntapoliittisia painotuksia, jotka tulevat esille, kun tutkimukseni yhteenvedossa tehdään yritys rinnastaa erilaisia politiikkakäsityksiä tilivelvollisuuden käsitteen avulla.

Kaaos Venäjällä

Venäjää voidaan monellakin tapaa pitää huonona rinnastuksen kohde niille vakaille eurooppalaisille demokratioille, jotka nyt samanaikaisesti potevat omia hyvinvointipolitiikan ongelmiaan. Venäjän kaaoksen myötä aloin kuitenkin kiinnostua siitä, minkälaisia yhteiskuntapo-

liittisiä kysymyksenasetteluja mahtoi Venäjän intellektuelleilla olla tänä päivänä päällimmäisenä mielessään. Tätä kautta uteliaisuuteni heräsi ja löysin Christer Pursiaisen kirjoittaman ajankohtaisen Venäjän teoksen. Se pelkistää mielenkiintoisella ja kattavalla analyttisellä tavalla venäläisten omat käsitykset tulevaisuuden haasteista ja uhista. Analyysi rakentuu pitkälti zapadnikkilaisen (läntisen) ja slavofiililaisen (itä-perinteisen) vastakkainasettelun varaan (Pursiainen 1998, 13–26). Erityisen mielenkiintoisina koin Moskovan valtion yliopiston filosofian professorin A.S. Panarinin kirjoitukset eikä vähiten siitä syystä, että hänen esittämiensä päävaihtoehtojen joukossa esiintyi myös postmoderni paradigma (Pursiainen 1998, 120–137). Sen kautta rakentui monta siltaa ajankohtaiseen läntiseen yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun.

Panarin ei tarkkaile yksinomaan Venäjän vaan myös globaalia kehitystä. Ennen muuta hän tutkii läntisiä virtauksia, joiden avulla hän yrittää ymmärtää paremmin venäläisiä tulevaisuudenkuvia. Minä puolestani arvelin, että kuuntelemalla herkällä korvalla keskustelua Venäjän virtauksista voisin kenties tuoda arvokkaita lisäaineksia siihen pohdintaan, jolla olen rinnastanut toisiinsa kolme erilaista yhteiskuntapoliittista kulttuuria tienhaaraan ehtineen läntisen hyvinvointivaltion vaihtoehtoina.

Yksi asia on todettava heti alkuun. Pursiaisen suorittaman tarkastelun perusteella demokratia ei näytä olevan Venäjän intellektuelleille päällimmäinen kysymys eikä uudistuspolitiikan aikataulun ensimmäinen asia. Myös Karppisen tarkastelu päättyy siihen, että venäläisyys, Venäjän erityisyys ja modernisaatio nousevat ensisijaiseen asemaan ajankohtaisessa kirjavassa ja anarkkisessakin tilanteessa (Karppinen 1999, 296–297). Näistä aineksista syntyy kaaoksesta irti pyrkivän Äiti-Venäjän kansallinen kehityskuva. Eikä se kuva ole vain kansallinen, vaan se on samalla kansainvälisen mission kehityskuva, joka pyrki osoittamaan, että globaali monikulttuurinen tulevaisuus on mahdoton ymmärtää ilman kaaoksesta vapautunutta vahvaa kurinalaista Venäjää (Pursiainen 1998, 130–133, 180–184). Eri ajattelijoiden näkökulmat ja painotukset vaihtelevat, mutta päätehtävien ensisijaisuudesta ei ole erimielisyyttä. Ne vaativat onnistuakseen länsimaisen mittapuun mukaan hyvin autoritäärisen toimintamallin, eräänlaisen valistuneen yksinvaltiaan järjestelmän. Hyvin kaukaisena tavoitteena siintyy demokratia ja sen edellyttämä kehittynyt individualismi.

Kurinalaisuus kaaoksen vastakohtana on tässä ymmärrettävästi dialektisessa argumentoinnissa olennainen osa. Koivisto päättää Venäjän ideaa pohdiskellevan teoksensa ajatukseen, että venäläiset löytävät tavat, joilla saavat sisäisen järjestyksensä vahvemmaksi. Samassa teoksessa Venäjän tarina alkaa kutsusta, jonka Rurik sai yli tuhat vuotta sitten: ”Maamme on suuri ja rikas, mutta siitä puuttuu järjestys. Tulkaa ruhtinaaksemme, tulkaa hallitsemaan meitä” (Koivisto 2001,

13, 292). Koiviston tarkastelussa tuhatvuotinen dialektinen tarina alkaa ja loppuu samalla ajatuksella, kurin ja järjestyksen kaipuulla.

Analysoidessaan tuoreinta länsimaista yhteiskuntakehitystä Panarin käyttää kieltä ja käsitteistöä, jolla on lukuisia yhtymäkohtia edellä esillä olleeseen läntisen eurooppalaisen hyvinvointivaltion kriisikeskusteluun. Perustavalaatuiset ongelmat liittyvät vahvasti materialistuvaan ja kulutukseen orientoituvaan yksilöllisyyteen sekä valtioon kohdistuvien ylivaatimusten kulttuurin syntymiseen. Lopulta tämä vie siihen, että liberaalidemokraattisen järjestelmän perustus alkaa horjua, kun taloudelliset voimavarat eivät pysy ylimittaisten vaatimusten perässä. Yhtäläisyyksiä on runsaasti luhmanilaiseen ylivaatimusten ja ylilupausten diagnoosiin (vrt. Luhmann 1995, 110).

Panarinin mielestä läntinen individualismi on ongelmien edessä kuitenkin muuntumiskykyinen ja länsi voi siis selvitä. Mutta Venäjän kohtaloa ei voi jättää yksilöiden varaan, koska pitkän totalitaarisen kauden jälkeen ei ole sellaista individualistista perustaa, jolle voitaisiin rakentaa. Sen vuoksi Venäjän täytyy kulkea omien oppiensä eikä läntisten oppien mukaan, siis kollektivistista eikä yksilöllistä tietä (Pursiainen 1998, 120–129).

Käsitys lännestä itään kulkevien oppien paitsi vieraudesta niin turmiollisuudesta tulee lopulta perin selväksi, kun Panarin rakentaa vertauskuvan, jossa Venäjä on päätyneen vuosisadan aikana joutunut kaksi kertaa läntisten marginaalisten virtausten kokeelliseksi laboratoriksi (Pursiainen 1998, 127). Vuosisadan alussa itään virtasi marxismi ja vuosisadan lopulla postmodernismi. Tähän hätkähdyttävään rinnastukseen – jossa niin bolshevismi, postmoderni arvonihilismi kuin markkinatalouden fundamentalismi nähdään epävenäläisinä aineksina – ei voi muuta kuin todeta, että lännen demokraattinen perinne on osoittautunut paisuntasäiliöksi, jonka avulla kehittyneet demokratiat ovat säilyneet sellaisilta räjähdyksiltä, joiden tuhovoima idässä on saattanut olla huomattava. Ensimmäisen laboratorikokeen jäljet ovat jo tiedossamme. Tämän päivän kaaoksen tulevaisuudenkuva ei ole hevin ennustettavissa.

Länsi-Euroopan ja Venäjän talouden ja politiikan rakenne sekä niiden historia poikkeavat luonnollisesti suuresti toisistaan. Järjestelmien ja rakenteiden poikkeavuus ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö Venäjän ja Länsi-Euroopan muospaineiden rinnastaminen juuri nyt olisi analyttisesti mielekäästä. Samat muospaivat ravistelevat niin läntistä hyvinvointivaltiota kuin Venäjääkin. Historiallisten ja dialektistenkin syiden johdosta esille nousevat sopeutumisen vaihtoehdot taas erkaantuvat huomattavasti toisistaan niin poliittisesti kuin aatteellisestikin.

Mikä sitten on Venäjälle ja lännelle tässä sopeutumisvaiheessa yhteistä ja mikä erilaista? Yhteistä ovat ennen muuta ne globalisaatioon, sosiaaliseen refleksiivisyyden kasvuun ja traditioiden höltyymi-

seen sekä yksilöllistymiseen liittyvät ja monin tavoin toisiinsa kytkeytyvät voimat, jotka ovat juuri muuttamassa maailmaa siten, että poliittisesti oikean ja vasemman välinen jännite on menettämässä analyyttistä mielekkyyttään. Nyt kun Neuvostoliitto on hajonnut, niin kuka pystyy sanomaan, olisiko pyrkimys vanhaan järjestelmään tänä päivänä oikeistolainen vaiko vasemmistolainen hanke (Beck 1994, 64–68) tai onko hyvinvointivaltion ekspansiivisen kauden päättymisen ilmaus konservatiivisuudesta tai radikaalisuudesta (vrt. Luhmann, 118–120). Vasen ja oikea eivät kuitenkaan ole menettäneet merkitystään Neuvostoliiton tapahtumien vuoksi, vaan päinvastoin Neuvostoliiton rajun murtumisen taustalla ovat samat muutosvoimat, jotka nyt horjuttelevat läntisiä hyvinvointivaltioita (vrt. Pursiainen 1998, 21, 79). Asiat kyseenalaistuvat enemmän kuin ennen ja ihmiset kyseenalaistavat asioita enemmän kuin ennen. Siksi maailma on dynaamisempi ja avoimempi mutta myös riskialttiimpi ja vaikeammin hallittava kuin ennen. Tässä suhteessa Neuvostoliitosta Venäjäksi muuttunut yhteiskunta kohtaa aivan samat haasteet kuin vähemmän murrosmaisen ja dialektisen järjestelmähistorian omaava länsi.

Eräässä toisessakin suhteessa löytyy mielenkiintoinen lännen ja idän samankaltaisuus. Neuvostoliiton ja Venäjän kokemuksia esitellessään ja tulevaisuuden vaihtoehtoja pohtiessaan Panarin loihtii esiin poliittisen ilmiön, jota kutsuu vaatimusten vallankumoukseksi. Analyysi muistuttaa sisällöltään suuresti sitä, mitä Länsi-Euroopan hyvinvointivaltioiden kriisin tarkastelussa on totuttu kutsumaan valtion ylikuormittumiseksi. Syistä tai toisista poliittinen prosessi ei ylittaisine vaatimuksineen pysty tiedostamaan valtion mahdollisuuksien rajoja. Nykyaikaisen läntisen hyvinvointivaltion poliittisen luottamuksen ongelma syntyy siitä, ettei poliittinen järjestelmä kykene tuomaan yhteiskuntapolitiikan tavoiteristiriitoja kansalaisten silmien eteen avautuviksi vaihtoehdoiksi vaalitulanteissa (Luhmann 1990, 239). Juuri tästä syystä Panarin hylkää liberaalin edustuksellisen demokratian vaihtoehdon Venäjällä epärealistisena. Läntinen demokratia kestää, sillä läntinen individualismi on jotain sellaista, jolle voi rakentaa. Venäjällä nämä edellytykset puuttuvat (vrt. Karppinen 1999, 279–285).

Samoja ilmiöitä tarkasteli Mauno Koivisto Tampereen yliopistossa muutama vuosi sitten pitämässään esitelmässä. Eräs hänen päähavaintojaan oli, että Neuvostojärjestelmän suurin heikkous oli sen kyvyttömyydessä rajoittaa sitoumuksiaan (Koivisto 1994, 4). Diktaattorikin haluaa siis olla kansan suosikki. Sitoumuksia ja lupauksia lisättiin kaiken aikaa ei vain kansainvälisesti vaan myös kansallisesti siitä huolimatta, että rajalliset mahdollisuudet olivat alun alkaen selvillä. Koivisto pitää yhtenä neuvostoliittolaisen järjestelmän erikoisongelmana sitä, että mittaus- ja seurantajärjestelmät olivat heikkoja (Koivisto 1999, 5). Mitä länteen taas tulee, niin ei syntyne kiistaa siitä, eivätkö mittaus- ja seurantajärjestelmät olleet eri maissa hyvinkin pit-

källe kehittyneitä ja keskenään yhdenmukaistettuja ja siis vertailukelpoisia. Siitä huolimatta läntinen niin politologinen kuin sosiologinen analyysi nostaa esiin vakavan kysymyksen, eikö pitkälle kehittyneelle demokratialle todellakaan löydy muuta vaihtoehtoa kuin havahtua ylivaatimusten todellisuuteen vasta silloin, kun ollaan jo kuilun partaalla (Luhmann 1995, 110–111).

Niinpä meillä on luettavanamme koko joukko vanhaa ja uutta, itäistä ja läntistä, mutta kaikessa oleellisessa hämmästyttävän yhden-suuntaista analyysia siitä, miten yhä suurempiin sitoumuksiin ajautuva ja siitä huolimatta yhä mittavampia vaatimuksia kohtaava kansankoti paisumistaan paisuu, mutta ei pääty kansalaisten kiitollisuuteen vaan kiittämättömyyteen.

Näin olen yrittänyt kuvata niin läntistä kuin itäistä Eurooppaa periaatteessa samankaltaisten nykyaikaisten muutosilmiöiden ja ongelmien pyörteissä. Niin itä kuin länsi kohtaavat peruseroavuuksistaan huolimatta samankaltaiset epävarmuudet ja samankaltaisen poliittisen prosessin luomat ongelmat ja ylivaatimukset ja siis samantyyppiset sopeutumisen haasteetkin. Niinpä Mauno Koiviston suomalaisille sosialidemokraateille tarkoitettu letkautus siitä, että eräs osatavoite on tullut saavutetuksi, kun valtio nyt antaa enemmän kuin ottaa, saa edellä esitettyjen rinnastusten jälkeen suorastaan globaalista soveltuvuutta.

Tähän päättyy kertomus siitä, miten kaksi erilaista ylivaatimukseen ajautunutta systeemiä kohtaavat epävarmuuden maailman. Samalla alkaa tarina meneillään olevan sopeutumisen ratkaisevista eroista. Itä ajautuu kaaoksen uhkaan. Tästä taloudellisesti ja poliittisesti vaarantuneesta tilasta idän intellektuellit hakevat ulospääsyä sellaisella marsijärjestyksellä, jossa korostuu vahvasti kollektiivisuus ja jossa ennen muuta modernisaation vaatimus kulkee selkeästi demokratian vaatimusten edellä.

Eikö demokratialla todellakaan ole Venäjällä muuta kuin retorista kysyntää? Eikö myöskään ole kysyntää sillä poliittisella liikkeellä, joka on historiallisesti asettanut demokraattiset menettelytavat keskeiseksi tavoitteekseen? Toisin sanoen ihmetellessäni, eikö sosialidemokratialla ole idässä kysyntää asetan samalla lännessä toivoni juuri sosialidemokratian tapaisten reformististen liikkeiden itsekritiikkiin. Niiden kykyyn ajatella globaalisti, refleksiivisesti ja traditioista vapautuneena rakentuu paljon lännen hyvinvointivaltion sopeutuminen ja kohtalo. Sellaisille liikkeille ei näytä avautuvan idän muutosten pyörteissä minkäänlaista merkittävää roolia.

Aivan perestroikan alkuvaiheessa alettiin puhua kasvavan itsekritiikin tarpeesta. Silloin retoriikka, joka vetosi niin reformien kuin demokratiankin lisätarpeeseen alkoi antaa orastavia merkkejä socialidemokraattisesta suuntauksesta. NKP:n valmistelukoneistosta alkoi 1980-luvun lopulla kuulua jo melko täsmällisiä bernsteinilaisia (vrt.

Bernstein 1982, 9–10) äänenpainoja, kun liikettä alettiin korostaa päämäärän rinnalla ja yhteiskunnallisten uudistusten merkitystä valankumouksen rinnalla (Pursiainen 1998, 60–65). Sosialidemokratia ei voinut kuitenkaan tulla kysymykseen niin kuin tapahtumien vyöry myöhemmin osoitti. Sosialidemokratia oli Venäjälle liian pragmaattinen ja liian arkinen. Se oli näissä suhteissa aivan liian vaativa aate noustakseen esiin muutoksien kiihkeissä tunnelmissa. Edelleenkin se on Venäjän hallitsevana aatteellisena valintana yhtä kaukana horison-tissa kuin on demokratia poliittisena järjestelmänä.

Kun vahvasti rakennetut padot vielä vahvempien voimien vuoksi murtuvat, niin se tapahtuu lopulta ryskyen. Jos ei ole rakennettu sel-laista järjestelmää, jossa portteja voidaan avata tai sulkea varovasti ja asteittain, niin silloin vesi joko pysyy paikoillaan tai liikkuu valtoime-naan ja ennalta arvaamattomalla tavalla. Dialektiikalla on Venäjän historiassa vahvat juuret. Kun on ajauduttu kaaokseen eli äärimmäiseen vapauteen niin se herkästi johtaa ajatukset äärimmäiseen kuriin eli totalitarismiin. Mutta jos olemme sulkeneet demokratian pois liian ihanteellisena ja suljemme totalitarismin uuden aallon liian kauhistut-tavana vaihtoehtona, niin mitä enää jää käsiin. Mikä on dialektinen synteesi hegeliläisittäin eli ajattelun ja toiminnan korkeammalla ta-solla?

Tekemieni rinnastusten jälkeen koen ajautuneeni paradoksaaliseen tilanteeseen. Oman läntisen hyvinvointivaltiomme kriisiä analysoides-sani, sen tulevaisuutta pohtiessani, olen asettanut toivoni siihen, että ennen muuta on kyettävä torjumaan kaikki demokraattiseen järjestel-määmme kohdistuvat vaarat. Kaikista keskeisistä modernisaatioon liittyvistä muutosilmiöistä näyttää ajankohtaisessa yhteiskuntatieteessä kulkevan yhteys demokratiaan, siihen kohdistuviin uhkiin ja mahdolli-suuksiin. Toisaalta pitäisi ymmärtää Venäjää ja sitä, mitä sen kohtalo eurooppalaiselle demokratialle ja hyvinvoinnille merkitsee. Meidän pitäisi ymmärtää Venäjää sen vuoksi, että yhtä tärkeää kuin on demo-kratia meidän modernille hyvinvointipolitiikallemme niin yhtä tärkeää on Venäjän hallitun modernisaation onnistuminen koko Euroopan rauhanomaiselle kehitykselle.

Miten tämän paradoksin voi ratkaista? Vaikka demokratia on siis arvona käymässä yhä tärkeämmäksi, niin tulisiko ulkoisen turvalli-suuden mutta ennen muuta globaalin, monikulttuurisen suvaitsevai-suuden vuoksi hyväksyä, että Venäjän omissa valinnoissa demokratia ei kenties nousekaan päällimmäiseksi tavoitteeksi. Sirkku Hellstenin Afrikan olosuhteisiin liittyvät pohdiskelut siitä, ettei voi olla yhtä ai-noata oikeata demokratian mallia tukevat tällaista suvaitsevaista asen-netta (Hellsten 2001, 522–525).

Arkielämässä suvaitsevaisuuttamme koetellaan nykyään tavanta-kaa perheen muuttuneeseen rooliin, seksuaalisuuteen, rotuun ja suku-puoleen liittyvissä solidaarisuuden kysymyksissä. Kansainvälispoliit-

tisiin kysymyksiin liittyvät kulttuurierot ja suvaitsevaisuuden kysymykset ovat sen sijaan fyysisesti usein melko kaukaisia. Mitä kauempana maapallon kolkalla on se kohde, johon nähden suvaitsevaisuutta pitäisi harjoittaa, sitä helpompi on tehdä periaatteessa myönteisiä ja ylevältä näyttäviä ratkaisuja. Nyt ei tarvitse mennä merta edemmäksi kalaan. Poliittisen suvaitsevaisuuden kohde on yhtä lähellä kuin pitkä itärajamme.

Venäjän on kaaoksesta irti päästääkseen valittava historiallisten perinteittensä nojalla joka tapauksessa sellainen tie, jossa niin valtiokäsitys kuin demokratiakäsitys poikkeaa vahvasti siitä, mitä Länsi-Euroopassa juuri nyt pidetään eettisesti korkeatasoisena tai tarkoituksenmukaisena. Olemmeko silloin valmiit vastaamaan kysymykseen, nouseeko länsi talousapunsa ehtoja pohtiessaan venäläisen modernisaation esteeksi? Asettaako se ehtoja, jotka ovat paitsi liian dogmaattisia niin mahdottomia toteutettaviksi? Tässä tarkoituksessa poimin vielä yhden Panarinin esittämän näkökohdan. Hän kysyy, mikä on globaalin monikulttuurisuuden syvin olemus ja vastaa omaan kysymykseensä seuraavasti: ”Todennäköisesti nykyisen demokraattisen ideologian korkein muoto on maailman kulttuurien monimuotoisuuden ja kansallisuuksien erityisten arvojen tunnustaminen myös silloin, jos ne poikkeavat selvästi läntisestä 'normaalimallista'” (Pursiainen 1998, 130). Näin asetetaan itse asiassa kyseenalaiseksi, onko edes ajateltavissa läntistä monikulttuuria ellei ole olemassa vahvaa modernisoitunutta Venäjää ja sen suurvalta-asemaa.

Länsi on siis testissä. Eikä tämä testi koske vielä lähimainkaan sitä, mitä juuri nyt pitäisi Venäjän tukemiseksi tehdä. Se testi koskee vasta sitä, onko läntisten instituutioiden piirissä aitoa kiinnostusta ymmärtää Venäjän yhteiskuntapolitiikan perustavalaatuisia järjestelmällisiä kysymyksiä. Nyt on kyse suuren testin vasta ensimmäisestä vaiheesta.

Edellä on rinnastettu Venäjän ja Länsi-Euroopan yhteiskunnallisia kysymyksiä ja varovaisesti. Rinnastusta ei ole tehty neuvojen jakamisen tarkoituksessa, vaan siksi, että tämän peilauksen avulla voisi ymmärtää paremmin läntisen hyvinvointivaltion problematiikkaa. Tässä suhteessa uskon matkani Venäjän maailmaan syventäneen ja rikastuttaneen analyysiani. Venäjän peilistä on heijastettu läntisen demokrati-an uhat ja mahdollisuudet. Samoin kuin vesi käy tärkeäksi Saharan erämaassa, kun ankara jano paljastaa sen arvon, samalla tavalla vasta vapauden puute paljastaa vapauden merkityksen. Demokratian puutteen ja sen tavoittamattomuuden tarkastelu voi samalla tavalla aukaista silmiä havaitsemaan uhkia, jotka kohdistuvat sellaiseen, jota me täällä Suomessa pidämme itsestään selvyytensä mutta jonka korkeata arvoa emme aamusta iltaan pohdi.

Vasta jos osaamme nostaa demokratiaan liittyvät uhat ja mahdollisuudet päällimmäiseksi asiaksi, voimme luoda edellytyksiä lähestyä

muita polttavia kysymyksiä. Päinvastoin kuin Venäjällä, jossa demokratia odottaa vuoroaan jonossa muitten kysymysten takana, odottavat Länsi-Euroopassa työllisyyspoliittiset ja muut kysymykset vuoroaan demokratian vahvistumisen takana. Epävarmuuden maailmassa kansanvaltaiset menettelytavat entisestään korostuvat päämäärän asettelun rinnalla.

Demokratisoituminen ja modernisoituminen käsi kädessä

Niin sanottu kolmas tie asetettiin edellä kriittiseen valoon. En kuitenkaan pidä kolmannen tien yhteydessä käytyä keskustelua hyödyttömänä. Se koostuu yhteiskuntatieteellisistä ja poliittisista aineksista, jotka korostavat nyt esillä olevien valintojen periaatteellista merkitystä ja kuljettavat meidät niin muodoin tienhaaraan. Pragmaattisille ja reformistiselle liikkeille ei uudelleen orientoitumisen harkinta ole historiallisesti sinänsä mitään uutta. Nyt ollaan jälleen kerran vetämässä johtopäätöksiä siitä, missä määrin ratkaisevanlaatuisia ovat olleet olosuhteiden muutokset ja missä suhteessa ovat entiset aatteelliset eväät kenties syöty loppuun. Niinpä tuntuu perustellulta ajatus siitä, että kypsä läntinen hyvinvointivaltio on eräänlaiseen katkokseen ajautunut, vaikka kolmannen tien käsitteen hylkääkin.

Jos epävarmuuksien maailmassa jättäydytään hyvinvointivaltion täydellistymistä ja yhteiskuntapolitiikkaa koskevien ekspansiivisten odotusten varaan, silloin avautuu tässä kulttuuri-ilmastossa tie, joka horjuttaa niin hyvinvointivaltion finansseja kuin sen demokraattisia menettelytapoja. Demokratiaa yhtäläillä horjuttava tie avautuu, jos epävarmuuksien tiedostaminen johtaa arvonihilismiin ja poliittiseen passiivisuuteen. Mielellään vetäähän sen johtopäätöksen, että relativismi on toisen äärimmäisyyden eli hyvinvointivaltion kaikkivoipaisuuden ajatuksen seuralainen. Yhteiskuntapolitiikka voi siis muuntua liiallisten vaatimusten ja lupauksen tuottamien pettymyksen kautta kansalaisten poliittiseksi passiivisuudeksi, vieraantuneisuudeksi, luottamuspulaksi ja monenkaltaiseksi kypsän hyvinvointivaltion ja sen kansanvaltaisen järjestelmän uusiksi haasteiksi (vrt. Luhmann 1990, 223–225).

Kehittynyt demokraattinen järjestelmä on kummassakin tapauksessa modernien uhkien alaisena. Kaaoksen maailmassa sitä voivat horjuttaa näkökykyiset viholliset, joille demokratiakaan ei ole arvokasta, kun tämän vuosisadan kaikkien totalitaaristen kauhujen jälkeen koettu frustraatio, edistykseen pettymys ja epävarmuuden lumo estää asettamasta mitään asiaa toista paremmaksi. Mutta demokratian voivat vaarantaa myös sokeat ystävät, jotka arvostavat kansanvaltaa, mutta varmuuden sokaisemina eivät myönnä tosiksi muuttuneita olosuhteita, vaan rakentavat mahdollisuuksiin nähden ylimittäisiä toiveita ja vaa-

timuksia. Se on varmuuden petos, joka haavoittaa hyvinvointivaltiota ja sen demokratiaa sitä syvemmin, mitä kauemmin sitä jatkuu. Sen rinnalla on tarjolla vaihtoehtona epävarmuuden petos, jonka huimaus hylkää demokratian kokonaan.

Juuri tässä tienhaarassa, tavallaan varmuuden dogmin ja epävarmuuden kaaoksen välissä alkaa hahmottua kolmas kulttuuri-ilmasto ja politiikkakäsitys, jossa demokraattiset menettelytavat nousevat ensiarvoiseen asemaan. Jos kolmannella tiellä on ylipäätään jotain mieltä ajankohtaisena käsitteenä, niin tässä se mielestäni on: politiikan ymmärtäminen ennen muuta ristiriitaisia tavoitteita, valintoja ja näitä koskevaa dialogia korostavana tapahtumana. Yhteiskuntapolitiikan tavoitteen asettelun merkitystä ei kukaan kiistä. Jos tavoitteiden kattavuutta, ristiriitoja ja prioriteetteja ei kuitenkaan läpivalaista, niin hyvinvointivaltion resurssit ovat jatkuvan paineen alla. Tässä tienhaarassa yhteiskuntatieteenkin keskeisiksi tutkimuskohteiksi nousevat demokratian sietokyky, sen uhat, haasteet ja mahdollisuudet. Hyvinvointivaltiota koskevassa yhteiskuntatieteellisessä modernissa tutkimuksessa, johon olen tukeutunut, ovatkin kansanvaltaiseen järjestelmään kytkeytyvät ajankohtaiset pulmat olleet monipuolisella tavalla esillä (kts. ennen muuta Luhmann 1990, Giddens 1994, Held 1987, Pulkkinen 1998). Näen nykyaikaisessa demokratia-analyysissä kolme keskeistä tarkastelumahdollisuutta.

1. Ensinnäkin siinä epävarmuuden maailmassa, jota olen tarkastellut globalisaation, refleksiivisyyden ja riskien näkökulmasta, demokratia päätöksentekojärjestelmänä ja arvona sinänsä korostuu yhteiskuntapoliittisen tavoitteenasettelun varmuuksiin nähden. Epävarmuus ei sinänsä ole hyvää tai pahaa. Sen syvin olemus tarkoittaa mielestäni henkistä levottomuutta toisin tekemisen mahdollisuudesta (vrt. Eräsaari 2000, 89). Juuri tämä levottomuuden ja kontingenssin ominaispiirre kytkee epävarmuuden, suvaitsevaisuuden ja demokratian elementit toisiinsa luovuutta edellyttävässä tieto-taitointensiivisessä hyvinvointivaltiossa. Tämä on modernisoituvan demokratiakäsityksen ensimmäinen ja tärkein näkökulma.
2. Toiseksi näen sen kehityspiirteen, että modernisoitumisen myötä demokratiakäsitys muokkaantuu siten, että ajatukset yhteistahdosta, totuudesta ja näitä kohti suuntautuvasta konsensuksen pyrkimyksestä saavat väistyä ja antaa tilaa demokratiakäsitykselle, jolle on tunnusomaista jatkuva ristiriitaisten näkemysten kohtaaminen, jolloin päätöksenteko edellyttää tehostuvaa avointa dialogia, argumentointia ja suvaitsevaisuutta (vrt. Luhmann 1990, 231–239, Giddens 1994, 113–116 ja Pulkkinen 1998, 39–43, 240–243).

3. Kolmas esiin nostamani demokratia-analyysin näkökulma tarkoittaa demokratian vaarantumista ystävän eikä vihollisen toimesta, toisin sanoen hyvinvointivaltion demokraattisen poliittisen systeemin sisäsyntyisten lainalaisuuksien toimesta. Tämä näkemys perustuu sille tutkimukselliselle oivallukselle, että vaikka poliittisen valinnan vapauden perustana onkin poliittisen opposition toiminnan mahdollisuus, niin valinnan mahdollisuudet kuihtuvat, jos valittavat vaihtoehdot eivät reformikilvan ja poliittisten liikkeiden samaistumisen vuoksi enää poikkea toisistaan (Luhmann 1989, 232 ja 1995, 117–118).

Risto Heiskala on käsitellyt yhteiskuntateoriaa jäsentävässä teoksessaan laajakantoisesti ns. kriittisen teorian historiaa ja sen ajankohtaisia kysymyksiä (Heiskala 2000, 164–177). Therborn (1996, 62) huomauttaa, että kriittisen yhteiskuntateorian juuret voidaan johtaa Kantiin ja Hegeliin saakka. Millaisen kriittisen yhteiskuntatieteen sitten valitsemme oppaaksemme siinä tienhaarassa, johon olemme modernin hyvinvointivaltion valinnat kuljettaneet? Kantista voidaan johtaa yhtä hyvin sellainen, joka rakentuu järjen kaikkivoipaisuuteen ja siementää totalitarismia, kuin sellainen, joka kylvää refleksiivisyyttä ja epäilyä elementteinä, jotka kuuluvat elimellisesti järkevään käyttäytymiseen (kts. Gardner 1999, 342–347 sekä Lash 1995, 153–154).

Jälkimmäinen on kriittinen teoria vailla takeita.⁴⁸ Tämä Giddensin lennokas ilmaisu panee pohtimaan, millä tavalla takeet puuttuvat. Teen seuraavassa joitakin ehdotuksia. Epävarmuuden maailmassa ne puuttuvat ensiksi sen vuoksi, että myös tieteen kaikenkattava legitimisyytsvaatimus käy kiistanalaisemmaksi kuin koskaan (Giddens 1995, 251). Takuita ei voi antaa senkään vuoksi, että funktionaalisesti eriytyneessä yhteiskunnassa puuttuu hyvinvointipolitiikan hierarkkinen keskus (Luhmann 1990, 234). Teoria ei voi takuita myöskään antaa sulkiessaan pois etujoukon ja totuuden (Bryant & Jary 2001b, 18). Se kohdistaa päähuomion yhteiskuntapolitiikan sisällön asemesta siihen epävarmaan tapaan, miten yhteiskuntapolitiikka lainsäädäntö syntyy. Vedän johtopäätöksen, että kriittinen teoria vailla takuita on näin muodoin demokratiakeskeinen eikä päämääräkeskeinen. Huomio on vaihtoehtoja ja ristiriitaisia argumentteja koskevan dialogin laadussa.

Jos kriittiseen teoriaan on joskus saattanut liittyä pessimismia ja tappiollisuuden mielialaa (vrt. Therborn 1996, 62–68 ja Heiskala 2000, 171) niin defaitistinen kriittisyys puuttuu siitä refleksiivisestä teoreettisesta suuntauksesta (Beck, Giddens & Lash 1995), jonka pohjalle olen rakentanut demokratian merkityksen korostumista koskevat näkemykseni. Jos tälle yhteiskuntakriittiselle, mutta historialli-

⁴⁸ Giddensin käsite ”Critical theory without guarantees” esiintyy hänen tuotannossaan vain välähdyksenomaisesti (Giddens 1994, 20–21).

sesta materialismista irtaantuneelle refleksiiviselle teoreettiselle suuntautumiselle pitäisi löytää jokin ytimekäs suomenkielinen ilmaisu, niin etääntymisen ehkä olisi osuvin ilmaisu. Tässä tietoisessa etääntymisessä on kolme ulottuvuutta. Se tarkoittaa ensiksi objektiivista suhtautumista itse tutkimuskohteeseen, toiseksi kriittistä suhtautumista omaan rationaaliseen toimintaan ja vielä kolmanneksi irrottautumista lopullisen totuuden mahdollisuudesta (Wacquant 1992, 58–84). Bourdieun mielestä yhteiskuntatiede ei voi olla arvovapaata, koska tiedemiehet toimivat vallan kentällä ja heillä on sosiaalisesti määrätynyt käsitys niistä yhteisöllisistä asioista, joita he tutkivat. Jos yhteiskuntatieteeltä vaaditaan objektiivisuutta, niin sen tulee nimenomaan tarkoittaa edellä sanotun kaltaisen refleksiivisen etääntymisen avointa tiedostamista ja julkituomista. Tämä ei suinkaan vie pohjaa siltä, etteikö tiede voisi olla apuna sellaisessa kriittisessä yhteiskunnan arvioinnissa, jonka pääkohteena on vallankäyttö ja sen seuraamukset (Wacquant 1992, 75–76). Bourdieu siis uskoo tieteen mahdollisuuksiin. Samalla hän kuitenkin irrottautuu niin Frankfurtin koulukunnasta kuin relativismistakin (Wacquant 1992, 71).

Kun järjen toimintaan liittyy jatkuva epäilyn ja epävarmuuden tila, niin kriittinen tiede ei voi olla rakentamassa politrukkien turvin mitään lopullista maailmankuvaa (vrt. Heiskala 2000, 171). Samalla, kun se jättää totuuden auki se nostaa ensiarvoiseen asemaan sen dialogin, jolla totuudesta väitellään ja ne menettelytavat, joilla päätöksiä tehdään. Sosiaalisen refleksiivisyyden kasvun, modernisoitumisen sekä demokratisoitumisen välinen yhteys on vahvasti yhteen juurtuneena erityisesti Giddensin rakenteistumisen teoriassa (Bryant & Jary 2001b, 28).⁴⁹

Christopher Piersonin ja Anthony Giddensin välisessä vuoropuhelussa sosiologia jäsentyy tieteenhaaraksi, joka tutkii ennen muuta menneen, nykyisen ja tulevan jännitettä, toisin sanoen yhteiskunnan muutoksia ja modernisaatiota (Giddens & Pierson 1998, 14–16). Giddensin avainkäsitteet näyttävät kytkeytyvän demokratisoitumiseen olipa sitten kyse rakenteistumisen teoriasta tai yhteiskuntapoliittisista ja aikalaisdiagnostisista pohdinnoista. Jos aikalaisdiagnosi ylipäättään pyrkii kertomaan, mitä aikaa elämme, niin Giddensin diagnoosi vies-

⁴⁹ Anthony Giddensin ja George Soroksen välisessä keskustelussa taloudesta ja yhteiskunnasta haettiin demokratiaa ja reflektiivistä teoriaa dogmin ja kaaoksen vaihtoehtona. Soroksen oma analyysi markkinoiden refleksiivisestä eli ei-tasapainohakuisesta teoriasta päättyi paitsi demokratian merkityksen korostamiseen niin sen seikan esiintuomiseen, ettei markkinoiden toiminta myöskään tavoittele ”totuutta” eli tasapainotilaa (Giddens & Pierson 1998, 219, Soros 1987, 345–349). Niin totuus kuin tasapaino karkaavat.

tittää ajan kuvaa nimenomaan demokratian uhkien ja mahdollisuuksien kannalta.⁵⁰

Modernisoituminen näyttää minusta haasteineen lähestulkoon samalta asialta kuin demokratisoituminen. Kriittisen sosiologian voisi tältä perustalta määrittää modernisoituvan yhteiskunnan demokratian uhkia ja mahdollisuuksia tutkivaksi tieteen haaraksi (vrt. Giddens & Pierson 1998, 14–25). Jos läntinen modernisaatio näin on syvimmältään demokraattista ja siis valtaan ja vallan kontrolliin liittyvää yhteiskunnallista, niin Neuvostoliiton modernisaatio tarkoitti vain koneita ja laitteita, jotka aikanaan ruostuivat käyttökelvottomiksi.⁵¹ Neuvostoliiton reaaliosialismi ei ollut yksinomaan totalitaarinen prosessi, se oli myös omassa luokassaan massiivinen ja epädemokraattinen modernisaation pakkohanke (Pursiainen 1999, 125). Sen hankkeen lopputulos on tiedossamme. Se saattoi synnyttää modernin aseteknologian ja luoda avaruuden valloittamiseen tarvittavat tieteelliset kunnianhimot, mutta se ei kyennyt synnyttämään riskinotto-kykyistä ja innovatiivista yrittäjäkuntaa eikä sitä taloutta, joka olisi ennen pitkää tarvittu teknologisen suurvallan elättäjäksi. Se ei myöskään kyennyt synnyttämään keskusjohtoisuudestaan huolimatta ympäristöpolitiikkaa, jota teknologisen suurteollisuuden rakentaminen olisi vaatinut (Tiusanen 2001, 121). Sillä aivan samalla tavoin kuin demokratian toimiva oikeuslaitos edellyttää vallanjakoa niin toimivan ympäristöpolitiikan riskienhallinta edellyttää, että valta on jaettu. Muutoin se ei toimi, eikä totalitaarisessa järjestelmässä siis voi toimia.

Kriittinen sosiologinen analyysi korostaa mielestäni demokratian merkitystä kahdessakin mielessä. Se korostaa kansanvaltaa niin modernisaation dynamiikan alullepanijana kuin saman dynamiikan jarruna ja kontrollina. Demokratia tietää mahdollisuutta kaiken kyseenalaistamiseen ja vapautta uuden luomiseen. Aikamme kahden johtavan sosiologin, Pierre Bourdieun ja Anthony Giddensin, tiedekäsitykset ovat samansuuntaiset (kts. esim. Rahkonen 199, 15). Demokratian kannalta ne ovat suorastaan perustavaoluiset. Samalla niitä voidaan pitää demokratian tarkoittaman ajattelun ja toiminnan vapauden kulmakivinä. Puhuessaan vallasta Bourdieu nojaa käsitykseen, jonka mukaan tieteellinen toiminta saa tarkoituksensa pyrkimyksestä saattaa yhteiskuntatieteen välineet palvelemaan intellektuaaliseen vapauteen tähtäävää politiikkaa (Wacquant 1992, 17). Giddens uskoo, että yhteiskuntatiede on siinä mielessä emansipaation asiolla, että se vapaut-

⁵⁰ Ulrich Beckiä lukiessani silmiini osui lähdeluettelossa Giddensin ”Beyond left and right” teoksen vuonna -97 painettu saksankielinen laitos. Siinä oli teoksen toinen alaotsikko ”The future of radical policies” käännetty saksan kielelle ”Die Zukunft radikaler Demokratie” (Beck 1999a, 267).

⁵¹ Lenin pelkisti 1920-luvulla sosialismin tarkoittavan talouden sähköistämistä (Kirkinen 1986, 373). Tästä näkökulmasta saa Tsernobylin ydinvoimalaonnettomuus entistä suurempaa symbolimerkitystä.

taa kansalaiset kaikilla eri tasoilla arvioimaan vapaasti uudelleen tilanteensa ja näin näkemään uusia valinnan mahdollisuuksia (Rustin 2001, 181, 179–187).

Jos siis ovat Bourdieun ja Giddensin habituksen ja rakenteistumisen käsitteet lähellä toisiaan, jos ovat samansuuntaisia heidän käsityksensä refleksiivisyyden luonteesta, niin yhtä lailla samansuuntaisia ovat heidän tiedekäsityksensä, jotka korostavat ajattelun kriittisyyttä ja vapautta. Täsmennän nyt edellisen pohjalta modernin demokratian ymmärrystäni. Kansanvalta on nopea ja hidas. Se on nopea ja dynaaminen järjestelmä salliessaan uuden tutkimuksen ja tiedon syntymisen ja vanhan kyseenalaistamisen. Samalla se on hidas hyödyntäessään uuden tiedon vasta pohdiskelun ja dialogin jälkeen ja kansalta saadun mandaatin perustalta. Kaikkein pelottavin demokratian vaihtoehto on totalitaarinen systeemi, jonka valistunut etujoukko on tietotaitointensiivisessä yhteiskunnassa valjastanut rationaalisen tieteen kilparavuriksi

Kun Neuvostoliiton sosialismi nyt on romahtanut, on se saattanut johtaa optimistisiin arveluihin siitä, että läntisen demokratian lopullinen voitto on varmistunut. Tällainen demokratian kannalta huoleton näkemys on perusteltu niin kauan kuin vaaleihin osallistuminen on runsasta ja politiikka on kansalle läheinen asia. Siinäpä juuri villakoiran ydin. Hyvinvointivaltion ekspansion tyrehtymiseen, kun sillä tarkoitetaan korkean verotusasteen ja korkean työttömyyden välillä vallitsevaa hankalaa umpisolmua, liittyy aivan oleellisesti poliittinen luottamuspuola. Demokratian pelisäännöt eivät ole sinänsä vaarantuneet siinä mielessä, etteikö edelleen kunnioitettaisi suuresti yleisen ja yhtäläisen ja salaiseen vaalitapaan perustuvan äänestämisen merkitystä. Mutta reformikilpailu ja vaihtoehdottomuus, joka on karakterisoitu hyvinvoinnin ekspansiota, on vaarantamassa järjestelmää sitä kautta, että luottamus itse politiikan tekijöitä kohden on heikentymässä.⁵²

Näin lähestymmekin sitä näkökulmaa, josta tuore kriittinen sosiologia on demokratiaa lähestynyt, sitä arvostaen ja siitä huolissaan. Saksalainen sosiologi Niklas Luhmann on yksi tämän keskustelun avainhenkilöitä. Hänen tapansa lähestyä demokratiaa on systemaattinen ja ankara, kaikkea muuta kuin kaunopuheinen ja runollinen, mutta tätä teoreettista rakennelmaa hallitsevat moraalialue ja etiikkaa konstituivat periaatteet.

⁵² Luottamuksen kysymys on tullut tavan takaa esiin hyvinvointivaltiota koskevassa ajankohtaisessa analyysissä. Carter & Stoker'in toimittama ”Liberal Democracy and its Critics” tarjoaa laajaa tutkimusaineistoa läntisen demokratian modernista problematiikasta (Carter & Stokes 1998, kts. myös Miliband 1995, 1–7, Luhmann 1995, 110, Langby 1993, 175–179).

Giddensin tavoin Luhmann hylkää ajatuksen, että totuus, yleistahto, konsensus ja osallistuminen olisivat demokratian avainkäsitteitä. Hän ei siis johdata meitä lähestymään demokratia kysymyksiä esimerkiksi niin, että laajempi osallistuminen ja sitä kautta vahvistuva konsensus voisivat tukea kansanvaltaista järjestelmää. Päinvastoin hän kysyy terävästi – viitaten niihin aikoihin, jolloin osallistuminen nousi vahvaksi keskusteluteemaksi – miten ylipäätään saatettiin ajatella, että laajempi osanotto toisi mukanaan suurempaa yksimielisyyttä. Eikö mieluummin kävisi niin päin, että mitä enemmän osallistutaan sitä enemmän on myös erilaisia mielipiteitä ja sitä enemmän pettymyksiä niiden kannalta, jotka osallistumisen varaan ovat demokraattisen totuuden rakentaneet (Luhmann 1990, 219–220). Demokratia ei myöskään sisällä mitään sitä itsensä ylittäviä totuudellisuuden korkeampia elementtejä. Se vierastaa kaikkea sellaista, mikä viittaa laajaan konsensukseen ja yhteistahtoon totuudesta. Kansalla ei voi olla valtaa kansasta. Demokratia tarkoittaa erilaisuutta ja vaihtoehtoja. Totuuden etsiminen ei ole demokratian tarkoitus.⁵³

Poliittinen järjestelmä joutuu operoimaan erittäin monimutkaisessa sosiaalisessa ympäristössä, joka on jatkuvassa monikeskeisessä muutostilassa. Luhmann luonnehtii tätä muutosta poliittisen kontrollin kannalta osuvalla pelkistetyllä tavalla (Luhmann 1990, 234):

”Talouden suhdanteet heilahtelevat. Tiede kehittää ydinpommeja, ehkäisytabletteja ja kaikenlaisia kemiallisia muutoksia. Perheet ja koulut eivät enää kasvata sellaista sukupolvea, jota armeija välttämättä preferoisi. Lyhyesti sanoen, asiat kehittyvät politiikan kannalta kaottisesti.”

Sen vuoksi mikään hierarkkinen, varmuuteen nojaava poliittinen systeemi ei kykene toimimaan tällaisten kaottisten paineiden alaisena. Poliittisen systeemin täytyy päinvastoin ohjelmoida itsensä tämänkaltaisen kontingenssin varalta. Luhmann lausuu, että tästä johtuvaa historiallisen kehityksen mukanaan tuomaa rakenteellista innovaatiota olemme alkanee kutsua demokratiaksi (Luhmann 1990, 234). Luhmannin demokratiakäsitykseen siis kytkeytyy hänen näkemyksensä yhteiskunnan modernisoitumisesta, mikä tarkoittaa sen funktionaalista eriytymistä (Kangas 2001, 100–101).

Hyvinvointivaltion talouden kriisiytymisen rinnalla voi siis tapahtua demokratian kriisiytyminen paitsi valtiolle asetettujen ylimitaisten vaatimusten vuoksi niin senkin johdosta, ettei osata nähdä mit-

⁵³ Tässä suhteessa näyttää vallitsevan ristiriita Jürgen Habermasin demokratiatiaa koskevien ajatusten välillä (Kangas 2001, 71–106, vrt. myös Leet, 77–98). Usein on haluttu nähdä samankaltaisuutta Giddensin demokraattisen dialogin sekä Habermasin kommunikatiivisuuden ja ideaalisen puhetilanteen välillä. Giddens itse torjuu tämän ajatuksen juuri sillä perusteella, ettei demokratia etsi totuutta (Bryant & Jary 2001b, 28, Giddens 1994, 115, kts. myös Kajanoja 1996, 21–82).

kä ovat valtion todelliset vaikutusmahdollisuudet modernisoituneessa funktionaalisesti eriytyneessä yhteiskunnassa. Demokraattisen systeemin tulevaisuuden kannalta onkin tärkeää oivaltaa, mitä ansoja hyvinvointivaltion kaikkivoipaisuuden symboliikkaan nojaava vaatimusten ja etuuksien kasvattaminen voi olla demokratialle virittämässä. Demokratian vaarantumista ei luonnollisestikaan sovi millään muotoa ylidramatisoida. Ei meillä ole näköpiirissä mitään päälle kaatuvaa uhkaa. Kun on kuitenkin kyse niin kallisarvoisesta asiasta kuin demokraattisen hyvinvointivaltion kohtalosta, niin kaikkia hiljaisiakin signaaleja tulee kuunnella.

Yksi sellainen hiljainen ääni pyrkii tulla kuulluksi ja varoittaa, että hyvinvointivaltion poliittisen analyysin tulee kulkea taloudellisen analyysin rinnalla. On kuitenkin ilmeistä, ettei kysymys kansanvaltaisten menettelytapojen ensiarvoisuudesta ja niitä vaanivista uhkatekijöistä ota hevin tulta. Meillä on niin suuri demokraattisten pelinsääntöjen kunnioitus ja niitä koskeva turvallisuuden tunne, että emme mielellämme tunnista demokratian uhkaa politiikassa, kun kaikki demokratian nimeen vannovat ja kun eurooppalaisen demokratian uhka kommunismin sorruttua on väistynyt. Jos yksityisen omistusoikeuden poistaminen oli se dogmi, johon kommunistinen järjestelmä sortui, niin poliittinen kyvyttömyys määritellä epävarmuuden maailmassa demokraattisen hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden rajoja on puolestaan ansa, johon liberaalinen demokratia on vaarantumassa.

Leszek Kolakowski on nostanut esiin demokratian jännitteitä ja ristiriitoja. Hän väittää, että huolimatta siitä, millä voimalla johdonmukaisuuden (konsekvenssin) arvo on lapsesta alkaen juurrutettu mieliimme, on ihmiskunnan eloonjäämisen salaisuus kuitenkin epäjohdonmukaisessa käyttäytymisessä (Kolakowski 1968). Epävarmassa maailmassa ajaudutaan tavantakaa ristiriitatilanteisiin, jossa kohtaavat vastakkaiset ajattelutavat, jotka näyttävät argumentoivan täysin korrekteilla ja vastaan panemattomilla tavoilla. Päätöksiä kuitenkin pitää tehdä. Pitää luopua johdonmukaisuudesta ja luottaa siihen, että jotkut kiistakysymykset avautuvat ajan mittaan konsensuksen suuntaan, samalla kun historiankulku tuo mukanaan uusia ambivalentteja tilanteita. Keskeistä kuitenkin on, että tietoisuudessamme säilyy jatkuvasti tietynlainen epävarmuuden reservi. Se on pysyvä tunne siitä, että on mahdollisesti toiminut väärin ja että toinen on ollut oikeassa.

Tätä voisi kutsua paitsi ambivalenssiksi myös suorastaan jahkailun käsikirjaksi, jos tähän päämäärätietoisuutta ja varmuutta korostavaan maailmaamme pitäisi tuoda tärkeä viesti suorastaan provokatorisin keinoin. Sen viestin olennainen viisaus on, että epävarmuus totuudesta tuodaan aina avoimesti esiin (Kolakowski 1968). Tässä mielessä Kolakowski on hyvin lähellä Baumanin analyysia ambivalenssin merkityksestä ja siihen latautuneista toivon mahdollisuuksista. Inhimillinen ambivalenssi on Baumanin mielestä kaiken sosiaalisen muutoksen

perusedellytys (Beilharz 2000, 170). Rinnastaessaan modernin varmuuden ja postmodernin epävarmuuden Bauman rakentaa herkullisen symboliikan, joka kuvastaa hänen suhdettaan demokratiaan: kun puuttuu modernin rautanyrkki, niin postmodernin demokratia tarvitsee teräksiset hermot (Bauman 1991, 245).

Kuten on edellä käynyt ilmi, liittyy Giddensin kriittinen käsitevälineistö ennen muuta traditioista irtaantumiseen, kaikkeen koetun ja nähdyn refleksiiviseen kyseenalaistamiseen. Luhmannin hyvinvointivaltiota koskevassa poliittisessa teoriassa on puolestaan opposition ja ylimalkaan toisen osapuolen laillinen ja moraalinen kunnioitus demokratian toimimisen peruselementti. Samankaltaista näille demokratiaa eri suunnilta lähestyville ajattelutavoille on varmuuden, totuuden ja ehdottomuuden hylkääminen, mitä sanaa nyt kukin haluaa erityisesti painottaa. Demokratiakäsitys ei pidä sisällään mitään totuuden yliaistillista arvokäsitystä (vrt. Kangas 2001, 138). On kuitenkin tärkeä huomata, ettei totuuden ehdottomuuden hylkääminen ole ahdistava vaan henkisesti vapauttava optimistinen kokemus. Demokratia on Giddensin kielellä ennen muuta aktiivin vuoropuhelun ja kyseenalaistamisen vapautta. Baumanin ja Kolakowskin kielellä se on ennen muuta dynaamista jähkailua eli ambivalenttisuutta. Luhmannin ehkä kaikkein systemaattisimmalla kielellä se on poliittisen opposition mahdollisuutta, johon ajatukseen kytkeytyy vahvasti sekä vaihtoehtojen esiin tuominen että niiden salliminen (Luhmann 1995, 121).

Lyhyesti sanottuna modernisoituneessa epävarmuudessa ja yhteiskunnassa moderni demokratia tarkoittaa aktiivia suvaitsevaisuutta. Se pitää sisällään suvaitsevaisuuden asenteen ja normit, jotka mahdollistavat tavantakaa toisiaan seuraavat vaalitulanteet ja olosuhteet, joissa yhdestä linjasta voidaan peräännyä toisen hyväksi ja seuraavissa vaaleissa kenties päinvastoin.⁵⁴ Demokratia on järjestelmänä erimielisyyden salliva. Hyvinvointivaltion ongelma on poliittisella kielellä ilmaistavissa siten, ettei demokraattinen järjestelmä kykene käytännössä läpivalaisemaan niitä ristiriitoja, jotka se periaatteissaan ylväästi sallii. Demokratian vaara uhkaa siltä suunnalta, että keskeiset ristiriitaiset kysymykset eivät kanavoidu vaalitulanteissa kansalaisille valittaviksi vaihtoehdoiksi. Näin politiikka siirtyy sivummalle ohjelmallisista kysymyksistä ja keskittyy yhä enemmän henkilökysymyksiin ja poliittisen debatin välittämiin arvionteihin siitä, millä moraalisisilla ominaisuuksilla ovat varustettuina ne, jotka poliittista mandaattia kansalta hakevat. Demokraattisen hyvinvointivaltion politiikka kaipaa sen vuoksi amoraalista asennetta (Luhmann 1990, 237).

⁵⁴ Francis Fukuyaman tarkastelussa demokratia syntyy itseisarvona, irrallaan liberalismin ja markkinataloudesta. Suvaitsevaisuus ja ihmisarvo viime kädessä luovat demokraattisen kulttuurin. Tämä ajatus nojaa ennen muuta Hegeliin (Fukuyama 1992, 215).

Palaan nyt kaiken edellä sanotun jälkeen kysymykseen, miten perusteltu onkaan loppujen lopuksi jo hokemaksi muuttunut vaatimus siitä, että tarvitsemme lisää arvokeskustelua. Jos näet puolueet jo periaatteellisia ohjelmia kirjoittaessaan yhtäältä pyrkivät suojautumaan vastustajan hyökkäyksiltä ja toisaalta pyrkivät saamaan taakseen kaikkien marginalististenkin yhteiskuntaryhmien tuen, niin tämä tarkoittaa, että arvokeskustelu on alun alkaen ladattu liiallisella ja keinotekoisella konsensuksella. Se on saatu aikaan pinnallisesti politiikan salakielellä niin, että vaihtoehdot eivät todellakaan tule läpivalaistuiksi. Demokraattinen dialogi ei toimi, politiikan sana ja arki ovat tavantakaa ristiriidassa keskenään ja kansan ja politiikan välinen luottamussuhde uhkaa heikentyä.

Yritän tehdä tämän asian nyt mahdollisimman selväksi. Kun tunnen huolta hyvinvointiyhteiskunnan tulevasta kohtalosta, niin yhdyin käytävään arvokeskusteluun tapojen mukaisesti. Sanomme nyt kaikki yhteen ääneen, että pyrkimykset romuttaa hyvinvointiyhteiskunnan perusta on jyrkästi tuomittava ja pohjoismaista hyvinvointipolitiikan perintöä on tiukasti vaalittava. Lisäämme yksituumaisesti, että tulee rakentaa yhteisöllisempää eikä itsekkäämpää yhteiskuntaa. Näin osallistumme yhteiskunnalliseen arvokeskusteluun samalla tavoin kuin sen tekevät kaikkien keskeisten puolueiden evankelistat. Kun sanomme samat sanat kuin kaikki nämä tahot, emme ole kuitenkaan loppujen lopuksi sanoneet yhtään mitään.

Hyvinvointipolitiikkaa koskeva arvokeskustelu tyrehtyy näin muodoin alkujaan. Se lopahtaa siihen, että arvokeskustelu on aivan liian helppoa. Ei synny mitään kiistaa olennaisesta, ei minkäänlaista väittelyä tahi erimielisyyttä ensisijaisista kysymyksistä (vrt. Luhmann 1995, 112 ja 1990, 230). Ei käy kiistäminen etteikö asioita olisi priorisoitu. Kun priorisoitujen asioiden lista tehdään riittävän pitkäksi, niin asioiden tärkeysjärjestyksestä ei loppujen lopuksi ole sanottu yhtään mitään. Johan tulisi yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun säpinää ja särmää jos puolueet käytävän arvokeskustelun pohjaksi toisivat esille ne kysymykset, jotka pitää jättää hoitamatta ja ne toiveet, jotka jäävät täyttämättä.

Huudahdus ”Lisää politiikkaa yhteiskunnallisten asioiden hoitoon!” onkin siten osuvampi tapa herättää yhteiskunta väittelyyn kuin vaatimus vilkkaamman arvokeskustelun tarpeesta. Poliitiikka muistuttaa nyt avioliittoa, joka on käynyt liian kauan mykkäkoulua ja uhkaa sen vuoksi purkaantua. Avioliittoneuvojan ohje on tässä tapauksessa se, että läpivalaiskaa ensin ristiriitanne, tuokaa ne avoimempaan keskusteluun, suvaitkaa sitten toisianne ja jatkakaa yhdessä. Samasta asiasta on kysymys hyvinvointiyhteiskunnassa, jossa sen talous on ongelmissa ekspansiivista reformipolitiikkaa koskeneen liiallisen konsensuksen vuoksi ja jossa sen demokraattinen järjestelmä oirehtii vaaroista ei suinkaan liiallisten vastakkainasettelujen vaan keskeisiä va-

lintoja koskevan mykkäkonsensuksen vuoksi. Poliitiikan nukkuvaa karhua ei suinkaan pyritä herättämään riidan haastamisen merkeissä. Demokratia, ollakseen elinvoimainen, ei pelkästään suvaitse ristiriitoja, vaan se tarvitsee kiistelyä aivan kuin kasvi, joka tarvitsee jatkuvaa kastelua.

Miltä sitten näyttävät demokratian kansainväliset näköalat. Samalla kun on käynyt kansallisissa puitteissa yhä tähdellisemmäksi korostaa demokratisoitumisen tielle kertyneitä esteitä, samalla on globalisoitumisen aiheuttama uhka herättänyt kysymyksiä demokratian kansainvälistymisen mahdollisuuksista. Jos kansallisen politiikan suvereniteetti on globalisaation vuoksi supistunut, voisiko kansainvälistyvä demokratia muodostaa vastapainon kansainvälistyvälle pääomalle?

On ymmärrettävää, että mitä utooppisempia uhkakuvia globalisaatiosta rakennetaan, sitä utooppisempia demokraattisia reseptejäkin johdonmukaisesti laaditaan. Globaalin demokratian tarve on noussut vahvasti esiin, eikä silloin ole tarkoitettu vain YK:n toiminnan tehostumista vaan edustuksellisen demokratian laajentumista ylikansalliseksi.

Utopiat voivat olla sinänsä tärkeitä. Immanuel Kantia mukaellen täyttämättömät toiveet juuri pitävät toiveita elossa. Yhteiskunnallisen ajattelun luovuuden tila ja jopa sen pedagoginen valmius saattaa edellyttää, että suorastaan kehotetaan utooppiseen ajatteluun. Mutta jos palataan maan kamaralle demokratian arkisiin kysymyksiin, niin ajankohtaisempina asiana kuin demokratian maapalloistumista on pidettävä esimerkiksi sitä, miten suvaitsevaisesti meidän tulisi joko monikulttuurisin tai turvallisuuspoliittisin perustein ymmärtää Venäjän tai Afrikan liberaalidemokraattisen kehityksen hidasta aikataulua. Suvaitsevaisuus täsmentyy tällöin esimerkiksi läntisen taloudellisen avun asettamiksi poliittisiksi ehdoiksi, ei ylivoimaisiksi vaan realistisesti toteutettaviksi. Eikö myös tulisi pohtia sitä, mitä haasteita Yhdysvaltain nykyinen sotilaallinen ylivoima asettaa tämän kansakunnan omalle sisäiselle demokratialle. Missä olisimme huolinemme, jos pettäisikin jokin sellainen kansallisen demokratian lenkki, jota olemme tottuneet pitämään vuoreнварmana?

Eivätkö edes EU:n parlamentarismien ensi askeleet herätä joitakin realistisia toiveita ylikansallisen demokratian tulevaisuudesta? Jos minulla saattoi aiemmin olla tässä suhteessa taipumusta utooppiseen haihatteluun, niin Itävaltaan suunnatun kurinpalautuksen päätöksenteokjärjestys pani kylmästi niille vähäisillekin orastaville utopioille pisteen. Tämän tapahtuman jälkeen olen yhä vankemmin sillä kannalla, että EU:n tulevaisuus ei voi rakentua sen parlamentin harteille. Se edustaa ylikansallista divaritasoa, kun mestaruussarjaa pyöritetään kansallisissa puitteissa. EU:n tulevaisuus on siinä, että de facto vahvat kansalliset hallitukset neuvottelevat ja sopivat aivan siitä riippumatta,

millaisia ylikansallisia elimiä de jure suunnitellaan. Vahvuus tarkoittaa sitä, että kukin hallitus on saanut kotoaan demokraattisen mandaatin vilkkaan ja vireän kansallisen dialogin jälkeen. Niitä ankaria vaatimuksia, joita edellä on asetettu kansallisille demokratioille on äärimmäisen vaikea ajatella asetettavan kansainvälisesti.

Tapa millä eurooppalaista demokratiaa olen lähestynyt, sivuuttaa tyystin utooppiset elementit ja kohdistaa kaiken huomion kansallisten järjestelmien toimivuuteen. Oikein tai väärin, tämä painotus on joka tapauksessa sopusoinnussa sen käsitykseni kanssa, että globaalissa olosuhteissa on edelleen runsaasti ei vain tilaa vaan tarvetta kansallisen suvereniteetin varaan rakentuville niin sosiaalisen tasauksen kuin markkinatalouden kontrollinkin pyrkimyksille.

Demokratia on siis mielestäni ennen muuta kansallinen kysymys. Mitä modernien kansakuntien demokratiassa saatettaisiin edes vähäisessä määrin hävitä, on massiivisen merkityksellistä siihen nähden, mitä ylikansallisista demokratiapyrkimyksistä on lupa toivoa. Kansallisen demokratian merkitys on suunnattomasti korostunut siinä aatteellisessa tienhaarassa, minne hyvinvointivaltioiden tie on johtanut. Keskustelua demokratisoitumisesta ei voi luonnollisestikaan käydä, ellei tiukasti ja formaalisti määritellä demokratian muotoja, mutta tämä puolestaan ei tarkoita, että pelisääntöjen määrittely riittäisi. Demokraattisia pelisääntöjä ja normeja, kaikkien keskeisten puolueiden kunnioittamia, tärkeämmäksi asiaksi onkin nousemassa demokraattinen vuoropuhelu, kaikkien keskeisten puolueiden aivan liiaksi välttämä.

Tilivelvollisuuden käsite liittyy tähän olennaisella tavalla. Jos tilivelvollisuuden rajallisuutta ei pohdita, jos ei käydä riittävän avointa ja läpivalaisevaa vuoropuhelua tavoitteiden ristiriidoista, jos ei ole poliittisessa reformikilvassa rohkeutta asettaa keskeisiä tavoitteita tärkeysjärjestykseen, syntyy ajan mittaan sellaista konsensusta, joka on mieluummin poliittisen tyhjyyden synnyttämää ekspansiota kuin aitoa dialogia, väittelyä ja sen jälkeen sovintoa siitä, mikä on toteutettavissa. Yhteiskunnan, yhteiskuntapolitiikan ja valtion käsitteiden uusi määrittely ja siis tilivelvollisuuden pohdiskelu on osa tätä problematiikkaa.

Seuraava kysymys kuuluu, näkeekö media demokratian merkityksen korostumisen ja siihen kytkeytyvät niin uhkakuvat kuin mahdollisuudetkin samassa valossa kuin edellä on asioita pyritty tarkastelemaan? Onko medialla ennen kaikkea niin valmiutta kuin kykyä arvioida refleksiivisesti omaa rooliaan politiikan mahtitekijänä siinä dynamiikassa, jossa poliittinen systeemi pyrkii asettamaan itselleen jatkuvasti ylivaatimuksia, joihin se ei kykene vastaamaan?

Media: opportunistinen oppositio

Media on yksi valtiomahti ja sille kuuluu osa vallasta. Mediaan kohdistuva kritiikkini lähtee täsmälleen samoista premisseistä kuin se, joka edellä on suunnattu poliittisiin puolueisiin. Meillä on demokratian vaarantumisen uhka, ei päälle kaatuva, mutta kuitenkin oirehtiva. Kun on kysymys niin kalliista asiasta kuin demokratiasta, niin ongelmien oireilukin antaa jo aiheen vakavaan pohdiskeluun. Kriittinen silmä suuntautuu silloin kaikkiin politiikan mahtitekijöihin media mukaan luettuna.

Hyvinvointivaltion kriisiytymistä koskeva poliittinen analyysi on edellä korostanut demokraattisten menettelytapojen merkitystä ja tuonut esiin yhtä hyvin demokratiaan liittyvät mahdollisuudet kuin sen uhkakuvat. Sanottakoon uudelleen, ettei uhkakuva ole sellainen, jossa yhteiskuntapolitiikan ajankohtaisia kysymyksiä ratkottaessa totuus jäisi esiin haravoimatta. Ongelmana on, että ristiriitaiset tavoitteet ja valinnat eivät vaalitulanteissa kanavoidu kansalaisten valittaviksi riittävän selväpiirteisiksi vaihtoehtoiksi. Tämä ei ole sen enempää puuttuvan totuuden kuin puuttuvan konsensuksenkaan ongelma. Eikä tämä ole poliittisen polarisaationkaan ongelma. Päinvastoin ongelma voidaan luonnehtia niin, että meillä on liikaa tungosta keskustassa, josta kaikki merkittävät poliittiset ryhmittymät hakevat mandaattia samankaltaistuneella poliittisella retoriikalla (vrt. Sassoon 1997, 307, 776, Uimonen 1998, 217–219). Tämä retoriikka on puolestaan rakentunut hyvinvointipolitiikan vetoavalle symboliikalle, johon kytkeytyy valtioon kohdistuva ylivaatimus, pettymys ja lopuksi lojaliteetin puute ja luottamuspulla (Luhmann 1990, 20–23).

Niklas Luhmannin analyysi kypsän demokratian poliittisesta systeemistä on ollut edellä vahvasti esillä. Nyt on syytä tuoda esiin tähän analyysiin kytkeytyvät luhmannilaiset käsitykset poliittisesta kommunikaatiosta ja julkisuudesta. Kaikki politiikka on kommunikaatiota, korostaa Luhmann. Hänen mukaansa politiikassa käytetyllä kielellä on orientaatiotehtävä, joka ylittää paljon kauemmas kuin siihen, mihin kollektiivisesti sitovalla päätöksenteolla voidaan vaikuttaa (Luhmann 1995, 114 ja 120). Luhmannin poliittisen analyysin yksi perustavalaatuinen näkemys on, että politiikan tulisi paitsi oivaltaa niin hyväksyä vastuullisesti mahdollisuuksiensa rajat ja tunnustaa oma voimattomuutensa julkisesti.

Tämä on mielestäni mitä suurimmassa määrin haaste myös median suuntaan. Median kytken hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden pohdiskeluun juuri tämän haasteen kautta. Perustavalaatuiseksi kysymykseksi nousee, pystyykö media kriittisesti arvioimaan omaa rooliaan ylimittäisiä vaatimuksia tuottavassa poliittisessä reformikilvassa. Näkeekö media tähdelliseksi pohtia, onko se toiminnallaan helpotta-

massa vaiko vaikeuttamassa politiikan julkista voimattomuuden ilmoitusta?

Muutama vuosi sitten ilmestyi Markku Variksen väitöskirja, jonka yhtenä teemana oli politiikkaan pesiytynyt kiertoilmausten kieli, niin sanottu sumea kieli (Varis 1998). Hyödynnän tätä käsitettä väittämällä, että demokraattista dialogia vahvistavan ja erilaisia vaihtoehtoja läpivalaisevan kielen on korvannut sumea kieli, jolle ambivalenssi ja epävarmuus on vierasta. Se hyvinvointipolitiikan kieli ei tunnusta rajoja eikä ristiriitaisia tavoitteita ja on kaikissa olosuhteissa valmis antamaan kaikkea kaikille valtion loputtomaan venymiskykyyn luottaen. Tästä kielestä on vastuussa niin politiikka kuin media.

Kun kritisoi poliittisia puolueita on aina pieni toivo siitä, että pääsee kritiikillään median palstoille. Kun kritisoi mediaa, tästä ei voi olla aivan varma ja joka tapauksessa saa varautua siihen, että tulee vasta-vaiteilla pian kuitatuksi. Kenties kuitenkin on perusteltua optimistisesti toivoa, että media kiinnostuu teemasta, jossa sen oma elinehto vaarantuu sumean kielen vuoksi. Sillä on oma intressi ja sillä jos jollakin valtiomahdilla on myös kyky puhdistaa kieltä demokratian turvaamisen tarkoituksessa.

En kritisoi mediaa siitä, että se olisi ottamassa muilta mahdeilta vallan. En arvostele sitäkään, että se on oppositiossa, missä sen kriittisellä asennoitumisellaan pitääkin olla. Kritiikkini sisältö on, että mediasta on kehittynyt opportunistinen oppositio. Tässä juuri on merkittävä syy politiikan sumean kielen syntymiseen. Mutta mitä sitten tarkoittaa, että media on opportunistinen oppositio?

Hyvinvointiyhteiskunnan keskeisissä valintatilanteissa media kohtaa politiikan aivan liian usein niin, että sivuasiaksi jää itse substanssi. Viimemainitulla tarkoitan ennen muuta monimutkaisiksi käyneitä dramaattisiksi kutsumiani valintatilanteita, joissa vaihtoehtoisille linjanvedoille löytyvät usein hyvin vahvoilta näyttävät argumentit puoleen ja toiseen. Pääasiaksi ja suorastaan itsetarkoitukseksi nousee kuitenkin ottelu median ja politiikan välillä. Se on taistelutilanne, jossa näppäryys, väistöliikkeet ja harhautukset saavat keskeisen roolin. Seuraamme jännitysnäytelmää, jossa selviää, miten median tiukassa puserruksessa pärjää politiikan vanha konkari tai millaisen tulikasteen saa nuori ensiaskeleitaan ottava poliitikko. Jännitys tihentyy, kieli sumenee, asioiden merkitys vähenee ja politiikka henkilöityy.

Sen voi hyväksyä, että media ei itse ota asioihin kantaa. Onhan sillä objektiivisen tiedonvälittäjän tehtävä. Mutta entäpä jos media ei olekaan välittämässä tietoa vaan hakemassa yhtenäisenä rintamana voittoa yhteisestä vastustajasta? Tehdäkseen tilanteen hankalaksi poliittiselle vastustajalleen se ottaa opportunistisen asenteen. Ensin se rakentaa monimutkaisesta valintatilanteesta yksinkertaisen mustaa ja valkoista väriä käyttäen. Sitten kun poliitikko testissä kallistuu yhdelle suunnalle, media on oppositiona vastassa vahvoilla argumenteilla. Jos

yksinkertaistetussa valintatilanteessa poliitikko olisi ottanut mustan asemesta valkoisen kannan, olisi opportunistinen oppositio jatkanut shakinpeliä käänteisillä väreillä ja edelleen vahvoilla argumenteilla.

On vaikea vastata kysymykseen kumpi oli ennen, muna vai kana. Yhtä vaikea on sanoa kumpi opportunistin aloitti, poliitikko vaiko toimittaja. Tehkäämme kohtelias myönnytys median suuntaan ja oletakaamme, että opportunistisen pelin aloitti poliitikko, joka kannatuksensa kannalta piti vaarallisena argumentoida selkeästi poliittista oppositiota vastaan. Olettakaamme siis, että haluttomuus sanoa, mitä ei aio tehdä ja marginaaliäänien menetyksen pelossa syntynyt poliittinen tungos keskustassa oli ensin ja vasta sen jälkeen näki media tilaisuutensa. Poliitikon oivallettua, että median tilaisuus oli tullut, hän osasi myös välttyä selkään tulevilta median veitseniskuilta. Kun media puolestaan näki, mitä poliitikko oli oppinut, niin viekkautta vastaan piti valita ovelat keinot.

Näin siis pelataan opportunistisen opposition ja politiikan välistä mediapeliä, jonka kaikki osapuolet ovat tarkoin perillä pelinsäännöistä. Kaikki sumuttavat toisiaan tietoisesti sumealla kielellä. Minua ei nyt yhtään kiinnosta kumpi tässä mittelössä on voiton puolella. Olenaista on se, että ylivaatimuksilla rasitetussa hyvinvointivaltiossa valintatilanne ilman tätä peliäkään on jo riittävän sumea. On saavutettu vaihe, jossa talouskasvulla ratkotaan ongelmia, joita kasvu itse on aiheuttanut. Tai sitten asian voi ilmaista niin, että verotuksen kasvulla pyritään ratkaisemaan ongelmia, joita korkea verotusaste on aiheuttanut. Sumentuneessa valintatilanteessa kasvuideologia näyttäytyy kansalle aika-ajoin pahaenteisenä abstraktina möhkäleenä, jolla on vakavat ympäristölliset seuraukset. Tämä ei estä sitä, etteikö hetken kuluttua oltaisi huolissaan reaaliansioiden riittämättömästä noususta. Yhtä lailla valtio ilmaantuu mediassa kansalaisille aika-ajoin hyvin konkreettisesti ankarana ja byrokraattisena verottajana, mutta tämä ei suinkaan estä sen ilmestymistä kohta uudelleen lähestulkoon taivaallisena vastuunkantajana, jolla on kuitenkin pitkä hoitamattomien asioiden syntilista taakkanaan. Media ilmaisee mielellään tyytymättömyytensä tulonjaon epätasaiseen kehitykseen silloin, kun työllisyys on kohtuullisessa kunnossa ja työttömyyden problematiikkaan silloin, kun tulonjaon kehityksessä ei ole mitään näkyvää ongelmaa. Tästä ei pelkästään välity kuvaa yhteiskuntapolitiikan ristiriidattomasta tavoitekokonaisuudesta. Siitä välittyy myös ajatus, että valtio on erittäin laajamittaisessa, suorastaan pidäkkeettömässä tilivelvollisuudessa yhteiskunnalle ja kansalaisille. Se tuo myös politiikan seurantaan alinomaisen alistuneen pohjavireen (vrt. Koivisto 1978, 7–8).

Jos media pitäytyisi ensisijaisesti tiedonvälittäjän roolissaan, niin sen tulisi ensiksi käydä pohtimaan, miksei poliittisessa kilpailussa ole kyetty sanomaan ei millekään asialle eikä millekään vähänkin merkittävälle joukolle, vaan on luvattu kaikkea kaikelle valtion loputtomaan

venymiskykyyn luottaen. Tarvitsisimme kipeästi kriittisen median, joka katsoisi ensimmäiseksi tehtäväkseen tämän problematiikan läpivalaisun. Median kriittisyys on kuitenkin hakeutunut opportunistiseksi otteluksi politiikkaa vastaan, mutta huomauttaa, ei välttämättä vallan tavoittelun ja infokratian tarkoituksessa vaan poliitikkojen henkilöllisen kyvykkyyden mittaamisen tarkoituksessa.

Median omaan vastuuseen kuuluu sen pohtiminen, saattaisiko se läpivalaisun asemesta yksinkertaistaa, latistaa ja siis sumentaa. Median tavaksi on tullut testata päättäjiä sellaisin keinoin, että syntyy kuva, ettei mikään tärkeä asia saa jäädä hoitamatta jonkun toisen asian kustannuksella. Mitä paremmin poliitikko tästä ankarasta mutta hyödyttömästä testistä selviää, sitä selvemmäksi myös käy, että hyvinvointivaltiolla tuleekin olla kaikkivoipainen resepti kaikkiin puutteisiin. Opportunistinen media on näin muodoin vastuussa hyvinvointivaltiolle asetetuista ylivaatimuksista siinä kuin poliitikot konsanaan. Edellä sanotusta vedän johtopäätöksen, että ylivaatimuksen ja tähän läheisesti liittyvän politiikan henkilöitymisen ja moraalistumisen ongelma on siis juurrutettu syvälle nykyaikaiseen poliittiseen ja journalistiseen kulttuuriin (vrt. Luhmann 1990, 231–239).

Varattakoon kuitenkin tilaa seuraavalle ajatukselle. Entä jos media ei sittenkään ole niin opportunistinen kuin edellä esitetty pelkistetty kuva olettaa. Kenties media on saman hämmennyksen vallassa kuin poliittinen kenttäkin. Ehkä media on takertunut eilisen varmuuteen siinä kuin poliittiset puolueetkin eikä lopultakaan halua sumuttaa poliitikkoja, vaan näkee komplisoidut asiat yksinkertaisina valintoina ja näin muodoin pyrkii karsimaan politiikantekijöiden joukosta päättäväiset ja määrätietoiset yksilöt, joille kaikkien asioiden tuleekin olla hanskassa. Ehkä media oman hämmennyksensä tilassa eiliseen taker-tuen kieltäytyy uskomasta, että maailma on monimutkaistunut ja että päättäväisen asioita yksinkertaistavan poliitikon rinnalle on varteen-otettavaksi vaihtoehdoksi noussut pohdiskelija, joka ei ole ihan varma siitä, onko hänen reseptinsä parempi kuin jonkun toisen.

Pohtiessaan epävarmuuden kasvua Risto Eräsaari kirjoittaa, että kontingenssin eli tuntemattomassa piilevän pelivaran lisääntymisen voi ymmärtää vuosituhannen vaihtumisen yhteydessä esiin tulleiden muutosteemojen kenties tärkeimmäksi yhteiseksi nimittäjäksi. Hän pohtii edelleen, millaisia uhkia epävarmuuden uudesta maailmasta voi koitua edustukselliselle demokratialle (Eräsaari 2000, 76, 87):

”Yhtä hyvin ammatti-ihmisten kuin maallikoidenkin on sie-dettävä uutta tietoa pyrkimättä lyömään kantaansa lukkoon ennen kuin kaikki saatavissa oleva informaatio on huomioitu. Tällaista yksilöä saatetaan syyttää päättämättömyydestä ja vaikeaselkoisuudesta, koska hänellä ei ole valmiita vastauksia kysymykseen, koska häneltä puuttuu oikeassa olemisen harha ja jopa halu esittää mielipiteitä ja kannanottoja. Näin ollen hä-

nen ehkä ymmärretään kansalaisena jopa uhkaavan demokraattista kehitystä.”

Kun kuljetaan varmuudesta epävarmuuden suuntaan, päättäväisyydestä jähkailun suuntaan ja suvaitsemattomuudesta suvaitsevaisuuden suuntaan, niin silloin kuljetaan modernisoituvassa hyvinvointivaltiossa yhä keskusteleavamman ja avoimemman demokratian suuntaan. Niin pian kuin media tämän yhteyden oivaltaa, niin pian se myös ymmärtää, mikä merkitys demokratian toimivuuden kannalta on sillä, testaa-ko media poliittisia kykyjä opportunistisena oppositiona yksinkertais-
tetussa maailmassa vai asettaako se tiedonvälittäjän roolin omaksuen politiikan testiin hyvin komplisoituneessa valintatilanteessa. Niklas Luhmannin demokratia-analyysi päättyy pohtimaan, voiko viisastelun ja lupauksen poliittinen kieli kehittyä itsekriittiseksi vaihtoehtojen pohtimiseksi (Luhmann 1995, 120–121).

Jos media välittää ensi kädessä tietoa, niin se ei testaa politiikan nokkeluutta ja viisastelun taitoa, vaan hänen kykyään hallita monimutkaistuneen maailman arvostiriitoja ja hänen kykyään punnita eri suuntaan painottuvia argumentteja. Tällä tavoin media omalta osaltaan raivaa tietä ajatukselle, että hyvinvointivaltion tilivelvollisuudella on rajansa, joita tulee pohtia ja että erilaisia vaihtoehtoja tulee paitsi olla tarjolla niin suvaita ja ymmärtää. Kun media riisuu itsensä opportunistin aseista se testaa samalla poliitikkojen kykyä selvittää hankalista asioista ilman kiertoilmaisuja. Media siis voi suuresti myötävaikuttaa politiikkaan, jossa henkilölliset taidot voivat tulla esiin ilman että asiakysymykset jäävät taka-alalle.

Tuntuu paradoksaaliselta väittää, että politiikan kieli selkeytyy silloin, kun yksinkertaisten ja helppojen valintojen asemesta käsitellään monimutkaisia ja hankalia valintoja tai kun määrätietoinen esiintyminen korvautuu ambivalenssilla. Näin kuitenkin on. Demokratian kannalta se on ammattitaidollisesti huomattavasti vaativampi vaihtoehto, koska pyrkimys komplisoitujen valintatilanteiden läpivalaisuun edellyttää huomattavasti laajempaa tietopohjaa kuin se nokkeluuskilpailu, jota nyt olemme saaneet seurata.

Edellä on rakennettu analyysi, jossa kaaoksen ja dogmin väliin on raivattavissa via media eli demokratian elvytyksen tie. Kun demokratia on riippumattoman tiedonvälityksen elinehto niin luulisi, että jatkossa via media on mediankin tie. Hyvinvointivaltion tilivelvollisuutta pohdittaessa ovat luottamuksen perimmäiset kysymyksenasettelut joka tapauksessa esitettävissä samansisältöisinä niin nykyaikaisille poliittisille puolueille kuin modernille tiedonvälityksellekin.

IV Hyvinvointivaltion tilivelvollisuus

1 Tilivelvollisuus ja legitimizeetti

Hyvinvointivaltion kasvu on törmännyt perustavalaatuisiin esteisiin, joissa ei ole kyse pelkästään taloudellisista välttämättömyyksistä vaan ennen kaikkea yhteiskuntapolitiikan rajojen ja mahdollisuuksien uudelleen arvioinnin tarpeesta. Kysymys ei myöskään ole siitä, että hyvinvointivaltio instituutiona olisi purettava ja etsittävä sen sijalle uusia vaihtoehtoisia malleja tai järjestelmiä. Sen asemesta olisi nähtävä, että hyvinvointipolitiikkaa harjoitetaan epävarmuuden olosuhteissa, mikä tosiasia olisi vain opittava ymmärtämään ja hyväksymään (Rahkonen 1995, 14). Tästä ei välttämättä tarvitse aiheutua toivottomuutta, jos rohjetaan päätellä, että epävarmuudessa ja tuntemattomassa piilevän pelivaran viileä ymmärtäminen voi mieluummin kuin petollinen kasvuoptimismi tuoda mukanaan politiikkaan aineksia, jotka voivat olla äärimmäisen tärkeitä niin hyvinvointivaltion kuin demokratian luottamuksen kannalta (Misztal 1996, 11). Tähän viestiin liittyy myös kysymys siitä, onko hyvinvointivaltion symbolisesti vetoava, kaiken kattavasta vastuusta kertova ja poliittisesti loukkaamaton käsite joutumassa yhä pahempaan ristiriitaan reaali maailman uhkien ja haasteiden kanssa. On aivan loogista, että jälkiekspansiivisessä ilmastossa herää kysymys, onko hyvinvointivaltion synkeänä kohtalona todella, että ”sen on aina julistettava sota sattumanvaraisuuksia vastaan” (Eräsaari 1995, 187)?

Tällainen on pelkistetysti ilmaistuna viesti, jonka puheena oleva teos (Eräsaari & Rahkonen 1995) pyrkii yleiseurooppalaisesta pohdiskelusta välittämään suomalaiseen keskusteluilmastoon. Siitä minulle virisi ajatus ryhtyä jäsentämään hyvinvointivaltion problematiikkaa tilivelvollisuuden käsitteen avulla. Giddensin, Luhmannin ja Baumanin tarkasteluihin nojautuen syntyi kuva modernisoituneesta maailmasta, yhteiskunnasta ja kriisistä, jossa yhä kunnianhimoisimmilla vaatimuksilla lastattu hyvinvointivaltio kamppailee kasvavien epävarmuuksien kanssa. Tämä antoi aiheen rakentaa poliittinen kartta, jolla tilivelvollinen politiikkakäsitys edustaisi aktiivisen yhteiskuntapolitiikan vaihtoehtoa epävarmuuden maailmassa. Tilivelvollisuus ei tällöin viittaa pelkästään tilinteon rajallisuuteen vaan myös yhteiskuntapolitiikan sisältöön. Se edustaa yhteiskunnallista järjestystä, sen hyväksyttävyyttä ja sitä sääteleviä pelisääntöjä – lyhyesti integraatiota, legitimizeettiä ja demokratiaa – koskevaa pohdiskelua epävarmuuden maailmassa.

Näin tilivelvollisuus (yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpidettävyys) ja legitimitetti (yhteiskunnallisen järjestyksen hyväksyttävyys) ovat rinnakkaisia, ei toisiaan poissulkevia käsitteitä. Tässä tutkimuksessa tilivelvollisuuden käsite avaa tilan, jossa voidaan tämentää legitimitetin ehtoja hyvinvointivaltion myöhäismodernissa vaiheessa.⁵⁵

Kun tilivelvollisuuden ja legitimitetin käsitteitä tarkastellaan rinnakkain, on paikallaan nostaa esiin puheena olleesta Eräsaaren & Rahkosen teoksesta eräs seikka, jolla on merkitystä paitsi käsiteerottelun kannalta niin myös ajankohtaista merkitystä hyvinvointivaltion akuuttien käytännön haasteiden kannalta. Teoksessa on julkaistu rinnakkain Jürgen Habermasin ja Niklas Luhmannin artikkelit, jotka alunperin on kirjoitettu eri aikoina, vuosina 1985 ja 1981. Nyt ovat siis kahden aikamme merkittävän ajattelijan näkemykset julkaistu samanaikaisesti, samaa problematiikkaa koskettelevina, mutta monelta osin vastakkaisiin johtopäätöksiin päätyneinä.

Habermasin artikkelissa tulevaisuus on varattu ensi näkemältä pessimisemmin. Sen sisältönähän on yleiskatsauksettomuus, mikä kertoo siitä, että hyvinvointivaltio on umpikujassa eikä syvässä työttömyyden tilassa voi antaa enää toiveita paremmasta kollektiivisesta elämästä. Länsimaiseen traditioon niin kiinteästi kuuluneet utooppiset energiat ovat ehtyneet (Habermas 1995, 124).

Jos Habermasin mielestä hyvinvointivaltio ei kykene vastaamaan siihen asetettuihin odotuksiin, niin Luhmann puolestaan nostaa ongelmaksi juuri nämä odotukset ja toiveet. Kriisissä ei ole hyvinvointivaltio, vaan sellainen politiikkäkäsitys, jonka mukaan politiikan katsotaan olevan kokonaisvastuussa yhteiskunnalle. Tämän näkemyksen mukaan hyvinvointivaltio on joutunut kohtuuttomien vaatimusten kohteeksi, joita se ei kykene täyttämään (Luhmann 1995, 109–110).

Luhmannin ja Habermasin käsitteet eroavat toisistaan niin yhteiskunnan ja valtion kuin demokratian ja sosiaalisen järjestyksen ymmärryksen suhteen. Luhmann pitää tähdellisenä erottaa yhteiskunnan ja valtion käsitteet toisistaan ja korostaa yhteiskunnan funktionaalista eriytymistä yhtenä modernisoitumisen keskeisenä piirteenä. Habermas ei tee tätä eroa yhtä terävästi. Hänen hyvinvointivaltionsa on keskustajohtoinen, kun Luhmann taas näkee hyvinvointivaltion vain yhtenä yhteiskunnallisen infrastruktuurin osana. Demokratian käsitykset ja sosiaalisen järjestyksen tematiikka eroavat myös toisistaan. Habermasin ajattelu perustuu arvokonsensukseen. Luhmannin näkemys taas perustuu siihen, että demokratia tarkoittaa erilaisuutta ja että sosiaalisen järjestyksen tematiikkaa tulee näin muodoin lähestyä poliittisen luottamuksen, toiseen osapuoleen kohdistuvien odotusten eikä konsensuksen termein (Kangas 2001, 89–106, 137–139).

⁵⁵ Keskustelu Risto Eräsaaren kanssa, toukokuu 2002.

Miksi varaan näin paljon tilaa Luhmannin ja Habermasin rinnakkaiselle tarkastelulle? Siksi, että näin saadaan oiva näyte siitä, miten käsitteet paitsi kuvaavat myös muokkaavat. Toisistaan poikkeavat teoreettiset peruskäsitteet voivat näinmuodoin muokata myös ymmärtämystämme hyvinvointivaltion muurroksesta. Habermas puhuu legitimititeetikriisistä, mikä voidaan tulkita siten, että kriisi on hänen mielestään systeeminen. Luhmann puolestaan lähestyy kriisiä epävarmuuden ja erilaisuuden näkökulmasta ja varoittaa legitimitietin käsitteen epäkriittisestä käytöstä. Hän tarkoittaa sitä, että legitimitietin varomaton käyttö yhteiskuntatieteessä ja yhteiskuntapolitiikassa voi omalta osaltaan kasvattaa vaaraa siitä, että muokkaantuu yliodotuksia, pettymyksiä ja lopulta delegitimaatiota (Luhmann 1990, 225, vrt. myös Habermas 1987, 38–41).

Tällaiset yliodotusten, pettymysten ja delegitimaation ainekset ovat nähtävissä siinä monellakin tapaa samansuuntaisessa analyysissä, jolla paitsi Habermas niin myös Claus Offe ovat lähestyneet hyvinvointivaltion legitimititeetikriisiä (Kosonen 1987, 75–81, Ch. Pierson 1998, 55–59). Ensinnäkin molemmat näkevät hyvinvointivaltion yrityksenä ratkoa järjestelmän hyväksyttävyyden ongelmia. Kumpaisenkin yhteiskuntatieteellisessä tarkastelussa kapitalistinen järjestelmä on sisäänrakennetusti kriisiherkkä ja hyvinvointivaltio puolestaan on tämän ominaisuuden reaktiona syntynyt strateginen vastaus eli kriisienhallintajärjestelmä.

Offe ja Habermas katsovat, että demokratian ja kapitalismin yhteensovittamisen hankala ehto on ollut mahdollista pääsääntöisesti täyttää ainakin toisen maailmansodan jälkeisenä neljännesvuosisadan pituisena nopean talouskasvun suotuisana kautena (Habermas 1995, 129, Held 1987, 233). Sen jälkeen kriisinhallinnan kriisi tulee analysoiduksi pessimistisemmällä ilmaisuilla.⁵⁶ Offelle legitimititeetikriisi tarkoittaa sitä, että hyvinvointivaltio luisuu tilanteeseen, jossa on pakko tiedostaa, ettei ole mitään autonomisia hyvinvoinnin lähteitä ja ettei työpaikkoja ole mahdollista turvata lainsäädännöllisin toimenpitein kansalaisoikeutena (Habermas 1995, 131, Ch. Pierson 1998, 57). Habermas (1995) puolestaan viittaa uuden yleiskatsauksettomuuden käsitteellä perinteisten utooppisten voimavarojen ehtymiseen ja välttämättömään uudelleenorientaatioon, kun demokraattisesti legitimoitu valtiovalta ei kykene turvaamaan enää täystyöllisyyttä (Habermas 1995, 128–129, kts. myös Eräsaari 1995, 182–183).

Niklas Luhmannin ajattelu on vailla samankaltaista pettymystä, sillä hän ei ole asettanutkaan hyvinvointivaltiolle mitään näin mittavia legitimaatiovaatimuksia. Päinvastoin hän on sitä mieltä, että legiti-

⁵⁶ Risto Heiskala on tulkinnut Habermasin tuolloin ajatelleen, että kehittyneiden teollisten maiden työväenluokalta oli ”ostettu” vallankumouksellinen radikalismi lisääntyneillä työstä saatavilla palkkioilla (Heiskala 2000, 194).

teetti on menneen ajan hierarkisen yhteiskunnan käsite, joka sopii huonosti moderniin demokraattiseen järjestelmään. Ei ole pulaa legitimitetistä, vaan mieluumminkin puuttuu oivallus ja näkemys demokraattisen järjestelmän erityispiirteistä (Luhmann 1990, 19).

Luhmannin mielestä tarvitaan radikaalin kriittistä suhtautumista kypsän hyvinvointivaltion itse tuottamiin ongelmiin, kun monet keinot ovat kääntyneet itseään vastaan. On otettava kantaa epäkohtiin, joita hyvinvointivaltio itse tuottaa (Luhmann 1995, 121). Mutta jos on legitimitetti siis Luhmannille vaikeasti arvioitava käsite, niin on se sitä Habermasillekin. Tämä käy ilmi seuraavasta sitaatista (Habermas 1995, 132):

”On herännyt epäily ehkä väistämättömän, mutta vain näennäisesti viattoman välineen, nimittäin vallan suhteen. Sosiaalivaltiolliset ohjelmat käyttävät sitä kokolailla muovatakseen lainsäädäntöä, saadakseen rahoitusta julkistalouksilta – ja voidakseen panna ohjelmansa täytäntöön sen eduista nauttivien elämismailmassa. Siten potentiaalisten ja tosiasiallisten asiakkaiden arjen ylle kietoutuu tihenevä verkosto oikeudellisia normeja, valtiollisia ja puolivaltiollisia byrokraatioita.”

Kun mielessäni ovat olleet Luhmannin ja Habermasin käsitevälineistön eräät perustavalaatuiset erot (vrt. Kangas 2001, 89–106) olen saattanut tulkita Habermasin yleiskatsauksettomuuden teeman liiankin yksiselitteisesti tietynlaiseksi toivottomuuden julistukseksi. Oheisen sitaatin esille nostaminen on merkki siitä, että olen tarkistamassa ajatuksiani. Siinä, missä Luhmann varoittaa interventiopolitiikkaa yliodotuksista ja niiden mukanaan tuomista pettymyksistä, siinä Habermas huomauttaa, että hyvinvointivaltion rakentajat ja uudistajat eivät nähneet ongelmana sitä, että aktiivinen valtio puuttuu monin tavoin kansalaisten elämänmenoon.

Miten suuri näkemusero on lopultakin Luhmannin ja Habermasin välillä, jos edellinen katsoo poliittisen reformikilvan myötä hyvinvointivaltion valtaavan itselleen kaikki ongelmat ja jälkimmäinen taas näkee valtion tunkeutuvan liaksi kansalaisten elämismailmaan ja käyttävän liian ylivoimaisia vallan välineitä? Ja miten kaukana puolestaan Habermas on Giddensistä ja Beckistä, kun hän puhuu ”refleksiiviseksi muuttuneesta sosiaalivaltioprojektista” (Habermas 1995, 141). Tulkitsen, että Habermas puhuessaan tällä tavalla työyhteiskunnallisesta utopiasta etääntymisestä sivuaa sitä epävarmuuden teemaa, jota tässä tutkimuksessa on painotettu. Risto Eräsaari (1995, 183) kirjoittaa:

”Habermasin puhe uudesta yleiskatsauksettomuudesta ja refleksiiviseksi muuttuneesta sosiaalivaltioprojektista viittaa samaan, mistä jo edellä oli puhetta: sosiaalivaltio on parempi käsittää yhteiskuntapoliittisen järjestelmän institutionaaliseksi

ytimeksi (suomalaisittain: sosiaalipolitiikaksi), joka sallii toimintapiirissään monimutkaisten ilmiöiden dialektiikan ja monimerkityksellisyyden (varmuuden puuttumisen).”

2 Tilivelvöllinen politiikkakäsitys

Monet edellä kuvatut käsitteelliset jännitteet on otettava todesta, kun tarkastellaan tilivelvollisuuden ja yhteiskuntapoliittisen järjestyksen kysymyksiä. Minun on erityisen vaikea nähdä – paljolti Luhmannin argumentaation vuoksi – miten legitimitietin (yhteiskuntapoliittisen järjestyksen hyväksyttävyyden) käsite voitaisiin kaavamaisesti ja varauksitta sijoittaa tutkimukseni ajatusmaailmaan. Ei ole helppo puhua legitimitietistä, jos sen mittapuut eivät ole selvät. Usein suoritetaan legitimitietin tarkasteluja verraten löyhin perustein. Luhmannin (1990, 222) mielestä legitimitietti on poliittisessa keskustelussa näivettynyt tarkoittamaan vain hallituksen nauttimaan populariteettia.

David Held jakaa demokraattisen hyvinvointivaltion legitimitiettiä koskevassa tarkastelussaan kriisit kahteen pääluokkaan sen mukaan, miten kriisi on yhteiskuntateoreettisesti ymmärretty. Toinen on legitimitiettikriisi, jota muun muassa Habermas ja Offe edustavat, ja jonka premissit ovat hänen mukaansa marxilaiset. Toinen puolestaan on ylivaatimusten (overload) kriisi, jonka teoreettinen perusta on pluralistinen (Held 1987, 229–242). Heldin mukaan molemmissa teoreettisissa selityksissä hyvinvointivaltio haavoittuu, kun se joutuu ylivoimaisten vaatimusten kohteeksi. Edellisessä tapauksessa systeemin toimintaa rajoittaa ennen muuta yksityinen omistusoikeus, jälkimmäisessä tapauksessa taas poliittisten puolueiden kilpa äänestäjistä asettaa valtion ylivoimaisten tehtävien eteen. Molemmissa tapauksissa syntyy demokraattisen järjestelmän luottamuspuola, mutta selitys on toinen ja teoreettiset premissit toisistaan poikkeavat (Held 1987, 237). Etsiesään vastauksia näiden kriisiteorioiden nostattamiin poliittisen luottamuksen ja demokratian kysymyksiin Held pyrkii rakentamaan omaa synteesiään ja pohtii liberalistisen ja historiallis-materialistisen ajattelutavan heikkouksia ja vahvuuksia (Held 1987, 274–283).⁵⁷

Oman tutkimukseni kannalta on olennaista kiinnittää huomiota siihen, että rakentaessaan synteesiä vasemman ja oikean välille Heldin analyysi on vanhanaikaista siinä mielessä, että poliittinen konsensus on tässä dimensiossa jo syntynyt. Vaikka poliittinen reformikilpa on Luhmanninkin analyysin keskeinen ominaispiirre, niin Heldin tarkas-

⁵⁷ Esitys jää hämäräksi erityisesti yhteiskunnan ja valtion välisen eron osalta. Yhtäältä Held korostaa, että valtio ja yhteiskunta on erotettava toisistaan, mutta toisaalta katsoo, että demokratian vaatimuksia ei voi kohdata ilman, että yksityistä omistusoikeutta selvästi rajoitetaan.

telutavasta puuttuu se modernisoitumisen ja yhteiskunnan funktionaalisen eriytymisen dynamiikka, joka omassa tutkimuksessani on kytkeyty epävarmuuden problematiikkaan. Niklas Luhmann (1995, 118) katsoo, että hyvinvointivaltion laajenemiseen liittyvä sosiaalipolitiikan ylivaatimus on tehnyt mielettömäksi perinteisen edistyksellisten ja konservatiivisten näkökantojen erottelemisen (Luhmann 1995, 118).

Perinteisen, varmuuden maailmaan kuuluvan vastakkaisasettelun asemesta hän erottelee toisistaan ekspansiivisen ja restriktiivisen käsityksen hyvinvointivaltiollisesta politiikasta (Luhmann 1990, 236). Kuvatessaan ja verratessaan toisiinsa näitä politiikkakäsityksiä, hän onnistuu mielestäni irrottautumaan hyvin vaikeaselkoisesta teoreettisesta esitystavastaan ja ilmaisemaan politiikkakäsitysten erot arkisella, kansanomaisella ja poliittisesti iskevällä kielellä. Näin hän kirjoittaa ekspansiivisesta politiikkakäsityksestä (Luhmann 1995, 119):

”Ekspansiivinen politiikkakäsitys voitaisiin kiinnittää vanhaan eurooppalaiseen traditioon, jossa politiikalle annettiin johtava rooli yhteiskunnassa. Poliitikka olisi kaikkien ratkaisematta jäävien ongelmien viimekätinen vastaanottaja, se olisi eräänlainen yhteiskunnan hierarkkinen huippu, äärimmäinen instanssi. Poliittisessa toiminnassa ekspansiivinen politiikkakäsitys olisi altis kaikelle epämiellyttävälle, ja se olisi helposti hälytettävissä: meidän tulisi auttaa, puuttua ja ohjata ongelmien ilmetessä, myös vaikka emme tietäisi, voidaanko jokin tulos saavuttaa ja miten tehokkaasti.”

Ekspansiivista politiikkakäsitystä kuvaileva ja siitä samalla varoittava teksti tulee mielestäni varsin lähelle niitä varauksia, joita Olavi Riihinen esitti pitkälle viedystä legitimitietin vaatimuksesta, mikä hänen mielestään olisi edellyttänyt hyvin responsiivista, kansalaisten tarpeisiin ja haluihin herkästi reagoivaa valtiota (Riihinen 1990, 13). Tämän politiikkakäsityksen, joka siis hakee legitimitettiin jatkuvasta ekspansiosta, vastakohtana on restriktiivinen käsitys, jonka Luhmann määrittelee seuraavasti (Luhmann 1995, 119):

”Restriktiivinen politiikkakäsitys sen sijaan antaisi politiikalle vain yhden tietyn tehtävän monien muiden joukossa. Sen olisi toimittava yhteiskunnallisessa elämässä mahdollisimman tehokkaasti; mutta sen olisi myös nähtävä mahdollisuuksiensa rajat ja hyväksyttävä vastuullisesti nämä rajat. Restriktiivinen politiikkakäsitys kokeilisi lähinnä poliittishallinnollisen ongelman ratkaisun keinoja ja viivyttelisi tarttumista tehtäviin joita ei jokseenkin varmasti voida ratkaista sitovalla päätöksenteolla, käyttämällä oikeutta ja rahaa.”

Tämä erottelu ei sinänsä kerro paljoakaan hyvinvointipolitiikan sisällöllisistä eroista, mutta ei sen tarvitsekaan kertoa. Se kohdistaa keskei-

sen huomion erilaisiin periaatteellisiin tapoihin tulkita edistystä⁵⁸ ja hakea hyvinvointipoliitikalle poliittista luottamusta ja hyväksyntää. Tässä mielessä se toimii oman erotteluni analyttisenä perustana, kun oheiseen jo aiemmin sivulla 167 esillä olleen kuvion 10 nelikenttään olen sijoittanut tilivelvollisen, kasvuhakuisen ja turhautuneen politiikkakäsityksen vaihtoehdot. Asian voi ilmaista siten, että ennen muuta Giddensiin ja Luhmanniin nojautuen pyrin täsmentämään restriktiiviselle politiikkakäsitykselle annettavaa sisältöä tilivelvollisuuden idean avulla.

Kasvuhakuinen politiikkakäsitys (kts. kuvio 10) on ainoa jo konsensukseksi muodostunut hyvinvointipoliittinen vaihtoehto siinä maailmassa, missä varmuus on suurta. Siinä maailmassa Pekka Kuusi aikoinaan määritteli suomalaisen hyvinvointipoliitiikan rationaaliset ja kasvuhakuiset suuntalinjat. Hyvinvointivaltio on tässä varmuuden maailmassa kehittynyt. Epävarmuuden maailmassa kasvuhakuisen politiikkakäsityksen rinnalle nousevat tilivelvollisen ja turhautuneen politiikkakäsityksen vaihtoehdot (kts. kuvio 10). Tilivelvollisen politiikkakäsityksen yksi keskeinen ajatus on se edellisillä sivuilla korostetusti esille tuotu näkökohta, että legitimizeetti on problemaattinen käsite, jota harjoitettavan yhteiskuntapolitiikan tulee herkästi ja harjaantuneesti puntaroida. Se tarkoittaa ennen muuta refleksiivistä suhtautumista kypsän hyvinvointivaltion itse tuottamiin ongelmiin. Se tunnustaa avoimesti yhteiskuntapolitiikan tavoiteristiriidat ja voimattomuuden näiden ristiriitojen paineissa ja korostaa näin muodoin niin valintojen merkitystä kuin niiden argumentteja koskevaa demokraattista keskustelua. Lopuksi se tarkoittaa vaativaa muutosta politiikan puhutavassa. Sen pitää pystyä argumentoimaan epävarmuuden näköalat, pettämään vahvoihin traditioihin nojaavat odotukset, jottei se pettäisi lupauksiaan.⁵⁹

Epävarmuuden maailmaan on sijoitettu tilivelvollisen politiikkakäsityksen rinnalle vaihtoehto, jota kutsun turhautuneeksi politiikkakäsitykseksi (kts. kuvio 10). Varsinainen vuoropuhelu vallitsee kasvuhakuisen ja tilivelvollisen politiikkakäsityksen kesken ja tämä valinta mitä suuremmassa määrin ratkaisee sen, osoittaako hyvinvointivaltion konsepti tulevaisuudessa hyödyllisyytensä ja oikeutuksensa. Turhautunut politiikkakäsitys ei ole, kuten valistunut lukuja hyvin voi ymmärtää, mitenkään valintojen keskipiste. Se elää hiljaiseloaan keskeisistä valinnoista sivummalla, mutta mitä suuremman painoarvon epä-

⁵⁸ Keijo Rahkosen (1995, 14) mukaan hyvinvointivaltion kriisi tarkoittaa mm. ”sosiaalisen edistyksen” uudelleen arviointia.

⁵⁹ Mauno Koivisto on vuosien mittaan pohtinut poliittisen luottamuksen problematiikkaa juuri tästä näkökulmasta: tulevatko petetyiksi lupaukset vaiko odotukset? (Keskustelu Mauno Koiviston kanssa helmikuussa 2002.) Näinkin voidaan mielestäni osuvasti ilmaista tilivelvollisen ja kasvuhakuisen politiikkakäsityksen vastakkainasettelu.

varmuuden maailmassa saa varmuuden kasvuhakuinen politiikkakäsitys, sitä todennäköisempää on, että turhautuneisuuden, nihilismin ja poliittisen epäluottamuksen ilmasto voi levitä yhteiskuntaan, vähin erin ja huomaamatta kuin häkä huoneeseen. Tästäkin voi olla kyse, kun varmuuden konsepti kohtaa epävarmuuden maailman.

Kun puhutaan erilaisista politiikkakäsityksistä, niin on syytä täsmentää, kenen käsityksestä loppujen lopuksi on kysymys. Onko politiikkaa ymmärtämässä ja erottelua tekemässä yhteiskuntatieteilijä, virkamies, poliittinen päättäjä vaiko tavallinen kansalainen? Arto Noro (2000, 325) on aikalaisdiagnoosia koskevassa artikkelissaan käsitellyt yhteiskuntaa tutkivaa sosiologiaa seuraavalla tavalla:

”Sosiologialla yhteiskuntatieteenä on oma luonnontieteestä poikkeava kaksoishermeneutiikkansa. Tällöin sen tulokset eivät mene vain yhteiskunnallisen päätöksenteon ”tuotekehittelyyn” yli ihmisten päiden vaan myös suoraan ihmisten päihin, heidän arkitajuntaansa. Olemme siis sosiologian yleisö tai nykyään ehkä paremminkin yleisöt. Sosiologia on keskustelua yhteiskunnasta (yhteisöstä) yhteiskunnan (yhteisöjen) kanssa. Sosiologiset tulokset tutkimusteorian tasolla samoin kuin jotkut yleisen teorian ideat löytävät yleisönsä, arkitajuntamme.”

Tilivelvollista, siis itsekriittistä ja refleksiivistä politiikkakäsitystä voidaan Noron opasteiden mukaisesti tarkastella kolmella tasolla. Ensinnäkin voidaan tarkastella tämän politiikkakäsityksen yhteiskuntatieteellistä pohjaa, jota edellä on laajasti kartoitettu. Toinen tarkastelun taso tarkoittaa tähän yhteiskuntatieteelliseen näkemykseen nojaavan yhteiskuntapolitiikan sisällön puntarointia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita pelkästään formaalia yläpolitiikkaa, vaan sen voidaan ymmärtää tarkoittavan myös alapolitiikkaa sen kaikissa muodoissaan, kansanliikkeitä, järjestäytyneitä ryhmiä ja siis kansalaisyhteiskunnan toimintaa kaiken kaikkiaan. Kolmas tarkastelun taso koskee kansalaisia, jotka viime kädessä antavat mandaatin harjoitettavalle yhteiskuntapolitiikalle. Tilivelvollinen politiikkakäsitys (samoin kuin kasvuhakuinen omalta osaltaan) on näin muodoin rakentuneena paitsi yhteiskuntapolitiikkaan myös kansalaisten ymmärrykseen siitä, missä ovat harjoitettavan yhteiskuntapolitiikan rajat ja mahdollisuudet, sekä edelleen siinä yhteiskuntatieteellisessä tarkastelussa, joka käsitteitä on rakentanut ja näillä käsitteillä maaperää muokannut ja vaikuttanut niin päättäjien kuin kansalaisten ajatteluun.

Mitä hyvinvointipolitiikan lähempään tarkasteluun tulee, ei tässä tutkimuksessa esiin tuotu aineisto anna perusteita minkään täsmällisen yhteiskuntapolitiittisen julistuksen kirjaamiseen. Päinvastoin olen tutkimustani kirjoittaessani pyrkinyt nimenomaisesti välttämään kaikenlaisten ohjelmallisten ohjeiden antamista. Tuntuu kuitenkin siltä, että olen velkaa lukijoille tietynasteisen konkretisoinnin. Jotta nyt esille

nostettuja politiikkakäsityksiä rinnastettaessa olisi mahdollista testata niiden sisäistä konsistenssia, on niiden sisältöäkin täsmennettävä riittävällä tavalla. Siinä testauksen tarkoituksessa olen konstruoinut oheisen taulukon 2. Siihen on kirjattu lukuisat dimensiot, joista eri politiikkakäsityksiä on tässä tutkimuksessa lähestytty ja vertailtu toisiinsa. Siinä on pääpiirteittäin ja osin kärjistetylläkin tavalla tuotu esiin, miten eri käsitykset poikkeavat toisistaan yhteiskuntapolitiikan keskeisimmissä kysymyksissä. Erot alkavat siitä, miten varmuuteen suhtaudutaan ja päätyvät siihen, millaisia johtopäätöksiä demokratian osalta esitetään. Kommentoin seuraavassa taulukkoa 2 lyhyesti joiltakin keskeisiltä osin.

Varmuuden ja luottamuksen ymmärtämys on politiikkakäsitysten erottelun kannalta yksi keskeinen dimensio. Tilivelvolliseksi kutsutun vaihtoehto tarkoittaa epävarmuuden ja ambivalenssin viileää hyväksyntää. Varmuuden puhetapa epävarmuuden maailmassa on yhtä pettäväällä pohjalla kuin epävarmuudesta hurmaantuminenkin.

Globaalin markkinatalouden hallittavuuden haasteet ovat kasvaneet, mutta yhteisöllisyyden ydintä on periaatteessa myönteinen suhtautuminen globalisaatioon. Sen ymmärtäminen ennen muuta viestinnällisenä, sosiaalista refleksiivisyyttä korostavana ja perinteisiä ajattelutapoja ravistelevana ja kyseenalaistavana kulttuuri-ilmiönä määrittelee hyvin pitkälle suhtautumisen niin yhteiskuntapolitiikan tavoitteisiin kuin siihen suvereniteettiin, millä näitä tavoitteita kansallisessa hyvinvointipolitiikassa asetetaan ja kontrolloidaan. Tämän tutkimuksen yksi keskeinen ajatus on ollut, että globalisaatio on liian yksiselitteisesti nähty globalismina, taloudellisena asiana ja itsekkyyden tendenssinä yhteisöllistä vastaan sekä kansainvälisen pääoman voittokulkuna. Globalisaatio on mullistava ja ristiriitainenkin ilmiö. Silloin kun se nähdään yhteisöllistymisenä laajimmassa tuntemassamme mitassa, silloin tulevat myös kansallisen suvereniteetin rajoitukset ymmärrettyiksi.

Sitä yhteiskuntapoliittista linjausta, jota tilivelvollisuuden refleksiivinen punninta tarkoittaa, voi ajatella kansalaisten oman aktiivisuuden merkityksen korostamiseksi. Poliittisen intervention kannalta se tarkoittaa niin vetäytymistä kuin etenemistäkin. Se voisi tarkoittaa hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden vähentymistä siellä, missä kansalaisten toimeentulomahdollisuuksien ja sosiaalisten taitojen parantua on syytäkin rakentaa enemmän yksilöiden omatoimisuuden varaan. Samalla se kuitenkin merkitsee tilivelvollisuuden kasvavaa haastetta siellä, missä vakavan ja pitkäaikaisen syrjäytymisuhan vuoksi yksilön elämänhallinnan onnistuminen edellyttää nimenomaan yhteisöllisiä ponnistuksia. Yhteisöllisen aktiviteetin tarve on suurinta siellä, missä ei syrjäydytä vain työstä, toimeentulosta ja elämisen laadusta, vaan samalla kaikista niistä aktiivisen vaikuttamisen keinoista, joita moderni yhteiskunta on sen suuren enemmistön osalta tulvillaan.

Taulukko 2.

Politiikkakäsitysten sisältö

Politiikkakäsitysten eri dimensiot	Kasvuhakuinen	Turhautunut	Tilivelvollinen
1. Varmuuden ja luottamuksen ulottuvuus	Varmuuden petos	Epävarmuuden petos	Epävarmuuden ja ambivalenssin viileä älyllinen hyväksyntä
2. Globalisaatio ja kansallinen suvereniteetti	Suvereniteetin korostunut uhka	Toivottomuuden huimaus	Suvereniteetin rajoittuminen hyväksytään
3. Yksilöllisyys	Nähdään ennen muuta markkina-paikan itsekkyytenä	Yksilön vapaus degeneroituu kuluttamisen vapaudeksi	Ymmärretään ensi kädessä refleksiiviseksi irtautumiseksi dogmeista ja traditioista – ei itsekkyydeksi
4. Yhteisöllinen solidaarisuus	Hellää, passivoivaa byrokratiaa. Oikeudet korostuvat velvollisuuksiin nähden	Solidaarisuus on ennen muuta erilaisuuden suvaitsemista	Kansalaisten aktiivisuutta korostavaa. Velvollisuudet korostuvat oikeuksiin nähden.
5. Tasa-arvo	Määrittänyt verotusasteen, julkisen sektorin suuruuden ja jakopolitiikan kautta	Suvaitsevaisuus degeneroituu piittaamattomuudeksi	Määrittänyt työn arvon ja osallistumisen kautta. Työetiikka korostuu
6. Köyhyyden vastustaminen	Jää universaalin kasvupolitiikan (päivänpolitiikan) jalkoihin	Suvaitsevaisuus degeneroituu piittaamattomuudeksi	Priorisoituu niin pian kuin ymmärretään, mitä rikkailla tarkoitetaan
7. Interventio-politiikka	Hyvinvointipolitiikka, jolla on näkyvä kädenjälki	Interventio ei suotavaa	Pitkän aikavälin koulutus- ja rakennepolitiikka, jonka kädenjälki häviää näkyvistä
8. Legitimiteetti	Koventionaalinen legitimiteetin ymmärrys	Delegitimisoituu	Tunnistaa legitimiteetin uudet ehdot
9. Demokratia	Välinearvo. Demokratia vaarantuu reformipolitiikan ylivaatimuksen vuoksi	Ei arvoa. Demokratia vaarantuu arvonihilismin vuoksi	Itseisarvo. Tilivelvollisuuden refleksiivinen analyysi vahvistaa demokratiaa

Liiallinen hellyys ja huolenpito yhteiskuntapolitiikan ohjenuorana voi kohtuuttomasti korostaa kansalaisten oikeuksia velvollisuuksiin nähden. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna Jeremu Laine teki kulttuuriteon kirjoittaessaan kirjan Alexis de Tocquevillestä, yhdestä demokratian varhaisemmista filosofeista. Kun Tocqueville yli puolitoista vuosisataa sitten visioi demokratian vaaroja, ei oma Snellmanimme käsitellyt demokratiaa juuri laisinkaan (Laine 1999a, 35–36). Tocqueville rinnastaa mielenkiintoisella tavalla kodin ja ”kansankodin” problematiikan. Puhuessaan demokratian vallasta hän sanoo sen muistuttavan vanhempien holhousvaltaa, jos siinä olisi isällistä yritystä valmistaa lasta tulevaisuuden haasteisiin. Asia on päinvastoin, sillä tämä valta päinvastoin pyrkii riistämään heiltä täysi-ikäisyyden ja pitämään heidät pysyvästi lapsina. Jeremu Laine (1999a, 40) jatkaa vielä modernin kansankodin kuvausta Alexis de Tocquevillen sanoin:

”Hallitus ahkeroi mielellään kansalaisten onnen hyväksi, mutta haluaa itse määrittää onnen osaset ja itse olla noitten osasten ainut perille toimittaja: se huolehtii kansalaisten turvallisuudesta, ennakoi ja tyydyttää kansalaisten tarpeet, helpottaa nautintojen saavuttamista, ottaa kantaakseen kansalaisten suurimmat huolet, ohjaa ihmisten ansiotoimintaa ja sääntelee heidän omaisuutensa jakaantumista kuolemankin jälkeen – eli mitä muuta vielä on jäljellä kuin vapauttaa ihmiset myös ajattelemisen vaivasta ja miksei samalla enemmästäkin: säästää ihmiset kaikesta elämiseen liittyvästä taakasta?”

Laine (1999a, 30) kommentoi esiin tuomaansa lainausta ja huomauttaa sen lähes ”tyrmistyttävällä tarkkuudella” ennakoivan aikamme hyvinvointivaltion olemusta. Nämä poiminnot sopivat hyvin niihin ajatuksiin, joita edellä olen esittänyt hyvinvointivaltion tavasta vaarantaa itse itsensä. Moraali vääristyy, jos hyvinvointivaltion puolustajille kansalaisista piittaaminen ja välittäminen sekä yhteisöllisyys on vain periksi antamista ja ekspansivista reformikilpailua. Poliitiikan ylivaatimuksen, legitimitietin vaarantumisen ja liian totalisoivan tilivastuun löydämme siis jo Alexis de Tocquevillen ajatuksista.

Solidaarisuutta, sosiaalista turvaa ja tasausta tarkoittavan politiikan aineellisten voimavarojen pitää olla kohtuullisen ennustettavalla pohjalla. Jos ennustettavuus tässä suhteessa järkkyy, niin sen myötä järkkyvät myös yhteiskuntapolitiikan keskeiset luottamuksen perusteet. Juuri tämän vuoksi, eikä siis jonkun kansalliselle tavoitteenasettelulle vieraan uusliberaalin globalisaation asettaman tehokkuusvaatimuksen vuoksi, talouspolitiikan pitää olla tiukkaa. Sen pitää asettaa reaalinimellisen edelle ja säästäminen velanoton ja riskienhallinta ekspansion edelle. Tällä tavoin se myöskin myötävaikuttaa siihen, että yhteiskuntapolitiikan henkinen ja aineellinen pelivara

pidemmällä aikavälillä on turvattu, minkä seikan merkitykseen palaan vielä lähisivuilla.

Kun pääomavarannon kasvattaminen tarkoittaa tietotaitoyhteiskunnassa nimenomaan koulutuksen merkityksen korostumista, niin tämänkin ulottuvuuden vaativuuden ja tiukkuuden luonne on ymmärrettävä. Ennen kuin on tullut sosiaalista, ammatillista ja taloudellista menestystä, on oppiminen asettanut suuria vaatimuksia kansalaisten ahkeruuden ja pitkäjänteisyyden suhteen. Ne ovat kovia vaatimuksia kovassa tietotaidon kilpailun maailmassa. Menestyjistä vain pieni osa on pörssikeinottelun kautta äkkirikastuneita, valtaosa taas pitkän kivikkoisen tien kulkeneita. Se tie on nykyään niin vaativa, että se voi myös syrjäyttää. Jo kerran syrjäytyneillä on vaikea ja tuskainen paluu nopeasti kehittyvään tietoyhteiskuntaan. Se, joka jakaa kansaa voittajiin ja häviäjiin, ei ole ensi kädessä pörssikeinottelu vaan enenevässä määrin opin kivikoinen tie. Sen vuoksi on myös varauduttava suureen valmiuteen ja riittäviin resursseihin tietoyhteiskuntaan väistämättä liittyvän syrjäytyneisyyden uhan estämiseksi.

Tiukkuuden ja vaativuuden vaatimusta voi tarkastella myös vänpolitiikan näkökulmasta. On meneillään siirtyminen näkyvästä elintason aineellista puolta ja kuluttamismahdollisuuksien tasaamista korostavasta hyvinvointipolitiikasta pitkäjänteisempään ja näkymättömämpään tarjonnan politiikkaan, joka korostaa tietotaitoyhteiskunnan henkisen pääoman syntyyn ja elämänhallintaan liittyviä peruskysymyksiä. Kun rakenne- ja koulutuspolitiikan aikajänne on pitkä ja kun syiden ja seurausten vaikutussuhteet ovat monimutkaisia, modernin interventio-politiikan käden jälki helposti vuosien mittaan hukkuu. Koulutuspolitiikkaan nähden vaalikausien rytmi on lyhytjänteinen. Tämä asettaa poliittisen kielenkäytön yhä vaativimpien tehtävien eteen.

Yhtä lailla lisää vaativuuden astetta se, että yhteiskuntapolitiikan sisällössä laadullinen nousee määrällisen edelle. Työelämään osallistumisen tasaaminen ja siihen liittyvät koulutuspoliittiset kysymykset ohittavat painoarvoltaan työttömyyden sosiaaliturvan järjestämiseen liittyvät pulmat. Talouspolitiikassa korostuvat kasvun rinnalla energia-valintojen riskit. Lapsipolitiikassa taas laadullinen haastaa määrällisen siten, että poliitikot joutuvat lapsilisäprosenttien asemesta kohtaamaan sellaiset kansalaisten kysymykset, jotka koskevat kohdun vuokrausta ja siihen rinnastettavia elämänlaadullisia ongelmia. Vanhusten hoidossa puolestaan monet terveydenhoidon teknologiset kysymykset, kuten elämän jatkaminen modernin teknologian avulla, sivuuttavat eläkkeiden tason merkityksen. Kaiken kaikkiaan on meneillään siirtymä prosenttien, markkojen ja lakipykälien reformikilvan maailmasta yhä vaativampaan poliittiseen kielenkäyttöön, joka tuntee muitakin ulottuvuuksia kuin entistä enemmän, entistä paksummin ja entistä leveämmin.

Nykymaailmassa meillä tulee olla siihen sovitettavissa oleva käsitys hyvinvointivaltion tilivelvollisuudesta: siitä, mitä edistys tarkoittaa ja siitä mihin mittaan se valtiollisin toimin on kontrolloitavissa. Pitkään aikaan ei valtion omistajuus ole enää näyttänyt sen enempää tarkoituksenmukaiselta kuin ideologisesti kiinnostavaltakaan.⁶⁰ Investointien ohjaus on myös tykkäänään poistunut poliittisesta kielenkäytöstä. Verotuksen kasvattaminen on tullut tiensä päähän. Massiivisista keynesiläisistä kysynnänsäätelytoimenpiteistä vain harva enää vakavissaan unelmoi yhteiskunnassa, jossa on jo sisäänrakennettuna erittäin laaja ”keynesiläinen” julkinen sektori. Kaikki tämä ei suinkaan tarkoita sitä, että valtion interventiopolitiikka olisi katoamassa. Nykyaikaisessa yhteiskunnassa se tarkoittaa ennen muuta koulutukseen, oppimisen kykyyn ja taitoon, kansakunnan teknologiseen perustaan ja yleensä tietotaitoon liittyvien kysymysten priorisoitumista. Globalisoituneessa avoimen tiedonvaihdon maailmassa kansallinen interventio- ja politiikka ei suinkaan ole kadonnut, mutta kiistämättä sen kädenjälki on yhä vaikeammin identifioitavissa.

Oheinen taulukko, jonka sisältöä on edellä lyhyesti tulkittu, ei edusta mitenkään peittävää ja täydellistä kuvaa yhteiskuntapolitiikasta. Se tuo esiin vain ne näkökohdat, jotka edellä ovat tulleet tämän tutkimuksen avulla tärkeimpinä valotetuiksi. Se erittelee vaihtoehdot solidaarisen politiikan erilaisten painotusten perusteella ja se luonnehtii hyvinvointipolitiikkaan asetettuja varmuuden ja hallittavuuden vaatimuksia. Epävarmuuden, globaalisaation ja yksilöllistymisen analyysi rakentuu ennen muuta Giddensiin (1994). Sama koskee yhteisöllisen politiikan painopisteen siirtymistä tulonjakopolitiikasta koulutuspolitiikkaan (Giddens 1998). Työn arvoa korostavat näkökohdat pohjautuvat ennen muuta Allardtin teeseihin (1998). Luhmaninlainen teoriapohja puolestaan tulee näkyvimmin edustetuksi demokratiaa ja suvaitsevaisuutta koskevissa näkökohdissa (Luhmann 1990). Ajatus suvaitsevaisuuden degeneroitumisesta piittaamattomuudeksi on ennen muuta Baumanin (1995, 257–279).

Vaikka hyvinvointipolitiikan konkreettista sisältöä on tiettyyn mittaan valotettava, kulkevat periaatteelliset näkökohdat kuitenkin tässä tutkimuksessa ohjelmallisten edellä. Ennen muuta ovatkin vertailussa rinnakkain hyvinvointivaltion luottamuksen ja yhteiskun-

⁶⁰ Suomalaisesta pragmaattisesta valtio-omisteisesta teollisuuspolitiikasta on nähtävissä lähes puolen vuosisadan mittaiset kokemukset. Oli perusteellisuuden rakentamisen vaihe, jolloin valtio ilman poliittisia ristiriitoja asettui pragmaattisesti uudistajan ja omistajan rooliin, kun yksityistä riskipääomaa ei ollut riittävästi saatavilla. Sen jälkeen oli tämän teollisuuden jalostusasteen kohoamisen vaihe, jolloin yhtä lailla pragmaattisesti ja riidattomasti valtio katsoi tarkoituksenmukaiseksi irtaantua yhä dynaamisemmaksi ja vaativammaksi muuttuvasta investointipolitiikasta. Valtio oli moderni toimija niin rakentaessaan kuin purkaessaan. Nyt on lopulta edetty kolmanteen vaiheeseen, jossa henkisen pääoman merkitys on suunnattomasti kasvanut fyysisen rinnalla. Valtio tuotantopääoman omistajana näyttää sopivan entistä huonommin moderniin elinkeinopoliittiseen kuvaan.

nallisen perustan turvaamisen kannalta erilaiset valinnat. Kun kasvuhakuisesta politiikkakäsityksestä vähin erin siirrytään tilivelvolliseen niin se kaikessa oleellisessa tarkoittaa rikkaan kansakunnan yhteiskuntapolitiikan asteittaista maltillistumista. Tiivistetysti esitettynä on kyse vähittäisestä muutoksesta, jossa:

1. solidaarisesta politiikasta tehdään tiliä enenevässä määrin globaalien perustein
2. tilivelvollisuudessa korostuvat demokraattiset menettelytavat ja dialogin laadulliset vaatimukset ekspansiivisiin päämääräasetteluihin nähden
3. tilivelvollisuus on kasvavassa määrin käytännönläheistä ja pragmaattista eikä ideologista oikean-vasemman ulottuvuudessa
4. yhteiskuntapolitiikan kannalta keskeisen resurssirajoituksen aikajänne pitenee ja pelivaran (kontingenssin)⁶¹ tunnistamisen tarve kasvaa talouspolitiikan paradigman muutoksen myötä.

Miten on maltti tässä yhteydessä ymmärrettävä? Globalisoitumisen näkökulmasta maltillistuminen tarkoittaa kehittyvässä hyvinvointivaltiossa paitsi ekologisten niin kansainvälistä tulonjakoa koskevien rajoitusten tiedostamista. Pragmaattisesta näkökulmasta se tarkoittaa hätäilyn asemesta poliittis-hallinnollista viivyttelyä ja keinojen tarkoituksenmukaisuuden testausta (vrt. Luhmann 1995, 119). Demokratian maltti on dialogiin, ristiriitojen argumentointiin ja toisen osapuolen kuulemiseen liittyvää kärsivällisyyttä ja harkintaa.⁶² Kontingenssin näkökulmasta maltti viimein tarkoittaa sitä, että yhteiskuntapolitiikassa on toisin tekemisen ovi kaiken aikaa raollaan ja voimavarojen pelivara taattu niin yllättävien koettelemusten sietämiseksi kuin yllättävinä avautuvien uusien mahdollisuuksien hyödyntämiseksi.

Globalisoituminen, demokratisoituminen, pragmatisoituminen sekä pelivara (kontingenssi) ovat tilivelvollisen politiikkakäsityksen avainsanat. Kontingenssin lisääntymisen voi jopa ymmärtää vuosittu-
hannen vaihtumisen yhteydessä esiin tulleiden muutosteemojen yhteiseksi nimittäjäksi (Eräsaari 2000, 76). Näistä neljästä edellä mainitusta tilivelvollisuuden ominaispiirteestä voisi kuitenkin minkä tahansa valita yhteiseksi nimittäjäksi. Jos mihin tahansa niistä huomion fokusoi, tulevat yhteiskuntatieteellisen tarkastelun kohteeksi johdonmukaisesti ja väistämättä niistä kolme muutakin. Sama kertomus tilivelvollisen politiikan sisällöstä epävarmuuden maailmassa syntyy

⁶¹ Kontingenssin ja pelivaran käsitteiden samaistaminen yhdistää mielestäni mielenkiintoisella tavalla sosiologian ja taloustieteen toisiinsa epävarmuuden maailmassa. Käsitteiden samaistus on Risto Eräsaaren (2000), mutta idea on alunperin Kari Palosen (1999).

⁶² Giddensin (1994) dialoginen ja Habermasin (2001) deliberatiivinen demokratiakäsitys on tieteellisessä kirjallisuudessa usein nähty toisilleen ristiriitaisina, mutta ainakin tässä tilivelvollisuuden kontekstissa ne puhuvat periaatteessa samaa kieltä.

aloittipa tarkastelun globalisaatiosta, demokratisoitumisesta, pragmatisoitumisesta tahi pelivarasta.

Kaikki nämä neljä tendenssiä vaikuttavat erikseen ja yhdessä siihen, että kypsien hyvinvointivaltioiden yhteiskuntapolitiikan tavoitteenasettelussa on meneillään käänne harkitsevan maltillisuuden merkitystä korostavaan suuntaan. Sen tutkimuksen perusteella, johon edellä olen turvautunut, tarkoittaa sosiaalisen refleksiivisyyden kasvu ennen muuta itsestään selvyyskinä pidettyjen asioiden kyseenalaistumista ja traditioista irtaantumista. Varakkaissa, moderneissa hyvinvointivaltioissa on vallinnut vahva perinne, että yhteiskuntapolitiikan demokraattinen luottamus on hankittava ekspansiivisen hyvinvointipolitiikan avulla. Poliittinen reformikilpa on ollut tähän ideaan nojautuva luottamuskilpa. Tutkimuksessani esitetty näkemys tilivelvollisuudesta ja yhteiskuntapolitiikan maltillistumisesta tarkoittaisi siis tämän tradition kyseenalaistumista.

Ajatus siitä, että hyvinvointivaltion kansallisen suvereenisuuden horjuminen on tervetullut ilmiö, saattaa hätkähdyttää olosuhteissa, joissa globaalin pääoman uhan on nähty kohdistuvan paitsi luontoon niin kansallisiin hyvinvointiohjelmiin. Tähän yksinkertaistettuun kuvaan tulee väistämättä uusia piirteitä sen jälkeen, kun ymmärretään sen perustuvalaatuksen seikan merkitys, että ekologiset riskit muuntuvat väistämättä kansojen väliseksi tulonjakokysymyksiksi niin pian, kuin aletaan täsmällisemmin keskustella globaalisista pelisäännöistä. Tässä suhteessa on sivuasia, missä aikataulussa kansojen välille syntyy kaikkia osapuolia sitovia säännöksiä. Olennaista sen sijaan on, että pelkkä tietoisuus tämänkaltaisten pelisääntöjen mahdollisuudesta on omiaan maltillistamaan rikkaiden hyvinvointivaltioiden tavoitteenasettelua. Sopeutuminen ekologisten riskien määrittämiin reunaehtoihin tarkoittaa samalla sopeutumista globaalin solidaarisuuden asettamiin vaatimuksiin. Siitä on perimmältään kyse kansallisen suvereniteetin horjumisessa.

Sillä kartalla, millä yhteiskuntapolitiikan orientoitumisen perusvaihtoehtoja tarkasteltiin, tarkoitti tilivelvollisuus menettelytapakeskeisen kulttuurin korostumista päämääräkeskeiseen nähden. Demokratian teemat eivät tässä tutkimuksessa ole olleet ensi kädessä sen formaalien pelisääntöjen ja muotojen kysymyksiä. Niin Anthony Giddensin kuin Niklas Luhmanninkin demokratia-analyysi kohdistaa huomion politiikan tekotapaan, dialogin tarpeeseen ja vaihtoehtojen avoimeen esiin tuomiseen. Sen olen ymmärtänyt ennen muuta tarkoittavan ristiriitaisten tavoitteiden läpivalaisua ja valinnan pakon avointa myöntämistä. Tässä mielessä tilivelvollisuus tarkoittaa velvoitetta tehdä tiliä prioriteeteista, ristiriitaisista valintatilanteista, mutta ei välttämättä lopullisista johtopäätöksistä. Yhteiskuntapolitiikan tavoitteiden vastakkainasettelujen tunnustaminen on vielä tärkeämpi asia kuin valinta sinänsä. Kun kaikkia asioita ei tavoitella yhtä aikaa

niin yhteiskuntapolitiikka modernisoituu, maltillistuu ja demokratisoituu yhdensuuntaisesti.

Itsekriittisen tilivelvollisuuden yksi tärkeä ulottuvuus on se, että pragmaattinen katsantokanta korostuu ideologiseen nähden. Pragmaattisuus ja epävarmuus kulkevat käsi kädessä. Pragmaattisuus tarkoittaa Deweyn (1999) esittämällä tavalla varmuuden tavoittelua toiminnan eikä ajattelun kautta. Tämä ei tarkoita status quon korostamista, se ei sulje pois millään muotoa kekseliästä, luovaa ja radikaalia politiikkaa. Se ei myöskään ole toimintaa tyystin vailla periaatteita, sillä jos näin olisi asianlaita, niin pragmaattisuudesta olisi tullut periaate. Se irrottaa harjoittavan politiikan liian pyhäksi kehittyneestä varmuuden symboliikasta ja tekee konstruktiivisen kritiikin aiempaa sallitummaksi. Sen maltillistava vaikutus tulee myös sitä kautta, että se pienimuotoistaa ja arkistaa sekä elämänläheistää politiikkaa jyhkeän arkkitehtuurin rakentamisen vastakohtana. Tämä on sopuosoinnussa sen kanssa, miten Luhmann varoittaa arvokonsensuksen pinnallisuudesta. Arvoista on liian helppo päästä yksimielisyyteen. Demokratian kannalta on sen sijaan olennaista rakentaa silta arvoista reaali maailmaan ja työstää selkeät, käytännölliset, vaaleissa valittavat vaihtoehdot (Luhmann 1990, 230).

Pragmaattisen näkökannan korostuminen antaa myös enemmän painoarvoa yhteiskuntapolitiikan resurssirajoitukselle. Kun hyvinvointipolitiikassa tarvitaan niin tarpeiden tyydyttämiseen liittyvä tutkimus kuin tähän tarkoitukseen käytettävissä olevien resurssien analyysi niin pragmaattinen suuntautuminen ei tee moraalista eroa näiden kahden välille, vaan kytkee niin sosiologian kuin taloustieteen harjoitettavan yhteiskuntapolitiikan yhdeksi ja samaksi yhteiskuntatieteelliseksi perustaksi (vrt. Dewey 1999, 245–246).

Tässä tutkimuksessa pyrittiin aluksi osoittamaan, miten 1990-luvun lama muutti perustavalaatuisella tavalla käsityksiä yhteiskuntapolitiikan resurssirajoituksesta. Samalla laman oppiin mutta myös EU:n jäsenyyteen liittyen talouspolitiikan paradigman muutos alkoi korostaa tarjonnan talouteen liittyvien tekijöiden merkitystä kysynnän säätelytoimenpiteisiin nähden. Kun rakenne-, koulutus- ja tietotaitopolitiikan ajallinen jänneväli on väistämättä pitkä, toi tämä väistämättä mukanaan merkittävän muutoksen myös hyvinvointipolitiikan tavoitteenasettelujen kannalta. Resurssirajoituksen ja yhteiskuntapolitiikan vuorovaikutusta joudutaan tarkastelemaan aiempaa pidemmällä aikavälillä.

Kypsien modernien hyvinvointivaltioiden rintamassa Suomi ei ole mikään poikkeustapaus. Se on ikääntymässä ja väestörakenteeltaan väistämättömästi muuttumassa. Se on hyvinvointipolitiikassaan törmännyt niin velkaantumisensa kuin verotasonsakin kattoon. Hyvinvointipolitiikkansa resurssejaan se turvaa enenevässä määrin pitkäjänteisen ja monia epävarmuuksia sisältävän tietotaitopolitiikan ja

-teollisuuden avulla. Ollaan tilanteessa, missä on verraten suurella varmuudella tiedossa seuraavan sukupolven elatussuhde, mutta samalla tähän nähden verraten pienellä varmuudella tiedossa seuraavan sukupolven tietotaitotuotteiden kansainvälinen kilpailukyky. Tähän yhteiskuntapolitiikan näköalaan liittyy näin muodoin riski, mikä tarkoittaa sitä, että käytettävissä täytyy olla riittävä pelivara näiden epävarmuuksien huomioonottamiseksi. Pelivaran tarve ei kuitenkaan koske pelkästään aineellisia voimavaroja. Sillä on myös henkinen sisältönsä. Se tarkoittaa epävarmuuden maailmassa politiikkaa ja ajattelutapaa, joka ei ole ylipäätään liian jyrkästi säännöillä sidottu ja siis sopeutettavissa. Kriittinen, tilivelvollinen politiikkakäsitys tunnistaa näin muodoin kontingenssin olemassaolon (vrt. Eräsaari 2000, 76–79).

Tämä tutkimus antaa aiheen tarkastella kyseistä pelivaraa myöskin globaalin solidaarisuuden näkökulmasta. Suomen tapaisten maiden tulee varautua siihen, että resurssirajoitus tiukkenee tehostuvan kansainvälisen solidaarisuuspolitiikan tuloksena. On myös perusteltua ajatella globaalisti siten, että rikkaiden kansallisvaltioiden tehtävänä on mieluummin luoda globaaleja säästöresursseja kuin käyttää niitä ja tehdä näin muodoin köyhempien kansakuntien velkarahoitukseen perustuvaa investointitoimintaa halvemmaksi.⁶³ Pitkän aikavälin tilivelvollisuuden näkökulma korostaa siis globaaleissa oloissa malttia ja varovaisuutta rikkaiden maiden yhteiskuntapoliittisessa tavoitteenasettelussa.

Onko tilivelvollisuuden käsite operationaalistettavissa? Tämä kysymys ansaitsee osakseen muutaman näkökohdan.⁶⁴ Esille voi nostaa Kioton sopimuksen ja senkaltaiset kansainväliset järjestelyt, joiden voi helposti kuvitella tulevaisuudessa yleistyvän. EU:n harmonisointiin liittyvät kestävä kasvun kriteeristöt ja tiukat inflaation, korkotason ja julkisen sektorin velkaantumiseen liittyvät rajoitteet ovat jo Euroopan integraation todellisuutta. Vaihtotaseen jäämän eli säästämisen ja investointien välisen erotuksen ja sen vaihteluvälin suhteellinen osuus bruttokansantuotteesta on yksi mahdollinen tapa mitata sitä pelivaraa, jota tarvitaan hyvinvointipolitiikassa, jossa tietotaidollisen markkinatalouden volatilitteetti ja jänneväli on globaalisissa olosuhteissa suuri. Edelleen on ajateltavissa, että niin yritysten kuin pankkien kirjanpitoon liittyvät riskien ja vakavaraisuuden vaatimukset ovat yksi näköpiirissä oleva ilmaus kasvaneesta tilivelvollisuuden vaatimuksesta

⁶³ Jos valtion velkaantumisesta on tullut varakkaiden hyvinvointivaltioiden ongelma, niin vielä vuosina 1960–73 lähes kaikissa OECD-maissa valtio oli nettoluotonantaja (Kosonen 1987, 133).

⁶⁴ Mitattavuuden vaatimus rajoittaa luonnollisesti hallinnolliseen operationalisointiin liittyvän tarkastelun näkökulmaa. Haasteet ovat tässä suhteessa suuret, varsinkin kun palautetaan mieliin tässä tutkimuksessa jo aiemmin esillä olleet Mannermaan sanat siitä, että yhä tärkeämmiksi käyneet ilmiöt ovat yhä vaikeammin mitattavissa.

epävarmuuden maailmassa. Kontingenssin ajatus on keskeinen tämän päivän rahatalouden riskien hallinnassa.⁶⁵

Jos kohta operationaalisuuden vaatimuksella on asioiden mitattavuuteen liittyvät rajansa, niin kaikki nämä esiin tuodut tentatiiviset esimerkit tukevat sitä johtopäätöstä, että silloin kun tilivelvollisuuden käsitettä pyritään operationalisoimaan, niin säännöt ovat kansallisen hyvinvointivaltion näkökulmasta niin suvereniteettia rajoittavia kuin kasvun kannalta restriktiivisiä. Tilivelvollisessa politiikkakäsityksessä korostuu näin varmuuden asemesta epävarmuus ja ekspansion asemesta epävarmuuteen väistämättömästi liittyvä yhteiskunnallisen riskienhallinnan tarve. Hyvinvointivaltion riskienhallinnan kriisin korostuminen rahoituskriisiin nähden on yksi Giddensin keskeisiä ajatuksia.

Edellä esille nostetut tilivelvollisuuden ulottuvuudet eli globaalin näkökulman voimistuminen, demokraattisten menettelytapojen korostuminen, pragmatismien lisääntyminen ja käytettävissä olevien resurssien arviointiin liittyvien riskien ja pelivaran tarpeen lisääntyminen tarkoittavat yhteiskuntapolitiikan malttia ja tilivelvollisuuden jatkuvaa avointa harkintaa. Ne asettavat suuria haasteita hyvinvointivaltiolle, jonka traditioissa kansallisen suvereniteetin vaatimus ja reformipolitiikan kilpailuun liittyvä ekspansiivinen kielenkäyttö ovat syvään juurtuneita ilmiöitä.

3 Tilivelvollisuuden, luottamuksen ja kansanvallan kytkennät

Kasvuhakuisen ja tilivelvollisen politiikkakäsityksen vertailu ja siihen liittyvä pohdiskelu herättää mielenkiintoisen kysymyksen. Suomalainen hyvinvointivaltio on sen kaikista ominaispiirteistään huolimatta tässä tutkimuksessa esille tulleen, voittopuolisesti eurooppalaisen yhteiskuntatieteellisen analyysin valossa mieluummin tyyppi- kuin spezialitapaus. Kysymys kuuluu, onko Suomessa harjoitettavassa hyvinvointipolitiikassa näkyvissä merkkejä edellä puheena olleesta maltillisuuden käänteestä. Jos käänne on tapahtunut ekspansiivisesta maltillisempaan suuntaan, niin onko kyse ideologisesta siirtymästä, jota tulee tarkastella perinteisen oikean-vasemman antagonismin termein. Vai voisivatko tässä tutkimuksessa esille tuodut johtopäätökset kyseenalaistaa tätä totuttua lähestymistapaa ja tuoda oman maamme yh-

⁶⁵ Riskienhallinnan vaatimuksen on tuonut esiin Heikki Koskenkylä. (Keskustelu Koskenkylän kanssa, maaliskuu 2002.) Tämä markkinainformaation kasvavasta tarpeesta viestittävä näkökohta olisi saamassa keskeisen merkityksen hallitusten interventio-politiikassa.

teiskuntapolitiikan suunnanmuutosten arviointiin paitsi täydentäviä niin osin peräti uusiakin näkökohtia ja tutkimuksellisia virikkeitä?

Yksi hyvinvointivaltion karsintaan liittyvä tutkimuskohde on tällöin se, millä painolla edellä jo käsiteltävänä olleet demografiset tekijät, tarjonnan talouteen liittyvät sopeutukset sekä EU:n harmonisointipyrkimykset tai kaikkien näiden moninaiset yhdistelmät ovat ekspansiota hillinneet ja ajaneet hyvinvointivaltiota karsintalinjalle. Tällä alueella on huomattavia haasteita yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle, runsaasti tilaa erilaisille ennustuksille ja skenaarioille ja näin muodoin rikas maaperä jatkuvalla väittelylle tarkoituksenmukaisimmasta ja tehokkaimmasta keinovalikoimasta.

Toinen tämän tutkimuksen aihepiirin kannalta tärkeä kysymys koskee sitä, mitä johtopäätöksiä hyvinvointipolitiikan katkoksesta on tehtävä poliittisen luottamuksen suhteen. Jos suomalainenkin hyvinvointivaltio on tienhaarassa, jossa valintaa ei hallitse kaikesta pinnallisesta retoriikasta huolimatta perinteinen oikea-vasen antagonismi vaan enenevässä määrin suhtautuminen epävarmuuteen, niin se tarkoittaisi hyvinvointipolitiikassa harkitsevaa varautumista globalisaation, sosiaalisen refleksiivisyyden lisääntymisen ja kasvaneen ambivalenssin mukanaan tuomiin uhkiin ja mahdollisuuksiin (vrt. Janne Jalava 2001, 120). Se nostaisi nähdäkseni poliittiseen luottamukseen liittyvät kysymykset esille tavalla, joka selkeästi poikkeaa siitä, miten niitä edellä käsiteltiin hyvinvointivaltion jälkiekspansioivisen analyysin yhteydessä.

Tilivelvollisen politiikkakäsityksen problematiikan täsmentämiseksi onkin paikallaan lyhyesti valottaa, millä tavalla luottamuksen teemaa on tarkasteltu tuoreimmassa yhteiskuntateoriassa. Seligmanin ja Misztalin tutkimukset ovat tässä suhteessa kiinnostavia (Seligman 1997, Misztal 1996). Molemmat teokset korostavat erityisesti Luhmannin ja Giddensin ansioita silloin, kun tutkimuksen kohteena on luottamuksen merkitys epävarmaksi muuttuneessa maailmassa. Ne yhteiskuntateoreetikot, joiden merkitys on ollut korostetusti esillä hyvinvointivaltion sopeutumisen haasteita koskevassa tarkastelussa, ovat Seligmanin ja Misztalin mielestä esittäneet kaikkein arvokkaimpia näkökohtia poliittisen luottamuksen problematiikasta (Misztal 1996, 73–77, 88–94, Seligman 1997, 16–18). Luottamuksen yhteys epävarmuuteen, tulee tässä tarkastelussa vahvasti esille (Misztal 1996, 18, Seligman 1997, 18–19).

Epävarmuuden, kontingenssin ja monimutkaisuuden lisääntyessä kasvaa siis luottamuksen tarve. Tässä tarkastelussa epävarmuuden vastaus ei ole varmuuden tavoittelu, vaan odotusten vakiintuminen eli luottamus (Seligman 1997, 18–21). Asioiden hallittavuuden vähentyessä luottamuksen rooli tulee yhä tärkeämmäksi (Jalava, Janne 2001, 113).

Tämän yhteyden itsestäänselvyys on kuitenkin samalla merkittävä tutkimuksellinen ongelma. Luottamus määritellään helposti miksi tahansa mekanismiksi, joka tekee modernin kompleksin elämän ylimalkaan mahdolliseksi. Jollei luottamusta määritellä täsmällisemmin, se jää tyhjäksi käsitteeksi, eräänlaiseksi modernin yhteiskunnan voiteluöljyksi vailla selvää teoreettista sisältöä. Näistä vaaroista tietoisena yritän seuraavassa kytkeä luottamuksen näkökulman tilivelvollisuuden tarkasteluun.

Niin Luhmann kuin Giddenskin tekevät eron henkilöiden välisen luottamuksen (trust) ja systeemin toimivuuteen liittyvän luottamuksen (confidence) välillä. Tätä eroa tähdentäen voisimme jälkimmäisen osalla käyttää suomen kielessä joko luottamususkon tai luottavaisuuden käsitettä. Olennaista joka tapauksessa on, että luottamuksessa ovat sisällä nämä kaksi dimensiota: luottaminen systeemiin edellyttää myös henkilöiden välistä luottamusta (Jalava, Janne 2001, 111–113). Yhtä luottamuksen ja luottamususkon välistä eroa on erityisen tähdellistä korostaa. Seligman tuo esiin, että henkilöiden välinen luottamus on luonteeltaan pyyteetöntä, mutta systeemiin liittyvään luottamukseen kytkeytyy sanktiomahdollisuus (Seligman 1997, 19). Myös Misztal tuo tämän sanktion näkökulman esiin (Misztal 1996, 245). Mitä tämä voisi käytännön politiikassa tarkoittaa? Oman tutkimukseni problematiikassa luottamuksen vahvistuminen tai heikentyminen ei kohdistu yksittäisiin hallituksiin, vaan poliittiseen kenttään kokonaisuudessaan ja ylipäätään poliittisiin puolueisiin, jotka tietyllä tavalla edustavat kansalaisille yhteiskuntaa ja valtiota. Tässä näkemyksessä yksittäiset hallitukset tulevat ja menevät, mutta olennaista on poliittiseen systeemiin tunnettu luottamus. Merkkinä sen vähentymisestä saattaisi olla esimerkiksi äänestysvilkkauksen väheneminen.

Edellä sanottu antaa aiheen tarkastella, miten tilivelvollisuuden ja luottamuksen teemaa on ylipäätään sivuttu yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa. Kaksi rinnastusta on paikallaan. Tutkimukseni alkusanoissa jo huomautin, ettei tilivelvollisuus ole mitenkään vakiintunut käsite yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Tilivelvollisuuden (accountability) sana nousee kyllä useinkin esille poliittista luottamusta koskevassa kirjallisuudessa, mutta kuitenkin usein niin, ettei tähän käsitteeseen tartuta lähemmin. Niinpä esimerkiksi David Held turvautuu tähän termiin mutta vain satunnaisesti kehittelemättä asiaa pidemmälle (Held 1987, 257, 283).

Adam Przeworski on sen sijaan tomittanut tätä käsitettä koskevan verrattain laajakantoisen teoksen (Przeworski 1995). Tilivelvollisuuden (accountability) käsitteeseen tartutaan sen johdantoluvussa (Manin, Przeworski & Stokes 1999, 8–10). Heldin ja Przeworskin näkemykset tilivelvollisuuden ja kansanvallan yhteyksistä ovat kuitenkin sillä tavalla yhdenmukaiset, että vaaleilla on kaksoisrooli, kun ne yhtäältä antavat signaalin siitä, millaista yhteiskuntapolitiikkaa

tulisi harjoittaa ja toisaalta sanktioivat politiikkaa sen perusteella, miten lopputulos on poikennut toivotusta. Niin Przeworskin kuin Heldinkin ajattelutavassa yksi demokratisoitumisen piirre tarkoittaa sitä, miten kyetään kehittämään proseduurit, joilla tämänkaltainen tilivelvollisuuden kahdensuuntainen liike on toteutettavissa. Tässä tarkastelussa tilivelvollisuus tarkoittaa siis demokraattisen toiminnan muotoja ja kohdistuu mieluummin yksittäisiin hallituksiin, kun taas omassa tarkastelussani luottamuksen kohteena on poliittinen järjestelmä kokonaisuudessaan.

Löytyy toinekin tutkimuksellinen alue, joka hyödyntää tilivelvollisuuden käsitettä ja johon omia tilivelvollisuutta koskevia pohdintojani tulee rinnastaa. Sanottu koskee ns. arviointitutkimusta, johon myös tutkimukseni alkusanoissa olen viitannut. Arviointitutkimuksen yksi näkökulma tarkoittaa tilivelvollisuuden arviointia (evaluation for accountability). Modernin arviointitutkimuksen problematiikka sivuaa omia tilivelvollisuutta koskevia pohdintojani kahdessakin mielessä. Ensinnäkin arviointitutkimuksen merkityksen kasvu saattaa kertoa yhteiskunnallisen itseymmärryksen tapojen olennaisesta muutoksesta ja myöhäismodernin epävarmuuden maailman hallintatapojen muutoksesta, joka korostaa liikkumavaran eli kontingenssin kasvun merkitystä (Mäntysaari 1999, 12–13). Toiseksi on kiinnostavaa havaita, että Pertti Ahonen evauluoi demokratiaa kytkemällä toisiinsa kaksi kansanvallan kannalta tärkeää teemaa. Hän pitää tärkeänä yhtäältä sitä, että poliittisissa ratkaisuisa toimintavaihtoehdot pidetään avoimina ja korostaa toisaalta ”keskustelevan demokratian” ja ristiinkäyvän argumentaation avoimuuden ja laadun merkitystä vaihtoehtoja punnittaessa (Ahonen 1999, 125–130)

Näin siis kuljettaa moderni arviointitutkimus mukanaan kontingenssin ja demokraattisen dialogin teemoja eli tutkimuksessani määritellyn tilivelvollisen politiikkakäsityksen keskeisiä sisällöllisiä ominaisuuksia. Vedän johtopäätöksen, että arviointitutkimuksessa tilivelvollisuuden pohtiminen tarkoittaa hyvinvointivaltion konstruktivistista vaan ei uusliberaalia kritiikkiä. Myös tässä periaatteellisessa katsannossa on tilinteon ja luottamuksen näkökulma samankaltainen kuin omassa tutkimuksessani.

Hyvinvointivaltion legitimitettä koskevassa tarkastelussaan Misztal nostaa esiin kysymyksen, että epävarmassa, monimutkaiseksi muotoutuneessa maailmassa on etsittävä luottamuksen uusia tyyppejä (Misztal 1996, 255). Tilivelvollisuuden problematiikan kannalta on erityisen varteenotettavaa ja kiinnostavaa, kun Misztal tuoreimpiin tutkimuksiin nojautuen pohtii, perustuisiko kansalaisten demokratiaan ja poliittiseen järjestelmään liittyvä luottamus vähemmän siihen, mitä se ”antaa” ja yhä enemmän siihen, millaisia vaihtoehtoja se tuo kansalaisten valittavaksi (Misztal 1996, 256–257). Tämä kysymys on mitä ajankohtaisin modernin hyvinvointivaltion demokraattisen järjestel-

män kannalta. Se tulee erittäin terävästi esille myös tavassa, millä Janne Jalava vetää yhteen luottamusta käsittelevän artikkelinsa keskeisen kysymyksenasettelun (Jalava, Janne 2001, 119):

”Vai ovatko päämäärät sittenkään etusijalla luottamusperspektiiviä rakennettaessa? Ehkä Giddens onkin oikeassa painottaessaan enemmän toimintaa kuin päämääriä. Ehkä ihmisten rakentaman luottamusperspektiivin tavoitteena onkin enemmän valintamahdollisuuksien lisääminen vaikuttamisen avulla kuin selvien päämäärien saavuttaminen.”

Poliittisen luottamuksen problematiikka näyttää näin muodon uusimman yhteiskuntateoreettisen tarkastelun valossa hyvin samankaltaiselta siihen nähden, miten edellä tilivelvollista politiikkakäsitystä on eri dimensioista tarkasteltu. Jos globalisoituminen, demokratisoituminen, pragmatisoituminen ja kontingenssin korostuminen ovat tilivelvollisen politiikkakäsityksen avainsanat, niin yhtä lailla niitä voidaan pitää poliittista luottamusta koskevan teoreettisen tarkastelun avainsanoina. Siinä missä Eräsaari nostaa kontingenssin epävarmuuden muutosteemojen tärkeimmäksi yhteiseksi nimittäjäksi (Eräsaari 2000, 76) siinä Misztal puolestaan pitää luottamusta koskevan teoksensa tärkeimpänä pyrkimyksenä sosiaalisen järjestyksen ja kontingenssin kombinoimista (Misztal 1996, 11).

Kiintoisaa on huomata, missä valossa Misztal tarkastelee Habermasin yleiskatsauksettomuuden teemaa luottamuksen perspektiivistä. Viitaten Habermasin vuonna 1992 antamaan haastattelulausuntoon Misztal huomauttaa, ettei työyhteiskunnallisen utopian ehtyminen tarkoita Habermasin mielestä edistyksen päättymistä. Hän jatkaa, että jos tähän näkemykseen voidaan yhtyä, niin luottamuksen vahvistaminen on yksi niistä harvoista edistyksen strategioista, jotka ovat jäljellä uudessa muuttuneessa maailmassa (Misztal 1996, 8). Tämä antaa omalta osaltaan vahvistusta ajatukselle, ettei yleiskatsauksettomuuden teema ensi kädessä julista toivottomuutta, vaan etsii luottamuksen ja sosiaalisen järjestyksen orientaatiota tavalla, joka ei ole ainakaan vastakkainen Giddensin ja Luhmannin pyrkimykseen nähden. Luottamus nousee joka tapauksessa tärkeäksi joskin hyvin vaikeaksi yhteiskuntatieteelliseksi tutkimuskohteeksi hyvinvointivaltion myöhäismodernissa tilassa. Se, että luottamuksen arvo on käynyt entistäkin tärkeämmäksi, ei kuitenkaan tarkoita vielä sitä, että luottamuksen ylläpitäminen olisi tullut aiempaa helpommaksi (Misztal 1996, 6–8).

V Loppusanat

Tämän tutkimuksen keskeinen tulos on, että hyvinvointivaltion katkos tarkoittaa epävarmuuden tilaa, joka koskee toiminnan ja odotusten horisonttia kokonaisuudessaan. Ekspansiivisen kauden päätyminen ja sen tunnustaminen koettelee poliittista järjestelmää. Kansanvaltainen järjestelmä saa uusia haasteita, kun epävarmuuden ilmasto alkaa kyseenalaistaa kasvuhakuisen ja päämäärätietoisuuteen tottuneen yhteiskuntapoliittisen kielen traditioita.

Poliittisen luottamuksen hakeminen ekspansiivisia toiveita viritämällä, kansalaisten odotuksiin ja ”oikeutettuihin” vaatimuksiin vahvasti ja nimenomaisesti viittaamalla saattaakin ensinäkemältä tuntua ainoalta oikealta vaihtoehdolta. Tutkimukseni nostaa kuitenkin esiin vaaran, että tämä voi aiheuttaa demokratian perustuksiin pahoja mur tumia, jos rakennetut skenaariot ja luulotellut turvaketjut epävarmuuden maailmassa sittenkin pettäisivät. Tilivelvollinen politiikkakäsitys hakeekin poliittista luottamusta toisin. Se rakentaa epävarmuuden analyysin ja kasvavan pelivaran vaatimuksen ja perustalle. Se pyrkii ennen muuta huolehtimaan siitä, että mieluummin odotukset kuin lupaukset tulevat petetyiksi.

Tilivelvollisen politiikkakäsityksen kriittinen näkökulma saattaa antaa aiheen huomautukseen, että tässä on kyse pelkästään uusliberalismista, joka on vain verhoutunut epävarmuuden uusiin vaatteisiin. Tämä on kestävä ajatus. Ei meillä ole käsissämme suurta teoriaa markkinatalouden ylivoimaisuudesta ja tasapainopyrkimyksistä. Päinvastoin vallitsee epäluottamus suuriin teorioihin ylipäätään ja volatiilin tietotaitoon perustuvan markkinatalouden hallittavuuden ongelmat ovat keskeinen osa eletävän ajan epävarmuuden diagnoosia. Tähän nähden on johdonmukaista lisätä, että hyvinvointivaltioiden karsinta on tapahtunut paitsi konsensuksen merkeissä niin askeleittain ja pragmaattisesti. Sitä ei ole mielestäni luonnehtinut ajatus jonkun suuren uusliberalistisen teorian siunauksellisuudesta. Päinvastoin se tapa, jolla tutkimukseni on ajan henkeä kuvannut, tähdentää sitä, että pragmatismien merkitys entisestään korostuu hyvinvointivaltion katkoksen tapaisessa tilassa, jossa kasvavat esteet virittävät kasvavaa pragmaattista luovutta.

Luovuuden tilaan liittyy olennaisesti se, että älyllisenä asenteena epäröinti ja levottomuus toisin tekemisen mahdollisuudesta myötävaikuttavat reformipolitiikan maltillistumiseen. Jos kysytään, mitä hyötyä tästä epävarmuuden konseptiosta on hyvinvointimme kannalta, niin sitä hyötyä on luonnollisesti vaikea konkreettisesti osoittaa. Voi vain viileästi todeta, että maltillinen reformipolitiikka on vaikeasti hyväksyttävissä kun taas ekspansiivinen politiikka on helposti hyväksyttä-

vissä mutta volatiilissa ja globaalissa tietotaidon maailmassa olennaisesti kriisialttiimpi ja haavoittuvampi.

Millä tavalla sitten rakennamme näistä periaatteellisista pohdiskeluista sillan arkiseen elämään, jossa toimii tavallinen kansalainen, hyvinvointipolitiikan linjauksen korkein vallankäyttäjä? Mielestäni on tärkeää pohtia, mitä tavallinen kansalainen ajattelee silloin, kun politiikka pettää hänen odotuksensa. Silloin en tarkoita politiikalla pelkästään numeroiden, prosenttien ja pykälien virtaa vaan poliittista puhetapaa kokonaisuudessaan. On pitkälle viety yksinkertaistus, että kansalainen menettää luottamuksensa, kun hänen odotuksensa kyseenalaistetaan. Haastavampaa on ajatella, että kansalaisen luottamus päinvastoin kasvaa, kun hän havahtuu huomaamaan, ettei hänen yhteiskunnallista käsityskykyään olekaan aliarvioitu, vaan hänen arkiset odotuksensa rohjetaan saattaa laajemman yhteiskunnallisen kontekstin kriittiseen katsantoon. Siinä epävarmuuden ympäristössä, missä moderni yhteiskuntapolitiikka toimii, juuri siinä samassa ympäristössä on kasvamassa sellainen individualismi, joka voi tarkoittaa yksilön kasvavaa kompetenssia tunnistaa yhteisöllisen politiikan uudet haasteet.

Politiikkaa on usein, niin teoriassa kuin käytännössäkin, syytetty elitismistä. Tämä teema on jälleen kerran tunkeutunut hyvinvointivaltiotakin koskevaan ajankohtaiseen keskusteluun. Kansalaisten odotuksiin suoraviivaisesti ja kriittittävästi vetoava politiikka edustaa mielestäni yhtä elitismin lajia. Se noudattaa myötäilevää puhetapaa, joka aliarvioi yksilön kompetenssin ja näin muodoin tekijän, jota ilman kansanvallan kompetenssia ei olisi olemassa.

Samaan yhteiskuntapolitiikan suunnanmuutokseen kohdistuvat analyysit saattavat joka tapauksessa päätyä aivan vastakkaisiin näemyksiin sen suhteen, millaisin keinoin poliittinen luottamus on hankittava ja millä suunnalla vaanivat demokratian uhkatekijät. Oman tutkimukseni perusteella en voi muuta kuin korostaa, että epävarmuuden analyysi ja siihen liittyvät tilivelvollisuuden argumentit kulkeutuisivat riittävän vahvasti käytännön poliittiseen puhetapaan. Käsitökseni on, että sellaiset poliittiset liikkeet ja kansalaisyhteiskunnan eri ryhmittymät laajasti ottaen, jotka osaavat kyvykkäästi ja uskottavasti nämä epävarmuuden argumentit tuoda esiin, ovat avainasemassa, kun lähivuosina hyvinvointipolitiikalle haetaan kansalta niin vallan kuin vastuunkin mandaattia. Tämän vaikean argumentoinnin kyvykkyys ja siis keskustelevan demokratian laatu määrittää mielestäni viime kädessä hyvinvointivaltion idean tulevan kohtalon.

Kansanvaltaisen järjestelmän tulevaisuuden kannalta keskeinen johtopäätös liittyykin poliittisen konsensuksen ymmärtämiseen. Ei ole mitään syytä epäillä, etteikö Suomen tapaisessa kypsässä hyvinvointivaltiossa poliittinen konsensus olisi hankalissakin tilanteissa mahdollinen ja jopa enemmän kuin todennäköinen. Olennaista vain on, synnykö se poliittisen liimaantumisen ja hiljaisuuden jälkeen vaiko sel-

laisen keskustelun ja väittelyn jälkeen, joka on mahdollisimman hyvin välittänyt kansalaisille kaikkiin perustavalaatuisiin ratkaisuihin liittyvät näkökohdat. Keskeistä näet ei ole konsensus eikä se, miten määrätietoisesti se päältä katsoen näyttää. Demokratialle elintärkeätä on, miten ambivalentissa tilanteessa päädytään avoimen keskustelun jälkeen yhteiskunnallisiin ratkaisuihin väistämättömän epävarmuuden ja erimielisyyden vallitessa.

Demokratiaan kuuluu suvaitsevaisuus ja siinä on tilaa erimielisyydelle ja erilaisuudelle. Niiden kohtaamista ja kaikin puolista keskinäistä sietämistä varten on rakennettu tarkat pelisäännöt. Tässä tutkimuksessa eivät säännöt sinänsä ole kuitenkaan olleet huomion keskipisteessä. Kypsissä hyvinvointivaltioissa demokratia problematisoituu toisin. Kansanvallan turva on ennen muuta siinä, että sen nimeen vannovat puhuvat avoimesti halki ne erimielisyydet ja tavoiteristiriidat, mitkä demokratia suvaitsee ja sallii. Kansanvaltaisen järjestelmän riutumisen uhka on siinä, että sen ystävät kunnioittavat demokraattisia muotoja, mutta kaihtavat demokraattista dialogia.

Demokratia tarkoittaa ennen muuta kykyä käydä avointa ja ennakkoluulotonta keskustelua yhteiskuntapolitiikan tavoiteristiriidoista. Virittäydyn siihen perusnäkemykseen, että työllisyyttä ja työn arvoa koskeva orientoituminen saa yhä suuremman painoarvon niin hyvinvointivaltion rahoituksen kuin tilivelvollisuuden näkökulmasta. Epävarmuuden oloissa perustavalaatuisia valintoja joudutaan kuitenkin tekemään hyvinvointivaltion ekspansiiviseen historiaan nähden olennaisesti ja pysyvälaatuisesti maltillisemmassa kehityskuvassa. Luottamuksen puhettavan merkitys korostuu politiikassa. Siinä on kypsille demokratioille haastetta kerrakseen.

Joka modernissa yhteiskunnassa ei demokratian uhkia tiedosta, voi perustellusti katsoa, ettei edellä esitetyistä näkökulmista, arkisen ja pragmaattisen politiikan perusteluista, ole paljoakaan jäänyt käteen. Kun itse olen toista mieltä, niin se johtuu siitä, että huomioni on kohdistunut hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden punnintaan ja siis demokratian elvyttämisen vaihtoehtoon varmuuden ja epävarmuuden peitosten, dogmin ja kaaoksen tuolla puolen. Näin olen pyrkinyt antamaan rohkaisua pragmaattiselle reformismille, joka tässä oikullisessa keskeneräisessä maailmassa joutuu aiheetta kantamaan näköalattomuuden ja aatteellisen alistumisen ristiä.

Juuri demokratian vuoksi, sen nopeuden ja hitauden vuoksi, sen luovuuden, suvaitsevaisuuden ja kriittisen poliittisen kulttuurin vuoksi, hyvinvointivaltio on aina oleva epätäydellinen, alituudessa liikkeesä oleva prosessi. Siinä sen idean suuruus.

Lähteet

- Ahmavaara, Yrjö (1969) *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia*. Helsinki: Tammi.
- Ahmavaara, Yrjö (1976) *Yhteiskuntakybernetiikka*. Tapiola: Weilin+Göös.
- Ahonen, Pertti (1999) Arviointi kansanvaltaisena käytäntönä. Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari ja Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Tampere: Gaudeamus, 119–142.
- Allardt, Erik (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. WSOY, Porvoo.
- Allardt, Erik (1990) Tieteen ja korkeakoululaitoksen kehitys keskeiseksi yhteiskunnalliseksi laitokseksi. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 615–634.
- Allardt, Erik (1998) Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus, 34–53.
- Allardt, Erik (2002) *Yliopistosivistyneistön asema ja tehtävät yhteiskunnassa*. Esitelmä SATY:n 30-vuotisseminaarissa 6.9.2002, 3–11.
- Andersson, Jan Otto & Kangas, Olli (2002) Perustulon kannatus Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 4/2002, 293–307.
- Bauman, Zygmunt (1992) The solution as problem. *The Times Higher*, November 13, 25.
- Bauman, Zygmunt (1995) *Modernity and ambivalence*. Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1999) *In search of politics*. Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Notkea moderni* (suom. Jyrki Vainonen). Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1990) *Riskiyhteiskunnan vastamyrryt*. *Organisoitu vastuuttomuus* (suom. Tapani Hietaniemi). Tampere: Vastapaino.

- Beck, Ulrich (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio* (suom. Leevi Lehto). Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Beck, Ulrich (1999a) *Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia* (suom. Heikki Lempa). Jyväskylä: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1999b) Goodbye to all that wage slavery. *New Statesman*, March 5, 25–27.
- Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott (1995) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino.
- Beilharz, Peter (2000) *Zygmunt Bauman. Dialectic of modernity*. Gateshead, UK: SAGE Publications.
- Bell, Daniel (1988) *The end of ideology. On the exhaustion of political ideas in the fifties* (reprint). Cambridge, Massachusetts, USA: Harvard University Press.
- Bernstein, Ed (1982) *Sosialidemokratian revisionismi* (suom. Timo Korpimaa). Helsinki: Tammi.
- Bordes, Christian (1993) Suomen kansantalous. Noususuhdanne, velka, kriisi ja tulevaisuudennäkymät. Teoksessa Christian Bordes, David Currie & Hans Tson Söderström (eds) *Kolme arviota Suomen talouskriisistä ja talouspolitiikasta*. Helsinki: Suomen Pankki C:9, 9–94.
- Borg, Olavi (1990). Työmarkkinajärjestöt jälkiteollisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 311–336.
- Brittan, Samuel (1996) *Capitalism with a human face*. Scotland: Fontana Press.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D. (1995a) *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta* (suomenkielisen laitoksen toimittaneet M'hammed Sabour ja Mikko A. Salo). Jyväskylä: Joensuu University Press.

- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D. (1995b) Refleksiivisen sosiologian tarkoitus. Teoksessa Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D. (eds) *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta* (suomenkielisen laitoksen toimittaneet M'hammed Sabour ja Mikko A. Salo). Jyväskylä: Joensuu University Press, 85–256.
- Bourdieu, Pierre (1995) Refleksiivisen sosiologian käytäntö. Teoksessa Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D. (eds) *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta* (suomenkielisen laitoksen toimittaneet M'hammed Sabour ja Mikko A. Salo). Jyväskylä: Joensuu University Press, 257–304.
- Boynton, Robert S. (2001) The Two Tonys: Why is the Prime Minister so Interested in what Anthony Giddens Thinks? Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 197–208.
- Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (2001a eds.) *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave.
- Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (2001b) Anthony Giddens: a Global Social Theorist. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 3–42.
- Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (2001c) The Uses of Structuration Theory: A Typology. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 43–61.
- Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (2001d) The Public Intellectual and the Third Way. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 171–178.
- Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (2001e) The Reflexive Giddens. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 229–270.

- Buchanan, James M. (1975) *The limits of liberty. Between anarchy and Leviathan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Böckerman, Petri (1998) Tobinin vero – utopia? *Talous & yhteiskunta* 1/1998, 92–98.
- Carter, April & Stokes, Geoffrey (1998, eds.) *Liberal democracy and its critics. Perspectives in contemporary political thought*. Pads-tow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Castells, Manuel & Himanen, Pekka (2001) *Suomen tietoyhteiskunta-malli*. Sitra ja WSOY, Vantaa.
- Desai, Meghnad (2000) The left is wrong about free trade. *New Statesman*, April 17, 23–24.
- Dewey, John (1999) *Pyrkimys varmuuteen*. Tampere: Tammer-Paino.
- Eley, Geoff (1998) Socialism by any other name? Illusions and renewal in the history of the Western European left. *New Left Review*, 227/1998, 97–115.
- Eräsaari, Risto (1984) *Sosiaalivaltio ja sosiaalipolitiikan itseymmärrys*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 43. Helsinki: Helsingin yliopiston monistuspalvelu.
- Eräsaari, Risto (1995) Hyvinvointivaltion muodonmuutos. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 167–188.
- Eräsaari, Risto (1998) Mikä ihmeen elämänpolitiikka? Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus, 92–109.
- Eräsaari, Risto (2000) Elämänpolitiikan kontingenssi. Teoksessa Tommi Hoikkala & J.P. Roos (toim.) *2000-luvun elämä. Sosio-logisia teorioita vuosituhanen vaihteesta*. Tampere: Gaudeamus, 76–101.
- Eräsaari, Risto (2001a) Metamuutos. *Janus*, 3/2001, 233–245.
- Eräsaari, Risto (2001b) Julkusen suunta, *Janus*, 4/2001, 363–369.

- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (1995, toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus.
- Eräsaari, Risto, Lindqvist, Tuija, Mäntysaari, Mikko & Rajavaara, Marketta (1999, toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Tampere: Gaudeamus.
- Esping-Andersen, Gøsta (1995) Equality and work in the post-industrial life-cycle. Teoksessa David Miliband, (ed.) *Reinventing the left* (revised ed.). Padstow, Cornwall: Polity Press, 167–185.
- Etzioni, Amitai (1996, ed.) *New communitarian thinking. Persons, virtues, institutions, and communities* (3rd ed). Constitutionalism & Democracy Series. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Euroopan komission puheenvuoro (2000) Eurooppa-neuvoston ylimääräisessä kokouksessa Lissabonissa 23.–24. maaliskuuta 2000, 6602/2000, Bryssel, helmikuu 28.
- Euroopan unionin neuvosto (2000) *Lissabonissa 23.–24. maaliskuuta 2000 pidettävän ylimääräisen Eurooppa-neuvoston valmistelut*, 6602/2000, maaliskuu 1.
- European Council (2000) *Presidency conclusions*, Lisbon, SN100/2000, March 23–24.
- EXSPRO (2001) *Social Exclusion and Social Protection in the European Union: Policy Issues and Proposals for the Future Role of the EU*, South Bank University, European Institute, July 2001.
- Feldt, Kjell-Olof (1991) *Alla dessa dagar I regeringen 1982–1990*. WSOY, Finland: Norstedts Förlag Ab.
- Feldt, Kjell-Olof (1994) *Rädda välfärdsstaten! Smedjebacken*, Sverige: Norstedts Förlag Ab.
- Fukuyama, Francis (1992) *The end of history and the last man*. Clays Ltd, St Ives plc, UK: Penguin Books.
- Gardner, Sebastian (1999) *Kant and the Critique of Pure Reason*. Clays Ltd, St Ives plc, UK Routledge.

- Giddens, Antony (1994) *Beyond left and right. The future of radical politics*. Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Giddens, Antony (1995) Elämää jälkitraditionaalisessa ympäristössä. Teoksessa *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio* (suom. Leevi Lehto). Jyväskylä: Vastapaino, 83–152.
- Giddens, Antony (1998) *The third way. The renewal of social democracy*. Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Giddens, Antony (2000) *The third way and its critics*. Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Giddens, Antony & Pierson, Christopher (1998) *Conversations with Anthony Giddens. Making sense of modernity*. Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Glyn, Andrew (2001, ed.) *Social Democracy in Neoliberal Times. The Left and Economic Policy since 1980*. Oxford: University Press.
- Haaparanta, Pertti (1997) *Globalisoituminen ja kansalaisten hyvinvointi*. Virkaanastujaisesitelmä, Helsingin Kauppakorkeakoulu, lokakuu 31.
- Haaparanta, Pertti (1999). Verotuksen ja sosiaaliturvan uudistaminen. *Kanava* 7/1999, 430–434.
- Haatanen, Kalle (2000) *Yhteisöllisyyden paradoksit*. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja 4/2000.
- Habermas, Jürgen (1987) *Järki ja kommunikaatio, tekstejä 1981–1985*, toim. Jussi Kotkavirta, Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1995) Uusi yleiskatsauksettomuus. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*, Tampere: Gaudeamus, 122–143.
- Habermas, Jürgen (2001) *The postnational constellation, Political Essays*, Cambridge: Polity Press.

- Haimi, Olavi (2000) *Yhteiskuntasuunnittelun pitkä marssi. Suomalaisen sosiaalipolitiikan suunnittelun kehitys. Tapaus kuntien valtonosuusuudistus*. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia, 2/2000. Väitöskirja. Hamina: Kotkan kirjapaino Oy.
- Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (2000, toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Tampere: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne*. Tampere: TammerPaino.
- Held, David (1987) *Models of democracy*, Padstow, Cornwall, UK: Polity Press.
- Hellsten, Sirkku (2001) Kehitysmaapolitiikka, ihmisoikeudet ja afrikalainen demokratia. *Kanava*, 8/2001, 522–525.
- Hetemäki, Martti (1998) Hyvinvointivaltion valinnat. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 3/1998, 230–245.
- Hetemäki, Martti (1999) EU:n talouspolitiikan suunta. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/1999, 118–125.
- Hetemäki, Martti (2002) Kasvua ja hyvinvointia etsimässä. Teoksessa Jouko Kajanoja, Jaakko Kiander & Iikko B. Voipio (toim.) *Tutkimus ja talouspolitiikka Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*. VATT-julkaisuja 33. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. 61–72.
- Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (2000, toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Tampere: Gaudeamus.
- Hämäläinen, Sirkka (1988) Rahoitusmarkkinoiden muutokset ja kotitalouksien säästäminen – makrotarkastelu. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 4/1988, 367–376.
- Hämäläinen, Sirkka (2002) Omasta markasta yhteiseen euroon. Teoksessa Jouko Kajanoja, Jaakko Kiander & Iikko B. Voipio (toim.) *Tutkimus ja talouspolitiikka Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*. VATT-julkaisuja 33. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. 17–24.

- Ikääntyvä Eurooppa: Vaikutukset työmarkkinoihin ja julkisiin menoihin. *Talousneuvoston sihteeristö*, marraskuu 2001.
- International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. *Committee on Banking Regulations and Supervisory Practices*, Basle, July 1988.
- Isaksson, Anders (1994) *Alltid mer, aldrig nog. Om medborgaren, staten och välfärden* (2. uppl.). WSOY, Finland: T. Fisher & Co.
- Iversen, Torben (2001) The Choices for Scandinavian Social Democracy in Comparative Perspective. Teoksessa Andrew Glyn (ed.) *Social Democracy in Neoliberal Times. The Left and Economic Policy since 1980*. Oxford University Press, 253–275.
- Jalava, Janne (2001) Luottamuksen uudet kasvot. *Janus*, 2/2001, 109–121.
- Jalava, Jukka (2001) The new economy in Finland. *Bank of Finland Bulletin*, 2/2001, 32–35.
- Jolkkonen, Arja & Koistinen, Pertti (2001). Pätkätyö – askel vai este pysyvään työllisyyteen? *Kansantalouden aikakauskirja* 4/2001, 556–572.
- Julkinen talous 2000-luvulla: Reunaehdot, haasteet ja uudistusten suunta. *Talousneuvoston työryhmäraportti*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1998/4.
- Julkinen velka, kasvu ja työllisyys. *Talousneuvoston työryhmäraportti* 29.2.1996.
- Julkunen, Raija (2001a) *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2001b) Hyvinvointiyhteiskunta – mikä se on ja mihin se kannustaa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 2/2001, 200–205.
- Julkunen, Raija (2001c) Hyvinvointivaltion uusi politiikka. *Yhteiskuntapolitiikka*, 4/2001, 366–372.
- Julkunen, Raija (2001d) Jälkiekspansiivinen hyvinvointivaltio. *Janus*, 4/2001, 277–292.

- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1997) *Työn jakaminen – moraalit, talous, politiikka*, Tampere: Vastapaino.
- Kajanoja, Jouko (1996) *Kommunikatiivinen yhteiskunta. Puheenvuoro hyvinvointivaltioista*. Jyväskylä: Hanki ja jää, Tammi.
- Kajanoja, Jouko, Kiander, Jaakko & Voipio, Iikka B. (2002, toim.) *Tutkimus ja talouspolitiikka Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*. VATT-julkaisuja 33. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kangas, Risto (2001) *Yhteiskunta*, Helsinki: Tutkijaliitto.
- Karisto, Antti (1998) Pirstoutuvan elämän politiikka. Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus, 54–75.
- Karkama, Pertti (1998) *Kulttuuri ja demokratia. Kirjoituksia kulttuurin nykytilasta*. Vaasa: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karppinen, Antti (1999) *Venäjän aatetta jäljittämässä*. Juva: WSOY.
- Kettunen, Pauli (2001) *Mitä yhteiskunta tekee Pohjoismaissa*, Tiede & Edistys, 26(01):4, 257–269.
- Keynes, John Maynard (1936) *The general theory of employment, interest and money*. Edinburgh: Macmillan and Co.
- Kiander, Jaakko (1995) Työttömyysturva ja työllisyys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 4/1995, 567–573.
- Kiander, Jaakko (2001) *1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiander, Jaakko (2002) Kenen vika kun politiikka epäonnistuu – Kommenttipuheenvuoro. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/2002, 48–55.
- Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti (1998) Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Sarja B 143. Helsinki: Taloustieto Oy.

- Kilpinen, Erkki (1998) Creativity is coming, *Acta Sociologia*, 2/1998, 173–269.
- Kilpinen, Erkki, Hirsjärvi, Paula, Kuosmanen, Raija & Tilvis, Maikki (2001). *Pragmatismmin aikajana 1836–1958*.
[Http://www.valt.helsinki.fi/kfil/k2001/pragmatismi.htm](http://www.valt.helsinki.fi/kfil/k2001/pragmatismi.htm).
- Koivisto, Mauno (1968) *Linjan vetoa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Koivisto, Mauno (1978) *Väärää politiikkaa*. Jyväskylä: Kirjayhtymä.
- Koivisto, Mauno (1992) *Maantiede ja historiallinen kokoomus*. Helsinki: Otava.
- Koivisto, Mauno (1999), Esitelmä, Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan 50-vuotisjuhlaseminaari, 9.6.1999.
- Koivisto, Mauno (2000) Haastattelu, *Kauppalehti-Optio* No 10, toukokuu 2000, 25.
- Koivisto, Mauno (2001) *Venäjän idea*. Jyväskylä: Tammi.
- Koivisto, Mauno (2002) Taloudesta, pankeista, kriiseistä. Teoksessa Antti Suvanto & Jyrki Vesikansa (toim.) *Modernismi taloustieteessä ja talouspolitiikassa O-ryhmän kirjoituksia ja kirjoituksia O-ryhmästä*. Kansantaloudellinen yhdistys. Helsinki: Gaudeamus. 81–98.
- Kolakowski, Leszek (1968) Till inkonsekvensens lov. Teoksessa Sören Halldén & Ann-Mari Henschen-Dalquist: *Handbok för tveksamma: En livåskådningsantologi*. Uppsala: Prisma.
- Korpinen, Pekka (1989) *Valtio ja vapauden kasvu*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Koskenkylä, Heikki (1996a) Rahalaitoksen tulevaisuuden näkymiä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/1996, 5–13.
- Koskenkylä, Heikki (1996b) Onko suurtyöttömyyden ongelmaan ratkaisua? – Kommentti. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/1996, 100–104.
- Koskenkylä, Heikki (2000) *The Nordic countries' banking crises and the lessons learned*. Bank of Finland, Financial Markets Department, working paper 6/2000, 3–17.

- Kosonen, Pekka (1987) *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 48. Mänttä: Vastapaino.
- Kosonen, Pekka (1987) *Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot. Yhdentymistä ja hajaantumista*. Tampere: Gaudeamus.
- Kukkonen, Pertti (1997) *Rahapolitiikka ja Suomen kriisi*. Pellervon Taloudellisen Tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 16. Helsinki.
- Kukkonen, Pertti (2002) Onko Laman opetukset -teoksen jälkiviisuus perusteltua – Kommenttipuheenvuoro. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/2002, 40–47.
- Kullberg, Rolf (1996) *...Ja niin päättyi kulutusjuhla*. Juva: WSOY.
- Kurjenoja, Jaana (2001) Kannustinloukku pyydystää pienituloisen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/2001, 52–63.
- Kuusela, Pekka (2001). Tapa, rutiinit ja inhimillinen toiminta. *Janus* 4/2001, 369–372.
- Kuusi, Pekka (1961) *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 6. Porvoo: WSOY.
- Lafontaine, Oskar (1998) The future of German social democracy. *New Left Review*, 227/1998, 72–87.
- Laine, Jermu (1999a) *Alexis de Tocqueville. Demokratian ja vapauden moderni yhteensovittaja*. Helsinki: Edita.
- Laine, Jermu (1999b) Piispat asiasta ja asian vierestä. *Kanava*, 4–5/1999, 310–312.
- Langby, Elisabeth (1993) *Vinter i välfärds landet* (2. uppl.). Södertälje: Brombergs.
- Lash, Scott (1995) Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, esteetiikka, yhteisö. Teoksessa *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio* (suom. Leevi Lehto). Jyväskylä: Vastapaino, 153–235.

- Leet, Martin (1998). Jürgen Habermas and deliberative democracy. Teoksessa April Carter & Geoffrey Stokes (eds.) *Liberal democracy and its critics*. Malden, USA: Polity Press, 77–97.
- Lehtonen, Heikki (2000) Voiko suomalainen hyvinvointivaltiomalli muuttua? *Sosiologia*, 2/2000, 130–141.
- Leonard, Peter (1997) *Postmodern welfare. Reconstructing an emancipatory project*. Wiltshire, UK; SAGE Publications.
- Lindblom, Seppo (1967) *Tulopoliittisen neuvottelumenettelyn ongelmista teollistuneissa markkinatalouksissa*. Yleisen valtio-opin laudaturtutkielma. Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.
- Lindblom, Seppo (1996) Kullberg, Aho ja devalvaatio. *Kanava*, 8/1996, 473–475.
- Lindblom, Seppo (1998) Talouden ja hyvinvoinnin kriisi. *Kanava*, 8/1998, 486–489.
- Lindqvist, Tuija (1999) Evaluaation uskottavuus. Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari ja Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Tampere: Gaudeamus, 106–118.
- Linnamo, Jussi & Paunio, Jouko (2002) O-ryhmän vaiheet ja ideat – keskipitkä oppimäärä varttuneille lukijoille. Teoksessa Antti Suvanto & Jyrki Vesikansa (toim.) *Modernismi taloustieteessä ja talouspolitiikassa O-ryhmän kirjoituksia ja kirjoituksia O-ryhmästä*. Kansantaloudellinen yhdistys. Helsinki: Gaudeamus. 11–34.
- Llewellyn, David. T. (1996) Kriisit ja opetukset. Teoksessa Antti Kuusterä ja Harri Westermarck (toim.) *Pankkikriisit, talous ja ihminen*. Helsingin yliopisto. Studia monetaria, syksy 1995. Helsinki: Yliopistopaino.
- Luhmann, Niklas (1990) *Political theory in the welfare state* (translated by John Bednarz Jr.). Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Luhmann, Niklas (1995) Poliittinen teoria hyvinvointivaltiossa. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 109–121.

- Luhmann, Niklas (2000) *Organisation und Entscheidung*, Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Manin, Bernard & Przeworski, Adam & Stokes, Susan C. (1999, eds.) *Democracy, Accountability and Representation*, Cambridge University Press, UK.
- Marcuse, Herbert (1968) *One-dimensional man. Studies in the ideology of advanced industrial society* (6th ed.). Boston: Beacon Press.
- Marx, Karl & Engels, F. (1972) *Kommunistisen puolueen manifesti*. Kansan kulttuuri, Pori.
- Mayes, David G. (2002) Sosiaalinen syrjäytyminen – haaste talouspolitiikalle. *Euro & talous*, 1/2002, 31–36.
- Miliband, David (1995, ed.) *Reinventing the left* (revised ed.) Padstow, Cornwall: Polity Press.
- Misztal, Barbara A. (1996) *Trust in modern societies*, Polity Press.
- Mäntysaari, Mikko (1999) Millaista asiantuntijuutta arviointitutkimus antaa? Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari ja Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Tampere: Gaudeamus, 7–13.
- Noro, Arto (2000) Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sosiologia*, 4/2000, 321–329.
- Palonen, Kari (1999) fortunan renesanssi, historiallinen näkökulma politiikan vaikeutumiseen. Teoksessa Risto Eräsaari (toim. ed al) *Arviointi ja asiantuntijuus*, Helsinki: Gaudeamus.
- Parkkinen, Pekka (2001) Työelämään tulee lisää väkeä eläkkeitä rahoittamaan. *Helsingin Sanomat*, Vieraskynäartikkeli, marraskuu 19.
- Parkkinen, Pekka (2002a) Työmarkkinoille tulevat ja työllisen työvoiman kehitys, *Työpoliittinen Aikakauskirja* 2/2002, 121–125.
- Parkkinen, Pekka (2002b) Challenger of Ageing, *Statistics Finland's Economic Trends*, 4/2002, 53–57.

- Paunio, Jouko (1999) Mietteitä makrotalousteorian perusteista. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 4/1999, 688–696.
- Pekkarinen, Jukka (1998) Tavoitteena täystyöllisyys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 41/1998, 332–350.
- Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana (1993) *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*. Juva: WSOY.
- Pekkarinen, Jukka & Suvanto, Antti (2002) O-ryhmän perintö. Teoksessa Antti Suvanto & Jyrki Vesikansa (toim.) *Modernismi taloustieteessä ja talouspolitiikassa O-ryhmän kirjoituksia ja kirjoituksia O-ryhmästä*. Kansantaloudellinen yhdistys. Helsinki: Gaudeamus. 309–315.
- Pesola, Jarmo (2001) Makrosokit pohjoismaisten pankkikriisien syinä. *Euro & talous*, 3/2001, 12–19.
- Pierson, Christopher (1998) *Beyond the welfare state? The new political economy of welfare* (2nd ed.). Padstow, Cornwall: Polity Press.
- Pierson, Paul (1996) *The New Politics of the Welfare State*. *World Politics*, 48, 143–179.
- Pierson, Paul (2001) Post-industrial Pressures on the Mature Welfare States. Teoksessa Paul Pierson (ed.): *The New Politics of the Welfare States*. Oxford: Oxford University Press.
- Pihkala, Juha (1999). Omatunto ja arvot. *Kanava* 3/1999, 154–147.
- Pohjola, Matti (1995) Kansantaloutemme kasvu- ja työllisyyskriisi: Toimiiko tulopolitiikka. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 4/1995, 551–566.
- Pohjola, Matti (1996) *Tehoton pääoma*. Helsinki, WSOY.
- Presidency Conclusions (2000) Lisbon European Council, SN 200/2000, March 23.–24.
- Przeworski, Adam (1995) *Democracy, Accountability and Representation*, Co-editor N.Y. Cambridge University Press.

- Przeworski, Adam (2001) How Many Ways can be Third? Teoksessa Andrew Glyn (ed.) *Social Democracy in Neoliberal Times. The Left and Economic Policy since 1980*. Oxford University Press, 312–333.
- Pulkkinen, Tuija (1998) *Postmoderni politiikan filosofia*. Tampere: Gaudeamus.
- Pursiainen, Christer (1998) *Venäjän idea, utopia ja missio*. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja nro 6. Helsinki: Gaudeamus.
- Puumanen, Kari (2001) Tupo, fipo ja euro. *Talous & Yhteiskunta*, 3/2001, 37–39.
- Radetzki, Marian (1996) *Klarspråk om arbetslöshet*. Kristianstad, Sverige: SNS Förlag.
- Rahapolitiikka ja taloudellinen tilanne (2001) *Euro & talous*, 3/2001, 1–11.
- Rahkonen, Keijo (1995) Hyvinvointivaltion tragedia: rajallinen järjestelmä ja rajattomat tarpeet. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 7–18.
- Rahkonen, Keijo (1999) *Not class but struggle. Critical ouverture to Pierre Bourdieu's sociology*. University of Helsinki. Department of Social Policy. Research Reports 1/1999.
- Rifkin, Jeremy (1996) *The end of work. The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*. New York: USA: G.P. Putnam's Sons.
- Riihinen, Olavi (1990) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus.
- Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (1998, toim.) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus.
- Rustin, Michael (2001) The Future of Post-Socialism. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 179–196.

- Räisänen, Heikki (2002, toim.) *Rakenteellinen työttömyys Tutkimusinventaaari ja politiikkajohtopäätökset*. VATT-tutkimuksia 92. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Saari, Juho (2002, toim.) *Euroopan sosiaalinen malli Sosiaalipoliittinen näkökulma Euroopan integraatioon*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki: Gummerus.
- Saari, Juho (2002) Euroopan sosiaalinen malli – johdanto. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Euroopan sosiaalinen malli Sosiaalipoliittinen näkökulma Euroopan integraatioon*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki: Gummerus. 9–48.
- Sainsbury, Diane (2001) Welfare state challenges and responses: institutional and ideological resilience or restructuring? *Acta Sociologica*, 3/2001, 257–265.
- Sassoon, Donald (1997) *One hundred years of socialism. The West European left in the twentieth century*. Scotland: Fontana Press.
- Sassoon, Donald (1998) Fin-de-siècle socialism: the united, modest left. *New Left Review*, 227/1998, 88–96.
- Seligman, Adam B. (1997) *The problem of trust*. Princeton University Press.
- Selvitys kansainvälisten pääomanliikkeiden vakautta edistävästä toimista* (2001) Tutkimukset ja selvitykset 1/2001, Helsinki: valtiovarainministeriö.
- Social Exclusion and Social Protection in the European Union: Policy Issues and Proposals for the Future role of the EU*. EXSPRO. South Bank University, european Institute, July 2001.
- Soininvaara, Osmo (1986) *Ratkaiseva aika*. Juva: WSOY.
- Soininvaara, Osmo (1998) Perustulo – täystyöllisyyteen ilman köyhyyttä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 4/1998, 367–375.
- Soininvaara, Osmo (1999) *Täystyöllisyyteen ilman köyhyyttä*. Helsinki: Art House.
- Soininvaara, Osmo (2001) Tehokkuuteen kannustamisesta ja oikeudenmukaisuudesta hyvinvointiyhteiskunnassa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 2/2001, 195–199.

- Soros, George (1987) *The alchemy of finance. Reading the mind of the market*. New York: Simon and Shuster.
- Sosialidemokratian periaatteet* (1999) Hyväksytty 38. Puoluekokouksessa Turussa, toukokuu 29.
- Spybey, Tom (2001) The Constitution of Global Society. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 147–170.
- Stockman, David A. (1986) *The triumph of politics. The crisis in American government and how it affects the world*. Kent, UK: Coronet Books. Hodder and Stoughton.
- Sukselainen, Tuomas (2001) Talouspolitiikan tulevaisuuden haasteet. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 3/2001, 370–376.
- Suomen työmarkkinoiden haasteista (2001) *Euro & talous*, 1/2001, 13–18.
- Suvanto, Antti (2001) Valuuttakauppa, pääomanliikkeet ja Tobinin vero. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 4/2001, 519–532.
- Suvanto, Antti (2002) Miten Suomi muuttui? Teoksessa Jouko Kajan-
oja, Jaakko Kiander & Iikko B. Voipio (toim.) *Tutkimus ja talouspolitiikka Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*. VATT-julkaisuja 33. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. 25–46.
- Suvanto, Antti & Vesikansa, Jyrki (2002, toim.) *Modernismi taloustieteessä ja talouspolitiikassa O-ryhmän kirjoituksia ja kirjoituksia O-ryhmästä*. Kansantaloudellinen yhdistys. Helsinki: Gaudamus.
- Söderström, Hans Tson (1993) Suomen talouskriisi. Syyt. Luonne ja talouspolitiikan vaihtoehdot. Teoksessa Christian Bordes, David Currie & Hans Tson Söderström (eds) *Kolme arviota Suomen talouskriisistä ja talouspolitiikasta*. Helsinki: Suomen Pankki, C:9, 135–222.
- Taylor, Charles (1996) Liberal politics and the public sphere. In Amitai Etzioni (ed.) *New communitarian thinking. Persons, virtues, institutions, and communities* (3rd ed.). Constitutionalism & Democracy Series. Charlottesville: University Press of Virginia, 183–217.

- Temple, Michael (2001) Anthony Giddens, Tony Blair and the Third Way. Teoksessa *The contemporary Giddens. Social theory in a globalizing age*. Bryant, Christopher G.A. & Jary, David (eds.) Chippenham, Wiltshire, UK: Palgrave, 209–228.
- Therborn, Göran (1996) Dialectics of modernity: on critical theory and the legacy of twentieth-century marxism. *New Left Review*, 215/1996, 59–81.
- Therborn, Göran (1998) The limits of social democratic admirableness. *New Left Review*, 227/1998, 116–124.
- Thurow, Lester (1996). *The future of capitalism. How today's economic forces shape tomorrow's world*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Tichenor, Daniel J. (1996) Immigration and political Community in the United States. In Amitai Etzioni (Ed.) *New communitarian thinking. Persons, virtues, institutions, and communities* (3rd ed.). Constitutionalism & Democracy Series. Charlottesville: University Press of Virginia, 259–282.
- Tiusanen, Tauno (2001) Kommunismin musta historia, *Kanava* 2/2001, 119–122.
- Toulmin, Stephen (1998) *Kosmopolis. Kuinka uusi aika hukkasi humanismin perinnön*. Juva: WSOY.
- Työmarkkinoiden muutospainet ja työmarkkinoiden toimivuuden parantaminen*. Talousneuvoston työryhmäraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1998/1.
- Työmarkkinoilta syrjäytyminen, tulonjako ja köyhyys*. Talousneuvoston työryhmäraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2001/13.
- Uimonen, Risto (1998) *Häntä heiluttaa koiraa. Suomen demokratian häiriötila 1983–200?* Juva: WSOY.
- Uusikylä, Petri (1999) Poliitiikan ja hallinnon arviointi. Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari ja Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Tampere: Gaudeamus, 17–30.

- Uusitalo, Hannu (1990) Hyvinvointivaltion kehitys ja tulevat haasteet. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 337–354.
- Varis, Markku (1998) *Suomen kieli, kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*, väitöskirja Oulun yliopistossa.
- Vartia, Pentti (2002) Lama ja jälkiviisaus. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/2002, 31–39.
- Vartiainen, Juhana (2001) Understanding Swedish Social Democracy: Victims of Success? Teoksessa Andrew Glyn (Ed.) *Social Democracy in Neoliberal Times. The Left and Economic Policy since 1980*. Oxford University Press, 21–52.
- Verot, sosiaaliturva, työvoimapolitiikka ja työllisyys. *Talousneuvoston työryhmäraportti* 31.12.1996.
- Vihavainen, Timo (1999) Punainen joukkotuho. *Kanava*, 8/1999, 508–512.
- Virén, Matti (1996) Onko optimismi ainoa politiikkavaihtoehto? *Kauppalehti*, Mieliartikkeli, tammikuu 24.
- Välimäki, Kari (2002) Euroopan sosiaalinen malli – tavoite vai uhka? Teoksessa Juho Saari (toim.) *Euroopan sosiaalinen malli Sosiaalipoliittinen näkökulma Euroopan integraatioon*. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki: Gummerus. 104–119.
- Wacquant, Loïc J.D. (1995) Kohti sosiaalista prakseologiaa: Bourdieun sosiologian rakenne ja logiikka. Teoksessa Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D. (eds) *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta* (suomenkielisen laitoksen toimittaneet M'hammed Sabour ja Mikko A. Salo). Jyväskylä: Joensuu University Press, 20–84.
- Walker, Martin (1998) The third way international. *New Statesman*, March 27, 30–32.
- Walzer, Michael (1996) The communitarian critique of liberalism. In Amitai Etzioni (ed.) *New communitarian thinking. Persons, virtues, institutions, and communities* (3rd ed.). Constitutionalism & Democracy Series. Charlottesville: University Press of Virginia, 52–70.

- Weiss, Linda (1997) Globalization and the myth of the powerless state. *New Left Review*, 225/1997, 3–27.
- Weiss, Linda (1999) Managed openness: beyond neoliberal globalism. *New Left Review*, 238/1999, 126–140.
- Willke, Helmut (1995) Valtion tragedia – Johdatus monikeskuksisen yhteiskunnan valtioteoriaan. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Tampere: Gaudeamus, 144–166.
- Åkerholm, Johnny (2002) Suomen talouden nousu ja uudet haasteet. Teoksessa Jouko Kajanoja, Jaakko Kiander & Iikka B. Voipio (toim.) *Tutkimus ja talouspolitiikka Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*. VATT-julkaisuja 33. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. 47–60.

VATT-JULKAISUJA / VATT-PUBLICATIONS
VATT-JULKAISUJA SARJASSA AIEMMIN ILMESTYNEET
JULKAISUT

1. Finland 1990–2005. A time of challenge and preparation. Helsinki 1991.
2. Neuvostoliitto, itäinen Eurooppa ja Suomi. Toimittaneet Pekka Sinko ja Pekka Sutela. Helsinki 1991.
3. Proceedings of the Workshop on Economic Instruments in Environmental Policy. Edited by Seppo Leppänen and Pirkko Valppu. Helsinki 1991.
4. Vuosikirja 1991. Toimittaneet Seppo Leppänen ja Leena Saarinen. Helsinki 1991.
5. Suomi Euroopan Yhteisön jäseneksi? Taloudelliset vaikutukset. Helsinki 1992.
6. Proceedings of the Workshop on Economic Policy in European Integration. Edited by Pekka Alajääskö and Seppo Leppänen. Helsinki 1992.
7. Proceedings of the Workshop on the Evaluation of Public Sector Performance. Edited by Seppo Leppänen and Heikki A. Loikkanen. Helsinki 1992.
8. ECU Euroopan raha ja Suomi. Reino Hjerppe, Matti Korhonen, Sixten Korkman ja Markku Puntila. Helsinki 1992.
9. Vuosikirja 1992. Toimittaneet Reino Hjerppe ja Leena Saarinen. Helsinki 1993.
10. Kertomus ensi vuosisadasta. Pertti Hynynen, Osmo Kuusi. Helsinki 1993. 2. täydennetty painos. Helsinki 1994.
11. Avautuva Suomi – tulevaisuuden haasteet. Toimittaneet Antti Romppanen ja Seppo Leppänen. Helsinki 1993.
12. Valtion rahoitustuen suoriteperusteinen budjetointi. Toimittaneet Tuomas Jaakonsaari ja Rolf Myhrman. Helsinki 1994.
13. Opening Finland – Challenges for the Future. Edited by Antti Romppanen and Seppo Leppänen. Helsinki 1994.
14. Proceedings of the Symposium on Unemployment. Edited by Tor Eriksson, Seppo Leppänen and Pekka Tossavainen. Helsinki 1994.
15. Rahaunioni ja Suomi. Reino Hjerppe, Matti Korhonen, Sixten Korkman, Markku Puntila ja Timo Rauhanen. Helsinki 1994.
16. Materiaalit murroksessa. Osmo Kuusi. Helsinki 1994.

17. Yritysverouudistus – kilpailuetuko. Helsinki 1995.
18. Globaalitalous ja Suomi. Toimittaneet Seppo Leppänen ja Antti Romppanen. Helsinki 1995.
19. Hyvinvointipalvelut – kilpailua ja valinnanvapautta. Helsinki 1995.
20. Finnish Corporate Tax Reforms. Helsinki 1995.
21. Global Economy and Finland. Edited by Seppo Leppänen and Antti Romppanen. Helsinki 1995.
22. Innovation Systems and Competitiveness. Osmo Kuusi (ed.). Helsinki 1996.
23. Työttömyys, kansallinen veropolitiikka ja tulonjako. VATT-vuosikirja 1996. Toimittaneet Reino Hjerppe ja Timo Rauhanen. Helsinki 1997.
24. Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa. Toimittaneet Jouko Kajanoja ja Jussi Simppura. Helsinki 1998.
25. Tehokkaampaan julkiseen talouteen. VATT-vuosikirja 1998. Toimittaneet Reino Hjerppe ja Pekka Mäkelä. Helsinki 1998.
- 25(S). Towards a More Efficient Public Sector. Edited Reino Hjerppe and Pekka Mäkelä. Helsinki 1998.
26. Urbanization: Its Global Trends, Economics and Governance. Edited by Reino Hjerppe with Pii Elina Berghäll. Helsinki 1998.
- 27:1. 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelman projektit. Jaakko Kiander (toim.). Helsinki 1998.
- 27:2. The Research Programme of the Academy of Finland: the Projects. Jaakko Kiander (ed.). Helsinki 1999.
- 27:3. The Research Programme of the Academy of Finland: Conference 1999. Jaakko Kiander (ed.). Helsinki 2000.
- 27:4. 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman pitkä varjo. Seminaari 13.4.2000. Jaakko Kiander (toim.). Helsinki 2000.
- 27:5. 1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma. Jaakko Kiander: Laman opetukset. Helsinki. 2001.

- 27:6. 1990s economic crisis. The Research Programme of the Academy of Finland: Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. Jorma Kalela – Jaakko Kiander – Ullamaija Kivikuru – Heikki A. Loikkanen – Jussi Simpura (eds.). Helsinki 2001.
- 27:7. 1990s economic crisis. The Research Programme of the Academy of Finland: Final Report. Eds. Jaakko Kiander – Sari Virtanen, Helsinki 2002.
- 28:1. Hyvinvointivaltio 2000-luvun kynnyksellä. VATT-vuosikirja 1999. Toimittaneet Reino Hjerppe – Seija Ilmakunnas – Iikko B. Voipio. Helsinki 1999.
- 28:2. Hyvinvointivaltio 2000-luvun kynnyksellä. VATT-vuosikirjan 1999 artikkelit. Toimittaneet Reino Hjerppe – Seija Ilmakunnas – Pirkko Valppu – Iikko B. Voipio. Helsinki 1999.
- 28:3. The Finnish Welfare State at the Turn of the Millennium. VATT Yearbook 1999. Helsinki 2000.
29. Social Capital: Global and Local Perspectives. Jouko Kajanoja – Jussi Simpura (eds.). Helsinki 2000.
30. Työmarkkinat testissä. Seija Ilmakunnas (toim.). Helsinki 2001.
31. Yhteistyöllä ja kilpaillen – Peruspalvelut 2000 -tutkimusraportti. Kauko Aronen – Maija-Liisa Järviö – Kalevi Luoma – Tarmo Räty. Helsinki 2001.
32. Towards Higher Employment, The Role of Labour Market Institutions. Seija Ilmakunnas – Erkki Koskela (eds.). Helsinki 2002.
33. Tutkimus ja talouspolitiikka – Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta. Toimittaneet Jouko Kajanoja – Jaakko Kiander – Iikko B. Voipio. Helsinki 2002.